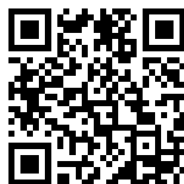
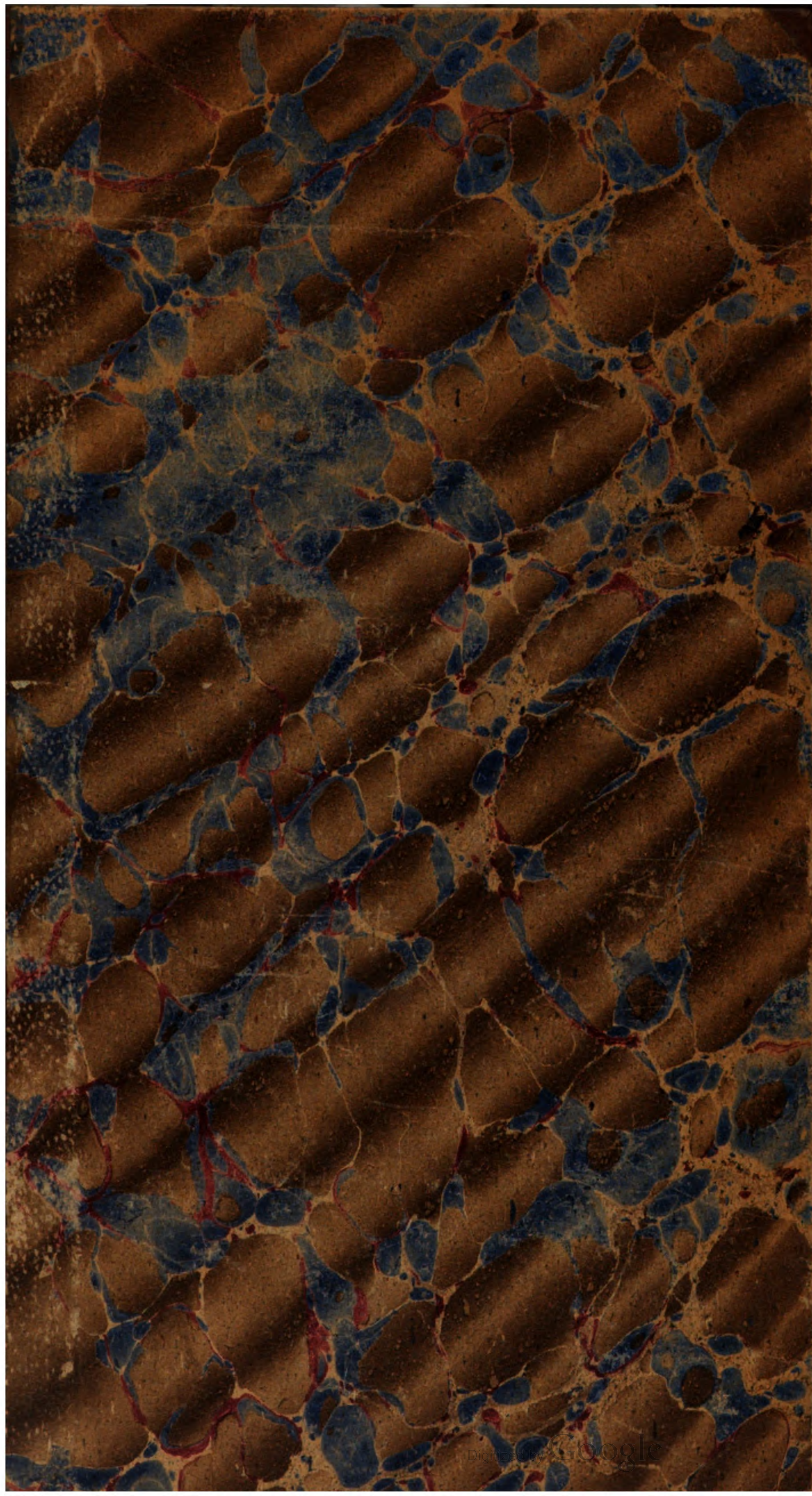
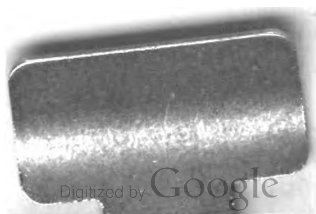
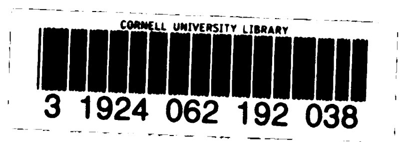

Digitized by Google

CORNELL UNIVERSITY LIBRARY
3 1924 062 192 038

9-10

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEEDE DEEL.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1891.

INHOUD.

VERBETERING.

Blz. 203, r. 2 v. b. *staat:* XII; *lees:* XIII.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN.

XCIX. *Rein.* II, 5133 vlg. e. e.

Een sprekend bewijs, hoe noodig het is, dat de *Proza-Reinaert*, waarvan slechts één exemplaar meer bekend is [1]), weder algemeen eigendom wordt, en hoe nuttig hij zijn kan voor de beoordeeling en herstelling van den mnl. tekst, leveren ons de hierboven staande regels uit den Tweeden Reinaert. Zij zijn in hun tegenwoordigen vorm onuitstaanbaar te noemen en kunnen met behulp van den prozatekst volkomen worden hersteld. Van een harer kinderen zegt de apin, vrou Rukenau, Reinaerts tante, in vs. 5131 vlgg. met volmaakte onpartijdigheid:

> Mijn ander soon, heet Vuulromp,
> Want hi is van sinnen so plomp,
> Ende so slecht van sinen dinghen al,
> Hi en kent nau wit voor root smal.

Deze verzen kunnen oorspronkelijk onmogelijk aldus geluid hebben; daarvoor verstond de dichter, ook van den Tweeden Reinaert, veel te goed zijne kunst. Metrum en uitdrukking der beide laatste regels zijn even gebrekkig: en *al* en *smal* dragen zoo duidelijke sporen van toevoegselen om het rijm na eene in de war geraakte lezing, dat wij onmogelijk met deze, aan den slechtsten tijd van het mnl. herinnerende, lezing vrede kunnen

1) Berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. De Delftsche uitgave van 1485 is nagedrukt door L. Suhl, Lübeck en Leipzig, 1783. Ik acht mij gelukkig, hier tevens te kunnen mededeelen, dat eene nieuwe uitgave van den *Proza-Reinaert* door de Heeren J. W. Muller en H. Logeman wordt voorbereid.

hebben. Gelukkig geeft ons Willems in zijne uitgave, bl. 198, na eene opmerking over de bet. van *root smal*, welke niets beduidt, eene hoogst belangrijke mededeeling aangaande de lezing van den *Proza-Reinaert* op deze plaats: »in de prosa *groen*." De geheele plaats luidt aldaar, *f.* 69 *v.*: »hi is soo plomp van sinnen ende also slecht, soo dat hi nauwelijcken wit voor groen en kent." Met behulp van deze lezing kunnen wij de oorspronkelijke hand van den dichter herstellen:

(hi is) so slecht van sinen *doene*,
Hi en kent nau wit voor *groene.*

Van een der andere kinderen van Rukenau, Hatenet, wordt eenige regels verder het volgende gezegd:

Dese weet ooc wel haer wet
Ende is voortgaande in der nere
Op hoofden die men node doet scheren,
Met langhen haer, onghedwoghen;
Dese dienstmaghede des ghern ploghen,
Die liever dansen in den nacht
Ende smorghens slapen lanc ende sacht,
Dan si haer kemden ende dwoeghen.

In deze regels zijn verscheidene dingen op te merken Vooreerst in den eersten de uitdr. *haer wet weten.* Het schijnt mij toe, dat *wet* hier een ander woord is dan het gewone *wet*, en wel een abstractum van het ww. *weten.* De uitdr. *sine wet weten* beteekent *zijn weetje weten*, *slim zijn* of *knap zijn*, eene opvatting, die hier veel beter past dan eenige andere. Dit woord *wet* is in het mnl. nog weinig opgemerkt, doch in andere germ. talen is het bekend genoeg; het is nl. hetzelfde woord als ags. eng. *wit*; mhd. *witze*, *witz*; mnd. *witte*, *witt*; hd. *witz*, ml. Het wordt tijd, dat de aandacht er op gevestigd wordt, dan zal het ongetwijfeld op nog meer plaatsen worden gevonden, en men zal inzien dat waar men het vroeger opvatte als *wet*, got. *witop*, of *geloof*, *zedewet*, eene andere verklaring de voorkeur verdient. Wij kunnen al dadelijk beginnen, met een paar duistere plaat-

sen duidelijk te maken door de zooeven gemaakte opmerking; vooreerst *Mor.* 3394:

God hi mote mi verdomen,
Al soudi werden uter *wet*,
Tirsten dat hi u siet,
Oftics heme verlate iet,
Hine sal ons voren an dander lant.

De bedoeling van de uitdr. *uter wet werden* is geene andere dan *uten sinnen werden*, uitzinnig worden, zijn verstand verliezen, zijne zinnen verliezen of kwijt raken. In het gloss. wordt over deze plaats het stilzwijgen bewaard, zooals reeds opgemerkt is door Franck, die in zijne beoordeeling der uitgave van den Moriaen, *Anz. für d. Alt.* 7, 22, de bet. der uitdr. zeer juist heeft weergegeven door *von sinnen kommen*, terwijl hij de vraag doet, of men ook misschien *uten wet* lezen moet, daar het vr. geslacht vreemd schijnt. Het is niet onmogelijk, dat dit juist is, daar hd. *witz* mannelijk, en ags. *wit*, mens, intellectus (Ettm. 143) onzijdig is, doch mhd. *witze*, *witz* is vr. en dus zal men wel niets behoeven te veranderen. Het wordt in het mhd. gaarne in het mv. gebruikt, ook in uitdrukkingen, welke ons voor de vergelijking met het mnl., met name voor de zoo even genoemde plaats, te pas komen, nl. *von* of *ûz den witzen kommen*, zijn verstand, zijne bezinning verliezen; *niht bei seinen witzen sîn*, niet bij zijn zinnen zijn. Uit deze mededeelingen blijkt overtuigend, dat *wet* (of *wit*, want ook in dezen vorm komt het woord voor) hetzelfde beteekent als ndl. *zin*. Zoo wordt dan ook het mhd. *witze*, *witz*, en het mnd. *wit*, *witte*, m. herhaalde malen met *sin* verbonden; zie voorbeelden bij Lexer 3, 955 en Lübben 5, 746. En zoo ook in het mnl., b.v. *Con. Som.* 2*a*: »Die gheboden goods...., die een yeghelic ymmer sculdich is te houden, die *sin* of *wit* hevet.” En deze opmerking stelt ons in staat, eene tweede geheel verkeerd verklaarde plaats juist te verstaan, nl. *Ned. Proza* 173, waar gesproken wordt over den heilloozen invloed der tavernen: »daer wise lude dicke weder

wt gaen sonder sinnen ende wit als een beest, ja ghesonde machtighe luden worden daer leyder dicke doot wtghedraghen." Indien wij Van Vloten gelooven, dan moet na *sinnen* een komma worden geplaatst, en *wit* verklaard worden als *wijs*, *verstandig*, gelijk in de noot staat. Deze verklaring (waarbij iemand zich desnoods zou kunnen beroepen op een ags. bnw. *wit*, sciens, Ettm. 142) is geheel onjuist. Men moet alleen het leesteeken op de juiste plaats zetten, en lezen: »daer wise lude dicke weder wt gaen sonder sinnen ende wit (*zonder rede en verstand*), als een beest."

De beide volgende regels:

(Si) is voortgaende in der nere
Op hoofden, die men node doet scheren,

kunnen met behulp der variant verbeterd worden.

Bij Willems luidt de tekst (naar *b*) eenigszins anders, nl.

(Si) is voortgaende in der neringen
Op hooft dien node sceert geringen.

De laatste regel is onzin, doch wijst ons den weg tot verbetering. Uit *doen* van den tekst van Martin is te ontleenen het ww. *doghen*, en uit *sceert geringen* delve men het verbale znw. van *sceren* op, nl. *sceringe*, en leze de beide regels aldus:

(Si) is voortgaende in der neringe
Op *hoofde*, *die* node *dogen sceringe*,

d. i. »zij wordt hoe langer hoe knapper in haar ambacht op hoofden, waarop zelden of nooit eene kam komt".

Ook aan den regel

Dese dienstmageden des gerne plogen,

ontbreekt iets.

Met den door Willems gevolgden tekst te lezen *de dienstmageden*, voor *dese dienstmagede*, is niet alleen niet noodig, doch het zou eene tot heden weinig opgemerkte beteekenis [1]) van het

1) Ook in het Mnl. Wdb. zal men deze, toen nog niet opgemerkte, opvatting te vergeefs zoeken.

vnw. *dese* van een goed voorbeeld berooven. *Dese* heeft nl. hier en elders de beteekenis van *de tegenwoordige*, *de ... van den tegenwoordigen tijd*. En als men het in dezen zin opvat, wordt de tekst een fijnen trek rijker. Een ander bewijs voor deze beteekenis van *dese*, vinden wij *Rose* 6478:

Men siet dicke *dese* voestren boude,
Alsi hare kindre baden ende dwaen,
Dat sijt al nomen ende niene omgaen,

d. i. »men hoort vaak de tegenwoordige bakers de lichaamsdeelen der aan hunne zorgen toevertrouwde kinderen zoomaar bij den naam noemen, noemen zonder er doekjes om te winden." Zoo ook *Vierde Mart.* 289: »*dese* coninge", en 374: »*dese* coninc."

Doch wèl moet men *ploghen* maken tot een vorm, die praesens zijn kan, want dien tijd behoeven wij hier in den samenhang: »men *ziet* dit vaak bij dienstmaagden; dit *is* veelal het geval bij de hedendaagsche dienstmeiden, die enz." Men leze dus *pleghen* voor *ploghen*, en verandere het rijmwoord *onghedwoghen* in *onghedweghen*, welke vorm van *dwaen* in het deelw. even gewoon is als *gedwogen*, en historisch juister. Zie Franck, *Mnl. Gramm.* § 144 en 147. Ook de volgende regels bevatten praesentia, *dansen*, *slapen*, *laten groeien*. De vormen *kemden* en *dwoeghen* strijden niet hier tegen, want dat zijn imperfecta van den conjunctief: »dan dat zij zich zouden kammen en wasschen".

C. SCOOTLAKEN.

Een woord, dat door Franck te onrechte uit den tekst van den *Alexander* is verwijderd. Boek X, vs. 788 heeft het hs.

die liede pleghen al
Tetene sonder scoetlaken,

bij welke verzen de uitgever eene aanteekening heeft gevoegd (op bl. 500), om aan te toonen dat »wij niet met Snellaert op deze schrijfwijze van het hs. de etymologie mogen bouwen, als ware het woord uit *scootlaken* voortgekomen." Evenwel moet hij

zelf erkennen, dat zij zeer aannemelijk zou wezen, omdat het niet ondenkbaar is, dat een woord, hetwelk oorspronkelijk *servet* beteekende, later *tafeldoek* gaat beduiden. Doch Franck heeft bezwaar, haar aan te nemen, omdat »wij in dit geval toch zouden moeten verwachten de oorspronkelijke opvatting nog wel eens aan te treffen."

En indien wij die nu eens werkelijk vonden, of indien de vorm *scootlaken* nog slechts op ééne andere plaats kan worden aangewezen, zou dan het bezwaar van Franck niet vervallen, en hij moeten erkennen, dat elke verandering overbodig is? Ik ben in staat, het woord *scootlaken* in den zin van *servet* of *tafellaken* te bewijzen, en wel met eene plaats uit de rekeningen van Zeeland (dl. 1, bl. 442), waar onder meer »havelijk goed", dat D. verkocht, genoemd worden: »2 bedden, 3 slaeplakene, een *scoitlaken* ende ene dwale." Ook is er in het mnl. een woord *scootcleet* geweest, in de bet. van *voorschoot*, *boezelaar*; zie *Rek. v. Gent* 2, 152, waar onder de kosten van uitrusting eener schare ook genoemd wordt: »van sacken, van *scootcledeeren* 5 s." Het is dus volstrekt niet onmogelijk, dat, nu het bestaan van *scootlaken* is bewezen, het gewone mnl. *scolaken* hieruit is ontstaan, en niet uit *scoonlaken*. De plaatsen, waar *scolaken* voorkomt, zijn: *Wal.* 3128: »Als men gheten hadde..., so heift men *scolakene* up ghedaen vor die heren ende men liet staen die taflen"; 6119: »ic sie daer binnen cnechte dragen *scolakene* ende gherechte"; *Parth.* 624: »die *scolaken* waren daer op ghedaen"; *Bouc v. Sed.* 611: »dune sult met *scolaken* wriven no droghen vule tande ende zeere oghen"; *Rek. v. Middelb.* 18: »van *scolakenen* te dwaen"; *Livre d. Mest.* 5: »*scolakene* ende dwalen" (fr. *napes* et touailles). Op al deze plaatsen heeft het woord de bet. *tafellaken* of *servet*, en er is in de beteekenis dus geen bezwaar, om het woord als uit *scootlaken* ontstaan te verklaren. Natuurlijk kan ook uit *scoonlaken* een vorm *scoollaken*, *scolaken* geboren worden, en dat dit woord werkelijk bestaan heeft, blijkt uit *Parth.* 445: »Ende al gherecht hi die tafelen sach, ende met *scoon lakenen* ende claren", en uit Kil.: »schoon-

laecken, *Fland.* j. ammelaecken, mappa, *q. d.* linteum candidum sive mundum." Doch op sommige plaatsen, met name *Fland.* I, 356, moet ook *scolaken* verklaard worden als een geassimileerde vorm van *scootlaken*; wij lezen daar nl. (vs. 355):

Men dede daer op sonder vorste
Die scone *scolakine* (hs. *stolakine*) vanden male.

Immers het is niet te denken, dat, indien het woord voor *scoonlakine* stond, het taalgevoel op dit punt reeds zoozeer zou zijn verzwakt, dat het bnw. *scoon* er nog eens mede zou kunnen worden verbonden; dit laat zich veel beter verklaren, indien *scolaken* uit *scootlaken* is ontstaan.

Ook over een paar andere woorden, die op *scootlaken* gelijken, spreekt Franck in zijne bovengenoemde aanteekening, nl. over *stolaken*, en over *scotellaken*. Het eerste komt behalve als onjuiste schrijfwijze op de uit *Fland.* aangehaalde plaats, ook voor in eene bedorven glosse van *Harl. Gloss.* »tapijt s. scolaken, tapetum". Hier zal wel *stolaken*, d. i. *stoellaken*, bedoeld zijn. Vgl. mhd. *stuollachen*, d. i. *stoelbekleedsel*, en bij uitbr. *tapijt* (Lexer 2, 1272); mnd. *stôllaken* (Lübben 4, 411). Voor de schrijfwijze *stolaken* vergelijke men mhd. *stuolach* (Lexer 2, 1271). Zie ook Diefenb. *Gloss.* 573 op tapetum, waar o. a. de glossen *banckduoch*, *stuleduoch*, *stulach*, en (uit een latijnsch-nederduitsch gloss.) *stuellaken*. In hetzelfde *Harl. Gloss.* wordt ook gevonden »stoelcleet, corupeta (het lat. woord is niet duidelijk, doch het eerste deel zal wel lat. *torus* zijn). — Ook *scotelcleet* komt eene enkele maal in het mnl. in de bet. *servet* of *tafellaken* voor; het is wat de vorming betreft te vergelijken met *amelaken*, waarvan men meent, dat het insgelijks afgeleid is van een woord, dat *vaatwerk* beteekent. De verklaring van Vercoullie in zijn Etym. Wdb. is onaannemelijk. Het komt voor *Livre d. Mest.* 5: »Noch ghebreken u scolakene ende dwalen, *scotelcleedren* ende scortcleedren". Het fr. vertaalt het woord met *doubliers*, d. i. volgens Burguy 116: »serviette, petite nappe."

CI. CAPITULAER.

Stoke I, 675 vlgg. worden de giften opgenoemd, welke de Aartsbisschop van Trier vereerde aan de monniken van Egmont:

Een goudijn cruce . . . .
Ende ooc ene kasuffle diere,
Ene aelmatike ende een missael,
Capitulaer ende een passionael
Ende ander goede boeke.

De uitgevers van Stoke hebben natuurlijk de vraag gesteld, wat hier *capitulaer* (in de uitg. van Brill *capittelaer*) beteekent. Van Loon op Klijn gist: »het wetboek der fransche koningen". Huydecoper vermoedt: »eene verzameling pauselijke decreten en synodale besluiten." De laatste uitgever, prof. Brill, laat zich over het woord niet uit en vereenigt zich dus waarschijnlijk met de meening van Huydecoper. Doch de vraag schijnt gewettigd, of het wel heel natuurlijk is, dat onder al de genoemde gewijde boeken (het Oude en Nieuwe Testament, een misboek en een legendenboek of passionael) ook een dergelijk wetboek, dat stellig niet voor stichting gelezen werd, zou ten geschenke zijn gegeven. Bovendien hebben al de uitgevers over het hoofd gezien, dat terwijl bij de andere boeken het lidwoord *een*, gelijk natuurlijk is, niet ontbreekt, dit bij *capitulaer* wordt gemist. Indien een boek bedoeld was, als door Van Loon of Huydecoper wordt beschreven, dan zou Stoke ongetwijfeld »een capitulaer" geschreven hebben. Doch hoe dan het woord te verklaren? Dit is zeer eenvoudig. Men schrappe de komma na *missael*, welke door de uitgevers is in den tekst gebracht, en verbinde *missael capitulaer*, waarin *capitulaer* bnw. is met de beteekenis van mlat. *capitularis* of *capitularius*, fr. *capitulaire*. Zie Littré 1, 478: *Lettres capitulaires*, grandes lettres qui se mettaient au commencement des chapitres d'un livre et qui etaient enluminées d'or ou de minium" (van waar fr. ndl. *miniatuur*). Een *missael capitulaer* is »een misboek met mi-

niaturen in de hoofdletters". Het illustreeren met miniaturen heette in het mnl. *verlichten* (vgl. fr. *enluminer*). En dat aan het klooster van Egmont fraaie boeken gegeven werden, blijkt ook uit de volgende regels:

Doude ende nië wet,
Bescreven in lettere fine.

Dat werkelijk dit de bedoeling is, blijkt uit eene plaats in de *Rek. d. Gr.* 2, 72, waar wij den volgenden post vinden: »Jacob den scriver, om enen *capitelarijs* te scriven, bi heren Heynric, miere vrouwen capellaen... 21 sc." Zie vooral Duc. 1², 139 op capitulares litterae. Ook kan Stoke het woord als bnw. hebben opgevat in de beteekenis *in kapittels verdeeld.* Doch daarmede is niet gezegd, dat hij gelijk gehad heeft met het woord als een bnw. op te vatten. Stoke volgt hier het welbekende Egmonder charter van 1083, en de door hem vertaalde woorden luiden daar: »Missale, Capitulare et Historiam vetus novumque Testamentum continentem". Zie deze woorden (uit Heda) aangehaald bij Duc. ² 2, 139 *c* op capitulare, 1), waar het woord verklaard wordt als »liber ecclesiasticus, in quo describuntur initia et fines cujusque Evangelii, quod singulis diebus in missa legitur", een boek dus met evangelielessen voor iederen dag van het jaar, zooals b.v. het voor het Mnl. Wdb. gebruikte Hs. van 1348, berustende in de boekerij der Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam.

CII. SMAKEN.

Evenals vele andere woorden had ook dit ww. in het mnl. eene ruimere opvatting dan thans. Het werd van allerlei gewaarwordingen gebruikt, die tegenwoordig niet meer met het zintuig van den smaak worden vergeleken. Die ruimere opvatting laat zich omschrijven als *een aangenamen indruk maken*, *behagen*, *bevallen*. Onder andere wordt het gezegd van den indruk, dien een boek op ons maakt, waarvan wij het niet licht

gebruiken zouden. Zoo zegt de dichter van den *Theoph.* met de gewone schrijversnederigheid, vs. 49:

Al es dit ghedichte niet wel ghemaect,
Ende niet alsoo wel als een ander *smaect*,
Tighet mijnre ongheraecthede
Ende minen haesteghen sin.

Zoo drukt de dichter van den *Lanceloot*, aan het begin van het 3de Boek, de hoop, niet beneden zijn onderwerp te blijven, uit in de volgende woorden (vs. 5):

mochtic ene aventure geraken,
Die mi wel daertoe dochte *smaken*,
Ende ics dan niet worde bescouden,
Soo haddic wel mine pine vergouden.

Zoo spreekt Maerlant, in *Franc.* vs. 1918:

Van enen dichtre . . . . . .,
Die vinden conste ende maken
Veerse, die ter werelt *smaken*.

En zoo kunnen wij dan nu met zekerheid zeggen, dat *Lorr.* II, 50 eene fout is ingeslopen in de regels:

Nu laet ons God so geraken,
Dat u dunke wale *maken*.

De bedoeling kan geene andere zijn dan in de bovengenoemde aanhalingen, en dus leze men:

Dat u dunke wale *smaken*.

De ruimere opvatting van *smaken* blijkt ook nog uit een ander gebruik van het woord in het mnl., waarop ik de aandacht wil vestigen. Het geldt nu eene transitieve opvatting, nl. die van ons *bedenken*. Zoo lezen wij Ruusb. 5, 166: »du bist mi ene scande: du en smaecs niet die dinghe die Gods sijn." De plaats is uit *Mattheüs*, nl. 16, 23, waar het Latijn heeft: »non *sapis* ea quae Dei sunt." Op dezelfde wijze vinden wij *smaken*

in den zin van *bedenken, streven of verlangen naar, het oog gericht hebben op* (vgl. fr. *savourer*) verbonden met een object en den 3[den] nv. van een wederk. vnw. (*sibi*). Aldus gebruikt vinden wij *smaken*, *Ned. Proza* 36 (uit Ruusb.): »si begheren dat hoor duechden openbaer werden ende hierom siin si ydel, ende en *smaken hem* noch Gode niet"; en *Wrake* III, 1154:

Ghi die in oncuuscheden staet
Ende met persem ommegaet
Ende om eerdsch goet waect
Ende *u* gheen dinc en *smaect*,
Dan der werelt goet ende ere.

Deze opvatting vindt men ook in het ndd., blijkens eene plaats bij Lübben, welke aldus luidt: »So mochte wy schowen hemmelsche dinge unde gotlike dinge *smaken*."

CIII. *OPDECKEN.

Bovenstaand woord staat met een sterretje gemerkt, omdat het niet tot den middelnederlandschen taalschat behoort, in weerwil van het feit, dat het in één tekst gevonden wordt. Het woord *opdekken* is eene jongere vorming, die slechts in het nndl. en hd. voorkomt, en nog niet bij Kil. staat opgeteekend; het vereenigt de beide beteekenissen *een dek op iets leggen*, b.v. op de tafel (vgl. ndl. en mnl. *de tafel dekken*) en *ontdekken*, *het dek opslaan* of *wegnemen* (zie het Wdb. van Grimm op aufdecken, en Van Dale 1173). Eene andere beteekenis zie ik niet dat *opdecken* zou kunnen hebben, behalve indien het in eene figuurlijke opvatting gebruikt ware, die van *ontdekken*, *openbaren*, b.v. van een geheim. Slaan wij nu de plaats op, waar het ww. *opdecken (updecken)* in het mnl. gevonden wordt; zij is *Renout*, vs. 733:

Wat holpe, dat ict *updecte* lanc
Van der brulocht die daer was
Also alsict gescreven sach (*l.* las),
So verloric minen tijt.

De bedoeling is duidelijk; zij kan geene andere zijn dan deze: »waartoe zou het dienen, u eene uitvoerige beschrijving te geven van de bruiloft; dit zou slechts tijdverlies zijn", want, gelijk het mnl. het uitdrukte: »lange tale es ledichede" [1]). Men zal inzien, dat, gesteld dat *updecken* in het mnl. bestond, het hier toch slecht in den samenhang zou passen; bovendien is de verbinding *enen iet lanc opdecken* ongerijmd. Wij zullen geen moeite hebben, het ware woord te vinden, indien wij ons door het woord *lanc* laten leiden; mij dunkt daarbij kan geen ander begrip staan, dan *maken. Het lang maken* is eene gewone uitdr. in onze taal en ook in het mnl., waar er meermalen een 3[de] nv. van den persoon bij staat. Zoo b.v. in ditzelfde fragm. vs. 893:

Wat holpt, dat ict *u machte* [2]) *lanc*?

Deze regel komt zoo vaak in het mnl. voor, en de gedachte, er in uitgedrukt, wordt zoo dikwijls in het mnl. met dezelfde woorden weergegeven, dat wij met zekerheid den boven aangehaalden regel uit *Renout* kunnen veranderen in:

Wat holpt, dat ict *u maecte* lanc,

zooals, wellicht onduidelijk geschreven, gestaan heeft in de plaats van het door den afschrijver er uit gelezen *updecte*.

Vgl. *Rein.* I, 2933 (uitg. Mart.)

Wat holpt, dat ict u *maecte* lanc?

Troyen 684:

Waerom soudic u nu langer leiden?

Lorr. II, 215:

Wat hulpt, dat ict *make* vele?

Heim. bl. 131:

Wat helpter vele af ghelesen?

Lorr. II, 2348:

Wat holpt dat ic u vele sede
Van Ritsardes droefhede?

1) *Aiol-fr.* 215.

2) *l.* »maechte", een oostvlaamschen vorm voor *maecte*.

Lorr. I, 2066:

Wat hulpt hier vele gesegt toe?

Wal. 1140 en 2546:

Wat holpe dat ic langhe tale
Maecte?

Lanc. I, 47208:

Wat hulpt hier of vele geseit?

» II, 22577:

Wat hulpet dat ict lanc maecte?

Rose 11033:

Wat soudic hieraf vele maken?
Het worde mi te lange saken.

» 11269:

Wat help dat icker meer af seide?

var. holpt of.

Zie verder Martin op *Reinaert* I, 2932. Het artikel in Oudemans: »opdecken, *ophalen*, *in het breede ophalen*" met een beroep op deze plaats, kan dus gerust worden geschrapt. Uit den *Renout* van Pfaff kan men geen bewijs voor of tegen de lezing putten; de regel komt daarin op deze plaats niet voor. Men vindt daar slechts (vs. 2895):

Man macht die brulofft grosz.

Amsterdam, Sept. 1889. J. VERDAM.

GLIMP — GLIMPEN.

Het zal wellicht sommige lezers van het Nederlandsch Woordenboek bevreemd hebben dat in de onlangs [1]) verschenen aflevering (V, 1) bij de artikels *Glimp* en *Glimpen* niet alleen geen melding gemaakt, maar ook op sommige punten afgeweken is van de bekende uitvoerige »Levensgeschiedenis" dezer woorden, indertijd door den Heer J. te Winkel gegeven [2]). De reden hiervan is dat eene nieuwe monstering der aanwezige voorbeelden, uiteraard talrijker dan de Heer Te Winkel toenmaals te zijner beschikking had, en eene gezette overweging van het geheele vraagstuk de Redactie had geleid tot eene andere uitkomst, die ten deele een erugkeer is tot de zienswijze van Lambert ten Kate, Weiland en Bilderdijk [3]). Voor een breedvoerig betoog en bestrijding van anderer meeningen was in het Woordenboek natuurlijk geen plaats. Toch heeft de geachte schrijver van het genoemde opstel hierop recht. En het vraagstuk, welks oplossing niet zoo eenvoudig is, lokt vanzelf tot eene nadere bespreking uit; te meer omdat de opvatting van den Heer Te Winkel tot dusverre ook bij anderen als de ware heeft gegolden [4]), en door hemzelven nog onlangs in hoofdzaak althans is gehandhaafd [5]). Daarentegen heeft Prof. Franck (en na hem Prof. Vercoullie) de zaak beschouwd op eene wijze die met de onze nagenoeg overeenstemt.

De voorstelling van den Heer Te Winkel komt in 't kort hierop neer: Uit mnl. *gelimpe* [6]), behoorlijkheid, welvoeglijkheid ontstond nnl. *glimp*, wat er uitziet als betamelijk, uiterlijke glans

1) Door omstandigheden verschijnt dit opstel later dan aanvankelijk bedoeld was.
2) Taal- en Letterbode II, 198—210.
3) Zie een overzicht van hunne meeningen bij Te Winkel, t. a. p. 199.
4) Zie o. a. Verdam, Mnl. Wdb. op *Gelimpe*, en diens Gesch. d. Ned. Taal, 179.
5) In Paul's Grundr. d. germ. Phil. I, 700.
6) De hoogere etymologie van dit woord doet hier niet ter zake.

der eer, eindelijk: uiterlijke glans. Dezen overgang van beteekenis had het woord voornamelijk te danken aan het bijna gelijk luidende ww. *glimmen*. Op dezelfde wijze ontstond uit *gelimpen*, betamen *glimpen*, blinken. De nnl. woorden *glimpen* en *glimp* hebben dus een gansch anderen oorsprong dan *glimmen* [1]).

Hiertegen nu is het volgende in te brengen. Het minst zwaar weegt eene bedenking die op den vorm betrekking heeft. Om van *gelimpe* tot *glimp* te komen dient men apocope en syncope der ĕ aan te nemen. Tegen het laatste is natuurlijk geen bezwaar: reeds bij Dirc Potter schijnen de vormen met en zonder *-e* af te wisselen, en in 't algemeen is de apocope der *-e* in het jongere Mnl. een overbekend verschijnsel, inzonderheid bij woorden met *ge-* [2]). De uitstooting der ĕ van het voorvoegsel *ge-* (of *be-*) daarentegen moge in het Hoogduitsch niet ongewoon zijn, b.v. in *glaube*, *gleich*, *gleise*, *glied*, *glück*, *gnade* enz. [3]), in de Nederlandsche schrijftaal is zij zelden doorgedrongen: vormen als *glei*, *glid*, *gloove*, *gluk*; *gnade*, *gnoeg*, *gnoot*; *greiden*, *grichten*, *grief*, *grinen* enz. [4]) zijn bij ons sporadische bijvormen, die de volle vormen met ĕ (ă) niet verdringen. Hetzelfde in omgekeerden zin valt op te merken bij de woorden met oorspronkelijk *gl-*, waarnevens bijvormen met een swarabhaktiklinker; de laatste blijven uitzondering, zij komen alleen gewestelijk, of bij dichters om de maat voor [5]). Ook *glint* en *glinting* zijn niet tot alleenheerschappij geraakt: in Zuid-Nederland is *gelent* de gewone vorm gebleven, en in Noord-Nederland worden

---

1) De voorstelling in Paul's Grundriss wijkt slechts op enkele punten af van die in den Taal- en Letterbode; zie ook beneden, blz. 19.

2) Zie Franck, Mnl. Gramm. § 185.

3) Zie hierover vooral Hildebrandt in D. Wtb. IV¹, 1596 (*Ge-*, I, 2).

4) Zie V. Helten, Mnl. Spraakk. § 84, *c*; Te Winkel, Gramm. Fig. 209, alsmede Ned. Wdb. op *Glei* (III), *Glid* (II), en De Bo op *Glooven*. *Glijden* en *gloeien* brengt Dr. Te W. reeds in zijne Gramm. Fig. niet meer hiertoe; ook *gluipen* en *gluren* zijn niet ontstaan uit *ge-luipen*, *ge-luren*, maar wisselvormen met *gl* naast andere met *l*, zie Ned. Wdb. op *Gluren*.

5) Zie V. Helten, Mnl. Spraakk. § 82 *a*; Te Winkel, Gramm. Fig. 308; Ned. Wdb. op *Glad*, *Glas*, *Glei* (I), *Gleis*, *Glijden*, *Glinster*, *Glinsteren*, *Gloeien*.

gelinde en *gelinte* nog lang nevens *glint* gebezigd [1]. De enkele woorden waarin de gesyncopeerde vorm den vollen ook in de schrijftaal geheel verdrongen heeft zijn, behalve *blijven* en *bluschen* (en misschien *grif*), alle van dien aard, dat men mag aannemen dat de overgang begunstigd is door den invloed van een woord met oorspronkelijk *gl-*, in vorm er op gelijkende en in beteekenis verwant; in welk geval dus eigenlijk twee woorden tot één versmolten zijn. Dit is het geval met *gleisenaar* (trouwens eigenlijk een overgenomen woord), *glikken* [2], misschien met *blok* (*belok* en *blok* [3]), en volgens Dr. Te Winkel's meening ook met *gelimpe*, dat vooral door invloed van *glimmen* in vorm (en in beteekenis) veranderd zou zijn. Ik ontken niet dat dit heeft kunnen gebeuren, doch wenschte er alleen op te wijzen dat het aantal analoge gevallen heel wat geringer is dan de Heer Te Winkel indertijd meende, gering genoeg om dat verloopen van den vorm alleen aan te nemen, ingeval men den invloed van een woord mag onderstellen dat in vorm en in beteekenis beide sterk op het betrokken woord gelijkt.

Dat nevens mnl. *gelimpe* nooit *glimp*, nevens nnl. *glimp* nooit *gelimp* voorkomt kan toeval zijn; toch zou men, ware *glimp* niets anders dan de jongere vorm van *gelimp*, allicht eenige weifelingen en overgangsvormen aantreffen. Daar echter het jongste der tot dusverre bekende voorbeelden van mnl. *gelimpe* nog een paar eeuwen ouder is dan het oudste van nnl. *glimp*, wil ik hierop niet te veel nadruk leggen. Evenmin op het verschil in geslacht: wel schijnt mnl. *gelimpe* m. (of onz.?) en vr.,

---

1) Zie Ned. Wdb. op die woorden, en verg. nog een voorbeeld van *gelint(e)* uit Utrecht, in Gids 1890, II, 268.

2) Zie Ned. Wdb. op die woorden. Ik maak van deze zeldzame gelegenheid ter aanvulling of verbetering van het Woordenboek gebruik om enkele voorbeelden van dit en van andere hier besproken woorden, die sedert het afdrukken der bedoelde artikels gevonden zijn, gemeen te maken. Zoo trof ik *glikken* (in de bet. I) nog aan in *Den Bloemhof der Nederl. Ieught* (1608), 30 *b*:

Ghelijck men in het goud den diamant siet glicken,
Soo siet men oock in haer, de deuchd ghestadich blicken.

3) Volgens Franck, Etym. Wdb. echter ook zeer goed uit *blok* alleen te verklaren.

nnl. *glimp* daarentegen steeds m. te zijn, doch deze weifeling beteekent bij het gering aantal voorbeelden van het Mnl. woord inderdaad niet veel.

Doch een tweede, gewichtiger bezwaar tegen de volkomen vereenzelviging der twee genoemde woorden is gelegen in den tijd wanneer en vooral de plaats waar zij voorkomen. *Gelimpe* is tot dusverre alleen aangehaald uit de Stadr. v. Hamburg, Statuta Bremensia, en uit de Arnh. Oudheden: men mag het binnen onze grenzen bijna een *ἅπαξ λεγόμενον* noemen. Alleen *mit gelimpe* komt meermalen voor: in Der Minnen Loop, in het 7de boek der Brab. Yeesten, in Nijhoff's Gedenkw. (a°. 1409), en in een stuk van omstreeks 1400, te vinden in de Byv. op Wagenaar, Vad. Hist. III, 179 [1]). Verder het znw. *ongelimpe* in Der Minnen Loop, bij V. Mieris, Charterb. (twee oorkonden van 1422 en 1424 uit Den Haag), Nijhoff's Gedenkw. (a°. 1437); het bnw. *ongelimpe* in Der Minnen Loop, het Stadb. v. Groningen, en *ongelimplich* in Nijhoff's Gedenkw. (a°. 1571). Eindelijk in den Kleefschen Teuthonista het znw. *gelympe*, het ww. *gelympen*, en de bnw. *gelymplyck* en *ongelymplyck*. Gelijk men ziet, met uitzondering wellicht van de plaats uit de Brab. Yeesten VII welks herkomst mij althans onbekend is, al te gader aanhalingen uit oorkonden, rechtsboeken en officieele stukken. opgesteld in de oostelijke, Saksische of Nederrijnsche gewesten, uit Hollandsche oorkonden, en uit Der Minnen Loop van 's Graven secretaris. Noch in het eigenlijke oudere Middelnederlandsch, noch bij Plantijn of Kiliaan wordt het woord gevonden: Vlaamsch of Brabantsch was het woord stellig niet. Met het oog op den korten maar sterken invloed van overrijnsche dialecten op het Noord-Nederlandsch gedurende het Beiersche

1) Deze plaats, die bij Verdam niet wordt gevonden, luidt aldus: „Dat hij tot nu toe, *goetlyk*, de wanbetaaling geleden hadt, maar nu niet meer konde, nadien de Graaf, met geenen *gelympe* . . . , zo als hy gehoopt hadde, van deezen oorlog konde komen, maar 'er zig eind'lyk toe moest zetten" (de inhoud van een Mnl. stuk, een brief van den thesorier Philips van Dorp bevattende, wordt in nieuwere taal weergegeven, doch de woorden *goetlyk* en *gelympe*, blijkens de cursieve spelling, letterlijk aangehaald).

tijdvak, in verband met het aantal, de herkomst en den aard der bewijsplaatsen, schijnt het dus niet geheel ongerijmd, *gelimpe* te houden voor een van die woorden, welke toen ter tijd vooral in de kanselarijtaa uit het Oosten inslopen doch hier zelden vasten voet kregen [1]), m. a. w. de zuiver Nederlandsche afkomst van *gelimpe* in twijfel te trekken.

Glimp daarentegen komt in de algemeene taal der 17de eeuw herhaaldelijk voor, en wel bij schrijvers uit alle Nederlandsche gewesten (ik noem hier alleen de oudere voorbeelden van de beteekenis: glans, in het Wdb. onder 1) en 2) vermeld): de geboren Hollanders Hooft, V. d. Venne, Huygens, De Decker, Jan Vos, Oudaan, den Amsterdammer van Brabantschen bloede Vondel, den Fries P. Baardt, den Gelderschman Sluyter, en verder bij P. Geestdorp en A. Valentijn, wier herkomst mij onbekend is. En het sterke ww. *glimpen*, glimmen wordt gevonden bij de Westvlamingen V. Mander en De Bo, den Brabander Kiliaan (als een gewoon woord, zonder vermelding van eenig dialect, dus als Antwerpsch-Brabantsch), de Zeeuwen Cats en De Brune, de Hollanders Hooft, V. d. Venne, Huygens, Westerbaen en Poot, en bovendien in de hedendaagsche volkstaal van Noord- en Zuidnederlandsche streken [2]). Kortom, deze beide woorden hebben het

1) Zie Te Winkel in Noord en Zuid XII, 116—135, vooral over de taal van Dirc Potter. Omtrent den aard en de wording van de taal der Hollandsche en vooral der Geldersche staatsstukken weten wij nog bitter weinig. Hoeveel van de ons onnederlandsch klinkende bestanddeelen dier Geldersche, Overijselsche, Groningsche stukken evenals in Der Minnen Loop aan vreemden d. i. Hoogduitschen (of althans Nederrijnschen) invloed, hoeveel aan de Saksische volkstaal dier gewesten moet worden toegekend, is nog nooit onderzocht. Het gaat natuurlijk niet aan al dergelijke geschriften, klakkeloos „hd. gekleurd" te noemen.

2) Trouwens niet alleen in de eigenlijke volkstaal, ook in de spreek- en schrijftaal der hoogere standen leeft het woord nog: in zijn jongsten roman spreekt de Heer Couperus van: „meubels en ornamenten, zonder comfort geschikt, recht tegen de wanden aan en, stijf netjes, zonder leven, glimpend opgepoetst" (Gids 1890, IV, 3). — Het door Epkema, Wdb. op Gijsb. Jap. aangehaalde voorbeeld van *verglimpen* voor: verglimmen (Camphuyzen, Ps., blz. 338) heb ik, ondanks herhaald zoeken, in geene der talrijke uitgaven kunnen vinden. Misschien had hij het oog op een der beneden, blz. 21 noot, medegedeelde voorbeelden van het andere (zwakke) ww., die hij dan averechts heeft opgevat. — Het afgeleide *glimper(d)* (Ned. Wdb. V, 101)

voorkomen vanouds te behooren tot de levende volkstaal van alle gewesten, gansch anders dan *gelimpe*, dat den indruk maakt een uit den vreemde ingevoerd boekenwoord zonder toekomst te zijn.

Intusschen zou men hiertegen kunnen aanvoeren, dat een woord hetwelk in het eigenlijke oudere Mnl. niet, daarentegen in de Nnl. schrijftaal wel bekend is, allicht het eerst gevonden zal worden in Hollandsche stukken, juist gelijk hier ten deele 't geval is. Doch zelfs al kent men aan dit argument grooter kracht toe dan er m. i. in dezen aan toekomt, dan blijft er tegen de vereenzelviging der beide woorden een derde bezwaar bestaan, en wel het voornaamste, gelegen in de beteekenis der woorden.

Immers, mag men vragen, is het waarschijnlijk, dat een woord als *gelimpe*, hetwelk in het Nederlandsch, voorzoover wij kunnen nagaan, alleen de zuiver abstracte beteekenis: betamelijkheid, eer, fatsoen had, later die van: gloed (van het vuur), glans (van metaal) enz. aannam [1]), alleen door invloed van *glimmen*? Mij dunkt, indien naast *gelimpe* alleen *glimmen* bestaan had, zou de overeenkomst in vorm en beteekenis en dientengevolge de aantrekkingskracht tusschen deze twee woorden niet groot genoeg zijn geweest om ze tot één te doen versmelten; daartoe was meer noodig.

En wat geldt van het znw. *glimp*, geldt in nog hoogere mate van het sterke ww. *glimpen*. Het is in 't geheel niet duidelijk waar dit ww. met de beteekenis: glimmen eigenlijk vandaan gekomen zou zijn. Dr. Te Winkel, die vroeger alleen beweerde: »*gelimpen* is *glimpen* geworden", zegt thans uitvoeriger: »Das mnl. *gelimpen*, später nach Syncope des *e* *glimpen* bedeutet im

---

schijnt de benaming te zijn voor niet meer levende, maar toch nog glimmende visch; zie N. Rott. Ct., 6 Nov. 1890, I, A: „Voor levende schelvisch *f* 8,50 à 9,30, kleiner *f* 7,40, glimpers *f* 5,60 à 5,90... dood *f* 4 à 4,70 per 3 ben enz."

1) De Heer Te W. haalde indertijd als voorbeeld voor een dergelijken begripsovergang lat. *decus* aan; doch dit heeft wel: roem, eer, doch nooit: glans beteekend. Daarentegen is de omgekeerde gang van zaken (glans — eer) zeer natuurlijk en door de analogie van andere woorden te staven.

15. Jahrh. noch »gebühren, geziemen" und daher »trefflich, schön sein". Het is mogelijk dat Dr. Te Winkel deze laatste opvatting met bewijzen kan staven, doch zoolang het eenige bewijs voor het bestaan van een Nederlandsch, of strikt genomen Nederrijnsch ww. *gelimpen* bestaat uit de opgave in den Teuthonista: »*Gelympen*, *themen*, *voegen*, *waelstaen*, *georloft wesen*. Licere, decere. Condecere, competere, congruere, incumbere, [defio, fis, fire, defivi, defitum, id est decere] [1])", hebben wij m. i. niet het recht aan dit woord andere beteekenissen toe te kennen dan: passen, voegen, betamen, overeenkomen, geoorloofd zijn; van »trefflich, schön sein" is daarbij geen sprake, nog veel minder van »glimmen". En nu komt het mij hoogst onwaarschijnlijk voor dat het ww. *gelimpen*, betamen enz., dat tot dusverre alleen in het Ags. en het Ohd. gevonden is, en waarvan het bestaan in het oudere Nederlandsch geenszins afdoende bewezen is, in het Nnl. alleen en uitsluitend in den zin van: glimmen [2]) zou te voorschijn komen. Dit is eigenlijk bij Te Winkel's opvatting alleen denkbaar, indien van *glimp*, in de bet. glans (uit *gelimpe*, betamelijkheid, fatsoen), een nieuw ww. *glimpen* ware afgeleid, evenals b.v. *glanzen* van *glans*; dit ww. zou echter een gansch ander, nieuw woord geweest zijn, dat met het Kleefsche *gelympen* niets te maken had, eigenlijk zwak vervoegd behoorde te worden, en alleen door eene, niet waarschijnlijke, verwarring met het andere ww. (indien dit nog bestond) de sterke vervoeging had kunnen aannemen. Nu komt zulk een zwak, van *glimp* in de bet. 4 en 5) afgeleid ww. in de 17de eeuw

1) Wat de tusschen [ ] staande woorden beteekenen is mij een raadsel: nergens heb ik van zulk een Latijnsch ww. een spoor kunnen vinden. Zou het wellicht een in het Mlat. overgenomen Germaansch ww. kunnen zijn, verwant met nl. *deftig*, *ondieft*, got. *gadaban* enz.?? De gelijkstelling met *decere* zou dan zijn opgehelderd.

2) Dr. Te Winkel hecht kennelijk geen waarde aan Kiliaan's getuigenis, die alleen: »*Glimpen* j. *glimmen*. Ignescere" opgeeft. Zeker heeft Kiliaan dikwijls ter wille eener gewaande etymologie de beteekenis van een woord verwrongen; doch in 't algemeen heeft hij voor het eigenlijke Nederlandsch toch zeker meer gezag dan de Kleefsche Teuthonista, vooral waar deze laatste geheel alleen staat, Kiliaan's opgave daarentegen door een »wolk van getuigen" bevestigd wordt

inderdaad eenige malen voor, doch in eene beteekenis, zoo hemelsbreed verschillende van het er naast bestaande sterke ww. *glimpen*, glimmen, dat het mij onmogelijk schijnt deze beide woorden te vereenzelvigen [1]).

Alles bijeengenomen en wel overwogen is het m. i. niet onmogelijk, doch wel hoogst onwaarschijnlijk dat het zeldzame, gedurende de 15de eeuw in de kanselarijtaal van Holland en van het Oosten des lands voorkomende *gelimpe*, eer, fatsoen alleen onder invloed van *glimmen* zich zou hebben ontwikkeld tot het woord *glimp*, dat in de algemeene volkstaal der 17de eeuw alom bekend was in den zin van: glans, en dat daarnevens een sterk ww. *glimpen*, glimmen secundair zou zijn ontstaan. De Heer Te Winkel meende indertijd deze forsche overgangen te kunnen verklaren, doordat »met den overgang der middeleeuwen tot den nieuwen tijd, toen alles na langen tijd van voorbereiding, werd omgekeerd of gewijzigd, het woord *glimp* in het algemeene lot deelde" [2]), maar dit is, Dr. Te Winkel zal het thans zeker toestemmen, een sprong in 't duister, of liever door een onbekend, duister tijdvak heen, aan het eind waarvan wij het woord waarmede deze sprong gewaagd wordt, plotseling in gansch andere gedaante terugvinden. Zeker is de taal der 15de en 16de eeuw, het overgangstijdperk tusschen het Middelnederlandsch en het Nieuwnederlandsch, de tijd waarin onze latere schrijftaal zich heeft ontwikkeld, uiterst belangrijk en een onderzoek overwaard: in dien tijd kunnen vele woorden allerlei merkwaardige lotgevallen hebben gehad. Doch zoolang

---

1) Zie Ned. Wdb. op *Glimpen* (II) en verder nog:

alle monden
Die oyt, ter leugenspraeck
Gëeygent, haer vermaeck
In 't lasteren der vromen vonden,
En met verglimpte streken
Verwaent en schimpigh spreken.
Camphuyzen, Ps. 31, 24.

Hoe schoon oock 't vleesch zijn lusten kan verglimpen.
119, XI, 3.

2) T. a. p. 202.

wij er helaas niet meer van weten, is het gevaarlijk, klakkeloos aan te nemen dat een woord in een paar eeuwen, gedurende welke het voor ons oog onzichtbaar en zijne ontwikkeling dus niet na te gaan is, zoozeer zal zijn veranderd, dat het niet dan in gewijzigden vorm en met gansch anderen inhoud is herleefd.

Trachten wij thans, na deze critische beschouwingen, onze voorstelling der geschiedenis van nnl. *glimp* en *glimpen* nader toe te lichten. Naar onze meening heeft het sterke ww. *glimpen* niets met *gelimpe* te maken, maar is het inderdaad, gelijk Kiliaan, Ten Kate, Weiland en Bilderdijk meenden [1]), een oude bijvorm van *glimmen.* Gedreven door een heilzamen afschrik van de manier, waarop vroegere taalbeoefenaars in den wilde alles verklaarden door invoeging en uitlating van consonanten en vocalen, is men in later tijd misschien wel eens te ver gegaan, door gevallen, waar eene dergelijke, dikwijls kennelijk onomatopoëtische vervorming van een woord het meest aannemelijk scheen doch nog niet geheel en al verklaard kon worden, òf anders te verklaren òf stilzwijgend voorbij te gaan. Toch zijn, om bij het hier besproken punt te blijven, dergelijke bijvormen met *p*, *k*, *t* (om niet van die met *s* enz. te spreken) geenszins zoo zeldzaam, gelijk een blik in Franck's Etym. Wdb. kan leeren. Ik geef hier een aantal van dergelijke woorden, die men stellig of misschien tot deze categorie mag rekenen; grootendeels hebben zij zich bij de bewerking der laatste afleveringen van het Ned. Wdb. voorgedaan, of werden zij, zonder lang te zoeken, elders gevonden.

1°. Werkwoorden en naamwoorden met *p* gevormd (behalve *glimpen*, *glimp* nevens *glimmen*, *glim*): *gilpen* nevens *gillen* (doch zie Ned. Wdb. op *Galpen*, *Gelp*, *Gelpen*); *glispen*, *glisperen* (Ned. Wdb. en Onze Volkst. II, 181*a*) nevens *glissen*; nvl. *grimpelen* (Schuermans) nevens *grimmen*; hd. *holpern* (?); *klamp* nevens

1) Al kunnen hunne gronden en hunne verdere beschouwingen natuurlijk niet in allen deele de onze zijn.

klem enz. (zie Franck); *knorspen* (Kiliaan) nevens *knarren*, *knerren*; *knispen* nevens *knissen* (Oudemans); *kramp*, *krimp*, *krimpen* nevens *kram* en nevens *krom*; *kwispel* (zie Franck); *lispen* (?); *lomp* nevens *lumme*, *lummel* (zie Franck); *mompen* nevens *mommen*; *oprispen* (zie Franck); *schelp* (zie Franck); *schrompelen* enz. nevens vl. *schremmen* (zie Vercoullie); *sjilpen* en *tjilpen* (?); *slempen*, *slemp* nevens hd. *schlemmen* (zie Kluge); *snerpen* (?); *stelpen* en *stolp, stulp* (?); hd. *stolpern* (?); *stempen*, stelpen (Oudem., alsmede Camphuyzen, Ps. 138, 6) nevens *stemmen*; eng. *to whimper* nevens *to whimmer*, frequentatief van *to whim*, waarnevens *to whimpe* (Skeat); *wispelen*, eng. *to whisper* nevens skand. *hvissa*; hd. *zulp*, zuiglap nevens *zullen*, zuigen (zie Kluge; nnl. *tullen*, bakerterm voor: op een dotje zuigen); *zwalpen* (?); *zwelpen* (?) [1]); *zwamp*, kreek, eng. *swamp*, moeras, *to swamp* doen zinken (? volgens Skeat verwant met ons *zwam*, denkelijk ook met *somp*). Zie verder Grimm, Gramm. II, 183—184.

2°. Ww. en nw. met *k* gevormd: *balken* en *bulken* nevens hd. *bellen*, eng. *to bellow* (zie Franck); eng. *to bark* (?); nnd. *glisken* nevens nnl. *glissen*; *gnorken* nevens *gnorren*; mnl. *horken*, *herken* nevens *hooren* (zie Franck); *hurken* nevens mhd. *hûren* (zie Franck); *hunkeren* (?); *janken* (?); *lonken* nevens *loensch* enz. (zie Franck); eng. *to lurk* nevens meng. *lûren*, nnl. *loeren* (zie Skeat); nnl. *lurken* (?); mhd. *murc* nevens *murw* (?); *nurken*, *nurksch* nevens *norren* (knorren) [2]); *pronken* (zie Franck); *pulken* nevens mnl. *polen*, nd. *pûlen*, eng. *to pull* (zie Franck); *ronken* (?); eng. *to shrink* nevens vl. *schremmen* (zie Vercoullie); *schurken* (eng. *to sherk*) nevens *schuren* (zie Vercoullie); *sjirken* (?); *snerken* nevens *snarren* (Kil.); *snorken* nevens *snorren*; *spalken* (?); *sparkelen* (?); eng. *to stalk* nevens *to stall* (zie Skeat); *stolken* (Oudem.) nevens *stollen*; eng. *to talk* nevens *to tell*; nl. hd. *walken*, eng. *to walk* nevens hd. *wallen* (zie Kluge); *zwalken* (?). Voorts de oudere

1) Bredero 3, 586: „'t Vrouwelijcke hart dat... haer tedre traanties swalp", d. i. inslikte, of omgekeerd evenals *zwalpen*: bij gulpen laten stroomen (verg. nnl. *gobbelen*, braken, met eng. *to gobble*, inslokken)?

2) Zie echter Stoett in Noord en Zuid XI, 359 vlgg.

nl. ww. *graken*, *naken*, *schrooken* (nevens *schroeien*), *snoeken* (nevens *snoeien*), en vele andere afgeleide ww., intensiva, »verkleinwerkwoorden", of hoe men ze wil noemen, zooals in 't Skandin. b.v. *dýrka*, colere, *grœnka*, virere, *stœrka*, crescere, in het Nnd. b.v. *glîmken*, in het Nfr. b.v. *gloerkje* (zie eene geheele reeks bij V. Blom, Friesche Spraakk., blz. 121) en in het Nnl. ww. op *-iken* als *feziken*, *ginniken*, *grinniken*, *hinniken*. Zie verder Grimm, Gramm. II, 278, 282—3, 285, 286, en inzonderheid Kluge in Paul's Grundr. I, 381, alwaar nog verschillende gevallen worden opgegeven.

3°. Ww. en nw. met *t* gevormd: *gnorten* nevens *gnorren*; *bortelen* en *sportelen* nevens *borrelen* en *sporrelen* (Taalk. Mag. IV, 367); *mortelen* (en *morzelen*) nevens *murw* (zie Franck); *schaften* nevens *schaffen* (?); eng. *to snort* nevens *to snore* (zie Skeat); *spartelen* (?); benevens de zoogenaamde intensiva op *-ten* als *schiften*, *(be)tichten*, *ziften*, *zwichten*; zie over deze laatste soort van ww. De Jager, Wdb. v. Frequent., en verder in 't algemeen Grimm, Gramm. II, 198, 202, 207, 216—219.

Bovenstaande lijst zou bij eene opzettelijke nasporing zeker aanmerkelijk uitgebreid kunnen worden: vooral de tongvallen zouden denkelijk nog eene belangrijke bijdrage leveren. Daarentegen erken ik dat het hier uit verschillende plaatsen en tijden bijeengebrachte zeker bij nader onderzoek vrij ongelijksoortig zal blijken: dat enkele dezer ww. denominatieven zullen zijn, andere naar analogie van deze gevormd, dat vele in een jonger tijdperk ter wille der klanknabootsing [1]) gevormd of vervormd, andere, zooals b.v. *kramp* nevens *kram* en *krom*, uit eene veel oudere afwisseling van stammen met tenuis, media of dubbele nasaal zullen zijn ontstaan; ook zal eene nadere beschouwing wellicht aan den dag brengen dat zeer vele dezer vormingen van betrekkelijk jonge dagteekening zijn. Doch het is mij hier ook

1) Genomen in den ruimeren zin van: het rechtstreeksch weergeven van den indruk eener zaak of werking op de zintuigen door den klank of de klanken van een woord.

geenszins te doen om een onderzoek of zelfs maar een overzicht van zulke woorden; ik wilde alleen trachten te bewijzen, dat het nog geen terugkeer is tot de vroegere »wildheid", wanneer men nevens *glimmen* een wel secundairen, maar zelfstandigen [1]) bijvorm *glimpen* aanneemt.

Verder is, naar onze voorstelling, nnl. *glimp* oorspronkelijk niets anders dan de stam van dit sterke ww. *glimpen*, als znw. gebezigd, evenals *glim*, de stam van *glimmen*. De parallelie tusschen deze beide znw. [2]) is nagenoeg volkomen: uit de oor-

---

1) D. w. z. niet bij vergissing ontstaan uit vormen met eene anorganische *p* als *hij glimp(t)*, *glom(p)* (verg. *daar komp-i-an* enz. in verschillende tongvallen, en zie De Bo op *P*), al hebben dergelijke vormen de verspreiding van zulke secundaire ww. zeker in de hand gewerkt: Nieuwe, volledige ww., alleen hieruit ontstaan (*kompen*, *klimpen*, *zwempen* enz.!) zijn zoover ik weet nog nooit aangewezen. Immers *dempen* (eene gracht), dat Franck uit *gedem(p)t*, verl. deelw. van fri. *demmen*, dammen, wil verklaren, zal toch wel hetzelfde woord zijn als *dempen*, stikken, smoren. Vercoullie's verklaring van *swamp*, moeras, „van denzelfden stam als 't enk. imp. v. *swemmen*, met paragogische *p*" spruit, indien ik althans de bedoeling wel begrijp, voort uit eene verwarring van verschillende tijdperken der taal: blijkens Skeat is de vorm *swamp* reeds veel ouder, dus niet in het jongere Nederlandsch ontstaan.

2) Ziehier nog enkele, sedert het afdrukken der betrokken artikels gevonden voorbeelden van *glim* en *glimp*, waaruit de overeenkomst in de ontwikkeling der beteekenissen van beide woorden nog helderder blijkt dan in het Wdb. reeds is aangewezen:

Glim in de bet. 2) = *Glimp*, 1, *b*). Glans, luister. ‖ Die wel ende wettelijck op den Stoel sit, salder Ere ende Glim van ontfangen. Baardt, Deugdenspoor, 56.

Glim in de bet. 3) = *Glimp*, 2, *a*). Schijntje, flikkering.

(*Gij*) Toont haer niet een schijn van Vryheyt,
Niet een blinck of glim van blyheit.
Baardt, Leden-Stemminge (ed. 1640), 91.

Evenzoo, met betrekking tot het oog (verg. de voorbeelden van *glimp* uit Bosboom-Toussaint en uit Oudaan, in Ned. Wdb. V, 93).

Terstondt een ander binnen tradt, ...
So lang en mager als een Schim,
En uyt sijn Oog quam niet een glim.
Baardt, Deugdenspoor, 47.

Glimp in de bet. 1, *b*). Glorie. ‖ Het Menschelijcke Lichaem, de Glimp, de Roem van de over-olde Vrou Natuer. Baardt, Leden-Stemminge, 52.

die (fy) sich verblijden,
Dat d' aerd' van Henrick (*Hendrik Casimir II*) is beroofd,
Om dat syn glans hun glimp verdoofd' *enz.*
P. Geestdorp in: Klioos Kraam, I, 361.

spronkelijke beteekenis: glans ontwikkelen zich bij beide de volgende beteekenissen: luister, glorie, roem; flauw schijnsel of schijn, flikkering (ook in 't oog); zweem; bedrieglijke schijn, fraai uiterlijk, in tegenstelling met het bedorven wezen eener zaak (verg. in 't Ned. Wdb. *Glimp* in de bet. 1—4), en *Glim* in de bet. 1—3). Deze begripsovergangen zijn volkomen natuurlijk en worden ook geheel of gedeeltelijk teruggevonden bij woorden als *glans*, *gloor*, *luister*, en vooral bij *schijn* en lat. *species*, met welke laatste woorden *glimp* eene treffende overeenkomst heeft. Ook de beteekenissen: dekmantel, voorwendsel (zie Ned. Wdb. sub 4) en 5) kunnen m. i. wel uit de vorige alleen afgeleid worden, zonder dat men invloed van een ander woord behoeft aan te nemen; dat zij althans voor het taalgevoel der 17de eeuw niets anders dan eene bijzondere toepassing der bet.: glans waren, blijkt wel het best uit de verbinding met ww. als *vergulden*, *bestrijken*, *versieren*, *bedekken*, *verblinden*, *zich vergapen*, *zich verkijken*, met znw. als *verf*, *vernis*, *blanketsel*, *tooi*, met het voorz. *onder*, en met het lidw. *een* of *de* (zie Ned. Wdb. V, 94—96); men zal moeten toegeven dat een en ander veel beter past bij *glimp*, glans, dan bij *gelimpe*, eer, fatsoen.

Moeten wij dus aan *gelimpe* allen invloed op het later gebruik van *glimp* ontzeggen? Dit zou m. i. te ver gaan. Er zijn twee tegenwerpingen tegen het voorafgaand betoog te voorzien.

Vooreerst dat dit nnl. *glimpen* toch geheel alleen staat, en noch in de oudere periode onzer eigene taal, noch in verwante tongvallen voorkomt. Inderdaad dit is zoo, en ik voeg er zelfs bij 1°. dat onr. *glampi* m., straal, in het Ned. Wdb. uit Cleasby aangehaald, in het jongste Oudnoordsche woordenboek, de tweede uitgave van Fritzner niet voorkomt, en volgens mededeeling van goederhand ook bezwaarlijk oorspronkelijk Oudnoordsch kan zijn (verg. Noreen, Altnord. Gramm. I § 196, anm. 2, 197); 2°. dat eng. *glimpse*, in vorm en beteekenis zoo treffend met ons *glimp* overeenkomende, volgens Skeat uit *glimse* (verg. nnd. *glimsen*, *glumsen*) met anorganische *p* is ont-

staan. Maar al wordt *glimpen* eerst en alleen in het Nnl. gevonden, dan is dit nog geen bewijs tegen de echtheid van zoodanigen vorm: men behoeft het daarom nog niet te beschouwen als een bastaard van twee andere woorden. Men zie slechts eens van hoeveel later zeer gewone woorden bij Franck en Verdam vermeld wordt, dat zij »eerst in 't Nnl.", of »nog niet in het Mnl." voorkomen. En dit is ook geen wonder. Vooreerst vergeet men vaak dat onze Nieuwnederlandsche schrijftaal niet de jongere vorm is van wat wij gewoonlijk Middelnederlandsch noemen [1]), evenmin als het Nhd. van het Mhd., en dat bij de wording dier algemeene schrijftaal andere tongvallen dan die waarin voorheen 't meest geschreven was op den voorgrond traden. En ten tweede behooren juist vele van die woorden welke tot dusverre eerst in 't Nnl. gevonden zijn tot dezelfde soort als *glimpen*, nl. afgeleide ww., zoogenaamde intensieven en frequentatieven, die in de eigenlijke volkstaal in overstelpende, verbijsterende hoeveelheid bestaan [2]), en blijkens deze woorden ook vroeger reeds lang bestaan hebben, doch eerst later als 't ware aan de oppervlakte »opduiken" en zichtbaar worden, m. a. w. in de schrijftaal doordringen [3]).

Doch eene tweede bedenking is van veel meer gewicht. Het is niet te ontkennen dat er tusschen hd. *glimpf* en nnl. *glimp* in beteekenis en gebruik menig punt van overeenkomst bestaat. Wel is waar staat het Hd. woord in de beteekenis die thans het meest gebruikelijk is: toegevendheid, zachtmoedigheid zeer ver af van het Nnl. woord, zoowel in de opvatting: glans, zweem, als in die van: dekmantel, voorwendsel; doch wanneer men de

1) Het hedendaagsche Westvlaamsch zou hiervoor nog eer kunnen gelden.

2) Men zie b.v. slechts de woordenboeken van Doornkaat-Koolman en van Berghaus, of De Jager, Frequentatieven.

3) Zie Franck in Zeitschr. f. deut. Alt. XXVII, 143. Men zie in het hier gezegde geen tegenspraak met het hetgeen boven, blz. 17—19 is aangevoerd omtrent het doordringen van mnl. *gelimpe* in de algemeene taal: dergelijke kanselarijwoorden zijn van gansch ander allooi dan de in de levende taal dagelijks gebezigde woorden, die hier besproken worden: de laatste hebben natuurlijk veel meer kans om in 't leven te blijven en algemeen te worden.

geschiedenis van het Hd. woord nagaat [1]), vindt men inderdaad

1) Het is hier niet de plaats voor eene breede uiteenzetting der beteekenissen van hd. *g(e)limpf* en al de daarvan afgeleide woorden: ik verwijs daarvoor naar de woordenboeken van Benecke-Müller, Lexer, Grimm (op *gelimpf*), Sanders, Schmeller, en ook Schiller-Lübben en Berghaus. Uit deze alle blijkt dat *gelimpf*, *glimpf*, een woord van abstracte, zeer rekbare beteekenis, ongeveer: gepastheid, betamelijkheid, welvoeglijkheid, fatsoen, o. a. in de volgende opvattingen is gebezigd:

1°. behoorlijk, voegzaam, fatsoenlijk gedrag; ook gedrag in 't algemeen.

2°. bevoegdheid, recht, aanspraak.

3°. eervolle behandeling (b.v. „das schweigen bracht ihm rhum und gelimpf", aangeh. in D. Wtb., d. i. nagenoeg hetzelfde als nnl. *glimp* in de bet. 1, *b*), maar ook: eer, achting, goede naam, synoniem met *eer* (zie Verdam op *Ere*). Ook: gunstig voorkomen, aanzien, b.v. reeds in 't Mhd. bij Hartmann von Aue, Erec 4841, ed. Pfeiffer: „er gab dem schaden solhen glimpf daz man gar für einen schimpf sîne schande vervie" (gab seiner Niederlage so leidlichen Anstrich, ein so erträgliches Ansehen), wat inderdaad volkomen overeenstemt met nnl. *een glimp aan iets geven* (Ned. Wdb. V, 95; sub 4, *b*). Zelfs de t. a. p. sub 5) omschreven beteekenis: voorwendsel, drogreden schijnt aan het Hd. woord niet vreemd gebleven te zijn, zie het voorbeeld in het D. Wtb. kol. 8027, waarin van „politische gelimpf" sprake is, en waarbij uit het Mhd. „guote glimpfe" wordt aangehaald.

4°. gematigdheid, zachtmoedigheid, toegefelijkheid, meegaandheid; thans de gewone beteekenis: synoniem met hd. *nachsicht*, *milde*, *schonung*; fr. *douceur*; eng. *mildness*. Ik leg hierop den nadruk, omdat men zoo licht, door den gelijken klank misleid, ten onrechte meent dat het Nnl. en het Nhd. woord thans hetzelfde beteekenen.

Inzonderheid komt de uitdrukking *mit g(e)limpfe* voor: ook in den zin van nhd. *glimpflich*, met gematigheid, in der minne enz., doch meestal in dien van: met eere (verg. boven 3), mnl. *behouden siere ere(n)*, of: gevoeglijk, met goed fatsoen, b.v.: „Sich mit Glimpf aus der Sache ziehen" (bij Sanders); „Wenn er den verbrecher mit gelimpf könte von dannen bringen, so sollte er ihn gebunden gen hof schicken"; „Es ist poeten-werk mit fremden namen spielen und also mit gelimpf auf wahre laster zielen"; „Mit gelemp dervon kommen" (alle in het D. Wtb.). Verg. hiermede nnl. *met glimp* (Ned. Wdb. V, 97—99, sub 5 en 6).

Van de afleidingen beteekent het zwakke ww. *glimpfen*: iets pasklaar maken; maar vooral: iets gepast vinden, iemand (zichzelf) als betamelijk, als tot iets gerechtigd, in zijn recht voorstellen, d. i. rechtvaardigen, verontschuldigen, verschoonen; eindelijk: toegevend jegens iemand zijn, vleien. Vandaar *glimpfer*, iemand die alles, ook het slechte, gepast acht, lichtvaardig iets mooipraat; *beglimpfen* en *verglimpfen*, eene zaak fraaier voorstellen dan zij is, onder een mooien naam bemantelen, ten beste uitleggen; *glimpflich*, oorspronkelijk: gepast, hetzelfde als *mit glimpf*, dus zoowel: met recht, met eere, als: toegevend, gematigd, zacht, *gelimpfig*, nagenoeg hetzelfde (verg. daarentegen nnl. *glimpelijk* en *glimpig*, die slechts in zeer enkele gevallen met de Hd. woorden in beteekenis overeenstemmen); *unglimpf*, onbillijkheid, hardheid, of: smaad; *verunglimpfen*, belasteren. Verg. ook de Skandinavische afleidingen van

op verschillende punten eene treffende gelijkenis. Enkele plaatsen stemmen zelfs zoo volkomen overeen dat men een oogenblik het spoor bijster wordt en gaat twijfelen of de beide woorden toch niet geheel en al één zijn. Toch is hiertoe, naar ik meen, bij nader inzien geen voldoende grond. Men houde in 't oog dat, hoezeer de woorden elkander op enkele punten »raken", zij elkander geenszins »dekken": nnl. *glimp* heeft nooit de beteekenis: gematigdheid, toegefelijkheid enz., en aan den anderen kant is in 't Hd. van een ww. **glimpfen*, glimmen tot dusverre geen spoor gevonden; de bijgedachte aan vernis, verguldsel enz. is dan ook zoogoed als nooit [1]) aan hd. *glimpf* verbonden, en van eene beteekenis: gloed, glans (hetzij oorspronkelijk of door invloed van een ww. **glimpfen*, of van *glimmen*) is nog veel minder sprake.

Maar wel nopen dergelijke plaatsen tot voorzichtigheid. Nu het blijkt dat een woord dat eigenlijk »angemessenheit, angemessenes benehmen, benehmen überhaupt" beteekent, later buiten invloed van een woord *glimpen* of *glimmen* ook de beteekenis: gunstig voorkomen, gunstige uitleg, verschooning, toegefelijkheid kan aannemen, is het inderdaad gewaagd in het Nederlandsch, waar dan toch dat oude *gelimpe* niet geheel onbekend geweest schijnt te zijn, allen invloed van dit laatste te willen loochenen en beide woorden volstrekt te scheiden; en dit te meer, omdat er enkele zegswijzen uit later tijd zijn, die inderdaad het geleidelijkst uit *gelimpe* verklaard kunnen worden (zie Ned. Wdb. bij *Glimp*, 6). Juist die gedeeltelijke overeen-

---

het simplex *limpan* zonder *ge-*: zw. *lämpa* vr., sanftmut, gelindigkeit, mäszigung; *lämpa* ww., bequemen, anpassen; beziehen, anwenden; *lämplig*, passend, schicklich, anwendbar; *förolämpa*, verunglimpfen, beleidigen; deensch *lempe*, glimpf, vorsicht, behutsamkeit, *med* —, vorsichtig, glimpflich, zart; *lempe*, ww., etwas fügen, einrichten; *lempelig*, gelinde, leise, sanft, behutsam; *ulempe*, ungemach; beschwerde; unordnung, schaden; *forulempe*, verunglimpfen.

1) In eene plaats door Schmeller aangehaald staat: „Mein red ist mit beglimpften worten gezyrt wol an allen orten", in het Latijn (origineel of vertaling?): „Est mea docendi ratio cum flore loquendi Rhetorico stilo verba polire scio." — Het is natuurlijk mogelijk, dat het D. Wtb., eenmaal tot *Gl-* genaderd, andere citaten zal bijbrengen, die het Hd. woord in een ander licht stellen.

komst bij zooveel verschil tusschen het Hd. en het Nl. woord wijst ons hier den weg: ook hier zal het »medio tutissimus ibis" wel van toepassing zijn.

Vatten wij onze voorstelling van de toedracht der zaak derhalve nog eens samen. Nevens *glimmen* heeft in 't Nederlandsch reeds langen tijd een bijvorm *glimpen* bestaan. De stam van dit ww., als znw. gebezigd, had uit zichzelf reeds de beteekenissen: glans, glorie, schijn, schoonschijnend uiterlijk. Aan den anderen kant was in zekere streken van ons land in de 15de eeuw een woord *gelimpe*, fatsoen in gebruik. Dit woord, dat uit zichzelf bij ons in vorm niet zoo licht veranderd zou zijn, werd vooral gebezigd in de uitdrukking *met gelimpe*, met goed fatsoen. Daarnaast stond *met glimp*, met glans, met eere [1]). Deze beide uitdrukkingen werden verward, en mede daardoor werd *met gelimpe* ook in vorm geheel gelijk aan *met glimp*. Vandaar dat de beide woorden, die elkaar in die uitdrukking en in de bet. 4) ontmoetten, elkander wederkeerig aantrokken, invloed op elkander oefenden en tot één nieuw woord samensmolten. Het zou zeker van belang zijn nader te kunnen aanwijzen waar *glimp* het eerst voorkwam, in welke streken *gelimpe* later nog bekend was, en waar, wanneer en hoe de twee woorden versmolten zijn; doch voor eene zóó nauwkeurige geschiedenis der lotgevallen van beide woorden ontbreken ons de gegevens uit de 15de en de 16de eeuw. In allen gevalle zijn de woorden zoodanig samengegroeid, dat terwijl in de bet. 1—3) zeer duidelijk *glimp*, en in de bet. 6) *gelimpe* is te herkennen, men in de bet. 4 en 5) waarlijk niet meer weet, met welk woord men te doen heeft, of wat aan elk woord toekomt.

Het zwakke ww. *glimpen* en de afleidingen daarvan komen aan den eenen kant in gebruik zoozeer overeen met de overeenkomstige Hd. woorden, doch vertoonen ook weer zulke duidelijke herinneringen aan de bet.: glans, dat zij zeker eerst na de samensmelting van beide woorden gevormd zijn.

1) Verg. jongere uitdrukkingen als: „hij is er met glans doorgekomen", „dien trein kun-je nog met glans halen" enz. met de boven aangehaalde *mit gelemp darvon kommen*.

Op bijna geheel dezelfde wijze is mhd. *glîzen*, eigenlijk: blinken, verward en samengevallen met *g(e)lîch(e)sen*, *g(e)lîch(se)nen*, veinzen, zoodat nhd. *gleiszen* thans: bedrieglijk schitteren, misleiden, huichelen beteekent. En evenzoo schijnt in 't Engelsch *gloss*, eigenlijk: luister, glans [1]) verward te zijn met *gloss*, uitlegging, verklaring (lat. *glossa*), althans in de bij Sewel en Holtrop vermelde zegswijzen *to set, to put a gloss upon a thing, to sett off with a better gloss*, wat geheel en al overeenkomt, en door S. en H. ook vertaald wordt met ons: *een (schoonen) glimp aan eene zaak geven.* De analogie dezer beide gevallen is opmerkelijk, en pleit m. i. sterk voor de juistheid van het voorafgaande.

Onze voorstelling tracht dus de zienswijzen van Kiliaan, L. ten Kate, Weiland en Bilderdijk, die het vanouds bestaan van een ww. *glimpen* en een znw. *glimp* aannamen, te vereenigen met die van Te Winkel, door wien voorgoed de aandacht is gevestigd op het znw. *gelimpe*; van Franck (en Vercoullie) wijkt zij in zooverre af, dat deze nog altijd *gelimpe* beschouwen als het oorspronkelijke woord dat later door invloed van een ww. *glimpen* gewijzigd is, terwijl naar onze meening integendeel in het Nederlandsch ook het znw. *glimp* vanouds bestond en alleen in de jongere beteekenissen, en vooral in de uitdrukking *met glimp*, door *gelimpe* gewijzigd, of liever daarmede samengevallen is.

Het onderzoek van dit vraagstuk doet opnieuw zien dat een Hoogduitsch en een Nederlandsch woord, hoezeer in vorm en in sommige beteekenissen aan elkander gelijk, toch eene verschillende »levensgeschiedenis" kunnen hebben, en tevens dat wij nog zeer weinig weten van de eigenlijke wording onzer Nieuwnederlandsche schrijftaal.

Leiden, October 1890. J. W. MULLER.

1) Verg. Ned. Wdb. op *Gloos* en *Glorie*, Aanm.

DE INQUISITEUR SONNIUS OVER DE REDERIJKERS. (1551).

Indien ik mij niet vergis, is tot hiertoe in geen schrift over de geschiedenis der Nederlandsche letteren in de 16de eeuw gebruik gemaakt van de volgende belangrijke plaats uit eenen brief van den inquisiteur Frans van de Velde (Sonnius) aan den bekenden voorzitter van den Raad van State Viglius, uit Utrecht den 29 Maart 1551 geschreven:

»Dignissime domine, litteras his inclusas accepi a pastore in Naeldevyck, baccalaureo theologiae, viro strenuo ac prudenti, quas G. D. V. transmitto, ut provideatur, si possibile est, ne fiant ejusmodi conventicula et ludi rhetorici, quia sub specie rhetoricae plerumque tractant inter se materias fidei hoc saeculo controversas; et ubi didicerunt rhetoricari, volunt fieri ministri verbi Dei, errantes et in errorem mittentes, cujus exstant non pauca nostrae aetatis exempla. Meminissem hujus quoque mali in instructione quam tradidi D. T. super quibusdam corrigendis, sed non recordabar tum temporis; neque grandis culpa est haec nostra oblivio, quam nec alia magis nociva reipublicae Christianae, de quibus in dicta informatione corriguntur. Ludimus operam, mi domine, et impensas Caesareae Majestatis perdimus, dum nitimur siccare rivulos non obstructis fontibus ante, hortum expurgare non sublatis simul zizaniorum radicibus, quia malum usque recurret, quum et salices, dum truncantur solummodo, plures multoque uberius de se generant ramos."

Te vinden bij P. F. X. de Ram, *Francisci Sonnii ad Viglium Zuichemum epistolae* ex cod. autographo Bibl. Reg. Brux., blz. 3 (Brussel 1850).

Gent. PAUL FREDERICQ.

NEDERLANDSCHE DRUKKEN VAN DEN *SIDRAC.*

Dr. Penon, de betreurde geleerde, is de laatste geweest die over den Sidrac gesproken heeft. Naar aanleiding van hetgeen hij in eene voorgaande aflevering van het *Tijdschrift* erover schreef, wensch ik op dezelfde plaats een en ander mede te deelen, dat een toekomstigen uitgever van dit belangrijk Middelnederlandsch prozawerk wellicht van dienst kan zijn.

Men heeft tot nu toe op Mone's gezag algemeen geloofd, dat er te Brussel een hs. van onzen Sidrac bestond [1]). Ik vervul een droevigen plicht met hier bekend te maken, dat dit niet het geval is. Toen, in den aanvang van dit jaar, door het Bestuur der Universiteits-bibliotheek te Gent het bewuste handschrift gevraagd werd, kwam, na verscheidene dagen wachtens, het bericht dat het verlangde er niet was. De heer Reulens had een zorgvuldig onderzoek ingesteld, zonder het te vinden. Hij meende dus dat de aanwijzing van Mone wel verkeerd zal zijn, (»ce n'est pas la première erreur que nous ayons eu à constater", voegde hij erbij), te meer daar een Sidrac hs. in geen enkelen Catalogus der Koninklijke Bibliotheek vermeld wordt, noch door niemand dergenen, die de Mnl. handschriften dezer Bibliotheek onderzochten (vanden Berghe, Snellaert, Serrure, Willems), aangetroffen werd.

Van waar nu de aanwijzing van Mone? Aan het toeval zullen wij het moeten overlaten, ons de noodige ophelderingen te verschaffen. Dat de door hem gedrukte berijmde epiloog uit een hs. moet komen, lijdt geen twijfel, want de tekst, dien hij geeft, wijkt op belangrijke plaatsen te veel af van dien in den druk van 1496 (waarover nader), en komt juist daar overeen met dien in het Hamburgsche hs. Bevindt het hs., door Mone opgegeven als te Brussel bestaande, zich dus elders?

1) Mone, *Uebers. der niederl. Volksliteratur*, p. 352.

Het zij mij nu vergund, aan het bestaan te herinneren van een fragment van een Sidrac-hs., berustende op het Rijksarchief te Gent. Het werd daar, in 1852, in den band van registers over 1530 tot 1565 met allerlei andere fragmenten door V. Gaillard ontdekt [1]). Daar het fragment onbekend schijnt gebleven te zijn, en de ontdekker het ook alleen terloops vermeld heeft, geef ik er hier eene nadere beschrijving van. Het bestaat uit twee bladen perkament, 30 centimeters hoog op 23 breed, met drie kolommen van 45 regels elk. Het schrift wijst op de tweede helft der 14e eeuw. Elke vraag begint met eene roode hoofdletter van ongeveer 1 centim., elk antwoord met eene andere van ongeveer 2 centimeters hoogte. De formule: Syd*rac* antw*oert* is steeds rood doorstreept. Evenzoo de hoofdletters in den tekst. De vragen zijn met romeinsche cijfers genummerd, ook met rooden inkt.

Jammer, dat het fragment niet volkomen gaaf is. Van het eerste blad is aan den rechter kant een reep van ongeveer vijf en een halven centimeter breedte, over de geheele hoogte, afgesneden, zoodat de helft van de 3e kol. recto en de 1e kolom verso ontbreekt. Daarenboven zijn de beide bladen langs boven beschadigd, het eerste derwijze, dat de drie eerste regels van kol. 2 recto bijna geheel onleesbaar zijn.

Dit fragment begint, naar ik bereken door vergelijking met den gedrukten Sidrac van 1496, ongeveer met het 2e derde van het antwoord op de honderd twee-en-tachtigste vraag; het loopt tot en met vraag en antwoord tweehonderd en een. Zie hier nu de concordantie der hoofdstukken van het fragment met die van den gedrukten Sidrac:

Hoofdstuk	187	van	het	fragm.	=	hoofdst.	140	van	den	incun.
»	188	»	»	»	=	»	141	»	»	»
»	189	»	»	»	=	»	142	»	»	»
»	190	»	»	»	=	»	143	»	»	»
»	191	»	»	»	=	»	144	»	»	»

1) Zie *Messager des Sciences Historiques*, 1852, p. 100—105.

Hoofdstuk	192	van	het	fragm.	=	hoofdst.	145	van	den	incun.
»	193	»	»	»	=	»	146	»	»	»
»	194	»	»	»	=	»	147	»	»	»
»	195	»	»	»	=	»	148	»	»	»
»	196	»	»	»	=	»	149	»	»	»
»	197	»	»	»	=	»	**228**	»	»	»
»	198	»	»	»	=	»	150	»	»	»
»	199	»	»	»	=	»	151	»	»	»
»	200	»	»	»	=	»	152	»	»	»
»	201	»	»	»	=	»	153	»	»	»

Het blijkt dus dat de volgorde, van *een* hoofdstuk uitgezonderd, dezelfde is. Uit de vergelijking van den tekst van het fragment met dien van den gedrukten Sidrac, laat het zich aanzien dat uit dezen, bij eene mogelijke uitgave, niet veel nut zal kunnen getrokken worden. De gedrukte Sidrac is werkelijk eene omwerking van het oorspronkelijke; wel vindt men in de incunabels het hoofddenkbeeld altijd terug, maar er is zoo veel weggelaten, in de plaats gesteld en bijgevoegd, dat de twee teksten heel dikwijls slechts nog een verre overeenkomst met elkaar vertoonen.

In wat voorafgaat, beslaat de gedrukte Sidrac eene aanzienlijke plaats. Dat zijne waarde overschat werd, is reeds gebleken; doch dat hij volstrekt van geen nut kan zijn, is evenmin waar, want in dezen omgewerkten tekst is nog genoeg van het oorspronkelijke bewaard gebleven, om met behulp ervan bedorven plaatsen der hss. te verbeteren. Daarom hier een en ander over de incunabels.

Mone kende de uitgave van 1496; evenzoo Prof. de Vries, die tevens die van 1564 vermeldde [1]), terwijl Dr. Penon zei „minstens vier oude drukken" [2]).

1) Taal- en Letterbode III, 64.
2) Tijdschrift, IX, 8.

Welke drukken bedoelde hij, buiten die van 1496 en 1564? Zeer waarschijnlijk die van 1522 en 1540, om twee redenen: 1°. deze twee uitgaven konden zeer gemakkelijk tot zijne kennis komen (zooals weldra zal blijken); 2°. hij was te goed bibliograaf om onvoorwaardelijk het bestaan eener uitgaaf Leiden 1495 door Brunet, en op diens gezag, door Campbell en Petit vermeld, aan te nemen, daar de Fransche bibliograaf geene enkele bibliotheek noemt, waar de bewuste uitgaaf te vinden is.

Het door Dr. Penon aangegeven getal kan nog met twee vermeerderd worden. Doch vooreerst een en ander over de vier reeds genoemde uitgaven.

Wat den druk van 1496 betreft, eene eigenaardigheid ervan blijkt onbekend gebleven te zijn; althans niemand heeft er tot nu toe gewag van gemaakt: hij bevat namelijk de berijmde epiloog, doch als proza gedrukt, eene omstandigheid die ongetwijfeld mede kon werken om er de aandacht van af te leiden. De tekst verschilt merkelijk van dien der hss., zoodat het niet overbodig is hem hier mede te deelen:

Fol. lxvij r°. b
Ghelovet sy god van hemel
rijc. In sijn glorye ewelyck
Dat hi my soe langhe spare. Ende
mijn wijsheyt ende verstant alsoe
wyl bewaren Dat ick dyt werck
met mynen arbeiden uten walsche
in goeden duytsche mach leyden
v°. a Want ic dat nerghent om en dede dan
om gemeine salichede alle der geen
re diese lesen Ic hoep dat god myn lo
ne sal wesen Ende ic bidde hen allen op
goeder trouwen die desen boec sullen le
sen of anscouwen Dat si gode bidden
voer mi dat hi myns genadich si alst
comt tot mynre lester stonde. dat hi dan
al mine sonden verre van mi wil wer-
pen Al in die stat van Antwerpen wast
dat dit boec transferierde ter bede van

veel edelre heren Doemen screyf xiij
hondert ende xxvi. Nu laet ons bidden
der maghet marien die den gods soen
droech Ende die vriendelic op har loech
doe si hem met haren borsten sogede. Dat
hi ons geve sinen vrede ende sinen heyli-
gen mynne mede Ende na dit leven the
melrijc Amen segget gemeenlijc.

Deze tekst staat veel dichter bij dien van Mone, dan bij dien uit het Hamburgsche handschrift. In de tweede helft is er erg geknoeid, wat wellicht op rekening van den drukker komt.

Zoover ik weet, is tot nu toe het bestaan van slechts twee exemplaren bekend: een te Parijs en een te Brussel. Ik ben in staat mede te deelen dat er nog een derde op de Universiteits-bibliotheek te Leuven berust. Daarin ontbreken echter twee bladen: xlii en xliii.

Van de uitgave van 1522 is een exemplaar op de Bibliotheek der Hoogeschool te Gent. Het is afkomstig van den Senator Vergauwen, die het in 1844 te Parijs kocht voor 12 fr! Een ander exemplaar werd verkocht op de bekende veiling der Bibliotheek van J. Schouten (Januari 1853) [1]). Het is waarschijnlijk hetzelfde dat vier jaar later door Fr. Muller te koop werd geboden voor 20 gl. [2]) Muller heeft immers op Schouten's veiling zeer veel gekocht, terwijl hij het boek in dezelfde rubriek zet waarin het in den Catalogus Schouten voorkomt: nl. *godgeleerdheid*, waar een Sidrac toch niet zoo precies op zijne plaats is.

Uitstekend bibliograaf als hij was, zal Dr. Penon met dit laatste exemplaar zonder twijfel bekend geweest zijn.

Wat den druk van 1540 betreft, daarvan is tot nu toe geen ander exemplaar bekend dan hetgeen op de Bibliotheek der Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam berust [3]). Belangstellenden zullen met genoegen vernemen dat er

1) Zie de *Catalogus*, 2e gedeelte nr. 233.

2) Zie zijn *Catalogus van Godgeleerde Werken* van 12 November 1857, nr. 298.

3) *Catalogus van de Boekerij der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, II. p. 401, nr. 274.

een tweede bestaat in de Bibliothèque Nationale te Parijs.

Van den druk van 1564 is, zoover ik weet, slechts het Exemplaar der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden bekend [1]), tenzij dit *niet* hetzelfde mocht zijn als dat in der tijd door Prof. Kist bezeten [2]).

Buiten de vier reeds behandelde drukken, bestaan nog de twee volgende:

I. Hier begint een scone // historie gehetē
Sydrac // met veel questien.

en achteraan:

Hier neemt eynde dat boec des wij // sen philosoophē eñ astronomijns sy // drac die sijn wijsheit ende conste hier // opter aerden ghelaten heeft. Ende is // gheprent tot Leyden in hollant bi mi Jan Seversoen. Lof god van al.

In fol., met twee kolommen, geteekend a—m.

Van deze uitgave bestaat een exemplaar op de Bibliothèque Nationale te Parijs, naar mij door den heer L. Deslile zelf welwillend medegedeeld werd; en een ander op de Stadsbibliotheek te Hamburg [3]). Jan Seversoen, een der allereerste verspreiders der Luthersche leerstellingen, heeft gedrukt van omstreeks 1500 tot 1534, eerst te Leiden, later te Utrecht, daarna te Amsterdam [4]).

II. HIer beghint een // schone hijstorie // vādē wijsen philosooph Sydrac die op aertryc was duysent // iaer voer gods geboert eñ heeft bescrevē .cccc. xxi. questiē die // seer vreēt eñ genoechlic sijn te lesen die de coninc boctus die // philosooph sydrac vraechde.

Het overige der bladzijde wordt ingenomen door de houtgravure, ook in den druk van 1522 voorkomende: Boctus en

1) *Catalogus der Bibliotheek van de Mij. der Ndl. Letterk.*, 2e gedeelte, Drukwerken, 2e aflev. kol. 696.

2) Zie *Verslagen en Berichten d. Vereenig. t. bevordeing der Oude Nederl. Lett.*, 1845 p. 40, nota van Prof. DE VRIES.

3) Zie *Bulletin du Bibliophile Belge*, XX p. 35.

4) Zie over hem P. A. TIELE, in de *Bibliographische Adversaria*, IV p. 74 en vlgg.; *Bibliotheca Belgica*, M. 226, 25—28.

Sydrac spreken samen; boven beiden, in een cirkel, is de Drievuldigheid afgebeeld, rechts en links door eene aanbiddende menigte omgeven.

Het eenige mij bekende exemplaar van deze uitgave behoort toe aan de Koninklijke Bibliotheek van Brussel. Ongelukkig is het geschonden. Waarschijnlijk ontbreekt slechts één blad (de laatste vraag is de 418e), maar het is dan ook het belangrijkste. Van de kennis van drukker en jaartal zijn wij verstoken. Volgens een aanteekening op het titelblad zou deze druk van 1512 zijn.

Zoodat we nu zes verschillende drukken kennen. Brunet spreekt nog van eene uitgave, die in 1516 te Antwerpen zou moeten verschenen zijn. Maar evenmin als voor 1495, wijst hij eene Bibliotheek aan waar een exemplaar te vinden is. Is het wellicht de laatste hierboven vermelde druk?

Ik wil deze kleine bijdrage sluiten met een »genoechlijc" bericht: in het eerstkomende deel van de *Histoire littéraire de la France* zal o. a. eene studie over den Franschen Sydrac verschijnen van de hand der heeren E. Renan en G. Paris. Prof. Gaston Paris heeft mij, met zijne gewone welwillendheid, een proefafdruk geschonken, daar het nogal eenigen tijd zal aanloopen, vooraleer het geheel verschijnt. Ik veroorloof me niet nu reeds iets uit deze verhandeling mede te deelen, maar vestig er bij voorbaat de aandacht op. De verzekering dat dit werk der beide Fransche geleerden ook voor de studie van onzen Sidrac van werkelijk belang is, moge hier volstaan.

Gent 1890. WILLEM DE VREESE.

NASCHRIFT. Het bovenstaand opstel was reeds in handen der Redactie, toen Dr. Verdam mij mededeelde, dat een tot nog toe onbekende Sidrac gevonden was. Zekerheid daaromtrent bracht het 4e *Supplement* tot Campbell's *Annales*. Te Leeuwarden werd een exemplaar der uitgave van 1495 ontdekt, zoodat alle twijfel omtrent dezen druk opgeheven wordt. W. D. V.

JOAN VAN BROEKHUIZEN.

De man, wiens naam boven dit opstel is geplaatst, was één dier krachtige figuren, die door aanleg en volharding, onder zeer ongunstige omstandigheden, zich, zooal niet grooten roem, dan toch eene waardige plaats op velerlei gebied hebben weten te veroveren. De krijgsman, die na eene zeer onvoldoende opleiding een onzer eerste Latijnsche dichters is geworden, aardige verzen in zijne moedertaal heeft geschreven en een paar Latijnsche schrijvers zeer verdienstelijk heeft uitgegeven, die de raadsman is geweest van beroemde geleerden en een vraagbaak op het gebied der Italiaansche en Fransche letterkunde, verdient niet in het vergeetboek te raken. Terwijl kort na zijn dood twee zijner vrienden eene vrij uitgebreide levensbeschrijving van hem hebben uitgegeven, is het thans mogelijk, om op Broekhuizen's leven en karakter een nieuw licht te doen vallen door gebruik te maken van een groot aantal van zijne brieven en verzen, die in handschrift tot ons zijn gekomen.

Joan van Broekhuizen werd den 20sten November 1649 te Amsterdam geboren [1]). Zijn vader, Gerard van Broekhuizen, had een hoedenwinkel en was later klerk in dienst van den zeeraad. Dat hij afstamde van het adellijke Utrechtsche geslacht der Broekhuizen's, schijnt men te mogen betwijfelen. En al had Joan later ook een brief in zijn bezit, voorzien van het zegel van dat geslacht, een brief in 1540 geschreven en jaren lang in de familje bewaard [2]), hij geloofde waarschijnlijk niet aan

1) Vgl. *Het leven van Joan van Broekhuizen*, blz. 8, in *J. V. Broekhuizens Gedichten Op nieu by een vergadert, en met verscheide noit voorheen gedrukte vermeerdert. Hier is by gevoegt het Leven des Dichters. T'Amsterdam, By Gerard onder de Linden.* MDCCXII, en ook de door mij uitgegevene *Jani Broukhusii Epistolae Selectae aliarumque epitomae et fragmenta. Groningae. B. Jacobs.* 1889, blz. 76.

2) Vgl. *Het leven*, blz. 4.

die afkomst [1]). Broekhuizen's moeder, Eva Vos, was verwant aan de geslachten Hudde en Witsen [2]).

Van Joan's jeugd is zeer weinig bekend. Hij verloor zijn vader vroeg en kwam onder de voogdij van zijn oom, Joan van Broekhuizen, die boekhouder was van den zeeraad [3]). Deze bloedverwant deed den jongen, die al vroeg aanleg tot studie toonde, op de Latijnsche school aan de nieuwe zijde, welke van 1635—1670 onder het bestuur stond van den geleerden Hadrianus Junius [4]). Broekhuizen leerde vlug en heeft zich het onderwijs, dat hij genoot, zeer ten nutte weten te maken. En toen de rector bemerkte, dat hij talent had voor het schrijven van Latijnsche verzen, hielp hij hem daarin voort en gaf hem den raad, om Propertius na te volgen [5]). De knaap verkreeg spoedig zulk eene vaardigheid in het maken van Latijnsche gedichten, dat zijn levensbeschrijver, David van Hoogstraten, later de volgende aardige anecdote van zijn schooltijd kon verhalen [6]). Junius »op zekeren dagh begerende, dat zyne leerlingen, elk om strydt, na het eindigen der lessen, t'huis hunnen geest zouden inspannen, om met een Latynsch gedicht geluk te wenschen aen den Heer Gillis Valkenier, die tot Burgermeester gekozen was, wachtte Broekhuizen niet tot dat hy zou t'huis gekomen zyn, maer maekte daer ter plaetse in den tydt van een half uur

1) Althans in de *Elegia ad Juliam* (zie *Jani Broukhusii Poematum libri sedecim. Editore Davide Hoogstratano. Amstelaedami Excudit Franciscus Halma, Illustr. Frisiae Ordinum Typographus ordinarius.* MDCCXI, pag. 72) zingt hij:

„Etsi nec generis tibi me commendat aviti
Gloria, nec titulo fulta potente domus", caet.

2) Vgl. *Het leven*, blz. 8. 3) T. a. p., blz. 9.

4) Vgl. Dr. A. H. G. P. van den Es, *Bij de opening van het nieuwe Gymnasium te Amsterdam. Haarlem.* 1885, blz. 25.

5) Vgl. *Petri Burmanni Oratio in obitum viri optimi, et poëtarum sui temporis principis Jani Broukhusii, defuncti a. d.* XVIII *Kal. Januarias* MDCCVIII (in *Petri Burmanni Orationes, antea sparsim editae, et ineditis auctae. Accedit Carminum Appendix. Hagae Comitis, Apud P. G. van Balen.* M.D.CC.LIX, pag. 168).

Vgl. over de verdiensten van Junius en den grooten invloed, dien hij op Broekhuizen heeft geoefend, t. a. p., blz. 166—170.

6) Vgl. *Het leven*, blz. 11.

een gedicht, dat des anderen daegs met alle de andere vergeleken, den lof en toejuiching zyns Meesters behaalde, die daerom hem alleen beval zyne vaerzen den Burgermeester te gaen aenbieden, die ze met genoegen ontfing, en al de jeugt om Broekhuizens wil eenen vryen Speeldagh vergunde". Dat voorval heeft zeker in Februari 1665 plaats gehad [1]).

Broekhuizen liep de Latijnsche school af, waar hij eene menigte prijzen behaalde, en had gaarne verder willen studeeren. Maar zijn oom meende, dat er met geleerdheid niet veel viel te verdienen, en dus werd Joan bij den apotheker Herman Angelkot in de leer gedaan [2]). Deze »kruidtmenger", die op den hoek van de Vijzelstraat en de Heerengracht woonde, was een geletterd man; hij heeft eenige treurspelen uit het Fransch vertaald en de klucht *Vechter* geschreven. Broekhuizen kon het best vinden met zijn »huiswaerdt"; hij zond hem later, toen hij buiten 's lands vertoefde, dikwijls zijne gedichten toe, en benoemde hem zelfs tot zijn executeur testamentair [3]), zoodat Angelkot bij Broekhuizen's dood (1707) met recht in zijn lijkdicht kon spreken van »onze vrindschap van voor vyftig jaren" [4]).

Gedurende den tijd, dat hij bij Angelkot werkzaam was, ging Broekhuizen voort met het dichten van Latijnsche verzen. Zeker ontstonden in dat tijdperk de omwerkingen van Horatiaansche Oden, welke wij onder zijne *Poemata* aantreffen [5]). Andere gedichten leeren ons, wie zijne vrienden waren. Misschien was hij reeds op de Latijnsche school bevriend geworden met Antonides, tot wien hij in 1673 twee gedichten richtte, en wiens dood hij later heeft bezongen [6]). Verder kende hij Daniel Arents, een philosophiae doctor [7]), Joannes Dermout, wiens promotie

1) Toen werd Valckenier voor het eerst tot burgemeester gekozen.

2) Vgl. *Het leven*, blz. 17. Zie over Angelkot: J. G. Frederiks en F. Jos. van der Branden, *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche Letterkunde. Nieuwe druk. Amsterdam*, 1888, in voce.

3) Vgl. *Het leven*, blz. 17, 31.

4) Zie *J. V. Broekhuizens Gedichten*, blz. 81.

5) Vgl. blz. 486—494

6) Vgl. *Poemata*, pag. 422, 429, en *Gedichten*, blz. 51.

7) Vgl. *Ad Danielem Arents philosophiae doctorem* (*Poem.*, pag. 396).

en huwelijk hem verzen in de pen gaven [1]), Daniel van Alphen [2]), den zoon van den gelijknamigen Leidschen burgemeester, later eveneens burgemeester en bekend door zijne liefde voor de classieken, en een zekeren Reynier Stapel [3]). Ook met een paar mannen, die later op wetenschappelijk gebied naam hebben gemaakt, was Broekhuizen bevriend. In de eerste plaats met Petrus Francius, die vier jaren ouder was dan hij, en die, na te Leiden en te Angers gestudeerd te hebben, in 1674 professor werd te Amsterdam in de Romeinsche geschiedenis en in de welsprekendheid. Francius had den jongen dichter leeren kennen, toen hij een Latijnsch vers van hem had gezien [4]), en beiden zijn tot aan den dood van den professor (1704) boezemvrienden gebleven. Ook maakte Broekhuizen kennis met Govert Bidloo, den lateren gunsteling van Willem III, die professor

---

In 1671 werd te Utrecht in het album academicum ingeschreven: „Daniël Arens Groninganus A. L. M. et Phil. Doct."

1) Vgl. *In Joannis Derramoutii Disputationem physicam de natura corporis* (*Poem.*, pag. 395), en *In nuptias Joannis Derramoutii et Corneliae Villepontosiae* (t. a p., pag. 78). Zie verder de gedichten: *In poemata Petri Lotichii secundi Derramoutio donum data* (t a. p., blz. 397), en *Ad Joannem Derramoutium Leidam discedentem* (t. a. p., blz. 399). Het laatste vers is zeker van 1667; den 5den Sept. van dat jaar werd Dermout „Amstelodamus", 20 jaar oud, als juridisch student te Leiden ingeschreven.

2) Vgl. *Poemata*, pag. 406, 408, 410, 437.

Waarschijnlijk was het dezelfde Daniel van Alphen, die in 1667 op 17-jarigen leeftijd te Leiden als student werd ingeschreven. Zijne moeder was Tanneke Dermout, zeker een famieljelid van den zoo even genoemden vriend van Broekhuizen.

3) Vgl. *Regnero Stapelio, amico intimo, cum natali decimo nono initiaretur* (*Poem.*, pag. 495), *Largissimo et humanissimo Regnero Stapelio*, *laetitiae datori* (t. a. p., blz. 496), en *Ad Regnerum Stapelium Sponsum* (t. a. p , blz. 311).

4) Zie *Petri Francii Epistola tertia ad C. Valerium Accinctum*, *vero nomine Jacobum Perizonium*, *Professorem Leidensem: Qua ad Ejus Epistolam respondetur. Amstelodami Typis Theodori Boutemanni.* 1696, pag. 50. Francius schrijft daar nl : „Ad Jani vero Broukhusii quod attinet Carmina, ea tanti facio, quanti quisquam; idque a multis annis, et ab eo, si nescis, tempore, quo primum ab eo carmen ab amico quodam commonstratum meis videre oculis licuit". Broekhuizen versierde de redevoering van Francius *De studio eloquentiae*, die in Maart 1672 werd uitgesproken, met een lofdicht (vgl. *Poemata*, pag. 413). Bewijzen van vroegeren omgang tusschen de beide dichters zijn niet met zekerheid aan te wijzen.

in de medicijnen, lijfarts, dichter en directeur van den Amsterdamschen Schouwburg is geweest. Toen Bidloo, die van denzelfden leeftijd was als Broekhuizen, in Maart 1672 in het huwelijk trad [1]), dichtte Joan een laug bruiloftsvers [2]), dat met recht in den bladwijzer der *Poemata* als *Epithalamium lascivum* is betiteld. En toen hij in 1675 de *Brieven der gemartelde Apostelen* uitgaf, schreef Broekhuizen een lofdicht [3]), terwijl hij in 1684 een anatomisch werk van den hoogleeraar op dezelfde wijze versierde [4]). Maar Bidloo was een man, die zich zeer vele vijanden heeft gemaakt en den slechten roep, waarin hij stond, zeker heeft verdiend. En zoo is dan ook de goede verstandhouding tusschen hem en Broekhuizen langzamerhand veranderd. Wel vinden wij hen in 1694 nog in briefwisseling [5]), maar reeds een paar jaren vroeger had Broekhuizen Bidloo en Romein de Hooghe als monsters gesignaleerd [6]), het vinnige epigram *In Licinium tonsorem* tegen hem geschreven [7]), en hem in één zijner brieven aartsschelm genoemd [8]).

Broekhuizen bleef eenige jaren in den winkel van Angelkot. Maar toen hij, in weerwil van alle moeite, zijn oom niet kon overreden, om hem aan een anderen werkkring te helpen,

1) Volgens eene mededeeling van Mr. N. de Roever werd Bidloo den 25sten Februari 1672 in huwelijk ingeteekend.

2) Vgl. *Poemata*, 467. Het vers heeft daar slechts den titel: *Epithalamium*, doch in het door Broekhuizen zelven geschreven handschrift der *Carmina Iuvenilia*, dat zich op de Leidsche Bibliotheek (Catal. Geel, n°. 639) bevindt, heeft het gedicht tot opschrift: *In nuptias Godefridi Bidloo et Henriettae Kiskens.*

3) *In epistolas primorum martyrum* (*Poemata*, pag. 239).

4) *Ad Godefridum Bidloo, Humani corporis Anatomiam edentem* (t. a. p., blz. 249).

5) Vgl. de *Epistolae selectae*, pag. 126.

6) Vgl. het slot van het vers *Ad Regem Gulielmum* (*Poemata*, pag. 384), dat op hen doelt. Het gedicht werd, volgens het HS., dat zich op de Leidsche Bibliotheek bevindt (Catal. Geel, n°. 640), den 16den Dec. 1690 geschreven.

Tegen de Hooghe schreef Broekhuizen nog een paar versjes, die niet in de gewone uitgave der *Poemata* zijn opgenomen.. Zie daarover beneden.

7) Vgl. *Poemata*, pag. 267, en *Epist. Sel.*, pag. 82. Het gedicht is, volgens het HS., van 6 Maart 1691.

8) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 91.

liep hij weg en werd soldaat [1]). Dit gebeurde waarschijnlijk in 1672 [2]), en de jonge man had dus al spoedig gelegenheid, om zich in den oorlog te onderscheiden. Hij werd naar Groningen gezonden [3]), hielp deze stad verdedigen tegen den bisschop van Munster en den keurvorst van Keulen, en maakte de onderneming naar Koevorden en een tocht in het Bentheimsche mede [4]). In de belegerde stad maakte de jonge krijgsman kennis met verscheidene studenten, die zijne groote bekwaamheden en zijn voortreffelijk geheugen bewonderden [5]). Hij bezong den moed der jongelieden, die met hunne compagnie zoo krachtig hadden geholpen bij de verdediging der vesting [6]), en de promotie van één hunner officieren, die zich kort na het opbreken van het beleg den graad van doctor in de rechten verwierf [7]). In het voorjaar van 1673 vinden wij onzen dichter in Holland terug, en wel in de legerplaats te Bodegraven [8]), te Schoonhoven [9]), Oudewater [10]), dat een tijd lang door de Fransche bezetting was verlaten, in

1) Zie *Het leven*, blz. 18.

2) In het gedicht: *Ad patruum suum fausta anni apprecatio* (*Poem.*, pag. 405) leest men:

„Decreram positis jam tandem vivere nugis,
Et damnosa levis frangere plectra lyrae
Atque alias arte complecti sedulus artes,
Quaeque virum possint, quaeque decere senem".

Deze woorden, tot zijn oom gericht, slaan beter op een apotheker dan op een krijgsman. En het vers was, blijkens het HS., een heilwensch op 1 Jan. 1672.

3) Vgl. het gedicht: *Cum Groningam esset discessurus* (*Poem.*, pag. 415).

4) Dit blijkt uit het vers: *Ad Carolum Rabenhaupt, copiarum pedestrium legatum, ab expugnata Gravia Amstelaedamum reducem* (*Poem.*, pag. 461).

5) Zie het aardige verhaal van Hoogstraten in *Het leven*, blz. 37.

6) *Ad Academiae Groninganae studiosos post desertam ab Episcopo Monasteriensi obsidionem anno* MDCLXXII *Poem.*, (pag. 418).

7) *In Gerardi ten Berg disputationem juridicam* (*Poem.*, pag. 420).

8) De volgorde dezer plaatsen is genomen naar het HS. der *Carmina Iuvenilia*, die door den dichter zelven naar tijdsorde schijnen te zijn gerangschikt.

Te Bodegraven werd, blijkens het HS., het vers: *Desiderium puellae absentis* (*Poem.*, pag. 421) geschreven.

9) B. schreef daar: *Ad Joannem Antonidem Goesanum* (*Poem.*, pag. 422).

10) Het vers *Ad Joannem Sixium* (*Poem.*, pag. 454) en het gedicht aan Hudde t. a. p., pag. 6) zijn daar ontstaan.

den Hinderdam [1]), Vreeland [2]) en Nederhorst [3]). Waarschijnlijk behoorde Broekhuizen dus bij het leger van ongeveer 30.000 man, dat de Staten van Holland in Januari 1673 besloten hadden bijeen te trekken. De overwinning, die de Ruyter den 21sten Juli bij Kijkduin behaalde, heeft Broekhuizen te Amsterdam bezongen [4]).

Broekhuizen had zich intusschen den rang van vaandrig verworven [5]). En hij kwam in dezen tijd in aanraking met den beroemden Nicolaas Heinsius [6]), die toen gezant der Staten in Zweden was en zich dikwijls in den Haag ophield, om zich een paar jaren later »rude donatus" in het stadje Vianen te vestigen. Francius had den beroemden geleerde een vers van Broekhuizen toegezonden en gezegd, dat het door een vriend

---

1) Daar werden gedicht: *Ad Joannem Antonidem Goesanum* (*Poem.*, pag. 429), *Ad puellam amatam* (t. a. p., pag. 432), *Ad Neaeram* (t. a. p., pag. 436), en *Ad epistolam Neaerae* (t. a. p., blz. 437).

2) *Corydon Ecloga. Ad Ioannem Sixium* ..... (*Poem.*, pag. 191) werd daar geschreven. En Antonides zond den 29sten Mei een brief aan Broekhuizen naar Vreeland (Vgl *Epist. Sel.*, pag. 12).

3) Daar werd gedicht: *Ad Alphenios fratres super obitu Parentis* (*Poem.*, pag. 437).

4) *In tertiam victoriam navalem anni* MDCLXXIII (*Poem.*, pag. 441). Het jaartal blijkt uit het MS.; in de *Poem.* staat ten onrechte 1672.

5) Burmannus (t. a. p., blz. 171) vermeldt, dat dit geschiedde „vix primis stipendiis factis", en Hoogstraten (t. a. p., blz. 13) „niet lang daerna", nl. nadat hij militair was geworden. Nu werd de zoo even genoemde brief van Antonides geadresseerd aan den luitenant Broekhuizen. Eerst in 1676 bekleedde hij dien rang (vgl. *Epist. Sel.*, blz. 12); toch blijkt uit het adres, dat hij op 29 Mei 1673 niet meer gewoon soldaat, en dus vaandrig was.

6) Den 30sten Juli 1673 schrijft Heinsius aan Francius (vgl. *Petri Francii Posthuma. Quibus accedunt illustrium eruditorum ad eundem epistolae. Amstelaedami, Ex Officina Wetsteniana*, MDCCVI, pag. 339): „Venusti omnino et arguti sunt versiculi, quorum mihi copiam proxime faciebas. Adderem, te dignos mihi videri, nisi tu amicum nescio quem iis auctorem dares. Quamquam vel sic te tibi amicum esse, mi Franci, nil, puto, impedit. Ovum ovo mehercules similius non est, quam Petro Francio, elegantiarum promo felicissimo, amicus ille ὁ δεῖνα. Si tu me fraudatum cupis, aut parce impertiris ingenii tui Heliconiis proventibus; fac saltem amicus ille ignotus, qui te ad unguem exacte refert, nobis non infrequenter aurem demulceat in posterum. Uter e vobis vel Mercurius sit vel Sosia non refert, dum alternis audiam cantantes, vel alterutrum in altero".

van hem was geschreven, en toen Heinsius, die meende, dat Francius zelf de dichter er van was, later hoorde, dat het vers inderdaad door een ander was gedicht, verlangde hij dezen te leeren kennen [1]). Van dien tijd af is Broekhuizen door Heinsius in allerlei dingen voortgeholpen.

Ook met den bekenden Joan Six kwam onze dichter in betrekking. Six, die verschillende ambten bekleedde, en zich door zijn treurspel *Medea* (1648) eenigen letterkundigen naam heeft verworven, was een Maecenas, die meermalen door Broekhuizen is bezongen [2]). Denken wij nu daarbij aan zijne verhouding tot den burgemeester Joannes Hudde [3]), dan blijkt het, dat Broekhuizen zich machtige vrienden en beschermers had weten te verwerven.

In den winter van 1673—1674 lag Broekhuizen in garnizoen in het fort te Nieuwersluis; in Februari bezong hij daar den vrede met Engeland [4]). Spoedig zou hij weer nieuwe erva-

---

1) Den 20sten Aug. 1673 schrijft Heinsius aan Francius (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibliotheek): „Ad epigramma mihi per te missum, libet exclamare illud antiquum, quanta ingenia in occulto latent! Ejus ego te auctorem credidi, quia, qui hoc posset, te praeter unum apud Amstelaedamios notum habebam neminem. Nunc cum tua asseveres fide, alterius esse venae hunc lusum, gratulor tibi amicum tam elici ingenio praeditum, et mihi conciliatum volo.."

2) Vgl. *Ad Joannem Sixium* (*Poem.*, pag. 424), *Corydon. Ad Joannem Sixium* (t. a p., pag. 191), *In pacem Anglo-Batavam anni* MDCLXXIV. *Ad Joannem Sixium* (t. a. p., pag. 448), *Ad Joannem Sixium* (t. a. p., pag. 464); dit vers is 18 Juli 1675 geschreven; *In Joannis Sixii consulatum* (t a. p., pag. 257) van 2 Febr. 1691, *Ad Joannem Sixium .... de vino ad se misso* (t. a. p., pag. 33) van 31 Juli 1692, *In funere Joannis Sixii consularis* (t. a. p., pag. 285) van 28 Mei 1700.

3) Tot hem richtte Broekhuizen de gedichten: *Ad Joannem Hudde ..... sponsum* *Poem.*, pag. 6), *Ad Joannem Hudde, Reipublicae Amstelaedamensis consulem* (t. a. p., pag. 444), *Consulatus tertius Joannis Hudde* (t. a. p, pag. 301), *Nais Amstelia ad Joannem Hudde...* (t. a. p., pag. 303) van 11 Aug. 1688, *Ad Joannem Hudde, cum urbis Amstelaedamensis Consul esset creatus* (t. a. p., pag. 132) van 1 Febr. 1699, en *In funere Joannis Hudde....* (t. a. p., pag. 134) van 15 April 1703

4) Vgl. *Poemata*, pag. 448. Andere verzen door hem te Nieuwersluis gedicht zijn *Ad Joannem Hudde.....* (*Poem.*, pag. 444), *In Lamberti Bidloi Amstelam dulcem* (t. a. p., pag. 285), *Sermo ad Adrianum Kiebomium* (t. a. p., pag. 445), en *Puellae absentis desiderio angitur* (t. a. p., pag. 451).

ringen opdoen. Want in den zomer van 1674 nam hij deel aan den tocht van de Ruyter naar de Fransche bezittingen in West-Indië. Broekhuizen deed de reis op de transportfluit der Admiraliteit te Amsterdam, de Jupiter [1]), die 12 stukken voerde, met 31 matrozen was bemand, 155 militairen transporteerde en gekommandeerd werd door Willem van Ewijk [2]). Het was voor onzen dichter een zeer onaangename tocht, daar hij bijzonder gaarne te huis was gebleven [3]) en niets met de zee ophad [4]). Den 19den Mei kwam de vloot in zee, maar door verschillende oorzaken bleef zij tot den 9den Juni in het Kanaal. Den 25sten bereikte men de reede van Santa Cruz op Teneriffe, den 19den Juli Martinique, en den volgenden dag beproefde de kolonel Uittenhove met 1000 man eene landing, die mislukte en waarbij de meeste hoofdofficieren werden gewond, terwijl er vele soldaten sneuvelden. De Ruyter zette toen koers naar Dominica, maar ook daar waren de maatregelen tegen een aanval van onze troepen zoo goed genomen, dat het beter toescheen, om van de zaak of te zien. Zoo lichtte de vloot dan den 26sten Juli voor goed het anker en viel de Ruyter den 30sten September weder te Goeree binnen, nadat hij eenige schepen had achtergelaten, om bij de West-Indische eilanden te kruisen [5]). Broekhuizen keerde eerst later naar het vaderland terug. Gedurende den zeetocht schreef hij eene menigte Latijnsche verzen [6]), waarin hij zijn lot beklaagde en zijne gesneuvelde makkers bezong; ook vertaalde hij een paar psalmen. Enkele dezer gedichten zond hij uit de West aan Angelkot over.

1) Vgl. *Poem.*, pag. 454, 461.

2) Vgl. G. Brandt, *Het leven en bedryf van den Heere Michiel de Ruiter* ..... *Te Amsterdam* .... 1701, blz. 896.

3) Vgl. *Poem.*, pag. 458, 199.

4) Vgl. bijv. t. a. p., pag. 454.

5) Vgl. over den zeetocht Brandt, t. a. p., blz. 889—907. Onder de vijf schepen, die achterbleven (t. a. p., blz. 905) behoorde niet de Jupiter; toch was Broekhuizen nog den 9den Oct. bij het eiland Guadeloupe, waar hij het vers *Ad Jovem* (*Poem.*, pag. 460) dichtte.

6) Vgl. *Poem.*, pag. 70, 199, 297, 298, 452, 454, 458, 460. Zie de data dezer gedichten in de Bijlage.

Na zijn terugkeer vertoefde hij een poos te Amsterdam [1]), om in den zomer van 1675 naar Mechelen te worden gezonden [2]), waar hij tot het najaar in garnizoen lag. In Januari 1676 vinden wij hem te Haarlem [3]), in Maart met Francius bij Heinsius te Vianen [4]), en in April weder in hetzelfde stadje na een bezoek te Utrecht [5]). Hij was toen met verlof, en dat hij Utrecht bezocht, was waarschijnlijk niet alleen, om Graevius te zien. Wel is deze beroemde hoogleeraar, dien Broekhuizen waarschijnlijk door bemiddeling van Heinsius heeft leeren kennen, een vriend van onzen dichter geworden, maar de oude bisschopsstad bezat nog een anderen trekpleister [6]). Broekhuizen, die jong was en Propertius navolgde, heeft natuurlijk tal van meisjes bezongen. Het is een onbegonnen werk, om een onderzoek in te stellen naar de vrouwen en meisjes, die het

---

1) Hij schreef daar de gedichten op Rabenhaupt (*Poem.*, pag. 461), die na de inneming van Grave (26 Oct.) te Amsterdam kwam, op Hudde (t. a. p., pag. 301) — dit vers is onderteekend: *Amstelodami.* 1675 — en op de brieven der martelaren, door Bidloo uitgegeven (t. a. p., blz. 239).

2) Te Mechelen schreef Broekhuizen de verzen: *Ad Joannem Sirium* (*Poem.*, pag. 464), gedateerd 18 Juli, *Ad Petrum Francium* (t. a. p., blz. 476), *De eodem* (t. a. p., blz. 477), en *Ad sodales cum ingens raucedo omnem urbem invasisset* (t. a. p., blz. 478), gedateerd 31 Oct.

3) Het gedicht: *In columbas Petri Francii a fele devoratas* (*Poem.*, pag. 222) draagt de onderteekening: „Harlemi VI Kal. Febr. 1676."

4) Den 15den Maart schrijft Heinsius aan Graevius (vgl. *Burmanni Sylloge Epistolarum a viris illustribus scriptarum*, IV, pag. 411): „Diem alterumque exemit mihi jucundissimis sermonibus noster *Francius*, adducto secum comite *Brouckhusio*, poëta non humillimi spiritus, si hominem forte nosti."

5) Op 8 (18) April schrijft Graevius aan Heinsius (t. a. p., blz. 419): „Hesternum diem combussi cum *Francio*, et *Broeckhusio*, qui nos invisebant. Hodie remigravit Amsterodamum, nuptiis nescio cujus necessarii, quasi vi retractus. *Broeckhusius* Treviros sequetur, Weedio stipendia facturus. Sed forte cras is te videbit. Nisi caerimoniis mihi fungendum esset, comitem me itineris hujus haberet."

Vgl. ook den brief, dien Heinsius den 24sten April aan Francius richtte (*Petri Francii Posthuma*, blz. 341).

Toen Broekhuizen in April 1676 te Vianen was, schreef hij daar het gedicht: *Aan de Juffers N. N.* (Vgl. *Gedichten*, blz. 33). In de eerste uitgave der *Gedichten* (1677) is dit vers onderteekend: „In 't Bosch van Vianen, 12 (22) April 1676."

6) Vgl. *Poem.*, pag. 74, 103.

voorwerp van zijne genegenheid zijn geweest, en uit te visschen, wie er met de namen Neaera, Julia, Delia, enz. in zijne *Poemata* zijn bedoeld, omdat dezelfde persoon licht door twee gefingeerde namen kan worden aangeduid. Zelfs geeft het HS. der verzen dikwijls een anderen naam te lezen dan de gedrukte *Poemata*. Maar wij mogen met recht veronderstellen, dat enkele der minneliederen voor Neaera gericht werden aan Charlotte Lochon. Broekhuizen zal haar te Amsterdam ten huize van zijn vriend Joan Pluimer hebben leeren kennen. Want deze dichter en schouwburgdirecteur was gehuwd met Maria Hagenaer [1]), en Charlotte Lochon was in 1664 in het huwelijk getreden met Johannes Hagenaer van Amsterdam [2]). Zij schijnt niet lang gehuwd te zijn geweest, want in 1676 woonde zij als weduwe in hare geboortestad Utrecht, waar ook een broeder van haar, die chirurg was, verblijf hield [3]). Charlotte was dichteres en beantwoordde de liederen, welke Broekhuizen haar toezong [4]). Doch de arme vaandrig kon er niet aan denken, om de schoone weduwe te trouwen, en Charlotte trad den 13den Maart 1678 voor de tweede maal in den echt met Gerard Grimon [5]). Zij heeft ook dezen echtgenoot overleefd en is in Juni

1) In *De Mengelpoëzy van Katharina Lescailje. Te Amsteldam* ..... I, blz. 174, vindt men het vers: *Geboortezang voor den Heere Joan Pluimer, en Mejuffrouwe Maria Hagenaer. Beide verjaard den XIVden van Herfstmaand*, 1674.

2) In het register van gehuwden op het Utrechtsch Archief leest men: „2 Februari 1664. Johannes Haegenaer j. m. van Amsterdam woon̄ aldaer, Charlotte Lochon j. dr. van Utrecht woon̄ alhier". — Volgens eene kantteekening is het jonge paar den 2den Febr. in het Antoniegasthuis getrouwd.

Deze en de volgende mededeelingen uit de registers van het Utrechtsche Archief dank ik aan de welwillendheid van Mr. S. Muller.

3) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 18, 26.

4) In *Broekhuizen's Gedichten* (1712) is op blz. 16 het bekende gedicht van haar: *'t Klagende Zwaantje*, afgedrukt, en Hoogstraten verhaalt (vgl. *Het leven*, blz. 47), dat hij uit de nalatenschap van onzen dichter „nogh veele vaerzen en brieven in handen (heeft), die hare achtinge tot hem getuigen, en blyken over zich hebben van veel liefde tot de kunst."

5) In het register van de 2de Jezuiten Statie in de Heerenstraat te Utrecht werd op 13 Maart 1678 ingeschreven: .... „et Carola Lochon vidua Haghenaer."

De naam van den echtgenoot wordt niet genoemd, doch blijkt uit de volgende noot.

1689 te Utrecht gestorven, onmondige kinderen nalatende [1]).

Broekhuizen begon in het voorjaar van 1676 weder met nieuwe zwerftochten. In het laatst van April of het begin van Mei trok hij, onder bevel van den luitenant-kolonel Van Weede, naar Trier [2]). De stad was twee jaren lang in het bezit der Franschen geweest, maar den 6[den] September 1675 door de keizerlijken heroverd. Tot het einde van het jaar bleef Broekhuizen in bezetting te Trier, dat door de Franschen jammerlijk was uitgeplunderd en verwoest [3]). In Juli 1676 werd onze vaandrig tot luitenant bevorderd [4]). Misschien kreeg hij door deze promotie meer vrijen tijd, misschien ook spoorde de nieuwe omgeving hem aan, om dikwijls de hand aan de lier te slaan; hij heeft althans te Trier verscheidene verzen geschreven. Zoo bezong hij o. a. den wijnoogst [5]) en de schoonheden van de landstreek [6]). Ook Nederlandsche gedichten vloeiden hier uit zijne pen, nl. *Aan de Moezel*, *Zang*, en het bekende *Zwaantje* [7]). En toen hij in December Trier had verlaten, om eerst naar Karthausen [8]), daarna naar Bothberg [9]), eindelijk in Maart 1677 naar Uerdingen [10]) te gaan, bleef hij de lier tokkelen [11]), zoo-

---

Broekhuizen's teleurstelling blijkt duidelijk genoeg uit de gedichten *Amor elusus* (*Poem.*, pag. 86) en *Ad noctem* (t. a. p., pag. 102).

1) In het register van overledenen te Utrecht leest men op het jaar 1689: „29 Juni. Charlotte Lochon weduwe van Gerard Grimon laet nae onmondige kinderen op 't oude kerckhoff begr(aven) 8 dr(agers)."

2) Vgl. *Burmanni Sylloge*, IV, pag. 419.

3) Zie den brief van 4 Juni door Broekhuizen aan Graevius geschreven (*Epist. Sel.*, pag. 13).

4) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 16.

5) *In vindemiam anni* MDCLXXVI (*Poem.*, pag. 484).

6) *Ad fontem amoenissimum, qui est e regione Trevirorum juxta Mosellae ripam* (t. a. p., pag. 80), en *Ad Silvas Trevericas* (t. a. p., pag. 91).

Andere gedichten te Trier geschreven zijn *Ad Petrum Francium* (t. a. p., pag. 35), en *Ad Theodorum Doppium* (t. a. p., pag. 123).

7) Vgl. *Gedichten*, blz. 23, 31, 1.

8) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 18.

9) Zie *Gedichten*, blz. 22. Het vers: *Brief aan mijn vrienden t'Amsterdam*, werd 18 Jan. 1677 geschreven.

10) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 22.

11) Den 5den Jan. schreef hij een *Klinkdicht* (*Ged.*, blz. 28), 18 Jan. den *Brief*,

dat zijn verblijf in Duitschland het vruchtbaarste tijdvak was voor zijne Nederlandsche gedichten. In April is onze dichter te 's Hertogenbosch [1]), in Mei te Heusden [2]), in November te Bergen in Henegouwen [3]), waar hij langen tijd in garnizoen heeft gelegen.

Geen wonder, dat deze zwerftochten hem vermoeiden en verveelden. De man van studie, de dichter kon zich niet voegen in het wilde soldatenleven, onder makkers, die zoo geheel andere idealen hadden dan hij. Wel had hij in het regiment van Van Weede een paar mannen gevonden, die zijne levensopvatting deelden, nl. de vaandrigs Hendrik de Haes [4]) en David van Bergen [5]), van welke de laatste zich ook als een verdienstelijk Latijnsch dichter heeft doen kennen [6]), maar de omgang met deze vrienden kon hem niet schadeloos stellen voor alles, wat hij miste, en uit zijne brieven blijkt telkens, dat hij het leven, dat hij leidde, moede was en zeer verlangde naar een anderen werkkring. Zijne vrienden, Heinsius, Graevius en Francius, wendden dikwijls moeite daartoe aan, want zij hadden medelijden met den talentvollen dichter, die een beter lot had verdiend [7]). Eene poging, om Broekhuizen in 1677 de plaats van den praeceptor Slatius aan de Latijnsche school te Amsterdam te doen

---

22 Jan. *Gedachten* (t. a. p., blz. 26), 23 Jan. *Aan den Heere Joan Pluimer* (t. a. p., blz. 35). De datum der beide laatstgenoemde verzen blijkt uit de 1ste uitgave der *Gedichten* (1677).

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 22. 2) T. a. p., blz. 23. 3) T. a. p., blz. 24.

4) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 43, 48, 53, 67, 86.

5) T. a. p., blz. 14, 17, 46, 52, 56, 65, 75—77, 85, 86, en *Poem.*, pag. 158, 162, 211, 307.

6) Vgl. P. Hofman Peerlkamp, *De vita doctrina et facultate Nederlandorum qui carmina Latina composuerunt. Editio altera emendata et aucta. Harlemi apud Vincentium Loosjes.* 1838, pag. 425.

Gedichten van hem zijn opgenomen in *Broukhusii Poemata*, pag. 307, en in Santenii *Deliciae poëticae. Fasciculi* VIII. *Lugduni Batavorum. Apud Abrahamum et Janum Houkoop.* 1796, pag. 102, 337. Hoogstraten had verscheidene verzen van hem in zijn bezit (vgl. *Het leven*, blz. 14).

Van Bergen is in 1691 gestorven (vgl. *Epist. Sel.*, pag. 85, 86).

7) Zie *Epist. Sel.*, pag. 16, 18, 24, *Sylloge*, IV, pag. 503, 504, 557, 596, en *Francii Posthuma*, pag. 158, 162, 211, 307.

innemen, mislukte [1]). Ook is er een oogenblik sprake van geweest, om, wanneer de Amsterdamsche Schouwburg werd heropend, Broekhuizen onder de regenten op te nemen [2]). Doch de luitenant kon zijne betrekking niet laten varen voor eene andere, die weinig of geene voordeelen opleverde. En zoo bleef hij steeds bij het beroep, dat hij bij gebrek aan beter had gekozen, en was dikwijls buiten 's lands [3]) en ver van zijne vrienden. Vooral het laatste trok hij zich zeer aan, en hij beklaagde zich telkens in zijne brieven aan Graevius, dat Francius en Pluimer zoo weinig van zich lieten hooren [4]).

In 1677 zagen eenige Nederlandsche gedichten van Broekhuizen het licht. Zij werden te gelijk met verzen van Pluimer uitgegeven [5]) en door dezen aan Dirk Buysero, den beschermer van Antonides, opgedragen [6]). In die opdracht lezen wij o. a.: »Ik heb my ook verstout neffens de myne in 't licht te geeven eenige vaerzen van den Heer J. v. Broekhuizen, die hy zo hier, als elders, daar hem het oorlogslot plantte meest op myn verzoek heeft gemaakt. 'T zal hem aangenaam weezen om den opziender die ik my vermeet daar over te stellen. Zyne Latynsche schriften, na de getuigenis van u Weledt. en andere geleerden, moogen neffens die van de eerste onzer eeuw geplaatst werden. Hier toont hy ook niet verwreemt te zyn van zyn moederlyke taale". Volgens deze getuigenis zou Broekhuizen op

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 19, 21. 2) T. a. p., blz. 19—21.

3) Het is hier de plaats, om eene anecdote tegen te spreken door Peerlkamp (t. a. p., blz. 446) opgedischt. Deze verhaalt nl., dat toen Francius den 19den Maart 1677 in het koor der Nieuwe Kerk zijn lijkdicht op de Ruyter voordroeg, Broekhuizen voor de deur der kerk de wacht had en niemand doorliet, die hem niet op eene vraag in het Latijn gedaan kon antwoorden. Onze dichter was toen echter niet te Amsterdam, want hij vraagt den 17den April aan Graevius, hoe men de voordracht van Francius had gevonden (vgl. *Epist. Sel.*, pag. 22).

4) Zie o. a. *Epist. Sel.*, pag. 30, 31.

5) *Gedichten Van J. v. Broekhuizen, En J. Pluimer.* (vignet) *T'Amsterdam, By Hieronymus Sweerts, in de Beursstraat*, 1677.

Het werkje bevat de verzen van Broekhuizen, die in de latere uitgave (1712) op blz. 1—85 worden gevonden.

6) Buysero is ook door Broekhuizen bezongen (vgl. *Poem.*, pag. 52).

verzoek van zijn vriend, die geene classieke opleiding had genoten, Nederlandsche verzen hebben geschreven.

Onze dichter bleef geruimen tijd in garnizoen te Bergen, dat in den zomer van 1678 door den hertog de Luxembourg werd belegerd. »Intusschen", schrijft hij den 20sten Juni aan Graevius [1]), »heeft het Fransche leger zijne tenten opgeslagen op een half uur afstand van de stad; toch wordt ons nu meer rust gegund dan twee weken geleden, toen wij dagelijks in lichte schermutselingen handgemeen werden". Aan het beleg werd een einde gemaakt door den vrede van Nymegen en den slag bij St. Denis. Ook te Mons heeft Broekhuizen verscheidene zangen gedicht, o. a. op Heinsius [2]), die de elegie van zijn beschermeling zeer bewonderde [3]), en op Ferdinand van Fürstenberg [4]), den bekenden bisschop van Paderborn en Munster, die een vriend was van Heinsius en zelf ook als Latijnsch dichter is opgetreden. Ook de vrede te Nymegen gaf hem een lied in de pen [5]).

In het voorjaar van 1679 vinden wij Broekhuizen in garnizoen te Maastricht; hij was somberder dan ooit [6]). Francius was toen te Vianen bij Heinsius. »Mocht ik er ook zijn", roept Broekhuizen uit in een brief, dien hij den 11den April aan Graevius richtte [7]). »Dan zou ik ten minste gelegenheid hebben, om met u te lachen om de dwaze menigte, om met u te spreken over onze gemeenschappelijke studiën, om dagelijks te profiteeren van uwe geleerde gesprekken. Nu zie ik geen ander lot voor mij dan om oud te worden te midden eener nietswaardige bende, en het baat mij niets, om eerlijk en moedig te

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 31.

2) *Ad Nicolaum Heinsium* (*Poem.*, blz. 40).

3) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 24. 4) Vgl. *Poem.*, pag. 1.

5) *Hymnus in Pacem* (*Poem.*, pag. 147).

Andere verzen, door Broekhuizen te Bergen gedicht, zijn: *Hyella*. *Ad Jacobum Servatium* (*Poem.*, pag. 207) van Maart 1678 (vgl. *Epist. Sel.*, pag. 26), en *Ad Davidem Bergium* (*Poem.*, pag. 162), dat op 30 Juni werd geschreven.

6) Waarschijnlijk ontstonden in deze periode de beide bovengenoemde gedichten over zijne teleurgestelde liefde.

7) Vgl. *Epist. Sel.*, blz. 33.

zijn, daar de gelegenheid mij toch ontbreekt, om mijne krachten te oefenen, en het geluk mij nooit toelacht. Ik zal moeten dragen, wat toch niet veranderd kan worden. Ook vroeger viel, evenals nu, meestal de eer ten deel aan hen, die haar het minst waardig zijn. Daarom heb ik, te midden van zulk eene eene groote menigte van ongeluksvogels, ook geen recht, om over mijn lot te klagen. Maar ééne zaak kwelt mij vooral en vergiftigt mijne gemoedsrust, nl. dat ik mijn leven niet kan doorbrengen zonder last te hebben van de dwaze menigte. Als mij dat geluk slechts ten deel viel, zou ik niets meer wenschen. Help gij mij, Graevius, en wijs mij den weg, hoe ik mij van den grond kan opheffen."

Aan Heinsius schrijft hij den 28sten Juli [1]: »Dat gij zoo welwillend denkt over mijne gedichten, daarin zie ik meer uwe genegenheid dan uw scherp oordeel. Mocht God mij slechts een tijd van eervolle rust schenken, dan twijfel ik niet, of ik zou eens dingen voor den dag brengen, die, zoo al niet algemeenen lof, dan toch zeker de goedkeuring van u en andere geleerden zouden verdienen. Maar thans word ik zoo bezig gehouden door alledaagsche zorgen, dat ik nauwelijks den tijd heb óm te zien naar de dingen, die mij vroeger dierbaar waren; daarbij komt dan nog mijn gebrek aan brutaliteit, want ik schaam mij voor de menschen, dat ik alle kennis en beschaving mis. En deze beide dingen houden mij er zoozeer van terug, om te dichten, dat het mij toeschijnt, alsof ik eigenlijk nooit aan de Muzen heb geofferd. Ik zal waarschijnlijk gedwongen worden, om mijn geheele leven door te brengen, verborgen onder de groote massa, als niet welwillende en machtige vrienden hun best doen, om mij van die onbestendige manier van leven te bevrijden. Tot nu toe heb ik zelf al mijne krachten daarvoor ingespannen, maar ik ben geen stap verder gekomen; doch, nu de vrede gesloten is en ik op eervolle wijze de gelederen kan verlaten,

1) T. a. p., blz. 36.

moeten wij zien, of zij zich mijner nog herinneren, die mij vroeger gouden bergen plachten te beloven."

Broekhuizen's sombere stemming zou er niet op verbeteren. Want in de eerste dagen van September 1679 had een voorval plaats, dat zeer noodlottig voor hem had kunnen zijn. Als secondant bij een duel vocht hij mede, zooals in dien tijd de gewoonte was. Het duel had een droevigen afloop. Van de zes combattanten werden er twee gedood en Broekhuizen's principaal ontving zeer gevaarlijke wonden. Onze dichter doodde zijn tegenstander, toen deze het gevecht niet wilde staken, vóórdat één van hen beiden op de plaats was gebleven [1]). Daar er zware straf stond op het duelleeren tusschen officieren [2]), vluchtte Broekhuizen eerst naar Luik en daarna naar Keulen. Daar schreef hij den 8sten September den volgenden wanhopigen brief aan Heinsius [3]): »Het is nu vier dagen geleden, dat ik geduelleerd heb en mijn tegenstander heb gedood. Zeker een groot ongeluk, doch ieder soldaat moet bedenken, dat het hem kan overkomen. Ik zou u de bijzonderheden omstandig

---

1) Den 10den Sept. schreef Graevius aan Heinsius (vgl. *Sylloge*, IV, p. 603): „Verum alias inveni litteras, quae magnum mihi dolorem attulerunt. *Francius* narrat *Broeckhusium* nostrum provocatum ab alio sui ordinis homine manus cum illo conseruisse, et tristi ac ferali victoria hostem suum confecisse, ut coactus fuerit solum vertere, ac Leodici fuga salutem quaerere. Nunc rogat *Francius*, ut quicquid opis et praesidii ab amicis nostris proficisci possit, id ad elegantissimi ingenii hominem servandum conferamus. Coactus descendit in hunc funestum campum, ut ajunt, idque certis documentis se ostensurum contendunt. Constituit, donec haec tempestas detonuerit, in Westphalorum terras se recondere. Tu quid censeas rogo, ut ad me perscribas."

2) Den 20sten Sept. schreef Graevius aan Heinsius (t. a. p., blz. 616): „*Broeckhusii* nostri res audio non optimo loco esse, nec posse servari nisi indulgentia Serenissimi Principis Arausionensis. Nam quamvis invitus et coactus conseruerit manus, cum secundas ageret partes, et diu digladationem hanc detrectaret, quoniam tamen singularia certamina sunt severissimis interdictis prohibita, et duo in hac pugna occubuerunt, tertius quoque, cui noster officium praestitit, gravibus vulneribus confectus vix mortem effugere possit, et ipse *Broeckhusius* saucius aegre vitam expedierit, judicum calculo, nisi gratia Principis intercesserit, damnabitur capitis. Tu cogita, quaeso, qua ratione ingenii elegantissimi homo possit servari."

3) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 37.

verhalen, als ik niet vreesde u lastig te vallen met het onaangename verhaal van mijn ongeluk. Thans ben ik een balling en heb mijn ambt verloren. Wat zal er van mij worden, Heinsius, mijn vader? Mijne hoop is alleen gevestigd op uwe goedheid, want reeds meermalen heb ik ondervonden, hoezeer gij mij genegen zijt. Er blijft mij niets anders over dan mij onder bescherming te stellen van den vorst van Munster [1]). En daar ik weet, welke nauwe vriendschapsbanden steeds tusschen u en hem hebben bestaan, bid en smeek ik u vooral hierom, dat gij een ongelukkigen, die niets heeft om van te leven en niet weet, waarheen hij zich zal wenden, in zijne goedertierenheid aanbeveelt. Laat de vorst mijne werkkracht gebruiken, zooals hij wil; hij zal in mij een dankbaren en ijverigen dienaar vinden. Als gij mij dezen dienst wilt bewijzen, twijfel ik niet, of de vorst zal mij goed ontvangen, en intusschen gebeurt er althans iets. Ik bid en smeek u, mijn vader, heb medelijden met een man, die onverdiend lijdt. Help mij in mijn ongeluk, dat ik zonder uwe hulp nooit te boven zal kunnen komen. Wat ik heb misdaan, heb ik — als militair gesproken — op eervolle wijze misdreven; ik heb het bovendien gedaan na eene uittarting en heb een man gedood, die geen einde aan den strijd wilde maken, voordat één van ons beiden was gevallen. Daarvan bestaan de bewijzen. Doe wat gij kunt, mijn vader, en blijf uwen Broekhuizen liefhebben en beschermen."

Graevius verzocht Heinsius dringend zijn invloed aan te wenden, om den jongen man te redden en hem in zijne positie te herstellen [2]). Heinsius heeft dan ook daartoe zijn best gedaan [3])

---

1) Namelijk Fürstenberg.

2) Zie de beide zoo even aangehaalde plaatsen uit de *Sylloge*. Den 5den Oct. schreef Graevius nog weer (t. a. p., pag. 619): „*Broeckhusii* miseri rogo memineris."

3) Den 26sten Febr. 1680 schreef Francius aan Heinsius (onuitgegeven brief op de Utrechtsche Bibliotheek): „De Broukhusii nostri negotio decisum esse audio, ipsumque jam Traiecti ad Mosam esse, cujus ego tibi nomine inter alios gratias, quas par est, habeo, ipso easdem plenius atque uberius habituro."

en, waarschijnlijk door zijne voorspraak bij den stadhouder [1]), Broekhuizen voor zware straf of ballingschap behoed. In zijne pogingen werd hij krachtig ondersteund door van Weede, den kolonel van Broekhuizen's regiment [2]), die den jongen man gaarne mocht lijden. Zoo werd dan door den invloed van machtige vrienden de zaak gesust en keerde onze dichter in Februari 1680 naar zijn garnizoen te Maastricht terug [3]).

In Februari en Maart 1682 vinden wij Broekhuisen in garnizoen te Geertruidenberg [4]), ter neer gedrukt door den dood van zijn beschermer Heinsius, die in October 1681 was gestorven en door onzen dichter werd bezongen [5]).

Doch er zouden spoedig betere dagen aanbreken. In Mei 1682 kwam Broekhuizen te Utrecht in garnizoen. Er was thans een einde gekomen aan het onrustige leven, dat hij tien jaren lang had geleid, aan het deelnemen aan belangrijke krijgsbedrijven te land en ter zee, aan het heen en weer trekken van de eene garnizoensplaats naar de andere. Thans kreeg de jonge geleerde veel meer tijd, om zich aan zijne lievelingsstudiën te wijden. Toch kon hij met zelfvoldoening op die moeitevolle jaren terugzien, want zij waren niet nutteloos voor hem voorbijgegaan. Niet alleen was zijn blik door alles, wat hij gezien en ondervonden had, zeer verruimd, maar hij was gestaald in den strijd des levens. Het wilde soldatenleven had hem niet meegesleept; zijn lust tot studie was er door aangewakkerd. Overal, waar hij was, had de jonge officier getracht op de eene

1) Wat Heinsius heeft gedaan, is niet bekend. De brieven van Heinsius en Graevius, in de *Sylloge* uitgegeven, melden evenmin iets verder over de zaak als de onuitgegeven brieven van Heinsius aan Graevius, die zich op de Leidsche Bibliotheek bevinden. En noch in het archief te Maastricht, noch in het Rijksarchief was iets over het duel te vinden.

2) Zie den brief, dien Broekhuizen den 29sten Maart 1680 aan Graevius richtte, in de *Epist. Sel.*, pag. 40. Met Van Weede is daar zeer waarschijnlijk de kolonel bedoeld.

3) Vgl. de zooeven aangehaalde plaats uit den brief van Francius.

4) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 42, 43.

5) *In funere Nicolai Heinsii Literatorum ac Poetarum principis* (*Poem.*, pag. 47).

of andere wijze iets voor de wetenschap te doen. Te Trier zoekt hij, op verzoek van Heinsius, naar eene oude uitgave van Vergilius [1]) en, als hij het opzicht heeft over het aanleggen van versterkingen, naar Romeinsche munten [2]). Reeds in 1677 heeft hij aanteekeningen liggen uit een codex van Propertius [3]), welken dichter hij 25 jaren later zou uitgeven. Hij houdt de studie der Latijnsche dichters aan en studeert Italiaansch [4]). Bovendien schrijft hij een groot aantal gedichten, die door hun keurigen vorm mannen als Heinsius en Graevius versteld doen staan.

Broekhuizen vond in Utrecht vele oude vrienden terug; hij hernieuwde den omgang met Graevius, met Hartscamp [5]), die secretaris was van de stad, met den bekenden dokter Hendrik van Solingen [6]), met Servaes [7]) en Sypesteyn [8]). En hij verdiepte zich in de studie der oudheid. Als eerste vrucht dier studie gaf hij, op aansporing van Graevius [9]), in 1684 eene Latijnsche vertaling uit van het *Discours académique sur la comparaison entre Virgile et Homère*, dat de bekende dichter en geleerde, René Rapin, in 1668 in het licht had gegeven. Van Broekhnizen's bescheidenheid, om zijn naam niet op het titelblad van het werkje [10]) te plaatsen, werd misbruik gemaakt. Want Henninius, een Duitscher, die een tijd lang in Tiel dokter is geweest en later een professoraat te Duisburg heeft bekleed,

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 15, 16, 18.
2) T. a. p., pag. 14, 17.
3) T. a. p., pag. 21.
4) T. a. p., pag. 43.
5) Zie over hem en Broekhuizen's gedicht t. a. p., pag. 60.
6) T. a. p., pag. 18.
7) Vgl. over dezen en Broekhuizen's verzen t. a. p., pag. 26, 29, 163.
8) T. a. p., pag. 17.
9) Vgl. *Petri Francii Epistola tertia Ad C. Valerium Accinctum, vero nomine Jacobum Perizonium, Professorem Leidensem: Qua ad Ejus Epistolam respondetur. Amstelodami Typis Theodori Boutemanni.* MDCXCVI, pag. 33.
10) De titel is: *Observationes in Poëmata Homeri et Virgilii. E Gallico Latine redditae. Trajecti ad Rhenum, Apud Franciscum Halma, Academ. Typogr. Ordinarium.* 1684.

beloonde Broekhuizen's welwillendheid, om één zijner boekjes van een lofdicht te voorzien [1]), door zich het auteurschap der *Observationes* toe te kennen [2]).

Bovendien verzamelde Broekhuizen zijne Latijnsche gedichten in een bundel [3]), die in 1684 in het licht werd gezonden. Hij droeg het boekje op aan zijn vriend, Joan Huidekoper van Maerseveen [4]), sedert 1675 secretaris van Amsterdam; het grootste gedeelte der verzen, welke hij gedurende zijne veldtochten had gedicht, werd er in opgenomen [5]).

Tot de nieuwe vrienden, die Broekhuizen zich te Utrecht verwierf, behoorde in de eerste plaats Petrus Burman, een zeer jong, maar ijverig student, die den geleerden officier erg bewonderde [6]) en eene genegenheid voor hem koesterde, welke tot Broekhuizen's dood onverzwakt is gebleven. Burman stamde af van een geleerd geslacht en heeft er naar gestreefd den roem van zijn vader, Franciscus Burman, en van zijn grootvader, Abraham Heidanus, die zich te Utrecht en te Leiden als professoren in de theologie naam hebben verworven, te evenaren. In 1688 promoveerde hij op jeugdigen leeftijd in de rechten, bracht toen eenigen tijd buiten 's lands door en werd in 1696 professor in de welsprekendheid en de geschiedenis, later ook in het Grieksch aan de Utrechtsche Hoogeschool. Het groote

1) Vgl. *Poem.*, pag. 258, en *Epist. Sel.*, p. 44.

2) Zie de zoo even aangehaalde *Petri Francii Epistola*, t. a. p., en *Epist. Sel.*, pag. 66.

3) *Jani Broukhusii Carmina. Trajecti ad Rhenum, Apud Franciscum Halma, Acad. Typogr. Ordinarium*, 1684. De opdracht is van 1 Mei.

4) Van die vriendschap leggen ook de volgende gedichten getuigenis af: *Ad Johannem Huidekooper Marsevenium, Urbi Amstelodamensi a Secretis, sponsum* (*Poem.*, pag. 8), van 18 Juli 1686, *Ad villam Marseveniam* (t. a. p., pag. 21), van 14 Aug. 1689, *Ad Joannem Marsevenium, Cum tertiam ex ordine filiolam suscepisset* (t. a. p., pag. 261), van 7 Mei 1690, *Ad eundem, Cum ei Propertii codicem remitteret* (t. a. p.), van 28 Aug. 1690, *Genethliacon filio primum genito Joannis Huidekooper Marsevenii* ..... (t. a. p., pag. 106), van 7 Jan. 1692, en *In funere Joannis Huidekooper Marsevenii* (t. a. p., pag. 14), van 3 Juni 1703.

5) In de voorrede lezen wij: „bonam horum (carminum) partem aut sub pellibus concepi, aut in ipso tumultuosi maris aequore."

6) Vgl. *Petri Burmanni Orationes*, pag. 177.

aantal zware kwartijnen, in welke Burman Latijnsche schrijvers met »Notae variorum" heeft uitgegeven, en de stapels brieven van beroemde geleerden, die hij heeft gepubliceerd, getuigen van zijne verbazende werkkracht. Wij zullen dezen bekenden geleerde, vooral gedurende de laatste twaalf jaren van Broekhuizen's leven, in een druk litterarisch verkeer met onzen dichter vinden. Behalve met Burman maakte Broekhuizen te Utrecht kennis met Dirk van Velthuysen, Heer van Heemstede [1]), die een vriend van Graevius en Burman was [2]) en een Maecenas, die den omgang van geleerden zocht.

Slechts twee jaren duurde Broekhuizen's verblijf te Utrecht. Den 24sten Mei 1684 besloot de Amsterdamsche vroedschap, om de stadsbezetting met twee compagnieën te vermeerderen [3]), en van 1200 op 1600 man te brengen [4]). Door den invloed van Broekhuizen's kolonel, Van Weede, en van den burgemeester Joan Hudde [5]) werd aan onzen dichter het bevel over één dier compagnieën opgedragen. Zoo keerde hij dan in 1684 voor goed naar zijne geboortestad terug, na een eervol ambt te hebben veroverd.

Wat onze kapitein in zijne nieuwe betrekking te doen had, behalve het opzicht houden over de hoofdwacht boven de Waag op den Dam en het deelnemen aan den krijgsraad, die zitting hield boven in den Jan Rooden Poorts-Toren, leeren wij uit

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 92, 122.

2) Vgl. *Jo. Georgii Graevii Praefationes et Epistolae CXX. in usum Latinae Eloquentiae Studiosorum collectae et editae a Jo. Alberto Fabricio ..... Hamburgi et Lipsiae, Apud Christianum Liebezeit, A. C.* 1713, pag. 486, en vooral *Petri Burmanni Poëmatum libri quatuor. Nunc primum in lucem editi. Curante Petro Burmanno Juniore. Amstelaedami, Apud Meinardum Uytwerf*, MDCCXLVI, pag. 151, 246, 252, 261, 267, 271, 297, 386, 387.

3) Vgl. Wagenaar, *Amsterdam*, XI, blz. 152.

4) Volgens de *Resolut. der Vroedschap*, Lr Q. folio 134. Waarschijnlijk werd Broekhuizen bij deze gelegenheid benoemd. Mijn zoeken op het Amsterdamsch archief naar den datum zijner benoeming is vruchteloos geweest. Maar wij weten zeker, dat hij zich in het najaar van 1684 te Amsterdam bevond. (Zie den brief van 20 Nov. door Graevius aan Francius geschreven in *Petri Francii Posthuma*, pag. 866).

5) Vgl. *Het leven*, blz. 20.

Wagenaar [1]). De compagnieën »trekken ook, by beurten, van tyd tot tyd, op, zo om, des ogtends by tyds, op de Beurs, hunne soldy te ontvangen, als om, op het zogenaamde Slagveld, by de Utrechtsche Poort, des Zomers, geoefend te worden in de behandeling der wapenen. Zy bewaaken, wyders, by dage, de poorten en boomen der Stad, en zetten, nagt en dag, een Schildwagt uit voor de Hoofdwagt boven de oude Waage in 't gezigt van 't Stadhuis. Wannneer er Lyfstraffen van wege 't Geregt worden geoefend, worden 't Stadhuis en de trappen der Waage bezet met Soldaaten. In tyden van oproer, heeft men zig ook, veeltyds, van hen bediend; doch niet altoos met even goeden uitslag, hebbende men, nu en dan, gezien, dat het graauw meer ontzag getoond heeft voor de gewapende Burgerye, dan voor 's Lands Soldaaten." — Broekhuizen heeft dat twee keeren tot zijne schade ondervonden.

Het schijnt, dat de nieuwe betrekking en het daaraan verbonden grootere inkomen hem aan trouwen hebben doen denken. Hij maakte zijn hof aan Susanna Bormans, de weduwe van zijn vriend Antonides van der Goes, die den 18den September 1684 was gestorven. Hij vroeg Susanna ten huwelijk en den 16den Mei 1686 werd het paar aangeteekend. Doch plotseling trok de bruigom zich terug en liet de inteekening royeeren [2]). Hij was teleurgesteld en bedrogen, en stortte zijn hart uit in een paar Nederlandsche gedichten. In *Afkeer van Klorinde* [3]) roept hij uit:

---

1) T. a. p., blz. 160.

2) In de trouwboeken van Amsterdam vindt men de volgende akte (zie J. G. Frederiks in *De Nederlandsche Spectator*, 1887, blz. 427):

„Den 16 Mei 1686, op acte van Dns. Petrus Bormans tot Ketel ingetekent: Johan van Broeckhuyzen, j. m. van Amsterdam, capiteyn onder het guarnizoen alhier, woont hier ter stede; en Suzanna Bormans, van Rotterdam, wed. docter Jan Antonides woont tot Ketel.

Dit geroyeert op versoeck van de bruydegom.

De bruygom blijft belast om voor het 3e gebodt syn naem te komen teekenen."

Pieter Bormans, de broeder van Suzanna, was van 1667—1718 predikant te Kethel.

3) Vgl. *Gedichten*, blz. 43.

»Clorinde die myn hart nu zoo veel maanden langh
Met opperheerschappy had onder uw bedwangh,
Wiens minnelyke mond, wiens kunstigh veinzende oogen
Myn arme ziel bedroogen;

Clorinde, wiens gelaet vol zoete aanlokklykheen
Den loozen angel dekt van uwe ontaarde zeên,
Wiens roozen onder 't lof van lieffelyke treeken
Hun scherpe distels steeken.

Ik dank u, schoone beelt, voor d'ongevoeligheit
Die dieper in uw hart dan op uw lippen leit.
Ik dank u nu ik weet dat op de gunst van vrouwen
Geen grontslagh is te bouwen.

Genezen is myn wond, myn geest is eenmaal vry
Van oogenlonkent gif, van lippentovery,
Van geblanket onthaal, dat met vermomde woorden
Myn rust en lust vermoorde.

. . . .
. . . .

Nu vliegt uw wufte wil met radeloozen zin,
Gelyk gy zyt gewoon, naar keur van nieuwe min:
Nu denkt uw weiflend hart geboren om te plagen,
Aan wien 't zich op zal dragen.

Maar zoo gerechte wraak haare oogen slaat op my,
Verwacht geen minnaar die getrouwer is dan gy:
Die grondelooze kolk van diepe veinzeryen
Verdient geen oprecht vryen.

Al d'ongerustheit die myn boezem in zich vind
Is maar de schaamte alleen dat ik u heb bemint.
Vergeef my dat ik dorst zoo ver myn harssens krenken
Van ooit aan u te denken."

Niet minder heftig is het vers *Aen Amaril* [1]):

«Gy Amaril die zoo veel maanden langh
Vol heerschappy myn hart hadde in bedwangh
Door veynzery, gequeekt met mondt en oogen,
Wat hebt gy vaak myn teed're ziel bedrogen!
Door uw gelaet zoo vol bedrieghlykheên
Bedekt gy 't vuil van uw ontaarde zeên.

'k Blyf dankbaar aen uw boos versteent gemoet,
Dat door veranderingen word gevoed:
Waer door ick leer hoe op de gunst der vrouwen,
Noch op haer min, geen grontslag is te bouwen.
Dies leeft myn ziel nu eenmaal los en vry
Van lonkent gif, van lippetovery.

Al 't hartzeer dat ik in myn boezem vind,
Is noch de schaamt, dat ik u heb bemint;
Dat ik myn eer met u heb durven krenken.
Geveinsde Nimf, 't verdrietme aen u te denken:
Uw valsche mond, zoo vol van logentaal,
Heeft my verleit door geblanket onthaal.

Ik slyt den slaap zoo zacht, ik droom zoo zoet,
Ik leef by daagh met een gerust gemoet,
Nu myn gedult niet meer hoeft op te wachten,
Geile Amaril, den wind van uw gedachten.
Geen nacht ontrust, geen dagh berooft myn vreugt,
Myn stille ziel leeft dagh en nacht verheugt.

Nu vlieght uw wil met radelozen zin,
Zoo wuft als wilt, naar keur van nieuwe min.
Uw weiflent hart, gebooren om te plagen,
Denkt nu aen wien het zigh weêr op zal dragen:
Maer zoo de wraak rechtvaardigh ziet op my,
Gy keurt 'er geen die trouwer is dan gy."

1) T. a. p. blz. 49. Beide verzen zijn niet alleen uit denzelfden tijd, maar misschien zelfs twee verschillende redacties voor hetzelfde gedicht.

Uit deze verzen blijkt, van welke dingen Broekhuizen Susanna beschuldigde. En hij moest zwaar boeten voor zijn vertrouwen op de schoone weduwe van zijn vriend, want zij deed hem een proces aan wegens het verbreken zijner trouwbelofte. Toen den 3den Juni 1688 het Hof van Holland verklaard had, dat er een getuigenverhoor moest plaats hebben, beweerde Broekhuizen, dat hij bemerkt had, dat het leven der bruid niet »eerlyc" was, en »dat zy haer met andere manspersonen hadde verloopen" [1]. De dichter had zich nog bij tijds bedacht, want het blijkt, dat er op den levenswandel der weduwe heel wat was aan te merken. Intusschen had het proces voortgang; het heeft verscheidene jaren geduurd.

Niet lang nadat Broekhuizen op zulk eene droevige wijze was teleurgesteld, werd hij in een letterkundigen twist gewikkeld. Den 16den Maart 1686 was het vijftigjarig bestaan der Utrechtsche Hoogeschool door Graevius in eene Latijnsche redevoering herdacht [2]. Francius had bij die gelegenheid aan Graevius grooten lof toegezwaaid in een gedicht [3], waarin de Utrechtsche Academie zelve eenigszins op den achtergrond was gedrongen. Een ander vatte nu de pen op en schreef tegen het vers van Francius een Latijnsch gedicht [4], dat weder door Bergius [5] en Broekhuizen [6] werd beantwoord. Ook daarna werd de strijd nog voortgezet [7].

De man, die dezen aanval tegen Francius had gericht, was Melchior Leidekker, in 1642 geboren te Middelburg en sedert 1678 professor in de theologie te Utrecht. Hij heeft eene menigte

1) Zie de mededeeling van Dr. J. van Vloten in *De Nederlandsche Spectator*, 1881, blz. 403.

2) *Oratio in natalem quinquagesimum Academiae Trajectinae.*

3) *Joan. Georg. Graevio, Academiae Vltraiectinae lvstrvm decimvm celebranti* (vgl. Santenii *Deliciae poëticae*, pag. 386).

4) *Coss. et Senatui Academ. Vltrai. Cvratoribvs, Lvstrvm decimvm Academicvm celebrantibus* (t. a. p., pag. 387).

5) *Ad vindicem Vltraiectinae Minervae* (t. a. p., pag. 387).

6) *Ad Urbem Trajectum* (*Poem.*, pag. 335), van 14 Oct. 1686, en *Ad illustrem Carminis sui Vindicem, poëtam ignotum et ignobilem* (t. a. p., pag. 337).

7) Zie *Deliciae poëticae*, pag. 388—392.

theologische werken geschreven en ook de Latijnsche dichtkunst beoefend. Eerzuchtig, strijdlustig en ergdenkend van aard viel hij met zijne hatelijke verzen en onder een pseudoniem telkens hen aan, die hij meende, dat hem in den weg stonden; zoo zijn Broekhuizen, Francius en Burman meermalen door hem tot mikpunt gekozen. Zijne gedichten werden, zooals de gewoonte was in dien tijd, in afschriften verspreid en schijnen nooit te zijn verzameld en gedrukt. Doch het is bekend, dat Leidekker's geringe kennis der Latijnsche taal en prosodie den lachtlust der geleerden opwekte. Broekhuizen heeft dezen lafhartigen aanvaller dikwijls afgestraft, terwijl hij hem nu eens Caius Mattiacus, dan weer Vacerra noemde [1]).

1) In *Jani Broukhusii Carminum numquam ante editorum Appendix nova*, waarover later zal worden gesproken, staat op blz. 33 in eene Noot, dat met Vacerra Leidekker wordt bedoeld. Heel wat meer moeite kostte het, om er achter te komen, wie met Caius Mattiacus is bedoeld; ik heb er wanhopig naar gezocht. Thans geloof ik, dat met dezen naam eveneens Leidekker wordt aangewezen, en wel op grond van de volgende overwegingen:

I. In Hoogstraten's *Leven van Broekhuizen* (pag. 41) lezen wij: „Aerdigh streek hy ook eenen zyner tegenstrevers, die hem en Francius schendigh, ik beken 't, beledigt had, door onder den naem van Vacerra, geesselende en roskammende hem op zulk een wyze, dat men het zonder lachen niet lezen kan. Hy noemde hem de pest van Parnas, den nazaet van Mevius, den Ezel aen de lier, en vereerde hem met andere titelen, die op zyn bestaen pasten."

In margine wordt dan door Hoogstraten o. a. blz. 335 aangehaald, waar van Mattiacus en niet van Vacerra sprake is. En Hoogstraten heeft Broekhuizen zoo vele jaren gekend en zoo gedeeld in zijne letterkundige twisten, dat hij zich hierin zeker niet licht zou vergissen. Bovendien was hij in de door hem zelven bezorgde uitgave der *Poemata* natuurlijk volkomen te huis.

II. In het gedicht van Burman, *Ad blateronem Mattiacum* (*Poem.*, pag. 364) lezen wij o. a. de regels:

„Adde quod ipse tuae peragis praeconia famae,
  Et tua laus semper foetet in ore tuo.
Sed tunc praecipue, cum turbam, caste sacerdos,
  Femineam falsa credulitate mones."

En verder:

„Ametela sublimi merito jam vate superbit,
  Quod tulerit Cajum terra Zelanda dolet."

Leidekker was een Zeeuw; als professor in de theologie preekte hij natuurlijk nu en dan. Hij wordt hier tegenover den Amsterdammer Broekhuizen gesteld.

Een vroolijker onderwerp dan het schelden van dezen anonymus was het huwelijk van Broekhuizen's vriend Snabel, dat niet alleen met een bruiloftsdicht [1]), maar ook met tal van aardige Latijnsche versjes door hem werd opgeluisterd [2]). Hij had intusschen afleiding gezocht in de studie en was weder druk bezig met Propertius, van welken dichter hij eene uitgave voorbereidde door het collationneeren van handschriften en het instellen van allerlei onderzoekingen [3]). En hij kwam in dezen tijd in briefwisseling met twee beroemde geleerden, Perizonius en Almeloveen. De eerste, evenals Broekhuizen, een gunsteling van Graevius en Heinsius, was sedert eenige jaren Hoogleeraar te Franeker en nam in 1693 een professoraat te Leiden aan. Er ontstond tusschen hem en den geleerden krijgsman eene vriendschappelijke

---

III. Den 24sten Maart 1695 schrijft Burman uit Leiden aan Broekhuizen (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibliotheek): „Mihi huc transmissus est jambus, quem ..... tuum esse statim putavi: egregie vapulat ille, ut puto, Mattiacus...... mihi retulit Bidloo, se a Cajo illo literas accepisse, quibus significabat suspicari se te et Cl. Francium non bona fide neque sincero animo defunctam reginam laudasse, sed ..... ut fucum aliis faceretis, vel ut mercedem a regis liberalitate reciperetis, itaque eadem opera hortabatur Bidloo, ut ille apud proceres et quibus Rex aurem praebere solet, malam hanc de vobis suspicionem foveret," caet.

Niet alleen is hier in den eersten zin naar alle waarschijnlijkheid sprake van het versje, *In Vacerram semipoëtastrum barbarum* (*Poem.*, pag. 344), dat den 7den Maart 1695 door Broekhuizen was geschreven, maar ook gaf de poging van Mattiacus bij Bidloo aan onzen dichter den 28sten Maart, dus vier dagen, nadat Burman hem die mededeeling had gedaan, het vers, *In largitionibus Regiis praecipuae formae nomisma poscit Vacerra* (t. a. p., pag. 341), in de pen.

IV. In mijn exemplaar der *Poemata* van Broekhuizen leest men vóór den *Appendix* eenige mededeelingen geschreven door P. Vlaming. Deze heeft de verzen van den *Appendix* met een handschriftje vergeleken en schrijft een daarin gevonden gedicht van Broekhuizen af, getiteld *In Cajum Mattiacum Sponsum*. Vlaming teekende op den rand den naam Melchior Leidekker aan.

Op grond van deze plaatsen mogen wij m. i. het er voor houden, dat zoowel met Mattiacus als met Vacerra Leidekker is bedoeld.

1) *Ad Hieronymum Gulielmum Snabelium sponsum* (*Poem.*, pag. 315). Het vers is van 1 April 1687.

2) De *Lusus in Nuptias Hieronymi Snabelii et Sibyllae Tennuliae* vindt men in den *Appendix*, die zoo even werd genoemd, pag. 51—55.

3) Zie *Epist. Sel.*, pag. 49, 51, 52, 99.

verhouding [1]), die later, ten gevolge van Perizonius' optreden tegen Francius, in hevigen haat is veranderd. Janssonius ab Almeloveen had zich te Gouda als dokter neergezet, maar beoefende de letteren met evenveel vrucht als de geneeskunde. In beide wetenschappen is hij later aan de Geldersche Hoogeschool Hoogleeraar geweest en in beiden heeft hij zich door zijne werken grooten roem verworven. Sedert 1687 stond hij met Broekhuizen in eene vrij geregelde briefwisseling [2]).

Broekhuizen had zich thans ook buiten 's lands als Latijnsch dichter grooten naam verworven. Fransche dichters en geleerden als Huet, Ménage, de Santeul en Petit prezen de verzen van hem, die zij onder de oogen kregen, bovenmate [3]). En ook in Duitschland begon zijn naam bekend te worden. In 1688 bezong Broekhuizen den dood van den grooten keurvorst [4]). Door bemiddeling van Johan Frederik Cramer, die te Duisburg professor in de rechten is geweest, zich toen ter tijd in Nederland ophield en onder den keurvorst Frederik III belangrijke ambten heeft bekleed, kwam dit vers in handen van Danckelmann, die spoedig na de troonsbestijging van den jongen vorst eerste minister van Brandenburg was geworden. Zoo werd dan onze dichter door den keurvorst met 200 thaler beloond [5]), en zien wij hem sedert dien tijd telkens belangrijke gebeurtenissen in het Duitsche vorstendom bezingen [6]). In 1691 kreeg Broekhuizen nog eens eene gratificatie van het Brandenburgsche hof [7]). En hij kwam in aanraking met Danckelmann, die hem brieven schreef [8]) en in het najaar van 1689 uitnoodigde, om te Kleef te komen,

---

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 49, 74, 79, 110, 113.
2) T. a. p., pag. 50, 83, 84, 87, 92, 93, 97, 119, 131, 132, 135, 137, 150. Zie ook *Poem.*, pag. 163, 231, 262, 320.
3) Zie *Epist. Sel.*, pag. 100.
4) Vgl. *Poem.*, pag. 355.
5) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 63, 64.
6) Zie de *Brandeburgica* in *Poem.*, pag. 353—392.
7) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 79.
8) T. a. p., pag. 73, 79, 128.

waar de keurvorst zich toen ophield [1]). Wel heeft Broekhuizen aan die uitnoodiging geen gevolg gegeven, maar hij is later toch aan den vorst voorgesteld, »die hem daerna met eigen mondt zyn achting betuigde" [2]).

In 1688 sprak Broekhuizen krachtig zijne meening uit in eene zaak, die hem zeer ter harte ging. Het ergerde hem, die veel belang stelde in de Fransche literatuur, dat vele Fransche schrijvers zich minachtend uitlieten over de classieken. En toen nu Charles Perrault in zijn uitgebreid werk, *Parallèle des anciens et des modernes* (1688) de stelling verkondigde, dat de Fransche schrijvers van zijn eigen tijd ver boven de classieken stonden, schreef hij een gedicht tegen hem [3]). Ook later heeft hij nog meermalen een dergelijken strijd gestreden, want zoo iemand, dan was Broekhuizen volkomen vertrouwd met de literatuur over dat onderwerp, en niet te vergeefs riep Perizonius in 1693 daaromtrent zijne voorlichting in [4]).

Intusschen werd de studie van Propertius afgewisseld met die van latere Latijnsche dichters. In 1689 bezorgde hij met Graevius eene nieuwe uitgave der gedichten van de gebroeders Amalteo [5]), die in de 16de eeuw hadden geleefd en wier werken in 1627 te Venetië waren gedrukt. En zeer kort daarna gaf hij de gedichten van Sannazaro, een Napolitaan, die in de 15de eeuw zich grooten roem had verworven, op nieuw uit [6]). In deze beide werken toonde onze dichter niet alleen, dat hij

1) T. a. p., pag. 73.

2) Zie *Het leven*, blz. 34.

3) *In saeculum Perralti* (*Poem.*, pag. 166). Het vers is van 12 Febr. 1688.

4) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 110—117.

5) De titel is: *Trium Fratrum Amaltheorum, Hieronymi, Joannis Baptistae, Cornelii, Carmina. Editio Secunda, plurimis in locis castigata. Amstelod. apud Wetstenium.* 1689.

In Juli 1688 was men met het drukken begonnen (vgl. *Epist. Sel.*, pag. 57, 58) en in Febr. 1689 was het werkje verschenen (T. a. p., pag. 65).

6) De titel is: *Actii Synceri Sannazarii Neapolitani, Viri Patricii, opera Latina omnia et integra. Accedunt Notae ad Eclogas, Elegias, et Epigrammata. Amstel. apud Wetstenium.* 1689. Het werk kwam in Febr. uit (vgl. *Epist. Sel.*, pag. 68).

geheel was doorgedrongen in de studie der Romeinsche literatuur, maar hij gaf tevens blijk van eene buitengewoon groote kennis van de Italiaansche geschiedenis en letterkunde. Toch was hij ook nu weer zoo bescheiden, dat de beide werken zonder zijn naam op het titelblad in het licht werden gezonden.

Het proces, dat Susanna hem had aangedaan, was intusschen in vollen gang en onze dichter had veel last van zijne Dido, zooals hij haar noemde; zij dreigde zelfs zich aan de voeten des konings te zullen werpen, om recht te verkrijgen [1]). Niet alleen werd hij door deze onaangenaamheden gekweld, maar hij was ook dikwijls ziek. En in 1691 verloor hij zijn goeden vriend Bergius [2]), die vroeger zooveel lief en leed met hem had gedeeld. Bergius had een tijd lang gesukkeld en zijn vriend trachtte hem telkens moed in te spreken [3]). Zijn anderen krijgsmakker, De Haes, ging het ook niet voor den wind; in 1691 was hij nog steeds vaandrig [4]).

In 1692 zou onze kapitein ondervinden, dat zijne betrekking niet alleen vervelend, maar ook gevaarlijk was. Toen Almeloveen hem in Juli had uitgenoodigd, om te Gouda deel te nemen aan een gezelligen maaltijd met andere geleerden, moest hij bedanken, omdat er te Amsterdam een opstootje was [5]). De werklui van een lakenbereider waren in opstand gekomen en pleegden balddadigheden; Broekhuizen werd bij die gelegenheid gewond [6]).

Spoedig verloor hij nu ook zijn proces. Den 13den Maart 1693 veroordeelde het Hof van Holland Broekhuizen, om de derde huwelijksafkondiging te laten plaats hebben, »ende voorts de impetrante *in facie Ecclesiae* te trouwen tot syne vrouwe, ende

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 78.
2) T. a. p., pag. 85, 86.
3) T. a. p., pag. 76—78.
4) T. a. p., pag. 86.
5) T. a. p., pag. 98, *Poem.*, pag. 262, en Wagenaar, *Amsterdam*, VI, blz. 182.
6) Hij schreef althans den 21sten Aug. 1692 het vers: *In tumultu quodam graviter vulneratus opem Chirurgi implorat* (*Poem.*, pag. 272).

met de impetrante te leven ende cohabiteren als een man toestaet te doen" [1]). Hij appelleerde bij den Hoogen Raad [2]). Doch voordat de zaak daar voorkwam, schijnt zij in der minne te zijn geschikt [3]). Dat onze dichter innig dankbaar mocht zijn, dat hij op die wijze van Susanna afkwam, blijkt wel uit den verderen levensloop der weduwe. Zij is hertrouwd met Mr. Johan Kraft, dien zij overleefde. Op nieuw spande zij toen hare strikken en in 1704 werd er tegen haar een proces gevoerd door de voogden van Mr. Willem van Nes, een twintigjarigen jongen man, die een huwelijk van hun pupil met haar wilden beletten, weder op grond van »'t slecht comportement" dezer vrouw. De jongeling had nog wel pijlsnel te Leiden afgestudeerd, om des te eerder dezen schat te kunnen bezitten. Ook dit proces is door Susanna gewonnen [4]). Of het huwelijksgeluk van haren eersten echtgenoot, Antonides, wel zeer volkomen is geweest, mag men, met het oog op al deze feiten, zeker met eenig recht betwijfelen. Broekhuizen is door zijne droevige ervaring met deze Dido afgeschrikt en is steeds ongehuwd gebleven.

In 1693 is hij eenigen tijd bezig met het vertalen in het Latijn der *Nouveaux Memoires pour servir à l'histoire du Cartesianisme*, een werkje, dat de beroemde Fransche geleerde Huet in 1692 onder een pseudoniem in het licht had gegeven [5]). Deze vertaling is echter niet uitgegeven.

Broekhuizen was nu ongeveer tien jaren lang weder bewoner zijner geboortestad; het wordt dus tijd een enkel woord te zeggen over den kring, in welken hij daar verkeerde. Van zijne

1) Zie *De Nederlandsche Spectator*, 1881, blz. 403.

2) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 106.

3) T. a. p. De Heer J. Tideman te 's Gravenhage is zoo vriendelijk geweest, om de Sententiën van het Hof op het Rijksarchief na te zien, doch heeft daarin van een appel van Broekhuizen niets gevonden.

4) Deze mededeeling dank ik aan den Heer Tideman, die deze aardige bijzonderheid uit de zoo even genoemde bron putte.

5) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 108, 109, en Dr. S. G. de Vries in *De Nederlandsche Spectator*, 1889, blz. 284.

oude vrienden had hij Francius en Maerseveen, Hudde en Six teruggevonden, en het blijkt uit zijne gedichten, dat hij met hen allen op denzelfden voet bleef omgaan als vroeger [1]). Misschien is de innig vriendschappelijke verhouding tot Pluimer niet blijven bestaan; van omgang tusschen hem en onzen kapitein in dezen tijd vinden wij slechts één enkel bewijs [2]). Daarentegen had hij Katharina Lescailje leeren kennen, die den 21sten Januari 1691 een versje in zijn album schreef [3]) en door hem in een aardig Latijnsch gedicht werd geplaagd [4]). Francius had den geleerden kapitein zeker in aanraking gebracht met de beide medische professoren, Johannes de Raei [5]) en Pieter Bernagie [6]). Broekhuizen telde verder den oudheidkundige Ludolph Smids [7]), den dichter Rotgans [8]) en den schilder Ludolph Bakhuizen [9]), die zijn portret heeft gemaakt, onder zijne vrienden. Ook tot den bekenden Nicolaas Witsen, die een verre bloedverwant van hem was, heeft hij, niet lang nadat hij in Amsterdam was komen wonen, een paar gedichten gericht [10]).

Broekhuizen bleef steeds Latijnsche verzen schrijven. Doch

1) Daar de *Poemata* in MS. zijn gedateerd, is dit gemakkelijk te bewijzen. De verzen in dezen tijd tot Francius gericht (vgl. *Poem.*, pag. 232, 233, 278) werden op 20 Mei 1687, 2 April 1695 en 18 Maart 1699 geschreven. Bovendien vinden wij van de vriendschap tusschen hen tal van bewijzen in Graevius' brieven aan Francius (vgl. *Petri Francii Posthuma* passim). De gedichten aan Hudde (*Poem.*, pag. 303, 132) zijn van 11 Aug. 1688 en 1 Febr. 1699, die aan Six (t. a. p., pag. 257 en 33) van 2 Febr. 1691 en 31 Juli 1692. De verzen aan Maerseveen zijn boven reeds besproken.

2) Nl. het vers: *In poëmata vernacula Joannis Plumeri* (*Poem.*, pag. 184), dat van 1692 dateert.

3) Vgl. *De Mengelpoëzy van Katharine Lescailje. Te Amsteldam*, I, 1737, blz. 87.

4) Vgl. *Poem.*, pag. 173. Het vers is van 2 April 1694.

5) T. a. p., pag. 322. Het gedicht is den 2den Juni 1691 geschreven.

6) T. a. p., pag. 125, 292. De verzen zijn van 2 Juli 1693 en 29 Nov. 1699.

7) T. a. p., pag. 245, 281. Zij zijn van 10 Sept. 1694 en 22 Febr. 1697.

8) T. a. p., pag. 247. Het vers werd den 12den Aug. 1697 geschreven. Zie ook *Epist. Sel.*, pag. 137.

9) Vgl. *Poem.*, pag. 281, 263. De gedichten zijn van 24 Febr. 1690 en 26 Aug. 1695.

10) T. a. p., pag. 305, 306. Zij zijn van 8 Mei 1687 en 2 Febr. 1688.

al werd zijn meesterschap over den vorm, zoo mogelijk, nog grooter, de onderwerpen, welke hij bezong, waren voor een deel verschillend van de vroegeren. Nu de jeugd achter den rug was en onze dichter in zijne liefde ernstig was teleurgesteld, ontvloeiden niet langer die lyrische ontboezemingen en weeklachten aan zijne pen, welke vroeger zoo velen hadden verrukt. Thans geeft hij, evenals de meesten onzer Latijnsche dichters, die natuurlijk slechts voor een beperkt publiek schreven, voornamelijk gelegenheidsdichten. Talrijker dan vroeger worden de bruiloftsverzen, de lofdichten, de zangen op de eene of andere staatkundige gebeurtenis, de gelukwenschen tot een vorst of een invloedrijk patriciër gericht. Naast deze verzen staan echter eene menigte hekeldichten door onzen krijgsman geschreven, zoo bijtend en sarcastisch, dat zij de pennevruchten der Romeinsche hekeldichters evenaren.

Beiderlei soort van gedichten zijn in de eerstvolgende jaren aan zijne pen ontvloeid. Had hij in 1694 de oprichting der Academie te Halle [1]), den verjaardag van den Keurvorst van Brandenburg [2]) en zijn beschermer Danckelmann [3]) bezongen, in het begin van 1695 betreurde hij den dood van Koningin Maria, die den 7den Januari was overleden. Hij zond zijn vers [4]) in het licht onder het pseudoniem Joannes Vossius, en niemand begreep, dat een geheel onbekend dichter optrad met zulk een volkomen meesterschap over den vorm. Graevius was verbaasd over dit gedicht van een onbekenden en schreef naar alle kanten om inlichting, »totdat hem des dichters bedrogh, die dus met den bynaem zyner moeder gespeelt had, ontdekt wierd. Het is qualyk te zeggen met wat vermaek Broekhuizen den lof aen dezen Vossius gegeven, gestadigh aenhoorde, hebbende, even als men van Apelles vertelt, dus onbekent

1) Vgl. *Poem.*, pag. 369.
2) T. a. p., pag. 372.
3) T. a. p., pag. 374.
4) *D. M. Mariae Magnae Britanniae, Franciae, Hiberniae, Reginae* (*Poem.*, pag. 283).

het gevoelen der menschen eens willen uitlokken" [1]). Later schreef hij een grooter gedicht op den dood der betreurde vorstin [2]).

Nu had echter ook Francius Koningin Maria bezongen [3]) en Leidekker meende, dat er voor de beide Amsterdamsche dichters kans bestond op eene belooning, die hij zelf gaarne zoude hebben veroverd en die hij vooral aan Broekhuizen misgunde, welke hem kort te voren had gehekeld [4]). Hij richtte dus tot Bidloo het verzoek, om den koning de verzekering te geven, dat Francius en Broekhuizen eigenlijk niets meenden van wat zij schreven en dat het hun slechts om eene belooning te doen was [5]). Dit kwam aan Broekhuizen ter oore, die nu den theologiae professor in eene serie van hekeldichten duchtig onder handen nam [6]). De tegenpartij zweeg natuurlijk niet, maar antwoordde met een vroom gedicht, waarin eene poging werd gewaagd, om één der verzen van Broekhuizen na te volgen [7]).

1) Zie *Het leven*, blz. 36.

2) Vgl. *Poem.*, pag. 117.

3) Vgl. *Petri Francii Poëmata. Editio altera. Auctior et emendatior. Accedunt Graeca Ejusdem Carmina. Amstelodami, Apud Henr. Wetstenium.* MDCXCVII, pag. 258.

4) In het vers *In Vacerram semipoëtastrum barbarum* (*Poem.*, pag. 344), dat den 7den Maart 1695 is geschreven.

5) Zie den boven aangehaalden brief, dien Burman den 24sten Maart 1695 aan Broekhuizen schreef.

6) Nl. in de gedichten: *In largitionibus Regiis praecipuae formae nomisma poscit Vacerra* (*Poem.*, pag. 341) van 28 Maart, *Vacerra lyristes* (t. a. p., pag. 345) van 16 April, *Ὄνος αὐτολυρίζων* (t. a. p., pag. 346), *Devicto. Apolline. Fusis. Fugatis. Caesis Sororibus C. Vacerra H. M. S. F.* (t. a. p., pag. 348) *Vacerra Aristarchus* (t. a. p.) — deze drie verzen zijn van 17 April — *Ad Vacerram* (t. a. p., pag. 349) en *Ad eundem* (t. a. p.), beide ook in April geschreven.

7) Den 19den April schrijft Broekhuizen aan Burman (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibliotheek): „Versatur hic inter manus quorumdam hominum, qui Vacerrae bene volunt, ode Alcaica Vacerrae, satis prolixa et verbosa. In ea secutus est Jupiter iste cacans mei carminis filum, iisdem fere usus inventionibus, sed verbis suis, et methodo theologica, atque, ut ipse prae se ferre videtur, Christiana. Voluit, opinor, homo sagax ostendere quo modo poëma, in quo non tanguntur sanctissima religionis nostrae mysteria, e Parnasso transferri possit in montem Domini, nova quadam ratione et nobis hactenus inaudita." Caet.

Dit vers was niet gedrukt, doch uit denzelfden brief maak ik op, dat Leidekker

Deze strijd diende echter slechts tot afwisseling voor ernstiger werk. Broekhuizen had nl. de verspreide werken van Antonio della Paglia (Aonius Palearius) verzameld en gaf ze thans op nieuw uit. Deze Italiaansche priester had zich door zijne Latijnsche verzen en redevoeringen grooten roem verworven, had in verschillende landen een tijd lang geleefd en was, waarschijnlijk in het jaar 1570, op bevel van Pius V wegens ketterij ter dood gebracht. Zijne redevoeringen, brieven en gedichten zagen thans weder door de zorg van onzen kapitein in een lijvig boekdeel het licht [1]). Het werk werd door den uitgever Wetstein — want ook nu verzweeg Broekhuizen weder zijn naam — opgedragen aan Diederik Karel Danckelmann, één der zoons van den minister, die verscheidene belangrijke betrekkingen bekleedde.

Het jaar 1696 begon, evenals het vorige, met een hevigen letterkundigen twist, waarin ook Broekhuizen werd gemengd. De aanleiding was de volgende.

Philologen staan bekend als een »irritabile genus", en weinige geleerden in Broekhuizen's tijd waren zoo prikkelbaar en strijdlustig als zijn vriend Jacobus Perizonius. Toen hij Hoogleeraar te Franeker was, wijdde hij zich niet alleen aan de studie van zijn vak, maar voerde tevens een verbitterden strijd tegen den beroemden Ulricus Huber, zijn ambtgenoot in de rechten. De twist liep over de beteekenis van het woord *praetorium* in Paulus' brief aan de Philip. I, 13, en gaf het aanzijn aan verscheidene pamfletten, vol heftige polemiek en grove scheldwoorden. In latere jaren heeft Perizonius met zijn ambtgenoot Jacobius Gronovius een hevigen strijd gevoerd over het woord

---

een ander gedicht, *Vindiciae* getiteld, in dezen zelfden tijd publiceerde. Ik vermoed, dat Broekhuizen's gedicht *Vindiciae secundum Joannem Despauterium datae* (*Poem.*, pag. 342) daarop betrekking heeft.

1) De titel is: *Aonii Palearii Verulani Opera. Ad illam editionem quam ipse Auctor recensuerat et auxerat excusa, Nunc novis accessionibus locupletata. Seriem eorum habet pagina quae Orationes proxime praecedit. — Amstelaedami, Apud Henricum Wetstenium.* MDCXCVI.

De opdracht is van 1 Juli 1695.

ἀπάγχεσθαι, dat in het N. Testament gebruikt wordt bij de vermelding van den dood van Judas. De beide professoren, leden derzelfde faculteit, hebben over deze quaestie boekdeelen vol tegen elkander geschreven.

Perizonius had weinig op met Francius. Deze schijnt zich op zijn redenaarstalent en dichtergave wel wat te hebben laten voorstaan en heeft eigenlijk geene wetenschappelijke werken geleverd. Perizonius daarentegen werkte veel, schreef eene menigte boeken en had zich op wetenschappelijk gebied een welverdienden naam verworven. Maar vooral waren het kleinigheden, die den prikkelbaren geleerde zijn Amsterdamschen ambtgenoot deden haten, het niet toezenden eener redevoering, het weinig notitie van hem nemen in gezelschap en dergelijke belangrijke zaken. Nu aanvaardde Perizonius in September 1693 het hoogleeraarsambt aan de Leidsche Hoogeschool. Terwijl zijne redevoering werd gedrukt, bracht Gronovius hem een Grieksch lofdicht van Joannes Jens, toen nog student, later in verschillende plaatsen conrector en rector [1]); het gedicht werd achter Perizonius' rede gedrukt. Maar hij vernam al spoedig, dat Francius vertelde, dat dit Grieksche gedicht krioelde van fouten; hij meende, dat de Amsterdamsche professor hem van ter zijde wilde treffen, en met moeite voorkwam Broekhuizen toen reeds eene uitbarsting [2]). In het laatst van 1695 schijnt Francius een paar hatelijke versjes tegen Perizonius te hebben geschreven; deze beschuldigde hem althans daarvan en nu barstte de strijd los. In December 1695 [3]) verscheen *C. Valerii Accincti Epistola ad P. Francium Barbarum* [4]), waarin aan Francius de heftigste verwijten werden gedaan. Hij antwoordde met *Petri Francii Epistola prima ad C. Valerium*

1) Vgl. over hem: Dr. G. D. J. Schotel, *De Illustre School te Dordrecht*, blz. 138, vlgg.

2) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 116, 117.

3) Dit blijkt uit een onuitgegeven brief (Leidsche Bibliotheek) door Burman in Dec. 1695 aan Broekhuizen geschreven.

4) *de Novissimo Ejus Carmine in Scurram Litterarium.*
Ik ken slechts de 2de uitgave zonder plaats en jaar.

Accinctum [1]); Perizonius hernieuwde den aanval [2]) en er werden door de beide hoogleeraren eene menigte pamfletten geschreven [3]), het eene nog heftiger dan het andere. De kampioenen hebben elkander beschuldigd van groote onwetendheid, van kwade trouw en kwakzalverij, en zij hebben hunne beschuldigingen in de grofste bewoordingen gekleed. Behalve in open brieven viel Francius zijne tegenpartij aan in eene rij van gedichten, die als *Lusus poëticus* [4]) in het licht werden gezonden. Vooral een zachtaardig man als Graevius, die beiden onder zijne vrienden telde, moest zulk een twist hinderen [5]). Ook Jensius trad natuurlijk op en schreef *Joannis*

1) *Vero nomine Jacobum Perizonium, Professorem Leidensem: Qua vera causa obortae nuper inter illos inimicitiae, et nuda ac simplex facti narratio continetur. Amstelodami* MDCXCVI.

Het boekje kwam den 28sten Dec. uit; toen zond Broekhuizen het aan Burman (onuitgegeven brief).

2) Broekhuizen had goed gezien, toen hij in den zoo even genoemden brief aan Burman schreef: „Opinor ego, neque Accinctum ipsum neque poëtam Jensium quieturos, et hanc fore Cadmeam pugnam. Quod si me audisset noster, per viam juris potius experiundum fuisset. Nunc jacta est alea."

De titel van Perizonius' pamflet luidt: *C. Valerii Accincti ad P. Francii Epistolam primam Responsio, In qua Origo et Historia Inimicitiae et huius Jurgii verius enarratur, nullam Francio datam famosa Epigrammata condendi causam demonstratur, de Actione Oratorum uberius agitur, denique nova Barbariei exempla contra Conjugationes et Syntaxatin Linguae Latinae ex illa Epistola proferuntur. Lugduni in Batavis, Apud Fredericum Haringium* M.DC.XCVI.

3) Ik geef hier de titels der zeldzame boekjes:

Petri Francii Epistola secunda Ad C. Valerium Accinctum, Vero nomine Jacobum Perizonium, Professorem Leidensem: Qua ad cavillationes Ejus Grammaticas respondetur. Amstelodami Typis Theodori Boutemanni. MDCXCVI.

(Broekhuizen zond het boekje den 19den Jan. 1696 aan Burman, volgens een onuitgegeven brief.)

C. Valerii Accincti demonstratio Francianae barbariei et inscitiae Per omnes Philologiae Partes, et ad secundam ejus epistolam responsio. Lugduni in Batavis, apud Fredericum Haringium, M.DC.XCVI.

Petri Francii Epistola tertia Ad C. Valerium Accinctum, Vero nomine Jacobum Perizonium, Professorem Leidensem; Qua ad Ejus Epistolam respondetur. Amstelodami Typis Theodori Boutemanni. MDCXCVI.

C. Valerii Accincti ad P. Francii Epistolam tertiam responsio. Lugduni in Batavis, Apud Fredericum Haaringium. MDCXCVI.

4) *In Valerium Accinctum et ejus asseclas.*

5) Vgl. *Petri Francii Posthuma*, pag. 418, 419.

Jensii Justissima ad Publicum Querela [1]; Francius antwoordde [2], maar richtte zijn stuk weder tegen Perizonius. En voordat Jensius zijn antwoord [3] aan de pers had toevertrouwd, werden er nog anderen in den strijd betrokken.

Gronovius had partij gekozen voor Perizonius. Nu verscheen er plotseling een lofdicht op de uitgave van Pomponius Mela, door Gronovius in 1685 in het licht gegeven. Op erg grappige wijze werden in dat gedicht [4], dat onderteekend was: »Rutgerus Hermannides, Juris utriusque Doctor", Gronovius en Jensius in de hoogte gestoken. Dadelijk volgde een tweede druk [5], maar nu was er een ander vers aan toegevoegd, dat de onderteekening droeg: »Erasmus Regius Poëta Laureatus", en tot titel had: *In Rutgerum Hermannidem, Ineptum V. Cl. Jacobi Gronovii Laudatorem.* Dat vers was, volgens afspraak, geschreven door David van Hoogstraten [6], praeceptor aan de Latijnsche school en een vriend van Broekhuizen; Hermannides wordt in dat gedicht duchtig doorgehaald en in de noten aangetoond, dat hij in zijn vers eene menigte fouten heeft gemaakt tegen de quantiteit.

Gronovius beantwoordde den aanval door een pamflet, dat heette geschreven te zijn door één zijner leerlingen, Gerard

1) *De injuriosa prorsus ratione, qua secum egit Petrus Francius, ut et carminis sui Graeci ante triennium fermè compositi, acerbissimè ab eodem nuperrimè exerciti defensio. Dordrechti Apud Cornelium Willegaerts.* MDCXCVI.

2) *Petri Francii Vindiciae censurae Graecanicae In Nuperum Carmen Graecum, Ad C. Valerium Accinctum. Amstelodami Typis Theodori Boutemanni.* MDCXCVI. Dit boekje kwam uit vóór *C. Valerii Accincti Demonstratio;* het wordt daar op blz. 113 genoemd.

3) *Joannis Jensii De intolerabili Petri Francii Impudentia Expostulatio, et ad Ejusdem Misellas Vindicias Responsio. Dordrechti Apud Cornelium Willegaerds, Bibliopolam.* MDCXCVI.

4) *In novam editionem Pomponii Melae ab Jacobo Gronovio Viro celeberrimo Procuratam.*

5) *Rutgeri Hermannidae In novam editionem Pomponii Melae ab Jacobo Gronovio Viro celeberrimo procuratam Elegia; et ad eam Erasmi Regii, Poëtae laureati Responsio. Editio altera.* MDCXCVII.

6) Dit blijkt uit eene aanteekening in de *Carminum Appendix Nova,* pag. 38.

Haverkamp [1]), maar dat inderdaad van hem zelven was [2]). Het schijnt, dat hij in dat stuk op wetenschappelijke wijze wilde aantoonen, dat Hermannides ongelijk had. En verder schreef hij een vers: *In novam editionem Sannazarii* [3]), onderteekend: »Faventius Helomaesonius, Medicus a Capite", een schandelijk stuk, vol van de gemeenste beschuldigingen; aan Broekhuizen wordt niet alleen groote lafhartigheid, maar ook een bijzonder slecht leven ten laste gelegd. Later trachtte Gronovius dan ook te ontkennen, dat het gedicht van hem was [4]). En nu schreef Broekhuizen: *Rutgeri Hermannidis J. U. D. Justissima ad Publicum Querela* [5]), één der geestigste pamfletten, die in de 17de eeuw in ons land het licht hebben gezien. Wie Broekhuizen's geest en handigheid wil leeren kennen, verzuime niet het eens door te bladeren.

Het stuk is in allerdwaast Latijn geschreven, vol Fransche woorden en Nederlandsche zinwendingen en uitdrukkingen. De verdediging van Hermannides tegen Regius is kostelijk. Waar deze hem eene metrische fout heeft verweten, verdedigt Hermannides zich steeds door zich met veel omhaal van ge-

---

1) De titel was: *Gerardi Havercampii Epistola ad Rutgerum Hermanniden, J.U.D.* (vgl. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool*, I, blz. 184, Noot). Ik heb het stuk niet machtig kunnen worden.

Gerardus Haverkamp, Amstelodamensis, werd 1 Juni 1691 op 17jarigen leeftijd te Leiden als student in de letteren ingeschreven.

2) Vgl. de *Querela*, blz. 58—60.

3) *A Viro celeberrimo Anio Lacostathmio exarmati gregis anteambulone procuratam.*

4) Broekhuizen schrijft den 12den April 1696 over het vers aan Burman (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibliotheek): „Is foetum suum Sotadicum, (neque enim alius est auctor), postquam vidit esse in omnium exsecratione, eadem fronte abdicavit, qua scripserat."

5) *De injuriosa prorsus ratione qua secum egerunt Erasmus Regius poëta laureatus, Et alter quidam homo anonymus; ut et simul carminis sui Latini Acerbissime ab iisdem nuperrime exerciti, modesta defensio. Anno* 1696.

Het pamflet kwam uit vóór Perizonius antwoord op den 8den brief van Francius (vgl. aldaar blz. 25); den 31sten Maart las Burman het (onuitgegeven brief van dien datum aan Broekhuizen). Uit denzelfden brief blijkt, dat het schandelijke vers van Gronovius aan de *Querela* voorafging.

leerdheid te beroepen op de Latijnsche gedichten van den beroemden Leidschen Hoogleeraar Gronovius, die toch ook zoo heeft geschreven [1]). Zoo is het stuk eene doorloopende satire, aardig en geestig, in een gemoedelijken toon en barbaarsch Latijn geschreven. Jensius, aan wiens eerste strijdschrift onze kapitein den weidschen titel had ontleend, wordt eveneens voor den gek gehouden.

Toch schreef Broekhuizen zijn pamflet, terwijl hij nog niet geheel hersteld was van eene ernstige wond. Er was te Amsterdam een oproer uitgebroken. Den 10[den] Jan. 1696 had de stedelijke regeering eene nieuwe verordening op de begrafenissen gemaakt, die den 31[sten] van die maand in werking zou treden [2]). Daar volgens die verordening het aantal aansprekers, dragers, enz. voor het vervolg zeer beperkt werd, achtten

1) Een enkel voorbeeld. Op blz. 13 verdedigt Hermannides zich aldus:

„dicit noster Daphneportus, postquam cum uno complimento traditorio captavit benevolentiam Clarissimi D. Gronovii,

Et vana maculas *tibi figet laude pudendas*;

notando in margine, Hermannidem temere produxisse primam syllabam in voce *Macula*, hoc versu,

Nominis ille tui est macula, et hostis acer.

ita sane est. Hermannides produxit: sed non produxit temere. nam est longa ab ipsis suis incunabulis, et quidem longissima. Ecce, ipse Clarissimus Gronovius (nam ipsius potissimum authoritatibus niti volo, ut te tanto clarius confundam, ac tanto turpius traducam tuam nuditatem) longam fecit in luculentissimo carmine heroico, quod praefixit Poëmatibus Casparis Kinschotii ab se editis:

Non nostram obfuscare potest haec macula mentem·

Quid est, Domine Erasme? Jamne percipis esse longam? pudeat te quod es unquam factus poëta laureatus: sed dicunt pro te combibones tui, quod est brevis apud Virgilium L. 5. Aen.

Quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis.

O seri studiorum, quid ego faciam pro vobis? nam tenemini omnes insanabili inscitia. videte mihi libros manuscriptos poëtarum, (si tamen potestis videre) illos dico qui sunt de bono tempore, et realiter antiqui."

2) Vgl. over het oproer: Wagenaar, *Amsterdam*, VI, blz. 195—223, en *Historie van den oproer te Amsterdam voorgevallen: Door des Stads Gr. Achtb. Overheid en trouwe Borgers loffelyker wyze gestild*, *zedert den* 31*sten January* 1696. *Nevens de Gedenk-penning*, *door haar Ed. Gr. Achtb. aan de Borgery vereert. t'Amsterdam*, *By Willem Lamsvelt*, *Boekverkoper aan de Nieuwe Kerk*. 1702.

velen zich benadeeld. Den 31sten Januari ontstond er nu een oproer, waarbij niet alleen de benadeelden, maar vooral het gespuis eene groote rol speelde. De regeering liet de soldaten onder de wapenen komen en Broekhuizen's compagnie werd geposteerd vóór het Aalmoezeniershuis, gelegen aan de zuidzijde van de Prinsengracht tusschen de Leidsche straat en de Leidsche gracht; in dat gebouw hielden nl. de commissaris en de hoofdlieden der nieuwe aansprekers en dragers hun kantoor en men vreesde voor een aanval van de menigte op hen. De compagnie zette de Prinsengracht af; de ééne helft had front gemaakt naar de Leidsche straat, de andere naar de Leidsche gracht. Het volk trok van den Dam door de Kalverstraat en wierp een half uur lang de soldaten met steenen. De officieren waarschuwden en lieten toen vuur geven. Doch toen het gepeupel zag, dat niemand gewond was en er dus met los kruit was geschoten, drong het op de soldaten aan en joeg de eene helft van hen op de vlucht; zij namen de wijk in het Aalmoezeniershuis en naar den kant der Leidsche poort. De andere militairen schoten nu met scherp, waardoor eenigen van het gepeupel gedood en gewond werden, maar ook zij moesten de wijk nemen voor eene hagelbui van steenen, die van drie zijden — want ook van den overkant der Prinsengracht bestookte men hen — naar hen werden geworpen. Het volk wierp toen de glazen van het Aalmoezeniershuis in en deed daarna een aanval op het huis van den burgemeester Boreel.

In dezen onedelen strijd vóór het Aalmoezeniershuis, die zoo slecht afliep voor de vertegenwoordigers van het gezag, werd kapitein Broekhuizen door een steen aan het hoofd gewond [1]).

---

1) In de *Historie van den oproer* (blz. 51) lezen wij: „Ik moest niet vergeten, dat zeeker Officier den booswigten in dezen oproer dapper onder de oogen ziende, stoutelyk geattacqueert, schoon hy behoorlyke tegen weêr bood, in 't naauw raakte, en ten laatsten met een steen aan 't hooft gewond wierd."

Broekhuizen's naam wordt noch daar, noch bij Wagenaar genoemd. Doch in een handschriftje op het Amsterdamsch Archief, dat eveneens de geschiedenis van het

Het is niet te verwonderen, dat zijne levensbeschrijvers van het voorval geene melding maken. Het moet den militair, die zoovele veldtochten had meegemaakt, innig hebben gegriefd, dat zijne soldaten bij zulk eene gelegenheid op den loop gingen en hij zelf, vroeger aan zoovele kogels ontsnapt, door een projectiel van Jonker- of Ridderstraters was neergeveld. De wond genas langzaam en bovendien werd de gekwetste door andere kwalen geplaagd [1]). Toch had hij kracht en opgewektheid genoeg, om zijn geestig pamflet te schrijven, dat zoozeer in den smaak viel, dat het binnen een paar dagen was uitverkocht [2]).

Waarschijnlijk heeft Broekhuizen zich in den strijd der professoren gemengd, om aan dezen eene andere richting te geven en daardoor Francius te helpen [3]). Want de Amsterdamsche professor kon het tegen zijn Leidschem ambtgenoot niet volhouden; zijne pamfletten staan beneden die van Perizonius. Ook wilde Broekhuizen openlijk zijne afkeuring te kennen geven van dergelijk twistgeschrijf tusschen geleerden. Om welke reden hij echter juist Gronovius aanviel, is evenmin duidelijk als de keuze van zijn pseudoniem; Rutgerus Hermannides, een Pool van afkomst, was van 1654 tot 1680 Hoogleeraar in de geschiedenis en in de rechten aan de Geldersche Hoogeschool en was in het laatstgenoemde jaar gestorven. Dat Broekhuizen na het schandelijke antwoord van Gronovius dezen geducht op zijne plaats zette, laat zich begrijpen.

De strijd was met de *Querela* nog niet geeindigd. Want

---

oproer behelst, vond ik achter de beschrijving van het gevecht bij het Aalmoezeniershuis de woorden: „alhier wierd de Capiteijn Broeckhuysen seer zwaarelyck gekwetst met een steen aan zyn hooft dat hy groot gevaar vante sterven liep, een man van veel goede qualiteyten."

1) Hij schrijft den 12den April aan Burman (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibliotheek): „Vulnus meum nondum duxit cicatricem. Obstant exigua fragmenta ossis laesi, nimis tarde eximenda. Urget praeterea *la gravelle*. Da veniam: non subit nunc istius tortoris nomen Latinum. Nolo enim ominari, esse calculum renum. Dicam cum Augusto: betizo et vapide habeo. Tu ut rectius valeas, Deum ex animo precor."

2) Zie *Het leven*, blz. 40. 3) T. a. p.

toen Gronovius ook nog op andere wijze Broekhuizen trachtte te belasteren, o. a. bij Graevius, schreef onze dichter een open brief tegen hem [1]), dien ik niet heb kunnen opsporen, maar waarvan de titel waarschijnlijk was: *Epistola ad Sotadem*.

Van dezen tijd af bestond er tusschen de beide Amsterdamsche dichters en de twee Leidsche professoren eene onverzoenlijke vijandschap. Perizonius schreef, onder den naam van Benedictus Amen, een vinnig vers tegen Broekhuizen, waarin hij hem een slecht leven verwijt en hem zijn leerlingapothekerschap voor de voeten werpt [2]), en deze hield Amen in eene noot op Propertius voor den gek [3]). Het was in dien tijd de gewoonte, dat men sommige verzen, vooral hekeldichten, schreef voor een kleinen kring van goede vrienden en ze niet liet drukken. Van onzen dichter zijn dan ook tal van verzen eerst na zijn dood in zeer weinige exemplaren gedrukt. Toen Hoogstraten in 1711 de *Poemata* uitgaf, liet hij de meeste dier hekeldichten weg [4]), doch liet ze met enkele andere verzen achter een paar exemplaren drukken onder den titel *Jani Broukhusii Carminum numquam ante editorum Appendix nova* [5]).

---

1) Den 13den Sept. 1696 schrijft Burman aan Broekhuizen (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibl.): „Vidi his diebus Epistolam qua Jacobum ut tecum in arenam descendat, provocas."

Gronovius' poging blijkt uit het antwoord van Broekhuizen van 15 Sept. (zelfde bron). Wij lezen daar o. a.: „Nimirum, post evulgatum Faventii Helomaesonii abortum, deerat etiam aliquid ad lacerandam meam famam; neque mihi tam infanda passo licebit dolere ubi membratim discerpor." En iets verder: „Epistolae ad Sotadem duo exempla mitto, non quod sit ipsa tanti, sed quia tu ita expetis."

2) *Hymnvs ad Janvm Broukhvsivm* (vgl. Santenii *Deliciae poëticae*, pag. 206). Misschien is het vers reeds vóór de *Querela* verschenen (zie aldaar, pag. 10).

3) Zie Broekhuizen's *Propertius*, 1702, blz. 246 *b*.

4) In de voorrede der *Gedichten* zegt hij: „Want dewyl het getal der overblyfselen van dien verheven geest zoo kleen was, had ik ze liever of niet uitgegeven, of gevoegt achter zyne Latynsche Gedichten, en dus den minnaren der Dichtkunst in eenen bondel medegedeelt al wat 'er van hem overgebleeven was, als men uitzondere eenige scherpe hekeldichten, waer in de naem van luiden van vermaertheit, waer mede hy in oorlog gekomen was, geraekt wordt."

5) Zie daarover Peerlkamp, t. a. p., pag. 465. Het is mij eindelijk gelukt zulk een exemplaar machtig te worden; in geene onzer openbare boekerijen was het te

Die hekeldichten zijn dikwijls zeer grof en doen voor die van Martialis niet onder. Zoo vinden wij b. v. in verscheidene gedichtjes zinspelingen op eene zeer nauwe betrekking tusschen Perizonius, die ongehuwd was, en zijne meid Aaltje. Ook aan Gronovius worden erge dingen op moreel gebied verweten en zelfs wordt zijn huisgezin niet gespaard. Maar men vergete niet, dat de beide Leidsche professoren met deze taktiek waren begonnen. De kapitein, die ongetrouwd was, in zijne jeugd zeker nog al wild was geweest en overal had rondgezworven, heeft waarschijnlijk in vroolijk gezelschap wel eens stukjes uit zijne jongelingsjaren verteld, die hij liever had moeten zwijgen. De tegenstanders maakten gebruik van de grappige verhalen, door den geestigen prater ten beste gegeven, om hem aan te vallen; is het dan te verwonderen, dat deze de chronique scandaleuse der academiestad tot venijnige puntdichten omsmolt?

Welk een haat er tusschen de beide partijen bestond, blijkt duidelijk uit de onuitgegeven briefwisseling tusschen Broekhuizen en Burman. Telkens loopt bij onzen dichter de gal over en schrijft hij nu eens nijdig, dan weer spottend [1]) over den overmoed en de pedanterie der beide Jacobussen, die trouwens geen van beiden door beminnelijkheid van karakter hebben uitgemunt. De vrede is nooit hersteld.

Intusschen kwam er spoedig eene groote verandering in het leven van Broekhuizen, want de regeering van Amsterdam besloot na den vrede van Rijswijk, om de zes compagnieën stadssoldaten af te danken. Bezuiniging werd als reden daarvoor opgegeven; waarschijnlijk heeft echter de slechte houding der militairen bij het dempen van het oproer in 1696, toen de burgercompagnieën voornamelijk het werk deden, den door-

---

vinden. De *Appendix* telt 56 bladzijden; volgens eene schriftelijke aanteekening in mijn exemplaar, zijn er slechts 8 van gedrukt. De inhoud van den *Appendix* komt geheel overeen met een MS., dat op de Kon. Bibliotheek berust en waarschijnlijk van de hand is van Mr. J. H. Hoeufft. De Leidsche Bibliotheek bezit eveneens den *Appendix* in HS.

1) Zoo wordt b. v. Gronovius dikwijls Grunnovius (van *grunnire* – knorren) genoemd.

slag gegeven. Den 25sten November 1697 werd het besluit genomen, om de troepen af te danken; de officieren bleven echter, zoolang zij leefden, in het genot hunner jaarwedde [1]). »In den beginne," zegt Broekhuizen's levensbeschrijver [2]), »speet deze verandering den dichter geweldigh, en hem dacht dat het een kreuk in zyn aenzien was, gelyk edelmoedige harten meest wezen hebben van hunne verkleeninge."

De gepensioneerde kapitein besloot dan ook al spoedig, om zijne woning op de Prinsengracht tegenover de Amstelkerk te verlaten en zich buiten te vestigen. In het najaar van 1698 deed hij een gedeelte van zijne bibliotheek weg [3]) en in Maart van het volgende jaar verhuisde hij naar Amstelveen, waar hij »eenen hof verzien van bequame woning" [4]) had gehuurd. In deze »haven der rust", zooals hij het bescheiden optrekje, dat zeer dicht bij de stad was gelegen, noemde, voelde hij zich erg gelukkig »tusschen bladeren en boeken" [5]).

Toch was dat geluk niet onverdeeld, want zijn gezondheid was al sedert jaren slecht, waarschijnlijk een gevolg van het moeitevolle leven, dat de jonge officier gedurende zijne veldtochten had geleid. Reeds in 1688 leed hij verschrikkelijk aan den steen [6]) en tien jaren later raadpleegde hij over dezelfde kwaal den beroemden medicus Rau [7]), eene specialiteit, die toen te Amsterdam woonde en later te Leiden professor is geweest. Zijne kwalen werden er niet beter op in het vochtige huis te Amstelveen; de »kluis", zooals hij haar noemde [8]), was zeer ongezond. Dikwijls klaagt hij dan ook in zijne brieven

---

1) Vgl. Wagenaar, *Amsterdam*, VI, blz. 230.

2) Vgl. *Het leven*, blz. 24.

3) Zie *Epist. Sel.*, pag. 140.

4) Vgl. *Het leven*, t. a. p.

5) Den 12den April 1699 schrijft hij aan Burman: „.... ego jam ante tres hebdomadas in hunc hortulum immigravi, ubi videor invenisse ipsum tranquillitatis portum. Adeo mihi bene est inter frondes et libellos. O sapientem Epicurum!"

6) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 56.

7) T. a. p., pag. 139.

8) Al zijne brieven in dezen tijd geschreven hebben tot onderschrift: „In eremo suburbano."

over ziekte, nu eens over scorbuut [1]), dan weer over duizeligheid [2]). Toch gaf hij niet aan zijne kwalen toe, maar werkte hard.

Sedert jaren was hij bezig met eene uitgave van zijn lievelingsdichter Propertius, waarvoor hij reeds in 1677 aanteekeningen had liggen [3]). Allerlei onderzoekingen had hij ingesteld en handschriften gecollationneerd [4]); thans werd aan het werk de laatste hand gelegd. In Maart 1701 was het eerste boek van Propertius gedrukt [5]), in October de omvangrijke registers [6]), en den 4den Februari werden de presentexemplaren aan de vrienden rondgezonden [7]). Door deze uitgave van den Romeinschen dichter, die weer zonder zijn naam uitkwam [8]), heeft Broekhuizen zich een eervollen naam als philoloog verworven. Vooral de commentaar is smaakvol en getuigt van eene ontzachlijk groote belezenheid.

Die belezenheid en geleerdheid blijkt trouwens niet minder uit Broekhuizen's correspondentie met Burman [9]). Deze jonge Utrechtsche geleerde, die eene buitengewone werkkracht bezat, heeft in de jaren 1695—1707 eene menigte werken in het licht gezonden. En bij het uitgeven der *Lectiones Venusinae* van Janus Rutgersius [10]), van de brieven van Gudius [11]), Phaedrus [12]),

---

1) In een brief aan Burman van 8 April 1700.

2) Brief aan denzelfden van 1 Juni 1700.

3) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 19.

4) T. a. p., pag. 49, 51, 52, 55, 99, 130, en *Poem.*, pag. 261.

5) Volgens een brief aan Burman van 28 Maart.

6) Volgens een brief aan denzelfden van 26 October.

7) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 148, 150.

8) De titel is: *Sex. Aurelii Propertii Elegiarum libri quatuor, Ad fidem veterum membranarum sedulo castigati. Accedunt Notae, et terni Indices; quorum primus omnes voces Propertianas complectitur. Amstelaedami Apud Henricum Wetstenium; ut et Rod. et Gerh. Wetstenios, H. FF.* MDCCII.

9) Er zijn op de Leidsche Bibliotheek 53 brieven van Broekhuizen aan Burman en 47 van dezen aan hem. Zij loopen van 24 Maart 1695 tot 20 Aug. 1707.

10) Zie de brieven van Broekhuizen van 19 April en 31 Mei 1695, van 10 April en 13 Mei 1696.

11) Brief van 22 Dec. 1695.

12) In een brief van 15 Jan. 1697.

van zijne studie over *Jupiter Fulgurator* [1]), van Valerius Flaccus [2]), Ovidius [3]), Petronius [4]), van een werk over den Latijnschen stijl [5]) en van de bekende *Sylloge epistolarum* [6]) gaf onze dichter steeds raad en voorlichting. Er is in deze jaren bijna geen enkel werk door Burman uitgegeven, of Broekhuizen's raad was eerst gevraagd, en met recht noemde de Utrechtsche professor den oud-kapitein zijn »leermeester en leidsman" [7]). Niet alleen de wijze van uitgeven, maar ook de spelling en belangrijke conjecturen worden aan zijn oordeel onderworpen. En op eene vraag naar nieuwe bronnen weet Broekhuizen altijd een voldoend antwoord te geven, want in de geschiedenis der philologie was hij bijzonder te huis. »Naer wat schryver men hem vraegde," getuigt Hoogstraten [8]), »men had altydt eenigh bescheit, hoe groot of hoe kleen van waerdy hy ook wezen mogte." In al zijne boeken maakte hij aanteekeningen; zijn woordenboek van Basilius Faber was van eene menigte schriftelijke aanteekeningen voorzien en de adversaria, die hij had gemaakt, waren vele in getal en rijk aan inhoud [9]).

Maar het waren niet alleen de Latijnsche schrijvers, die zijne opmerkzaamheid trokken. Hij las vele Italiaansche dichters, die hij bijzonder hoog schatte [10]). Onder de Fransche schrijvers bewonderde hij vooral Montagne, Balsac, Vavasseur, Huet, Rapin, Saint Evremont, Corneille, Racine en Molière [11]). Maar hij had overigens met het Fransche volk niet veel op [12]), wat

---

1) Brief van 23 Jan. 1700.
2) Brieven van 21 Febr. 1699 en 1 Aug. 1701.
3) Brieven van 14 Juli 1700, 8 Dec. 1701 en 10 Febr. 1707.
4) Brieven van 27 Febr. en 8 Mei 1707.
5) Brief van 26 Jan. 1700.
6) Brief van 1 Mei 1704.
7) Brief van 31 Maart 1700.
8) Zie *Het leven*, blz. 22.
9) T. a. p.
10) T. a. p., blz. 43, 44.
11) T. a. p, blz. 50, 51.
12) Eene krachtige uitspraak daaromtrent vinden wij in één zijner brieven aan Burman. Deze had den 25sten Nov. 1706 eene redevoering gehouden over onze overwinningen op de Franschen in dat jaar (vgl. *Orationes*, pag. 131—157), en Broekhuizen, die zich erg ziek voelde, schreef hem den 10den Febr. 1707: »Erant

zeker niet te verwonderen is in een officier, die zoo dikwijls tegen de Franschen had gestreden. Vooral ergerde het hem, dat vele Fransche schrijvers hunne land- en tijdgenooten ver boven de classieken stelden, dat de Jezuiët Dominique Bouhours ernstig de vraag behandelde, of een Duitscher »bel-esprit" kon zijn, en dat Perrault Parijsche advocaten en dichters boven Cicero en Vergilius stelde [1]). Tegen deze beweeringen heeft Broekhuizen dan ook de pijlen van zijn vernuft gericht [2]). Niet minder werd zijne verontwaardiging gaande gemaakt door de werken van Jean le Clerc (Joannes Clericus), een Zwitser, die in 1684 in ons land kwam en jaren lang aan het Remonstrantsche Seminarium te Amsterdam Hoogleeraar is geweest. Het aantal theologische, philosophische en philologische werken, dat deze geleerde het licht heeft doen zien, is bijna ontelbaar. Broekhuizen verweet hem oppervlakkigheid en kon ook den hoogen toon niet verdragen, waarop Clericus over de latere Latijnsche dichters schreef [3]).

---

hic, et alibi, qui te paullo liberius egisse judicarent in notando rege Ludovico: non enim convenire reipublicae, irritare principem tam potentem. Horum ego mortalium sapientiam, quae mea est rusticitas, non intelligo. Scilicet nos, dum bellum est non pro gloria, sed pro libertate ac pro sanctissimo Jesu nomine, hosti crudelissimo et superbissimo etiam blandiemur? Nec animos nostros mordebunt umquam gigantia illa tropaea ignaviae nostrae atque infamiae monumenta aeterna? Impune candorem nostrum, et mores ad fucum Gallicanum non factos, traducent mimi Parisienses? Serviant illi, quibus servitus res tam dulcis videtur. Ego vero te laudo, bonum Batavici pectoris civem, publice ea profatum quorum te numquam debebit pudere. Et quis probus non millies potius moriatur, quam dissimulet odium gentis insolentissimae?"

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 110, 112, 113—116, 123, 124.

2) Vgl. *Poem.*, pag. 166, 168.

3) Vgl. *Parrhasiana ou Pensées diverses Sur des Matières de critique, d'histoire, de morale et de politique. Avec la Défense de divers Ouvrages de Mr. L. C. Par Theodore Parrhase. Seconde Edition..... A Amsterdam, Chez Henry Schelte.* MDCCI., I, blz. 4: „Bien des Modernes, qui ont fait des vers Latins ou Grecs, ressemblent aux Anciens, comme les singes ressemblent aux hommes. Ils imitent leurs défauts, bien plus que leurs bonnes qualitez; et il y a du danger à imiter les pensées des Modernes, aussi bien que leur stile. Au lieu de sentences graves et élevées, ils ne nous donnent que des pensées plates et rampantes. Au lieu d'un

Van de Nederlandsche dichters bewonderde Broekhuizen Hooft, Vondel, Antonides, Oudaen, Vollenhove en Moonen, terwijl hij Jan Vos verafschuwde [1]).

Lezende en werkende in weerwil van zijne slechte gezondheid — hij klaagt in zijne brieven steeds over zijn »corpusculum" — bleef hij in zijne eenzame woning, die hij zelden verliet. Hij bleef nooit meer een enkelen nacht van huis [2]) en men kon hem bijna niet bewegen, om te komen eten, daar hij toch geen eetlust had [3]). Graevius en Heemstede noodigden hem dikwijls en vooral Burman trachtte hem naar Utrecht te lokken. »Verlaat toch," schrijft deze hem den 31sten Maart 1700, »voor een poos uwe modderige en mistige woonplaats en zoek bij ons herstel van gezondheid, terwijl gij al uwe zorgen op zijde zet en uw geest verfrischt.... Ik verzeker u op mijn woord, dat gij in mijn huis op dezelfde manier en met dezelfde gewoonten kunt leven, die ik weet dat gij altijd volgt. Ik heb een tuin bij de stad, waar ik dagelijks heenga, om mij aan het gewoel te onttrekken; daar zullen wij samenzijn, daar offeren aan Hygieia en aan het gezond verstand en in eene heerlijke, letterkundige rust onzen geest verkwikken zooveel wij willen" [4]). Doch Broekhuizen was niet te vermurwen; hij bleef te huis. Voor zijn tuin droeg hij eenige zorg, vooral in het voorjaar [5]), maar hij leefde bijna van de wereld afgesloten.

---

stile pur et serré, on voit dans leurs vers des manières de parler très-suspectes, et des répetitions ennuieuses d'expressions synonymes, empruntées des Anciens, et mises hors de leur place.... Ne doutez pas que, si les Poëtes Anciens ressussitoient, ils ne se moquassent de même de nos vers Grecs et Latins; et ne fussent surpris que l'on trouve des gens, qui perdent tant de temps à y réüssir si mal."

Broekhuizen heeft eens het plan gehad de *Parrhasiana* te bestrijden (Brief aan Burman van 11 Febr. 1703).

1) Vgl. *Het leven*, blz. 42—46.

2) T. a. p., blz. 25.

3) T. a. p., blz. 27.

4) Iets dergelijks lezen wij in de brieven van den 25sten Nov. 1701 en den 15den Maart 1707, door Burman geschreven.

5) Den 2den Maart 1705 schrijft hij aan Burman: »Et ut videas quam tibi libenter debeam, en etiam aliud beneficium peto. Flores mei tantum non omnes per-

Geleerden, die Amsterdam bezochten, kwamen nu en dan bij hem [1]) en dikwijls zag hij Hudde [2]) en Stapel [3]) ten zijnent. Hoogstraten, die een boezemvriend van Broekhuizen is geworden, kwam hem veel raadplegen [4]), maar Francius bezocht hem bijna nooit en hij klaagt dan ook wel eens over de weinige belangstelling, die zijn oude vriend toonde [5]). Misschien heeft daardoor Francius' dood in 1704 hem minder getroffen dan het overlijden van Maerseveen (1703) en Hudde (1704); alleen voor de beide laatstgenoemden heeft hij een lijkdicht geschreven [6]).

De kring werd steeds kleiner, ook al door den dood van Graevius (1703), met wien Broekhuizen altijd in briefwisseling was gebleven. De correspondentie met Almelooveen schijnt na 1702 te zijn gestaakt. Daarentegen schreef Broekhuizen in dezen tijd nu en dan aan Franciscus Hesselius, die in 1702 op 22jarigen leeftijd Hoogleeraar in de geschiedenis en in de welsprekendheid te Rotterdam was geworden. Hij was ook Latijnsch dichter en raadpleegde Broekhuizen dikwijls over zijne verzen [7]), nadat hij in 1702 een bundel, *Otia Hagana* getiteld, aan hem en aan Francius had opgedragen. Een enkelen keer

---

ierunt, sive id furto factum fuerit, sive incuria, aut longa vi frigoris. Sed furto opinor. Nunc tu si quid bulborum habes, aut etiam semina, quo non aegre careas, instrue, amabo, meas areolas, pauperes ac desolatas. Quod si inde non nascentur flores inscripti nomen Burmannum, nascentur forte versiculi haud omnino agrestes."

1) Zie *Het leven*, blz. 26. 2) T. a. p.

3) Dit blijkt uit den zoo even aangehaalden brief.

4) Zie de Voorrede van Broekhuizen's *Poemata*.

5) Den 8sten Dec. 1701 schrijft Broekhuizen aan Burman: „Jam sexta agitur dierum hebdomas, postquam male haberi coepi; interea temporis noster Francius bis ad me invisit. I nunc, et vetera nobis amicitiae exempla deprome. Nihil addam."

En den 27sten Juni 1703: „Fertur et alia Francii elegia, quam ego non vidi. Neque id tibi mirum videri debet, quum de me non magis cogitet Francius, quam de aliquo fossore aut caprimulgo. Sed recte habet, quod mihi melius convenit tecum. O beatam meam solitudinem, ubi neque nomen auditur crassorum Epicureorum."

6) Vgl. *Poem.*, pag. 14, 134.

7) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 147, 150, 152, 153, 156. Broekhuizen heeft twee gedichten op Hessels geschreven (Vgl. *Poem.*, pag. 27, 269).

vinden wij Broekhuizen in briefwisseling met Spanheim [1]), toen gezant van den koning van Pruisen te Londen, en met den bekenden Gisbertus Cuperus [2]).

Na het uitgeven van Propertius had Broekhuizen al spoedig nieuwe plannen. Reeds in het voorjaar van 1702 dacht hij over Tibullus [3]). Later bestond het voornemen, om Horatius ter hand te nemen, aan welken dichter hij vroeger veel tijd had besteed [4]). Doch er rezen moeielijkheden [5]), zoodat Broekhuizen in het najaar van 1703 besloot, om den geheelen winter aan Tibullus te besteden [6]); het werk werd met ijver ter hand genomen, want hij wilde verloren tijd inhalen [7]). Door het werken aan Tibullus trad ook het voornemen, om de Latijnsche verzen van den Italiaan della Casa uit te geven [8]), die in de 16de eeuw heeft geleefd en zich naam heeft gemaakt door zijne zoetvloeiende, maar lichtzinnige gedichten, op den achtergrond.

Zijne zwakke gezondheid had intusschen zijn strijdlust nog niet verminderd. Dat blijkt uit het volgende [9]). Hoogstraten

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 154. 2) T. a. p., pag. 158, 159.

3) Dit blijkt uit een brief van 1 April 1702 aan Burman.

4) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 77, 129, 130. Graevius wilde, dat Broekhuizen zijne opmerkingen te gelijk met de *Lectiones Venusinae* van Rutgersius zou uitgeven, en Burman schrijft in April 1695 aan Broekhuizen: „(Graevius) vero auctor mihi fuit rem prius tecum communicandi, nam et consilium quondam te cepisse Horatium edendi et simul jam cum Heinsio de eo contulisse mihi affirmabat."

5) Den 6den Mei 1703 schrijft hij aan Burman: „Labores mei in Horatium, quantum video, frustra suscepti fuerunt. Gaudeo tamen Bentlejum velle facere id, quod ego non potui. Nam dum diem ex die duco spe libri veteris, qui Leidae servatur, ab aliis merito sum occupatus. Is autem liber nec datus est mihi petenti, nec negatus: credo propter metum Caesaris et Antonii."

6) Brief van 1 Oct. 1703 aan Burman.

7) In denzelfden brief schrijft hij aan Burman als excuus, dat hij in zoo langen tijd niets van zich heeft laten hooren: „Nec tamen volo credas, memet mihi ignoscere, ut ille Maevius solebat: quum otio tantum non diffluam. Sed trahit me voluptas discendi; stimulat etiam praeteriti temporis jactura, cujus damna nunc senili industria resarcire laboro."

8) Hij schrijft 6 Mei 1703 over dat voornemen aan Burman.

9) De geheele zaak is uitvoerig beschreven in denzelfden brief van 6 Mei.

had op verzoek van den uitgever Halma een Phaedrus uitgegeven, om te dienen voor het onderwijs van Willem Friso, die geschoeid was op de leest der bekende Fransche uitgaven voor den Dauphin. Het boek viel zeer in den smaak, werd op vele scholen gebruikt en heeft eene menigte drukken beleefd [1]). De bewerker had een handschriftje te leen gehad van Schalbruch, toen reeds professor te Amsterdam en later de opvolger van Francius. Dat handschriftje bevatte een dictaat van Johannes Mensinga, den bekenden Groningschen Hoogleeraar, en deze had zijne kennis van Phaedrus voornamelijk geput uit een dictaat van Johannes Fred. Gronovius. Nu had Hoogstraten in de voorrede van zijn boek geene melding gemaakt van Schalbruch en deze vertelde daarom openlijk, dat er in de noten van Hoogstraten geen woord stond, of het was uit het dictaat van Mensinga gestolen. Broekhuizen, die wel beter wist, was woedend over dien laster en daagde Schalbruch uit, om nadat beiden eene som geld, tot ƒ2000 toe, hadden gestort, in tegenwoordigheid van een notaris en van getuigen te bewijzen, dat Hoogstraten had gestolen [2]). De ander krabbelde echter achteruit en nam Jacobus Gronovius in den arm, om een handje te helpen bij het tegenwerken van Hoogstraten's boek. Dat voorval illustreert niet alleen den aard der vinnige letterkundige twisten van dezen tijd, maar het doet ook een aardig licht vallen op Broekhuizen's karakter. De oud-kapitein durfde het voor zijne vrienden opnemen en onrecht tegengaan; hij was een man, op wiens woord men kon vertrouwen [3]).

---

1) Vlg. Th. Nolen, *Iets over David van Hoogstraten en de letterkundige twisten van zijn tijd* (*Programma van het Erasmiaansch Gymnasium*). *Rotterdam. A. Eeltjes.* 1886, blz. 11, 12.

2) „Quocirca Halmam exoravi, ut meo nomine Schalbruchum sponsione provocaret, et sacramento, quantumcumque ipse vellet, etiam bis mille florenorum, si videretur, elargiendo deinde egenis quos ipse designaret, ni ostenderet furta Hoogstratani coram Notario (ut vulgus loquitur) et testibus praesentibus. Enimvero ille rejicere conditionem, et cavillari nihil sibi rei esse cum Broukhusio, sed brevi fore cum Hoogstratano. Emanavit res in vulgus, non sine derisu ignavi Thrasonis."

3) Hoogstraten verhaalt (*Het leven*, blz. 52), dat hij „meenigmael het edelmoe-

Een paar jaren later, toen hij door Vacerra was aangevallen, had Broekhuizen echter geen lust meer om te antwoorden [1]). Zijne gezondheid werd steeds slechter en hij zocht troost in zijn werk en in den godsdienst. Hij las veel in de werken van Augustinus en in de Psalmen [2]). Maar zijn Tibullus ging toch goed vooruit; in October 1706 had hij drukproeven van het werk [3]) en in Mei van het volgende jaar was het boek bijna afgedrukt [4]). Toch was dat niet de eenige arbeid, dien hij in zijne laatste levensjaren verrichtte. Niet alleen toch dichtte hij een vrij groot aantal Latijnsche verzen — zijn laatste gedicht op een werk van Halma [5]) werd 6 October 1707 geschreven — maar hij hielp Burman vlijtig met het uitgeven der *Inscriptiones* van Gruter. Graevius had dezen reuzenarbeid ondernomen, die na zijn dood door Burman werd voortgezet, en Broekhuizen gaf niet alleen raad en voorlichting [6]), maar stond ook handschriften af en had een belangrijk aandeel in het werk [7]), dat hij nog voltooid heeft gezien.

Spoedig werd hij nu bedlegerig, doch zijne vrienden, Hoogstraten, de predikant Franciscus Burman, Dr. Antonie van Stamhorst, Jacob de Wilde, de uitgever Hendrik Wetstein en

---

digh zeggen van Achilles by Homeer in den mondt" had (Il. IX, 312):

ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς Ἀΐδαο πύλῃσιν,
ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσίν, ἄλλο δὲ εἴπῃ.

1) Brief van 5 April 1706 aan Burman.

2) Zie *Het leven*, blz. 28, 29.

3) Brief van 12 Oct. 1706 aan Burman.

4) Brief van 8 Mei 1707 aan Burman.

5) Vgl. *Poem.*, pag. 238.

6) Zie *Epist. Sel.*, pag. 141, vlgg. 8 Febr. 1703 en 6 Jan. 1707 schrijft hij over het werk aan Burman.

7) In de voorrede van *Jani Grvteri Corpvs Inscriptionvm, ex recensione et cvm Annotationibvs Joannis Georgii Graevii* schrijft Burman (pag. 12): „Multum quoque consiliis suis et Typographum et nos, unicus post fata summi Graevii in hoc opere recensendo, dux et auspex, et ex cujus penu in hac ipsa Praefatione concinnanda plurima sunt depromta, juvit Vir optimus et eruditione et candore summus Janus Brouckhusius," caet.

De voorrede is van 1 Maart 1707.

Herman Angelkot kwamen hem trouw bezoeken [1]). Hij zag zijn Tibullus [2]) nog gedrukt, die den 20sten Aug. 1707 aan de vrienden kon worden gezonden. De brieven, die de zieke er bij schreef, zijn erg somber [3]); hij had ontzachlijk veel geleden en begreep, dat hij zou sterven. Den 15den December 1707 ontsliep hij en den 20sten werd zijn lijk in de kerk van Amstelveen ter ruste gelegd [4]).

Broekhuizen was een man van groote gaven; hij bezat scherpzinnigheid, een merkwaardig goed geheugen, een uitstekenden smaak, groote werkkracht en geest. Zijne kennis van de wereld en zijne geleerdheid maakten hem tot het middelpunt van elk gezelschap; hij was een druk prater en een voorkomend man met de manieren en het uiterlijk van een militair. Daarbij was hij volkomen oprecht en had veel voor anderen over. Het is niet te verwonderen, dat zulk eene persoonlijkheid vele trouwe vrienden aan zich wist te verbinden en zoowel oudere menschen, als Heinsius en Graevius, voor zich innam, als Burman en Hoogstraten, die jonger waren en met Broekhuizen dweepten. Hij heeft zeer met het lot te worstelen gehad en zijn leven is niet gelukkig geweest. Toch heeft hij veel van beteekenis tot stand gebracht en bewezen, dat iemand met grooten aanleg, in weerwil van onvoldoende opleiding en onder ongunstige omstandigheden, toch als dichter en geleerde een hoog standpunt kan innemen.

Door zijne uitgaven van Propertius en Tibullus heeft hij de philologie wel geene nieuwe banen doen inslaan, maar toch de

1) Zie *Het leven*, blz. 81.

2) De titel is: *Albii Tibulli Equitis Rom. quae exstant, Ad fidem veterum membranarum sedulo castigata. Accedunt Notae, cum Variar. Lectionum Libello, et terni Indices; quorum primus Omnes Voces Tibullianas complectitur. Amstelaedami Ex officina Wetsteniana* MDCCVIII.

3) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 159. Een brief aan Burman van 20 Aug. is in denzelfden geest.

4) Vgl. *Het leven*, blz. 32.

wetenschap eene schrede vooruitgebracht door zijne bewonderenswaardige kennis der Latiniteit en den smaak, waarmede hij den commentaar heeft bewerkt. Dat zijne methode eenzijdig was, vooral ook doordat hij geen Grieksch genoeg kende, om daarmede veel in beide Latijnsche dichters op te helderen, is grootendeels te wijten aan het gemis eener academische vorming. Toch worden ook nu nog zijne uitgaven met eere genoemd [1]), al zijn dan ook later, door het gebruik maken van meerdere en meer betrouwbare handschriften en door het volgen eener andere wetenschappelijke richting, vele veranderingen door Broekhuizen in den tekst van Propertius en Tibullus voorgeslagen, niet deugdelijk bevonden. Toch is de naam van »smaakvol dilettant" [2]) zeker niet juist voor een man, wiens aanteekeningen op Horatius door Peerlkamp op prijs werden gesteld [3]).

Ook door het uitgeven van eenige latere Latijnsche dichters heeft Broekhuizen getracht de studie van het Latijn te bevorderen. En hij was in zijn tijd één der weinige geleerden in ons land, die zich genoeg te huis gevoelden in de geschiedenis en letterkunde van Italië, om zulk eene taak op zich te kunnen nemen.

Zelf neemt hij als Latijnsch dichter eene eerste plaats in. En het waren niet alleen zijne vrienden, als Graevius en Heinsius, overigens zeer bevoegde beoordeelaars, die dat erkenden. In Duitschland werden de beide uitgaven der *Poemata* met ingenomenheid begroet. In één der meest gezaghebbende Duitsche tijdschriften dier dagen leest men eene aankondiging vol lof, toen de gedichten voor het eerst verschenen [4]), en eene uitvoerige critiek, in welke het talent van den dichter zeer hoog

1) O. a. door Lucian Müller in zijne uitgave van Catullus, Tibullus en Propertius. Zie de *Praefatio* op Tibullus (Teubner, 1870, pag. XIV).

2) Zoo noemt hem Bernhardy, *Grundriss der Römischen Litteratur*, 1865, blz. 140.

3) Vgl. *Q. Horatii Flacci Carmina recensuit P. Hofman Peerlkamp. Editio altera* .... *Amstelodami* .... 1862, pag. XXVII en XXVIII der voorrede.

4) Zie de *Acta eruditorum* .... *Lipsiae* .... 1684, pag. 542.

wordt gesteld, bij de tweede uitgave [1]). Welk eene goede meening de groote Fransche geleerden van Broekhuizen's gedichten koesterden, zagen wij boven. In onze eeuw werden de *Poemata* zeer geprezen door Mr. J. H. Hoeufft [2]). En Peerlkamp [3]) noemt hem »een bijna volmaakt dichter" en meent, dat men zich bij sommige verzen moet verwonderen, »dat geen Romein en niet Propertius of Tibullus de maker is van het gedicht, dat én Propertius én Tibullus gaarne geschreven zouden hebben."

De meeste Nederlandsche gedichten van Broekhuizen zijn in zijne jonge jaren geschreven; vóór zijn veertigste heeft hij deze Muze vaarwel gezegd. Een groot deel van deze verzen zijn dan ook minneliederen. Wij zagen, dat velen gedurende zijn verblijf in Duitschland tot stand kwamen. En al is het ook niet te bewijzen, toch voelt men zich geneigd, om ze in verband te brengen met 's dichters liefde voor Charlotte Lochon. Dat Broekhuizen voor enkele dezer verzen den vorm van het herdersdicht koos, ligt vooral aan den tijd, waarin hij ze schreef; de pastorale was toen in de mode. Doch het was geen mode meer, om, zooals Broekhuizen deed, Hooft na te volgen. Dezen stelde hij echter het hoogst onder de Nederlandsche dichters; hij noemde hem »den adelyken schryver: den Fenix die der geheugenisse van alle eeuwen waerdig was: de eeuwige eer van den Nederlantschen Parnas, en den Prins der Hollantsche dichteren" [4]). Op de vergadering van een kunstgenootschap, waarvan Broekhuizen lid was, las hij o. a. »Aenmerkingen" voor op de *Geeraert van Velsen* en de *Baeto* [5]).

1) T. a. p., 1711, pag. 538—544.

2) Vgl. *Parnasvs Latino-Belgicvs, Sive plerique e poetis Belgii Latinis, epigrammate atque adnotatione illustrati. Amst. et Bredae*, 1819, pag. 193.

3) T. a. p., blz. 456.

4) Zie *Het leven*, blz. 42.

5) T. a. p., blz. 47, 48. Het is niet zeker, of onze dichter lid was van dat Amsterdamsche genootschap vóór 1672 of na 1686. De woorden van Hoogstraten zijn zoo weifelend, dat men de zaak m. i. in het midden moet laten, als men bedenkt, dat Broekhuizen's levensbeschrijver zijn held eerst in zijne laatste levensjaren heeft leeren kennen.

Wij weten verder, dat hij drie gedichten van Hooft zeer vrij in het Latijn heeft vertaald [1]), op dezelfde wijze als hij ook een paar zijner eigene verzen in de taal van Latium heeft overgebracht [2]). Geen wonder dus, dat hij Hooft navolgde in woordenkeuze en versbouw en dat hij eerst op lateren leeftijd door Hoogstraten opmerkzaam werd gemaakt op de fouten van den drost [3]). Toch behooren, in weerwil van die navolging [4]), Broekhuizen's gedichten tot de besten van dien tijd; zij zijn meestal eenvoudig, natuurlijk en dichterlijk en het is te betreuren, dat zij zoo weinig talrijk zijn.

Broekhuizen's dood is door vele dichters bezongen, o. a. door Moonen, Ludolph Smids, Angelkot, Wellekens, Johan de Haes, Vlamingh en Schermer in het Nederlandsch [5]), terwijl Hoogstraten [6]), Joan de Witt [7]), de secretaris van Amsterdam, en Burman [8]) Latijnsche lijkdichten hebben geschreven. De laatstgenoemde hield den 26sten Januari 1708 eene lijkrede op Broekhuizen [9]), in welke hij aan de groote verdiensten van zijn betreurden vriend alle recht liet weervaren. Het is te bejammeren, dat deze redevoering de aanleiding is geweest tot een hevigen

1) Nl. *Ad Neaeram* (*Poem.*, pag. 84) = *Rosemont, hoordij speelen noch singen?* (*Gedichten van P. Cz. Hooft*, door Leendertz, I, blz. 188), *Galatea* (*Poem.*, pag. 96) = *Amaryl had lang* (*Ged.*, blz. 197) en *Ad Neaeram* (*Poem.*, pag. 141) = *Ghij die, met sulck geweldt, gaet wt mijn bosem rocken* (*Ged.*, blz. 103). Leendertz wees de oorspronkelijke verzen aan (vgl. *Ged.*, blz. 362—365).

2) Nl. *Desiderium puellae absentis* (*Poem.*, pag. 421) en *Ad puellam amatam* (t. a. p., pag 432); zij zijn, volgens het HS., *e Belgico meo*. De oorspronkelijke gedichten zijn verloren gegaan.

3) Zie het *Aen den Lezer* (blz. 7) vóór Broekhuizen's *Gedichten*.

4) T. a. p. en Dr. H. E. Moltzer, *Studiën en Schetsen van Nederlandsche Letterkunde*, *Haarlem*, *De Erven F. Bohn*. 1881, blz. 79—81, en blz. 95.

5) De verzen zijn afgedrukt achter de *Gedichten*.

6) Vóór de *Poemata* van Broekhuizen.

7) Vgl. de opdracht der *Poemata*.

8) Zie *Burmanni Orationes*, pag. 181, of zijne *Poemata*, pag. 190.

9) Zie boven den titel. De rede kwam ook afzonderlijk uit (vgl. Saxe, *Onomasticon literarium*, V, blz. 469).

strijd. Burman had nl. den leermeester van Broekhuizen, Junius, tegenover de meeste paedagogen gesteld en had aan deze de les gelezen. Velen namen hem dat kwalijk, o. a. Johannes van Muyden, die vroeger te Utrecht conrector en sedert 1681 professor in de rechten was, een onbeduidend man, die tot de vrienden van Leidekker en tot de vijanden van Broekhuizen behoorde [1]). Het werd een strijd met pamfletten, waarin Burman zich duchtig roerde [2]); den 9den September 1710 bestreed hij zelfs nog in een uitgebreid Latijnsch gedicht, dat in het groot auditorium der Academie werd uitgesproken, de vijanden van Broekhuizen en van hem zelven [3]).

Ook Hoogstraten eerde de nagedachtenis van zijn vriend. Broekhuizen's handschriften en een groot deel zijner boekerij waren hem vermaakt [4]); Hoogstraten ordende de Latijnsche gedichten, die hij vond, voegde er de in 1684 reeds gedrukte verzen aan toe en gaf in 1711 de *Poemata* uit [5]). Hij had daaraan geene gemakkelijke taak. Want terwijl al de gedichten met zeer duidelijke hand zijn geschreven, missen zij bijna allen een opschrift, en Hoogstraten heeft zich heel wat moeite moeten getroosten, om bij al die gelegenheidsverzen uit te vorschen, tot wie zij waren gericht en waarom [6]). De opschriften in de *Poemata* zijn dus van hem [7]).

Ook dat boek gaf weer aanleiding tot een langdurigen letterkundigen twist. In 1708 had Joannes Clericus in de *Bibliothèque choisie* [8]) eene critiek gegeven van Broekhuizen's Tibul-

1) Dat blijkt uit eenige brieven van Broekhuizen aan Burman.

2) Vgl. Saxe, t. a. p.

3) Zie de *Orationes*, pag. 137, of de *Poemata*, pag. 1.

4) Vgl. de voorrede der *Poemata*.

5) Zie boven den titel. De opdracht aan Joan de Witt is van 2 Dec. 1710.

6) Een brief van Hoogstraten aan Almeloveen (zie Bijlage II) geeft een kijkje op de nasporingen, die hij in het werk stelde.

7) Bijna al de Latijnsche gedichten van Broekhuizen in het HS. van den dichter zijn thans op de Leidsche Bibliotheek. De »Carmina Iuvenilia", die in 1684 zijn verschenen, zijn in één band vereenigd; de meeste der andere gedichten staan op 161 losse bladen; de laatstgenoemden zijn bijna allen gedateerd.

2) Dl. XV, 1708, blz. 364—387.

lus. In dat opstel werden nog al aanmerkingen gemaakt, waarvan enkelen niet onjuist waren, en de toon was over het algemeen niet zeer vriendelijk [1]). Hoogstraten, die natuurlijk wel wist, dat Broekhuizen Le Clerc zoowat voor een kwakzalver had gehouden [2]), kwam in de voorrede der *Poemata* met groote hevigheid tegen Clericus op en er ontspon zich een strijd, die een regen van pamfletten deed nederdalen en die een paar jaren heeft geduurd [3]). Toch was de quaestie volstrekt niet belangrijk genoeg, om Hoogstraten te doen verklaren, »dat men uit Vrankryk zelf pylen geschoten heeft om zyne schim te treffen" [4]). Maar wij zijn in de 18de eeuw, de eeuw

---

1) Le Clerc zegt o. a. (blz. 379): „D'ailleurs on a remarqué que Mr. *Broekhuyse*, sur la fin de ses jours, n'étoit nullement chiche de loüanges, à l'égard de ceux, qui lui faisoient un peu la Cour, ou qui faisoient profession d'estimer ses Poësies et les Poëtes en général On en a eu des preuves dans ce volume, où il ne pert point d'occasion de les louër et de les louër même avec excès. Mais ce qui ne seroit pas pardonnable à un autre, est pardonnable à un Poëte Tout l'inconvenient que j'y vois, c'est que la profusion qu'il a faite de loüanges, en vers et en prose, en diminue beaucoup le prix et les rend suspectes. Cela fera même que ces censures ne seront pas d'un très grand poids."

Broekhuizen had Clericus even getikt (vgl. zijn Tibullus, blz. 3); hinc illae lacrimae.

Iets verder (blz. 385) beweert Le Clerc, dat Broekhuizen eene verkeerde aanteekening heeft gemaakt over eene zoneclips. „Mais pour cela, il auroit fallu avoir lû le livre de *Galilée*, des taches du Soleil, ou quelque autre qui en eût parlé; car on ne trouve pas ces sortes de choses, dans les Poëtes. Il est vrai qu'il y a des Poëtes, ou au moins des gens qui croyent l'être; qui méprisent les découvertes des Astronomes, et des Physiciens, et qui croiroient avoir plus rendu de service à la République des Lettres, en lui apprenant le nom de celui, qui eut autrefois commerce avec *Delie*, avant qu'elle fût à *Tibulle*; qu'en découvrant tout ce que *Galilée* nous a fait remarquer le premier, dans le Ciel: ou tout ce que Mr. *Newton* a démontré, dans ses livres de Physique et d'Optique. — Mais quoi qu'on en puisse dire, il sera toûjours certain que Mr. *Broekhuyse* a été un fort habile homme, entre les gens de sa sorte," etc.

2) Zonder twijfel was hij dat ook eenigszins. Toen hij in 1703 onder het pseudoniem Gorallus de gedichten van Pedo Albinovanus had uitgegeven, hemelde hij zelf zijne uitgave in een uitgebreid artikel op (zie *Bibliothèque choisie*, dl. I, 1703, blz. 139—200).

3) Zie Nolen, t. a. p., blz. 14, vlgg.

4) Vgl. *Het leven*, blz. 50.

der Burman's en andere vechtersbazen op litterarisch gebied.

Hoogstraten had eerst het voornemen gekoesterd, om Broekhuizen's Nederlandsche gedichten achter de *Poemata* te laten drukken [1]; hij kwam echter van dat plan terug en gaf ze in 1712 afzonderlijk uit [2]. In het bundeltje werden de gedichten, in 1677 door Pluimer uitgegeven, herdrukt en eenige anderen er bijgevoegd, terwijl eene uitgebreide levensgeschiedenis en eene menigte lijkdichten aan het boekje een behoorlijken omvang gaven.

In 1727 werd in de *Nieuwe verzameling van Nederduitsche Mengeldichten* [3] een onuitgegeven gedicht van Broekhuizen meegedeeld, nl. *Bions lykzangh op Adonis* [4]; volgens de voorrede is het vers afgedrukt naar het handschrift van den dichter zelven. Broekhuizen's *Gedichten* zijn in 1822 te Brussel herdrukt [5]; een latere druk van 1834 te Amsterdam [6] is eene titeluitgave. In 1883 bezorgde Dr. R. A. Kollewijn een nieuwen druk [7].

Broekhuizen's Propertius is in 1727 op nieuw uitgegeven [8] door Pieter Vlaming, die aan den vorigen druk de noten toevoegde, welke Broekhuizen zelf na 1702 over dezen dichter had opgeteekend. Dezelfde geleerde bezorgde in 1728 eene nieuwe uitgave van Sannazarius, waaraan de gedichten der broeders

1) Zie het *Aen den Bescheiden Lezer* vóór de *Gedichten*.

2) Zie boven den titel. De opdracht aan Gerard van Papenbroeck is gedateerd 25 Nov. 1711.

3) *Te Amsterdam, By Willem Barents, Boekverkooper*, enz. 1727.

4) T. a. p., blz. 188. Het vers is eene vertaling van de Ἐπιτάφιος Ἀδώνιδος.

5) *Gedichten van J van Broekhuizen. Derde druk. Brussel, By Brest van Kempen, Boekverkooper*, enz. 1822.

6) *Gedichten van J. van Broekhuizen. Derde druk. Amsterdam, By L. van Bakkenes, Boekverkooper*, enz. 1834.

7) *J. van Broekhuizen's Nederlandsche Gedichten uitgegeven en toegelicht door Dr. R. A. Kollewijn, ... Amersfoort, A. M. Slothouwer.*

8) *Sex. Aurelii Propertii Elegiarum libri quatuor, Ad fidem veterum membranarum, curis secundis Jani Broukhusii, sedulo castigati. Accedunt terni Indices, quorum primus omnes voces Propertianas complectitur. Amstelaedami, Apud Rod. et Gerh. Wetstenios*, MDCCXXVII.

Amaltheus werden toegevoegd [1]). Deze uitgave werd aan Broekhuizen's vriend Joan de Witt opgedragen. Vlaming maakte gebruik van het exemplaar, waarin Broekhuizen zelf allerlei aanteekeningen had gemaakt.

Het schijnt, dat onze dichter ook met eene uitgave van Catullus is begonnen. Althans in 1826 gaf Huschke den tekst der zes eerste gedichten van het eerste boek uit, verrijkt met noten van Broekhuizen [2]). Het eerste vel daarvan schijnt bij het leven van onzen dichter te zijn gedrukt. Een exemplaar van dat vel, met schriftelijke aanteekeningen door Broekhuizen zelven verrijkt, was in het bezit van Santenius [3]) en kwam later in de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn [4]). Broekhuizen's commentaar op de zes gedichten van Catullus is zeer klein en verschilt dus geheel van dien, welken hij op de beide andere Latijnsche dichters schreef. Wanneer Broekhuizen met dit werk is begonnen, is evenzeer onbekend, als de reden, waarom het werd gestaakt [5]). In zijne brieven is daaromtrent geene enkele aanwijzing te vinden.

Broekhuizen's portret is meermalen geschilderd, o. a. door zijn vriend Bakhuizen [6]); of deze kunstwerken nog bestaan, is

1) *Actii Sinceri Sannazarii, Patricii Neapolitani, Opera, Latine scripta. Ex secundis curis Jani Broukhusii. Accedunt Gabrielis Altilii, Danielis Cereti, et Fratrum Amaltheorum Carmina; Vitae Sannazarianae, et Notae Petri Vlamingii. Amstelaedami, Apud Viduam Gerardi Onder de Linden*, M.DCC.XXVIII.

2) Zie *Analecta litteraria* ..... *Curante Imman. G. Huschkio* ..... *Lipsiae* ..... 1826, pag. 1, vlgg.

3) Laurentius Santenius, 1764—1798, een Amsterdamsch koopman, die in de rechten had gestudeerd, heeft zich als een zeer verdienstelijk Latijnsch dichter doen kennen.

4) Zie de voorrede van Huschke, waar de geschiedenis van dat enkele vel wordt verhaald.

5) Lucian Müller, *Geschichte der klassischen Philologie in den Niederlanden. Leipzig, Teubner*, 1869, blz. 49, Noot, deelt op gezag van *Reiskes Biogr.* mede, dat in 1750 de boekverkooper Wetstein eene Catullus-uitgave van Broekhuizen heeft aangekondigd, die echter niet is verschenen. Reiske's werk heb ik niet kunnen inzien.

6) Zie *Het leven*, blz. 53, vlgg.

mij niet bekend. Vóór de *Poemata* zien wij het borstbeeld van den krijgsman-dichter [1]; hij heeft daar een nog al forschen kop, die scherpzinnigheid en eene eenigszins militaire barheid verraadt. Op het graf van Broekhuizen is in den herfst van 1767 een gedenkteeken geplaatst, dat de kerk van Amstelveen versiert. De eer van deze daad komt toe aan Mr. Abraham Calkoen, baljuw en dijkgraaf van Amstelland. Het monument bestaat uit eene lijkbus van blauw arduin op een voetstuk van denzelfden steen; Petrus Burmannus secundus schreef het Latijnsche gedicht, dat in wit marmer is gebeiteld [2].

Groningen. J. A. WORP.

1) Als curiosum kan vermeld worden, dat in de *Bibliotheca virorum militia aeque ac scriptis illustrium*, door Joannes Burchard en Fredericus Otto Menckenius in 1734 te Leipzig uitgegeven, van Broekhuizen een zeeman („rei navali a primis annis adsuetus") en scheepskapitein is gemaakt (vgl. pag. 89).

2) Zie Wagenaar, *Amsterdam*, XI, blz. 386, 387.

BIJLAGE I.

Chronologische lijst der meeste gedichten van Broekhuizen [1].

Ad Johannem Derramoutium Leidam discedentem (p. 399). Sept. 1667.
-De ontwapende Mars Ter Bruiloft van den Manhaften Kapitein Jacob Andriesz. Zwart, En ... Geertje Poort (p. 55). 6 Nov. ——
In obitum Hadriani Junii Trajectini Praeceptoris sui (p. 498). 1670.
*Ad Patruum suum. Fausta anni apprecatio (p. 405). 1 Jan. 1672.
Ad (Danielem Alphenium) (p. 406). ——
Epithalamium (p. 467). Febr. ——
In Petri Francii Orationem de studio eloquentiae (p. 413). ——
Cum Groningam esset discessurus (p. 415). Maart ——
Ad Academiae Groninganae studiosos, post desertam ... obsidionem ... (p. 418). *Groningae*. Aug. ——
In Gerardi ten Berg disputationem juridicam (p. 420). *Ibidem*. ——
Desiderium puellae absentis (p. 421). *In castris Bodegravianis*. 1673.
Ad Joannem Antoniadem Goesanum (p. 422). *Schoonhoviae*. ——
Ad Joannem Sixium (p. 424). *Veteraquis*. ——
Ad Joannem Hudde, Urbis Amstelaedamensium Consulem, sponsum (p. 6). *Veteraquis*. ——
Ad Joannem Antoniadem Goesanum (p. 429). *In vico den Hinderdam*. ——
Corydon. Ad Joannem Sixium (p. 191). *In pago Vreeland*. ——
Ad puellam amatam (p. 432). *In castello den Hinderdam*. ——
Ad auram (p. 434). *Ibidem*. ——
Ad Neaeram (p. 436). *Ibidem*. ——
Ad epistolam Neaerae (p. 155). *Ibidem*. ——
Ad Alphenios fratres super obitu parentis (p. 437). *In pago Nederhorst*. ——
*In tertiam victoriam navalem anni 1673 [2]) (p. 441). *Amstelodami*. Juli ——
In Historiam plantarum indigenarum a Petro Nylandio adornatam (p. 494). ——
Ad Joannem Hudde, Reip. Amstelaedamensis consulem (p. 444). *In castello stellato ad Nieuwersluijs*. ——
In Lamberti Bidloi Amstelam dulcem (p. 235). *Ibidem*. ——

---

1) De tusschen haakjes geplaatste cijfers wijzen de bladzijden aan der *Poemata* (1711) en der *Gedichten* (1712). A beteekent *Appendix nova Carminum*. De cursief gedrukte plaatsnamen staan in het HS. der „Carmina iuvenilia."

De door het teeken * aangeduide verzen zijn gedateerd in het MS.; bij die, welke van het teeken - zijn voorzien, wordt in de uitgaven datum of jaartal vermeld.

2) Het jaartal is in de *Poemata* verkeerd gedrukt.

Sermo ad Adrianum Kiebomium (p. 445). *Ibidem.* 1674.
In pacem Anglo-Batavam ... Ad Joannem Sixium (p. 448). *Ibidem.* Febr. —
Puellae absentis desiderio angitur (p. 451). *Ibidem.* —
*Absentiam puellae deplorat (p. 452). *In freto Anglicano* [1]). 4 Juni —
*Navigantium audaciam detestatur (p. 454). *Sanctá Cruce insulae Teneriffae.* 25 〃 —
*Manibus commilitonum ... (p. 457). *In insula Dominica.* 24 Juli —
*Peregrinationis suae incommoda detestatur (p. 458). *Inter insulas Mataninam et St. Luciam.* 1 Aug. —
*Psalmus VI (p. 297). *Pone insulam St. Luciam.* 18 〃 —
*Psalmus XLIV (298). *Ibidem.* 4 Sept. —
*Celadon sive desiderium patriae (p. 199) *Ibidem.* 8 〃 —
*In foedissimam tempestatem ... (p. 70). *Ibidem.... foedissimá tempestate.* 11 〃 —
*Ad Jovem (p. 460). *Pone insulam Guadalupam.* 9 Oct. —
*Ad Sodales (p. 139). 15 〃 —
Ad Carolum Rabenhaupt, ... ab expugnata Gravia Amstelaedamum reducem (p. 461). *Amstelodami.* —
*Consulatus tertius Joannis Hudde (p. 301). *Amstelodami.* Febr. 1675.
In epistolas primorum martyrum (p. 239). *Amstelodami.* —
*Ad Joannem Sixium (p. 464). *Macliniae.* 18 Juli —
Ad Petrum Francium (p. 476). *Ibidem.* —
De eodem (p 477). *Ibidem.* —
*Ad sodales, cum ingens raucedo omnem urbem invasisset (p. 478). *Ibidem.* 31 Oct. —
Ad Juliam (p. 72). *Amstelodami.* —
In nuptias Joannis Derramoutii et Corneliae Villepontosiae (p. 78). 1676.
*In columbas Petri Francii a fele devoratas (p. 222). *Harlemi.* 27 Jan. —
-Aan de Jufters N. N. (p. 33). *In 't Bosch van Vianen* [2]). 12 April —
-Aan de Moezel (p. 23). *In Trier.* 31 Mei —
Ad Petrum Francium (p. 35). —
Ad fontem amoenissimum, qui est e regione Trevirorum juxta Mosellae ripam (p. 80). —
Ad silvas Trevericas (p. 91). —
-Zwaantje (p. 1). *In Trier.* 21 Aug. —
*In vindemiam anni 1676 (p. 484). 2 Oct. —
Zang (p. 31). —
Ad Theodorum Doppium (p. 123). Dec. —

1) Het vers heeft den datum: *pridie Non. Iul.* 1674; dit moet *Iun.* zijn (vgl. Brandt, t. a. p., blz. 894).

2) In de uitgave van 1677 is de datum er bij geplaatst, in die van 1712 alleen het jaartal.

-Klinkdicht (p. 28).	5 Jan.	1677.
-Brief aan myn Vrienden t' Amsterdam (p. 19). *In pago Botbergh.*	18 〃	——
-Gedachten (p. 26). 1)	22 〃	——
-Aan den Heere Joan Pluimer (p. 35).	23 〃	——
-Aan Mejuffrou Charlotte Lochon (p. 29). *Op het huis te Raad.*	11 Maart.	——
Ad Joannem Georgium Graevium (p. 44).	Mei	——
Ad Petrum Francium (p. 156).		——
Ad .... Ferdinandum, Episcopum Paderbornensem ac Monasteriensem (p. 1).	Oct.	——
Ad Nicolaum Heinsium (p. 40).	〃	——
Hyella. Ad Jacobum Servatium (p. 207).	Maart	1678.
Hymnus in Pacem (p. 147).	Juni	——
*Ad Davidem Bergium (p. 162). *Montibus Hannoniae.*	30 〃	——
Ad Davidem Bergium responsio (p. 307).		1679.
-Aan Clorinde (p. 39).		1680.
-Aen de zelve (p. 39).		——
-Zang (p. 40).		——
-Zang (p. 41).		——
Menalcas. Ad .... Ferdinandum, Paderbornensem et Monasteriensem Episcopum (p. 187).	Maart	——
-In urbem Hasselium actis cuniculis dirutam (p. 256).	Nov.	1681.
In funere Nicolai Heinsii ... (p. 47).	Febr.	1682.
Ad Regem Galliae post propugnacula Arausionis diruta (p. 327).		——
D. M. ... Ferdinandi, Paderbornensis ac Monasteriensis Episcopi S. (p. 293).		1683.
In urbem Viennam Turcarum obsidione liberatam (p. 501).		——
In Henrici Christiani Henninii de Graecorum accentibus dissertationem (p. 253).	Jan.	1684.
Ad Godefridum Bidloo, Humani corporis Anatomiam edentem (p. 249)		——
Ad Apollinem pro Theodoro Janssonio ab Almeloveen, cum Inventa Nov-antiqua ederet (p. 231).		——
-Ter gedachtenisse van ... Joannes Antonides van der Goes (p. 51).		1685.
In Cornelium Bontekoe, Artis Medicae novatorem, Ex lapsu de gradibus extinctum (A., p. 48).		——
In Laurentii Bakii Poemata sacra (p. 19).		——
*In Samuelis Pufendorfii Historiam Suecam (p. 230).	30 Oct.	——
Afkeer van Klorinde (p. 43).		1686.
Aen Amaril (p. 49).		——
*Ad Joannem Huidekooper Marsevenium, Urbi Amstel. a Secretis, sponsum (p. 8).	13 Juli	——

1) In de uitgave van 1712 staat ten onrechte het jaartal 1667.

In Descriptionem Urbis Cliviae, Ad Electorem Brandenburgicum (A., p. 3).[1]	7 Aug.	1686.
*Ad Caesarem Leopoldum de Petro Francio (p. 255).	16 Sept.	——
*Ad Urbem Trajectum (p. 335).	14 Oct.	——
Ad illustrem Carminis sui Vindicem, poëtam ignotum et ignobilem (p. 337).		——
*De Petro Francio Victorias Caesaris celebrante (p. 231).	29 Dec.	——
*Ad Matthaeum Sladum . . . (p. 260).	17 Jan.	1687.
*Ad Hieronym. Gul. Snabelium sponsum (p. 315).	1 April	——
Lusus in Nuptias Hieronymi Snabelii et Sibyllae Tennuliae (A., p. 51).	〃	——
*Constantini Hugenii Eq. Memoriae S. (p. 284).	18 〃	——
*In Natalem Nicolai Witsen (p. 305).	3 Mei	——
*In pessimum poëtastrum (p. 339).	20 〃	——
*In (Petri Francii) Victorias Venetas (p. 232).	〃 〃	——
*Ad Joannem III. Poloniae Regem. . . (p. 256).	24 Juli	——
*Ad Godefridum Thomasium medicum creatum (p. 254).	12 Sept.	——
*Ad Theod. Jansonium ab Almeloveen sponsum (p. 163).	1 Oct.	——
*In album amicorum suorum (p. 259).	2 〃	——
*Ad Samuelem Munkerum sponsum (p. 113).	28 〃	——
-Aan de gedachten (p. 48).		——
*Ad catulum suum (p. 178).	24 Jan.	1688.
*Ad (Nicolaum Witsen) . . . Consulem creatum (p. 306).	2 Febr.	——
*In saeculum Perralti (p. 166).	12 〃	——
*Ad Carolum Ferberum Dantiscanum (p. 260).	28 April	——
*In funere Ser. ac Pot. Principis Frederici Gulielmi Magni, Electoris Brandeburgici (p. 355).	10. Juni	——
*In effigiem Joannis Georgii Graevii (p. 277).	7 Aug.	——
*Nais Amstela ad Joanem Hudde . . . (p. 303).	11 〃	——
Responsio ad epigramma in Principis Arausicani expeditionem Britannicam a ventis disturbatam poëtae Gallici (p. 330).		——
In Jesuitas Gallos (p. 331).		——
*In Nummum a Joanne Frederico Cramero explicatum, cujus epigraphe: Capta Caesaris Insula (p. 360).	28 Juni	1689.
*Ad villam Marseveniam (p. 21).	14 Aug.	——
*Ad Cels. Principem Lignaeum, Regis Portugalliae legatum (p. 228).	14 Sept.	——
-In nummum a Joanne Frederico Cramero explicatum cujus epigraphe: Expeditio Britannica consiliis et armis adjuta (p. 361).		——

1) De datum is er in mijn exemplaar bijgeschreven.

-In nummum a Cramero explicatum, cujus epigraphe: Interior Rhenus liberatus (p. 362). 1689.
*In imaginem quam ipse sibi sculpsit Ludolphus Bakhusius (p. 281). 24 Febr. 1690.
*Ad Joannem Huidekooper Marsevenium, Cum tertiam ex ordine filiolam suscepisset (p. 261). 7 Mei ——
*In mortem Regis Gulielmi falso a Gallis nunciatam (p. 331). 10 Aug. ——
*Ad Joannem Huidekooper Marsevenium, Cum ei Propertii codicem remitteret (p. 261). 23 Aug. ——
*In Celsum (p. 266). 28 〃 ——
-In nummum a Cramero explicatum, cujus epigraphe: Tutela Belgii (p. 363). ——
Memoriae Hieronymi Beverningii, Urbis Goudanae consulis (p. 293). ——
*Ad Carolum Crucium sponsum (p. 160). 22 Nov. ——
*Ad Regem Gulielmum (p. 334). 16 Dec. ——
*In Natalem Joannis Jacotii (p. 322). 18 Jan. 1691.
*In Joannis Sixii consulatum (p. 257). 2 Febr. ——
*In Licinium tonsorem (p. 267). 8 Maart ——
*In funere Everardi Hartscamp, urbi Ultrajectinae a secretis (p. 289). 4 April ——
*In librum de Interpretatione Joannis de Raei (p. 322). 2 Juni ——
*In urbem Berolinensem a Frederico III mirifice amplificatam et exornatam (p. 364). 18 〃 ——
In funere Cornelii Trompii (p. 285). 〃 ——
*In libros Antonii Bynaei de Passione Christi (p. 124). 5 Sept. ——
*In natalem septimum decimum Ser. Princ. Anspachii Christiani Alberti ad Jo. Fred. Cramerum (p. 365). 18 〃 ——
*Ad amicum, Cum ei carmina poëtarum Belgarum et sua mitteret (p. 271). 1 Nov. ——
*Genethliacon filio primum genito Joannis Huidekooper Marsevenii, Urbi Amstel. a secretis (p. 106). 7 Jan. 1692.
In funere Theodori Georgii Graevii (p. 55). 〃 ——
In poëmata vernacula Joannis Plumeri (p. 184). ——
*In Petri Rabi Carmina sacra (p. 183). 28 Febr. ——
*In Petronium Larvatilem (p. 167). 27 Maart ——
*In Petri Francii Orationes (p. 232). 28 〃 ——
*Turdus fabula (p. 351). 20 April ——
*In poëtae anonymi Carmina sacra (p. 236). 2 Juli ——
*Ad Joannem Sixium, urbis Amstel. consulem de vino ad se misso (p. 33). 31 〃 ——
*In tumultu quodam graviter vulneratus opem Chirurgi implorat (p. 272). 31 Aug. ——

*Ad Theodorum Jansonium ab Almeloveen. Invitatus ab eo ad Convivium Eruditorum absentiam suam excusat (p. 262). 2 Sept. 1692.
*Nuptiis Gulielmi Busii et Elisabethae Lestevenon (p. 313). 8 Nov. ——
*In funere Christiani Alberti Principis Anspacensis (p. 366). 23 〃 ——
*In alium ejusdem farinae (p. 350). 31 Dec. ——
*Ad Petrum Bernagium sanitati restitutum (p. 125). 2 Juli 1693.
*In effigiem Joannis Georgii Graevii (p. 277, V). 2 Aug. ——
*In eandem (p. 277, VI). 〃 〃 ——
*In eandem (p. 278, VII).[1] 〃 〃 ——
*In Petri Colartii et Elisae Hofmannae diem nuptialem (p. 152). 10 Aug. ——
*In Gallos (p. 328). 25 Dec. ——
*Ad Hubertum Roosenboom, Supremae Batavorum Curiae Praesidem, Acad. Lugd.-Batavae Curatorem (p. 10). 16 Jan. 1694.
*In Catharinam Lescaille poëtriam Batavam (p. 173). 2 April ——
*In Joannis Brantii Commentationes Paullinas (p. 138) 15 〃 ——
*De Petro Rabo et poetria Amstelia (p. 351). 18 〃 ——
*In carmina Hulleriae poetriae Gallicae (p. 172). 27 〃 ——
*In auspicia Academiae Hallensis (p. 369). 21 Juni ——
*In natalem Ser. ac Potent. Principis Frederici III. Sacri Rom. Imperii Octoviri (p. 372). 26 〃 ——
*Ad Everardum Dankelmannum ... (p. 374). 6 Aug. ——
*Joanni vanden Bempden, Urbi Amstel. a Secretis, et Esterae Elisabethae Tulpiae (p. 310). 9 〃 ——
In calumniatorem Gallum (p. 168). 〃 ——
*In libellos Ludolphi Smidii (p. 245). 10 Sept. ——
*Ad Didericum Sixium, Cum supremos in utroque Jure honores consecutus esset (p. 234). 1 Nov. ——
*In natalem Rulandi Kinschotii (p. 312). 16 〃 ——
*In obitum Samuelis Pufendorfii (p. 376). 30 Dec. ——
D. M. Mariae, Magnae Britanniae, Franciae, Hiberniae, Reginae (p. 283). 1695.
D. M. Mariae, ... Reginae (p. 117). ——
In Gallum Coloniensem (p. 269). ——
In eundem (p. 269). ——
*In Vacerram semipoëtastrum barbarum (p. 344). 7 Maart ——
*In largitionibus Regiis praecipuae formae nomisma poscit Vacerra (p. 341). 28 〃 ——
*Ad (Petrum Francium) Cum Mariae Britanniarum Reginae Oratione publica parentasset (p. 233). 2 April ——
*Vacerra Lyristes (p. 345). 16 〃 ——

1) De datum staat onder het laatste der 3 versjes, die alle op één papier zijn geschreven.

*Ὄνος αὐτολυρίζων (p. 346).	17 April 1695.
*Devicto. Apolline. Fusis. Fugatis. Caesis Sororibus C. Vacerra H. M. S. F. (p. 348).	〃 〃 ——
*Vacerra Aristarchus (p. 348). [1]	〃 〃 ——
*Ad Vacerram (p. 349).	〃 ——
*Ad eundem (p. 349).	〃 ——
*In orationem, qua Gul. Henr. Dankelmannus .... Gulielmo III..... felicem in Bataviam adventum gratulatus est (p. 377).	30 Juni ——
*In Panegyricum dictum honori .... Frederici III .... a Philippo Silvestro Dankelmanno (p. 378).	5 Juli ——
*In quendam, qui in publice habita oratione modulum syllabarum in vocibus *Epictetus* et *Euphrates* corruperat (p. 350).	21 Aug. ——
*Ad Ludolphum Bakhusium (p. 263).	26 〃 ——
*Miseria vitae humanae (p. 282).	2 Sept. ——
*D. M. Dionysii Witsen S. (p. 291).	28 〃 ——
*Nuptiis Danielis Bernartii, Reip. Amstel. Judicis, et Mariae Sixiae (p. 174).	21 Oct. ——
*In Davidis Hoogstratani Poemata vernacula (p. 175).	11 Jan. 1696.
In novam editionem Pomponii Melae ab Jacobo Gronovio .... procuratam (A., p. 38). [2]	Maart ——
*In Historiam Horti medici Amstel. ad manes Caroli Clusii (p. 126).	12 Oct. ——
*Ad Petrum Burmannum. Felicia novae curationis exordia in Acad. Trajectina ei gratulatur (p. 137).	21 Dec. ——
*Ad Nicolaum Bidloum, Cum summos in Medicina honores adipisceretur (p. 241).	3 Jan. 1697.
*In Joachimi Targerii Medicinam compendiariam (p. 240).	2 Febr. ——
*Effigies Ludolphi Smidii (p. 281).	22 〃 ——
*In Notitiam Germaniae Inferioris conscriptam a Mensone Alting, Urbis Groninganae Consule (p. 129).	23 Maart ——
*Ad Theod. Jansonium Abmelovenium, Cum Eloq., Hist., ac Graecae linguae Professionem in Acad. Harderovicena auspicaretur (p. 320).	19 April ——
*In Lucae Rotgansii Gulielmeida (p. 247).	12 Aug. ——
*In celebrationem Pacis (p. 266).	6 Nov. ——
*Ad Davidem Hoogstratanum, In Gemellarum ejus filiarum natalem primum (p. 111).	27 Jan. 1698.

1) Dit laatste heeft alleen dien datum, maar staat met de 3 vorige en de beide volgende verzen op hetzelfde papier geschreven.

2) De meeste hekeldichten van den *Appendix*, nl. blz. 5—38, zijn uit de jaren 1695 en 1696. Het zou de moeite niet loonen, om na te gaan, welke hunne volgorde is.

*D. M. Joannis Mensingae (p. 288).	3 April 1698.
*In Cornelii Brunii Hodoeporica (p. 248).	16 Juni ——
*Ad Joannem Ulricum Meurerum in Britanniam abeuntem (p. 65).	8 Juli ——
*Poematum Davidis Hoogstratani Elicium (p. 242).[1]	5 Aug. ——
*Ad Joannem Hudde, Cum Urbis Amstel. Consul esset creatus (p. 132).	1 Febr. 1699.
*Effigies Petri Francii (p. 278).	18 Maart ——
*Vanitas rerum humanarum (p. 283).	16 Juni ——
*Petri Bernagii memoriae S. (p. 292).	29 Nov. ——
*Ad Gualtherum Blokkium in numerum Jurisconsultorum coöptatum (p. 250).	5 Febr. 1700.
*In effigiem Davidis Hoogstratani (p. 278).	10 〃 ——
*In Arnoldi Monenii Poemata (p. 24).	17 〃 ——
*Ad famam pro elegantissima Virgine Maria Wildia (p. 263).	27 〃 ——
*In Davidis Hoogstratani Poemata (p. 245).	2 Maart ——
*Effigies Cornelii Brunii (p. 281).	22 〃 ——
*Ad Joannem a Wynbergen, Equestri Ordini nuper, nunc etiam Jurisconsultorum numero adscriptum (p. 253).	26 〃 ——
*In Orationem Gulielmi Coeterii, qua Ser. ac Cels. Principi Joanni Gulielmo Frisoni de adventu in Acad. Franequeranam gratulatus est (p. 258).	10 April ——
*In funere Joannis Sixii, consularis (p. 285).[2]	28 Mei ——
*In regiam dignitatem in Borussia a Frederico III. Electore Brandeburgico susceptam (p. 379).	3 Jan. 1701.
*In funere Joannis de Witt, Urbi Dordrechtanae a Secretis (p. 12).	27 〃 ——
*In Joannis Brantii Poemata vernacula (p. 246).	10 April ——
*Ad Sebastianum Kortholtum, Professionem Poësios in Ill. Holsatorum Acad. laetissimis auspiciis ingredientem (p. 31).	16 〃 ——
*In Mensonis Alting Notitiae Germaniae inferioris partem alteram (p. 131).	4 Mei ——
*In nuptias Joannis Clifton, Urbi Amstelaedamensi a Secretis, et Juliae Valkenier (p. 314).	5 Juni ——
*In effigiem .... Frederici Gulielmi Electoratus Brandeb. ac Regni Borussiae haeredis (p. 383).	28 〃 ——
*In Poemata posthuma Casparis Brantii (p. 243).	13 Aug. ——
*In Gulielmi Elgeri Emblemata amatoria (p. 251).	23 Maart 1702.
*Honori et meritis Philippi Molivii vander Noot, supremos in utroque Jure honores capessentis (p. 325).	7 Mei ——

1) Een ander volkomen gelijkluidend vers heeft den datum 9 Aug. 1698.

2) *Ipso die emortuali.*

*In auspicatissima hujus belli initia, cum Insula Caesaris .... caperetur (p. 384). 16 Juni 1702.

*In natalem XLVI. Frederici I. Aug. Borussiae Regis (p. 385). 11 Juli ——

*In nuptias Gerardi Frankenii et Catharinae Adelheidis Moneniae (p. 104). 12 〃 ——

*In Epistolas cl^{a}rorum virorum a J. Brantio editas (p. 247). 20 〃 ——

*Effigies Jacobi Wildii .... (p. 280). 23 Oct. ——

*Organa in Templo novo Hagiensi instaurata (p. 270). 21 Dec. ——

*In Frederici Gulielmi Magni Electoris Brandeburgici statuam equestrem (p. 386). 31 〃 ——

*In funere Joannis Georgii Graevii (p. 62). 15 Jan. 1703.

*D. M. Joannis Georgii Graevii S. (p. 287). 9 Mei ——

*In Samuelis Petisci Lexicon Latino-Belgicum novum (p. 243). 18 〃 ——

*In funere Joannis Huidekooper Marsevenii (p. 14). 3 Juni ——

*Effigies Godefredi Thomasii Medici (p. 282). 14 Sept. ——

*In Phaedri fabulas vernaculo metro expressas a Davide Hoogstratano (p. 324). 25 〃 ——

*In effigiem Ill. Comitis Wartenbergii ... (p. 387). 6 Nov. ——

*In nuptias Francisci Burmanni et Elisabethae Thierens (p. 321). 22 〃 ——

*Memoriae Tobiae Gutberlethi, Cum ejus libelli postumi de Saliis ederentur (p. 244). 26 Dec. ——

*Gelria capta ab Seren. Borussiae Rege Frederico I (p. 387). 2 Jan. 1704.

*In commentarios artis pictoriae Gerardi Laeressi (p. 179). 14 〃 ——

*In funere Joannis Hudde, urbis Amstel. consulis (p. 134).[1] 15 April ——

*Effigies Hermanni Wildii ... (p. 280). 18 〃 ——

*In effigiem Viri Ill. Ezechielis Spanhemii ... (p. 389). 19 〃 ——

*In nuptias Sebastiani Kortholti, et Annae Lobedantziae (p. 108). 28 Juni ——

*Memoriae Raimondi Faltzii, Regis Borussiae numismatum caelatoris incomparabilis (p. 390). 18 Aug. ——

*Ad Christum Servatorem (p. 17). 1 Juni 1705.

*In Joannis Vollenhovii Homilias sacras (p. 237). 3 Juli ——

*Virtuti et meritis Gulielmi Wildii, cum in ordinem Jurisconsultorum cooptaretur (p. 182). 27 Aug. ——

*Elicium ad Phaedrum tertiis curis Davidis Hoogstratani procuratum (p. 181). 4 Oct. ——

*In funere Jacobi Triglandii (p. 290). 10 〃 ——

*Ad Jacobum Wildium genethliacon (p. 176). 16 Dec. ——

*In fragmenta operum Q. Ennii, denuo edita a Francisco Hesselio (p. 27). 27 April 1706.

*D. M. Francisci de Vroede, consularis S. (p. 286). 22 Juli ——

---

1) *Ipso die emortuali.*

*De Psalmis Petri Datheni (p. 238).	16 April 1707.
*Ad Joannem de Witt, Urbi Amstel. a Secretis (p. 58).	10 Juli ——
*Ad Cornelium Arkelium Hadriani Junii Animadversa, Cum luculentis accessionibus recentantem (p. 252).	14 Aug. ——
*Ad Franciscum Hesselium (p. 269).	17 „ ——
*In Poemata sacra Francisci Halmae (p. 238).	6. Oct. ——

BIJLAGE II.[1])

Viro Clarissimo

THEODORO JANSSONIO AB ALMELOVEEN

S. D.

DAVID HOOGSTRATANUS.

Dum totus sum in colligendis et edendis Broukhusii nostri carminibus, multis inde obruor molestiis, quod nullus omnino titulus iis sit praefixus. Hinc multos ex communibus nostris amicis consulere quotidie cogor, si forte quam mihi opem possint adferre; in quo et tuli pretium operae. Iam vero incidens in hoc epigramma honori Wynbergii [2]) nescio cujus dicatum puto te quoque vocandum ad partes, quando hic nemo est, qui rem hanc difficilem possit expedire. Quare te rogo, si praenomen hujus adolescentis tibi notum sit, ut id mihi significes, vel potius integrum titulum, prout est a Broukhusio conceptus, et Dissertationi, opinor, inaugurali additus, adscribas; sin minus, ut hujus rei cognoscendae gratia adeas veteres tuos collegas, in primis si qui apud vos Jus profitentur. Nec dubito quin clarissimo Meiero [3]) res futura sit cognita, si vel ad pro-

1) De brief bevindt zich op de Utrechtsche Bibliotheek.

2) Er is sprake van het vers: *Ad Joannem a Wynbergen, Equestri Ordini nuper, nunc etiam Jurisconsultorum nnmero adscriptum* (*Poem.*, pag. 253), den 26sten Maart 1700 geschreven. De jonge man stond waarschijnlijk in famieljebetrekking tot Johan en Siward van Wynbergen, die beiden curator der Geldersche Hoogeschool zijn geweest.

3) Johannes Meier (1651—1725), een Duitscher, was van 1684 tot zijn dood Hoogleeraar in de theologie en de Oostersche talen te Harderwijk.

vinciam vel Academiam vestram pertinet. Pertinere autem suspicatur clariss. Schalbruchius. [1]) Quae restant ipse potes conficere. Carmen, cujus initium est, *Phoebi*, etc. [2]) est factum eo tempore, quo professionem es auspicatus. Illud scio esse inter schedas meas. Alterum vero, quo absentiam suam excusat a coena literatorum [3]), quam deinde Muhlius [4]) carmine descripsit, destituitur quoque inscriptione. Et haud scio an inscriptio aliqua extet in libello Muhliano, cujus numquam exemplum habui. Praeter haec duo carmina inveni etiam Epithalamium tuum [5]), et epigramma in Inventa Nov.-antiqua [6]). Sed quum haec exempla typis sint descripta, nullum mihi facessunt negotium. Tuum vero est scire an aliis etiam carminibus, quae me possint latere, a defuncto sis honoratus, idque mihi impertire. Scias vero oportet festinatione opus esse. Vale, Vir clarissime, et communibus amicis, qui ibi degunt, multam a me salutem dicito. Amstelaedami. 27 Octobris 1709.

---

1) Johannes Theodorus Schalbruch, geb. te Duisburg, studeerde te Leiden in de theologie, was achtereenvolgens rector te Brielle, Dordrecht en Amsterdam, werd daar in 1697 professor in de logica, volgde in 1704 Francius op en stierf in 1723. De vrede tusschen hem en Hoogstraten was dus weer hersteld. (Zie boven).

2) Het is het vers: *Ad Theodorum Jansonium Almelovenium, Cum Eloquentiae, Historiarum, ac Graecae Linguae Professionem in Academia Harderovicena auspicaretur* (*Poem.*, pag. 320), den 19den April 1697 geschreven.

3) Zie boven. Het is het gedicht: *Ad Theodorum Jansonium ab Almeloveen. Invitatus ab eo ad Convivium Eruditorum absentiam suam excusat* (*Poem.*, pag. 262), den 2den Sept. 1692 geschreven.

4) Heinrich Muhlius, geb. 1666 te Bremen, was sedert 1695 professor in de theologie te Kiel en heeft eene menigte werken uitgegeven. Hij schijnt deel te hebben genomen aan het feest van Almeloveen en heeft het vereeuwigd in het werkje: *Henrici Muhlii Bremensis convivium eruditum, Goudae apud Batavos in aedibus Almelovenianis, a. d.* XVIII. *Julii*, MDCLXXXXII. *celebratum. Ad Clarissimum Virum, Theodor. Janson. ab Almeloveen, Medicum et Philologum Doctissimum. Amstelaedami apud Joannem Wolters.*

Alleen de titel van het boekje is mij bekend.

5) Nl. *Ad Theodorum ab Almeloveen Sponsum* (*Poem.*, pag. 163). Het vers is van 1 Oct. 1687 gedateerd.

6) *Ad Apollinem pro Theodoro Janssonio ab Almeloveen, cum Inventa. Nov-antiqua ederet* (*Poem.*, pag. 231).

Dit werk gaf Almeloveen in 1684 uit.

WAK.

Het Nederlandsche substantief *wak* komt, behoudens het verschil van geslacht, overeen met het Oudnoorsche *vök*, genit. *vakar*, dat vrouwelijk is, en met het Zweedsche *vak*, daargelaten dat dit laatste mannelijk is. In Duitschland zegt men *wake*, klaarblijkelijk oorspronkelijk geen Hoogduitsch, maar overgenomen uit een of anderen Platduitschen tongval. Volgens het Etym. Wdb. van Vercoullie zou 't *wak* de substantiefvorm zijn van het adjectief *wak*, vochtig, Oudnoorsch *vökr*, doch die gissing is onaannemelijk, want de stam van *vökr* is *vakv-* (de Gotische stam zou *wakwa*-luiden); van daar *vökva*, vochtigheid. Het substantief *wak* is dus reeds in vorm een ander woord dan het adjectief. De beteekenissen laten zich nog minder met elkaar rijmen. Immers vochtig staat tegenover droog, terwijl een wak eene tegenstelling vormt tot eene onafgebroken ijsvlakte. *Wak* in 't Fransch vertaald is *ouverture*, en dit laatste laat zich in het Engelsch weêrgeven met *break*. Derhalve *wak* = *break*. Aangezien breken, in het Grieksch vertaald, is *ϝάγνυμι*, en *ϝαγ-* in 't Germaansch *wak-* wordt, zoo mag men op grond van bekende feiten aannemen dat On. *vök* identisch is met *ἀγή*, breuk.

De dubbele *k* in 't meervoud *wakken* is, blijkens de vormen in de verwante talen, onoorspronkelijk, evenals bijv. in *vakken*, *bakken*, *gemakken*. H. KERN.

LOEME.

Wat wij eene *bijt* noemen, heet in een gedeelte van België eene *loeme;* zie de Bo en Kiliaan. Zoo niet alles bedriegt, behoort dit woord tot denzelfden stam als *lam*, *leemte*, enz. Talrijker dan in het Germaansch zijn de afleidingen van denzelfden stam in de Slawische talen; o. a. Russisch *lom*, brok; jicht in de leden; *lomitj*, *lomatj*, *lamywatj*, Servisch *lomiti*, Tsjechisch

lomiti, *lámati*, *lomívati*, Poolsch *lamać*, breken, kraken. Identisch met het werkwoord *lomiti* in vorm is het Oudnoorsche *lemja*, hetwelk ook in beteekenis zeer dicht bij *lomiti* staat; ik verwijs hiervoor den lezer naar het Woordenboek van Cleasby-Vigfússon. Verder behooren tot denzelfden stam in 't Baktrisch *rāma* (stam *rāmā*), verminking, en in 't Nieuw-Perzisch *ramīdan*, slaan. Vermoedelijk is ook het Pâli *lāmaka*, lamzalig, slecht, gemeen, eene afleiding van denzelfden stam, als ook IJsl. *lómr*, gemeenheid, laagheid; *lóm-hugaðr*, gemeen van zin.

De klinker in *loeme* vertoont denzelfden graad van versterking als Tsjechisch *lámati*, Baktrisch *rāma* en Pâli *lāmaka*. In beteekenis is *loeme* krachtens zijn afleiding synoniem met *wak*, *vŏk*.

H. KERN.

MOKER.

Naar het schijnt, komt dit woord thans alleen nog voor in ons land en in Oostfriesland. Toch moet het eenmaal ook elders op Germaansch gebied in zwang zijn geweest, want wij vinden het terug, en wel in dubbelen vorm, in het Finsch, als *moukari* en *moukka*. De uitgang *-ari* wijst op ontleening, en dewijl *moker* in geene der Balto-Slawische talen wordt aangetroffen, moeten de Finnen hun *moukari*, *moukka* uit een of ander Germaansch dialect overgenomen hebben. Niettegenstaande het verkeer dat er sedert eeuwen tusschen onze Oostzeeschippers en de Finnen bestaan heeft, is het in de hoogste mate onwaarschijnlijk dat *moukari* uit Nederlandsche gewesten in Finland ingevoerd zou zijn, en wat *moukka* betreft, dit kan, wegens het verschil van uitgang, in geen geval uit een te veronderstellen Oudnederlandsch *mukari* of *mokari* gesproten wezen. Omtrent den stamklinker is op te merken dat onze zachtlange *ó* in het Finsch, welks *o* steeds als *ò* klinkt, vertegenwoordigd wordt door *ou*, bijv. *koulu*, school. Onze scherplange *oo*, de Gotische *áu*, vertoont zich in 't Finsch regelmatig als *au*; dus *kaunis*, schoon; *kauni-us*, schoonheid; *kauppa*, koop; *kaupunki*, stad; vgl. het

Zweedsche *köping*, ofschoon dit laatste in vorm veel jonger is. Eene schijnbare uitzondering maakt Finsch *housu*, Hoogduitsch *hosen*; dit woord heeft wel etymologisch eene *oo*, doch in het Hoogduitsch is deze klank tot dien onzer zachtlange *ó* verloopen. De Finnen kunnen hun *housu* niet anders dan van de Duitschers hebben, want de Zweden zeggen *byxor*.

De etymologie van *moker* is nog niet volkomen opgehelderd. Prof. Vercoullie houdt het voor afgeleid uit denzelfden wortel als *meuk* en *muik*, zoodat *moker* eigenlijk zou beteekenen een werktuig om week te maken. Bij denzelfden wortel, waaraan dus de beteekenis van »week maken" wordt toegeschreven, behoort ook het Gotische *muks* in *mukamodei*, zachtmoedigheid, Engelsch *meek*, enz. Deze verklaring is alleszins aannemelijk, daargelaten dat »week maken" een causatief begrip is van *muks*, dus niet de oorsprong hiervan kan wezen.

In het Sanskrit heet moker *mudgara*. Vermoedelijk is de *d* vóór de *g* hierin ontstaan uit *z*, ouder *s*, gelijk in *madgu*, duikervogel, *madgura*, duiker, voor *mazgu*, *mazgura*, van *majjati*, voor *masjati*, zooals de Indische geleerden reeds bevroedden, Latijn *mergo*. Bij ettelijke wortels zien wij het verschijnsel, dat de stam in sommige tijden en afleidingen versterkt wordt door eene *s* vóór den eindmedeklinker; o. a. in ἔμισγον bij μίγνυμι; het Latijn heeft evenzoo *miscere*, tegenover Skr. *miç*. Het Sanskrit heeft *majjati* (uit *masjati*), *madgu*, *madgura*, doch in sommige vormen *mag*, o. a. in 't p. p. p. *magna*. Naar ik veronderstel, heeft er naast *musg (mudg-)* ook een kortere stam *mug* bestaan, die kloppen, beuken, stampen, of iets dergelijks moet beteekend hebben. Inderdaad vermelden de Indische geleerden eenen *dhâtu* of zgn. wortel *muj*, *muñj* in den zin van »zeker geluid geven"; hiermede laat zich gevoegelijk het Lat. *mugire* vergelijken. De tweede beteekenis die opgegeven wordt is die van »afvegen, poetsen", waarmede voor ons doel niets aan te vangen is. Dat het soort van geluid, door Skr. *muj* uitgedrukt, zoodanig is als bij mokerslagen gehoord wordt, is mogelijk, doch niet te bewijzen. Over 't algemeen evenwel, het is eene bekende

zaak, geven woorden als *klappen*, *kloppen*, *tikken*, Skr. *taḍ*, e. dgl. niet alleen een geluid te kennen, maar ook de beweging welke met het geluid vergezeld gaat of het voortbrengt.

In verband met den vorm *mudgara* is het opmerkelijk dat wij in het Finsch ook een woord *moskuri*, malleus, clava quo cunei intruduntur, aantreffen. Blijkbaar is dit niet verwant met de Finsche uitdrukkingen *moska*, colluvies sordium, *moskaan*, negligenter congero, en staat het tot *moukka* en *moukari* oogenschijnlijk in dezelfde verhouding als een te veronderstellen Germaansch *musk-*, Skr. *mudg-*, tot Germ. *muk-*, Skr. *mug-* [1]).

In het Slawisch komen ettelijke woorden voor, die bij een stam *mŭzg-* behooren; o. a. Russisch *mozžitj*, Tsjechisch *možditi*, verbrijzelen, vermorzelen; Oudbulgaarsch *mŭžditi*, verzwakken.

H. KERN.

1) Indien de lezing *zimuschet*, attritus, bij Graff Spr. II, 881 vaststond, zouden wij in het Oudhoogd. een overblijfsel van *musk-* hebben.

BLADVULLING.

Tijdschr. 5, 89, str. 63: *gejustineerd*; l.: *gejusticieerd*.
» » » str. 65: *bejegent*; l.: (*seer*) *jent*.
» 6, 319, str. 2: *dienaers*; l.: *die vaders* (kerkvaders).
Versl. Kon. Ac., Lett. III, 6, 93: *rineleert*; l.: *riveleert*.

Leiden, Dec. 1890. J. W. MULLER.

MEN MOET GEEN SLAPENDE HONDEN WAKKER MAKEN.

Op deze spreekwijze is onlangs door Prof. Verdam in den *Feestbundel* van den Hoogl. De Vries de aandacht gevestigd; en later nogmaals in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Taal*, bl. 129. Aldaar wordt medegedeeld, dat zij juist het tegendeel zegt van hetgeen zij zeggen moet en eigenlijk moet luiden: *men doet wèl, den slapenden hond wakker te maken*, welke uitdr. voorkomt in den *Sp.* II[5], 23, 402: *du heefs recht wèl gedaen, dattu porres den slapenden hont.* [1])

Op zich zelf is tegen deze uitdr. niets in te brengen, evenmin, naar het mij voorkomt, tegen de door Dr. Verdam afgekeurde. Het hangt er maar van af, uit welk oogpunt men den hond beschouwt. Ziet men in hem het beeld der waakzaamheid, ja, dan is de uitdr. »gij moet den slapenden hond wekken" van het standpunt van den eigenaar volkomen duidelijk en verklaarbaar. Beschouwt men hem als den kwaden hofhond, die alle ongenoode gasten van het erf moet weren, dan is het beter voor hem, die dat erf wil betreden, zulk een hond, wanneer hij slaapt, *niet* te wekken.

Deze laatste opvatting is ook die, welke wij thans er aan hechten, en niet de eerste zooals Dr. Verdam vermoedt. Men ziet in den hond niet het beeld der waakzaamheid, maar wel den gevaarlijken, boosaardigen bijter. Dit blijkt duidelijk hieruit, dat men in zijne plaats ook den wolf vindt [2]) en vooral uit de vergelijking met andere talen.

De Duitschers kennen eveneens de uitdr.: *man musz den schlafenden hund nicht wecken* [3]), doch ook hier wisselt de hond af met den *leeuw* in den bekenden versregel uit Schillers Lied

1) *Mnl. Wdb.* III. Kol. 558.
2) Harrebomée I. 321.
3) Grimm. *Wtb.* IV[2]. 1912.

von der Glocke: *Gefährlich ist's den Leu zu wecken.* De Franschen zeggen: *Il ne faut pas éveiller le chat, qui dort* [1]) en de Engelschen: *One must not rouse the sleeping lion.* Waar nu wolven, katten en leeuwen afwisselen met den hond, bestaat er dunkt me wel geen twijfel of men moet in deze spreekwijze den hond als een *kwaadaardig* dier beschouwen.

In de middeleeuwen was deze uitdr. reeds bekend. Behalve op de door Dr. Verdam geciteerde plaatsen, komt zij voor in een tot nu toe onuitgegeven fragment, bevattende eene verzameling spreuken, zedelessen en raadgevingen; samen 528 regels. [2]) Die plaats luidt aldus:

Wilt niet tanen [3]) *den slapenden hont,*
Maer twist laet slapen talre stont.
Dat leden es, wilstuut ontwecken,
Men mocht te diere onneeren vertrecken.

Men ziet hier tevens uit, dat in de middeleeuwen deze uitdr. eene geheel andere beteekenis heeft dan tegenwoordig. Zij beteekent hier niet: iemand, die ons zou kunnen schaden of voor wien iets schadelijk zou kunnen zijn, hier niet opmerkzaam op maken [4]), doch *het onaangename, dat voorbij is, niet weder oprakelen; geen oude koeien uit de sloot halen*, letterlijk: *den nijdigen hofhond, die in slaap is gesust, niet weder wakker maken.*

De hiermede overeenkomende plaats in »*De bouc van Seden*" luidt vs. 519:

Dune moets gramscepe niet upheven,
Die langhe te voren es vergheven.

1) Littré, Dict. franç. I. 574.

2) Zij behooren tot het groote Comburger hs. en staan aldaar fol. 261—265; ze zijn van ongeveer denzelfden inhoud als *De bouc van Seden* en hebben tot opschrift »Van Zeden" (Zie ook Lekenspiegel, Inleiding CXXXII, 3°). Het door mij gemaakte afschrift heb ik afgestaan aan Dr. W. H. D. Suringar, die het in den loop van dit jaar met aanwijzing van en vergelijking met de bron hoopt uit te geven.

3) Kiliaen: **Tanen, tenen.** *Fland*, irritare. Zie verder De Bo: **Tanen,** fig. *met kwaadwillige woorden tergen, kwellen, plagen.* Het fr. *tanner* wordt ook in dezen zin gebruikt.

4) Zie *Van Dale*, die m.i. eene geheel verkeerde verklaring van deze spreekwijze geeft.

of in het fragment uit Audenaerde: vs. 9:

Gramscep ne opheffe oec niet,
Die langhe te voren es ghesciet.

Ongeveer hetzelfde vindt men in den *Lekenspiegel* III[3], 1143:

Alse veete of discoort versoent es,
En sal niement vermanen des
In arghe, in gheenre wisen,
Want die veete mochte weder risen.

En bij Cato, *Disticha* II, 15:

Litis praeteritae noli maledicta referre:
Post inimicitias iram meminisse malorum est.

De »slapende hont" wordt hier vervangen door *gramscepe*, *veete*, *discoort* of *ira;* het is dus onmogelijk hier anders dan aan een *kwaadaardig* dier te denken.

Dr. Verdam haalt in zijn artikel over deze spreekwijze eene plaats uit den *Sp. Hist.* II[5], 23, 402 [1]) aan, zonder er verder iets bij te voegen. Ik meen daaruit te mogen opmaken, dat hij haar aldaar wil verklaren, zooals men dat thans doet. Dat is m.i. onjuist en wel om de volgende redenen. Utenbroeke vertelt hoe paus Silvester disputeert met 12 joodsche meesters over het geloof, om Helena, de moeder van keizer Constantinus, tot het christendom te bekeeren. Zij beloofde den godsdienst te zullen aannemen van hem, die in dezen woordenstrijd zou overwinnen. Toen tien meesters hadden gesproken en ieder op zijne beurt door Silvester was weerlegd, meende Constantijn, dat het nu genoeg was:

Al tfolc dat daer was in thof
Gaf Silvestre daer den lof,
Ende die Keyser wouds inde maken.

Dit vond Silvester niet goed; ook den twee overgebleven

1) Zie Feestbundel, bl. 144.

joodschen meesters, Zelo en Zambri, moest gelegenheid gegeven worden hun geloof te verdedigen:

Maer Silvester sprac ter zaken
Ende seide: »Here, hier staen bi
Zelo ende Zambri;
Eest dat men hen ontseit tgevecht,
Hen mach duncken men doet onrecht."

De woordenstrijd »tgevecht" zou dus nog niet eindigen; men zou nogmaals den twist beginnen. Zelon was den paus hiervoor zeer dankbaar en zegt:

Du heefs recht wel gedaen,
Dattu porres den slapenden hont.

D. i. gij hebt daar zeer wèl aan gedaan, *dat gij den strijd, die reeds geeindigd was, opnieuw laat beginnen.* Dit is dunkt mij de ware beteekenis van deze uitdrukking en die komt geheel overeen, met die, welke zij in bovengenoemde plaats uit het Comburger hs. heeft.

Nog een derde bewijs voor mijne meening vind ik in den *Cronijcke van den Lande ende Graefscepe van Vlaenderen, gemaect door Jo*[r]. *Nicolaes Despars*, 2[de] Uitgaaf, Brugge, 1842 deel IV, bl. 280 [1]) alwaar sprake is van Maximiliaen v. Oostenrijk, die in 1487 eenen inval in Picardie deed, zonder eenig ander gevolg, dan *dat hij opnieuw den krijg had verwekt:* »ende die roomsch coninck keerde weder van daer hy ghecommen was met zijnen volcke, zonder yet anders te bedrivene, *dan dat hy den slapenden hont ghewect hadde*, ten grooten verdriete van den ghemeenen lande van Vlaenderen, twelcke metten voorscreven paeyse van Atrecht wel meende van der orloghe verlost ende ontsleghen gheweest thebbene."

Eindelijk vond ik deze uitdrukking nog in eene uitgaaf der *Vlaamsche Bibliophilen* n° 11, bl. 111, waar een refrein in 't zotte wordt medegedeeld en o. a. deze niet zeer duidelijke regels worden gevonden:

1) Aangehaald in het *Mnl. Wdb.* III, Kol. 558.

Die hier meent altijt int leven te blyven
En zyn cleeders langher dan zy zyn streckt [1])
Tooght zotheyt, *dat den slapenden hont ontweckt*,
En dat oock wezen wilt der bystieren vooght
Maer tzotste van al, werdigh tzyne begheckt,
Es tghierigh volck, dat altijt te garen pooght.
Dit volc in de werelt meest zotheyt tooght.

De zooeven genoemde beteekenis heeft zeer lang voortgeleefd tot minstens in de 18[de] eeuw. In het *Woordenboek der Nederduitsche en Fransche talen* van F. Halma vind ik i. v. *slaapen*: Men moet geen slapenden hond wakker maaken, *men moet geen vergeetene oude dingen verlevendigen.* Na dezen tijd schijnt de uitdr. de hedendaagsche beteekenis aangenomen te hebben, daar Weiland haar reeds verklaart als: *eene moeijelykheid*, *welke men mijden kan*, *veroorzaken.*

Amsterdam, December 1890. F. A. STOETT.

---

1) Vergelijk Dr. Beets: *De Disticha Catonis* IV, 88:

Hijs sot die vorder hem wille strecken
Dan sine cleedre hem moghen recken.

en Kausler, *De Bouc van Seden* vs. 529:

Dune moetsti niet vorder strecken
Dan dine cleedre moghen recken.

Vgl. nog in het Duitsch: *sich nach der Decke strecken* en hetgeen Borchardt mededeelt in zijn werk: *Die Sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund.*

NASCHRIFT.

De kopij van mijn stukje was reeds in handen van de Redactie, toen Dr. W. H. D. Suringar's voortreffelijke uitgave van »*Die Bouc van Seden*" verscheen. Uit de aanteekeningen aan deze uitgave toegevoegd blijkt, dat in het middeleeuwsch Latijn de bovengenoemde spreekwijze reeds bestond, waarnaar de plaats uit het Comburger hs. schijnt vertaald te zijn. Zij is te vinden in *Liber Faceti docens mores hominum*, enz. bl. 85 en luidt aldus:

Irritare canem noli dormire volentem.
Nec moveas iram post tempora longa latentem. [1])

P. A. S.

---

1) Dr. W. H. D. Suringar: *Die Bouc van Seden*, bl. 102.

— [In dezelfde opvatting (»een twist, die bijgelegd of gesust is weer oprakelen") komt de spreekwijze nog voor in een berijmd geschiedverhaal van omstreeks 1500 (bij Van Vloten, Ned. Geschiedz. I, 154; verg. den vorigen jaarg., blz. 324), alwaar een voorslag van den Groninger pastoor Willem Frederiks om een verbond te sluiten met de Vetkoopers, ten einde de partijschap te doen herleven, en zoodoende in troebel water te visschen, wordt gelaakt door een anderen Groninger:

Een raetsman sprac: ic kans niet nomen. (?)
Veel bloets te storten en solde niet vromen.
Laet ons den slapenden hont niet wecken,
Soe doet men hier namels niet mit ons ghecken.

Dit stemt volkomen overeen met de door Dr. S. hierboven op blz. 119 en 120 aangehaalde plaatsen. J. W. MULLER.]

EENE PLAATS DER *SKEIREINS*.

Unte vitoþ þize unfaurveisane missadede ainaizos hraiuein raidida, azgon kalbons gabrannidaizos utana bibaurgeinais; afaruh þan þo in vato vairpandans hrain jah hyssopon jah vullai raudai ufartrusnjandans (vesun), svasve gadob þans ufarmiton munandans, *Skeir.* III, *c* [1]) (Bernhardt, *Vulfila*, 1875, 630—631 of kleine uitg., 1884, 206).

Verschillende geleerden hebben getracht de moeilijkheden van dit gedeelte der Skeireins uit den weg te ruimen of althans te verminderen [2]) en zijn daarin min of meer gelukkig geslaagd. Het is evenwel mijn voornemen niet die vroegere emendaties hier te beoordeelen, maar ik wensch aan de critiek dier regels eene kleinigheid toe te voegen. Het zal daarbij niet eens noodig zijn de geheele plaats te bespreken, daar mijne opmerking slechts de woorden *svasve gadob þans ufarmiton munandans* betreft, al is het wenschelijk eerst het verband eenigszins uitvoerig na te gaan. Ik stip vooraf nog aan dat, welke verbetering ook bovendien noodig blijke, de *e* van *munandane* [3]) stellig door eene *s* is te vervangen, daar de acc. plur. door het voorafgaande *þans* als volkomen juist bewezen wordt.

Nu het verband. Naar aanleiding van de »vraag" die tusschen de discipelen van Johannes en de Joden gerezen was »over de reiniging" [4]), behandelt de steller der Skeireins met enkele woorden den mozaïschen ritus en zijne beteekenis. »De Wet"

1) Door Massmann aldus vertaald: Nam lex ab imprudentibus commissorum delictorum unius purgationem constituit, cineribus vaccae combustae extra moenia; postea autem hos in aquam coniciebant puram, atque hyssopo lanaque rubra adspergebant, sicut conveniebat oblivisci studentibus (*t. a. p.*).

2) Zie: Gering, in *Zacher's Zs. f. deutsche Phil.* 5, 406—407 en de noten bij Bernhardt, Vulfila, 631.

3) »*Munandans*] die handschrift *munandane*, was nur Uppström festhält", Bernhardt, Vulfila, blz. 631, noten.

4) *Ev. van Johannes*, 3, 25.

zoo is de zin der boven afgedrukte regels »ordineerde tot rei»niging van een der niet opzettelijke overtredingen [1]) de asch »van een buiten het leger verbrand kalf; die asch moest ver»volgens in schoon water geworpen worden en zij [*die zich ver»ontreinigd hadden*] werden met hysop en roode wol besprengd [2]), »gelijk" — en nu volgen de door mij te bespreken woorden — »gelijk het paste voor dezulken die vergeten wil»den" [3]). Op zich zelf beschouwd zijn die woorden duister, maar in hun samenhang met het voorafgaand en volgend betoog blijkt genoegzaam wat zij beduiden. De reinigingen naar de Wet van Mozes, dus is de bedoeling, waren niet, zooals de doop van Johannes en van Jezus symbolisch, maar brachten werkelijk afwassching van eene smet te weeg; zij waren derhalve volkomen naar de behoefte van menschen voor wie geene bekeering (als Johannes predikte) of heiligmaking (door Jezus geëischt) noodig was, maar die alleen om een uiterlijk middel te denken hadden om vergetelheid van hunne overtreding te verwerven. Massmann heeft in zijne vertaling van de *Skeireins* deze bedoeling volkomen juist weergegeven door de woorden: *sicut conveniebat oblivisci studentibus*, nauwkeuriger zelfs dan de Gotische tekst, zooals die ons is overgeleverd, het uitdrukt. Ik hoop dit aan te toonen en tevens eene verbetering te kunnen voorslaan. Ufarmiton toch — alreeds mistrouwbaar omdat het nergens dan hier alleen voorkomt — kan moeilijk als *oblivisci* verklaard worden [4]) en munan is voor *studere* een wel wat zwak, zoo

1) Hier is waarschijnlijk de verontreiniging door het aanraken van een lijk bedoeld; verg. *Levit*. 19, *Hebr*. 13, 11—14 en de plaats uit Ammonius door Bernhardt aangehaald blz. 612 en 631, noten.

2) Hs. *Ufartrusnjandans*; Vollmer voegde er *vesun* aan toe. Beter is het met Bernhardt te lezen: *ufartrusnidedun* (Vulfila, blz. 620, laatste regel).

3) Anders: „zooals het behoorde (of: zooals voldoende was) voor menschen, die het maar om vergeten te doen was" (t. w. in een tijd toen uiterlijke teekenen en vormen genoeg waren om vergetelheid (vergiffenis) van schuld uit te werken, dat is: onder de Wet).

4) Het is wel daarom dat Schulze (die zeker met de vertaling van M. niet in-

niet ongeschikt woord [1]). Maar de woordenschat van het Gotisch, hoe beperkt ook, laat ons hier om het rechte niet verlegen. Immers m i t o n, zonder praepositie, elders bij Ulfilas gebezigd in den zin van »bedenken, overdenken, overleggen, voornemen" [2]) is volkomen in staat om ook *studere (streven, trachten, bedoelen)* uit te drukken en in u f a r m u n n o n [3]) hebben wij voor »vergeten" het juiste woord. Mag men dan ook hier dien grooten zondenbok, den *librarius*, eene schuld op de schouders leggen, en aannemen, dat hij (in plaats van u f a r m i t o n m u n a n d a n s) had behooren te schrijven u f a r m u n n o n m i t o n d a n s, dan laat de zin van *Skeireins* III, *c* althans in dit onderdeel, niet meer te wenschen over.

Leiden, 1890. A. BEETS.

---

stemde) *ufarmiton* in zijn *Got. Glossar* verklaart met: *darüber hinaus sehen* en in zijn *Got. Wörterb.* (1867) met: *superbire, darüber hinausdenken, stolz sein*. Hoe *die* beteekenissen echter in den tekst passen blijft duister. Ook de volgende verklaring van B e r n h a r d t, in zijn glossarium achter: Die got. Bibel des Vulfila, 1884, blz. 277, schijnt mij gewrongen: „(in gedanken über etwas hinaus kommen), sich eines gedankens entschlagen, vergessen."

1) Het komt voor als: denken, meenen, het er voor houden (*δοκεῖν, ἡγεῖσθαι, λογίζεσθαι, νομίζειν, οἴεσθαι*); *cum acc.*: van plan, voornemens zijn (*μέλλειν, βουλεύεσθαι*).

2) *Matth.* 9, 4: *ἐνθυμεῖσθαι*; *Marc.* 2, 8 en 9, 23: *διαλογίζεσθαι*; *Rom.* 8, 5: *φρονεῖν*; 1 *Cor.* 13, 5 en 11, *Philipp.* 4, 8: *λογίζεσθαι*; 2 *Cor.* 1, 17: *βουλεύεσθαι*; *Philipp.* 2, 4: *σκοπεῖν*.

3) *Marc.* 8, 14: *ἐπιλανθάνεσθαι*; *Philipp.* 2, 30 en 3, 14: *παραβολεύεσθαι*, maar de variant heeft *παραβουλεύεσθαι*: niet achten, niet denken om, vergeten, en daarmede is het Got. in overeenstemming.

EIN ANTWERPENER CLUCHTBOECK VON 1576.

In einem XVII. D. d. 5 signierten Sammelbande der Danziger Stadtbibliothek [1]) fand ich an zweiter Stelle eine Schwanksammlung in niederländischer Sprache, die eine genauere Beschreibung verdient. Der Titel lautet:

Clucht boeck, | inhoudende vele recreatiue Prepoosten | ende Cluchten, wt veel gheleerder mannen, | ende vermaerde Philosophen Boec- | ken vergaert. | Van nieus in Nederlantsche sprake overgheset, | oversien, ende oock vermeerdert. | □ | T'HANTVVERPEN. | Bij Heyndrick Heyndricsen, op onser Vrou- | wen Kerchof, inde Leliebloeme. || 1576. | Met gratie ende Privilegie. | 1 Bl. + S. 1—136 = $8^5/_8$ Bogen 8°. Der Schluss, der wohl auch ein Register enthielt, fehlt. Das zehnjährige Privileg auf der Rückseite des Titels ist unterzeichnet: Ghegheuen te Bruessel, inden Secreten Rade den viijc. dach May. En inden Rade van Brabant, den XXc. May. 1576. I. de la Torre. Eñ I. de Perre.' —

Hendrick Hendricsen wurde 1572 in die Lukasgilde zu Antwerpen aufgenommen und lebte noch 1585; vgl. G. van Havre, Marques typographiques desi mprimeurs et libraires Anversois 1,209 (1883).

1) Das gut erhaltene wohl bald nach 1600 eingebundene Oktavbändchen enthält ausserdem. 1) M. Jan Gonzales van *Mendoza*, De Historie ofte Beschrijvinghe van het groote Rijck van China. wt het Italiaensch nieus in Nederlantsche tale ghebracht. Tot amstelredam, Cornelis Claesz. 1595. — 3) [*Jacob* I.] Een Coninglijck Gheschenck: Ofte, Onderwijsingen zijner Majesteyt van Engeland, Schotlant, Yrland, etc. aen zijnen zeer beminden Zone Henricum Prince. Wt de Engelsche Tale ghetrouwelijck overgeset Door Vincentium Meusevoet, Dienaer des Woorts Gods tot Schagen. Tot Amsterdam, By Cornelis Claesz. ende Laurens Jacobsz. o. J. — 4) *Jacob* Coning van Engelant, Eene vruchtbare Overdenckinghe, inhoudende eene clare ende duydelijcke uytlegginghe van de 7. 8. 9. ende 10 veersen, des 20 Capittels der Openbaringhe Joannis. Inde Nederlantsche tale ghetrouwelijck overgeset Door M. Panneel, Bedienaer des Goddelijcken Woorts tot Middelburgh. t'Amstelredam, By Cornelis Claesz ende Laurens Jacobsz, o. J. — Die englischen Originale von Nr. 3 und 4 erschienen 1599 und 1588.

Von niederländischen Schwankbüchern des 16. Jahrhunderts ist bisher nur eins, und auch dies nur dem Titel nach aus dem Antwerpener Index von 1570 [1]) bekannt: Een nieuwe Cluchtboeck overghesedt uyten hoochduytschen bouck, gheheten Schimp, ende uyten Latijne van Henricus Bebelius. Antverpiae apud Joannem Roelants'. Wenngleich nun der erhaltene Druck von 1576 von diesem Titel schon dadurch abweicht, dass in ihm jede Angabe über die benutzten und übersetzten Autoren mangelt, so macht doch eine genauere Prüfung seines Inhalts einen Zusammenhang mit der älteren Sammlung von Roelants wahrscheinlich. Unter den 157 erhaltenen Erzählungen nämlich finden wir die grössere Hälfte, 80 an der Zahl, übereinstimmend in *Paulis* Schimpf und Ernst [2]) wieder, einige Nummern stammen direkt oder indirekt aus *Bebels* Facetiae [3]); ausserdem sind auch französische Schwankbücher benutzt, die ich nicht sämtlich festzustellen vermag; sicher ist für 14 Nummern die Herübernahme aus Bonaventure *Des Periers'* Nouvelles recreations et joyeux devis [4]). Somit darf man annehmen, dass der Herausgeber von 1576 die verbotene Roelantsche Auswahl aus Pauli und Bebel zu Grunde legte, indem er alle der Censur anstössig erscheinenden Geschichten von Mönchen und Nonnen fortliess, und ferner Zusätze aus andern, namentlich französischen, Anekdotensammlungen machte. Einige Schwänke jedoch, namentlich die unten abgedruckten Nr. I, III—V, verraten schon durch das Lokal der Handlung ihren niederländischen Ursprung. Warum der Buchhändler Heyndricsen die benutzten Quellen verschwieg, begreift sich leicht: Paulis Schimpf und Ernst, aus

1) Reusch, Die Indices librorum prohibitorum des 16. Jahrhunderts 1886 S. 311. Kalff, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de 16. Eeuw 1889 2, 155. — Jan Roelants wurde 1536 Bürger von Antwerpen und starb im April 1570; vgl. G. van Havre, Marques typographiques des imprimeurs Anversois 2, 215 (1884).

2) Mit wertvollen Litteraturnachweisen hrsg. von Oesterley, Stuttgarter litterar. Verein. 1866. Zuerst gedruckt Strassburg 1522.

3) Ich benutze die Ausgabe: Bebeliana opuscula nova. Argentorati 1514.

4) Zuerst Lyon 1558 erschienen. Neue Ausgabe von P. L. Jacob bibliophile, Paris 1872.

dem er hauptsächlich schöpfte, war 1570 auf den Index gesetzt worden [1]).

Fünfzehn Schwänken (Nr. 1. 3. 12. 20. 36. 37. 44. 61. 72. 77. 79. 83. 88. 123. 132) sind ziemlich gute Holzschnitte von 4,6 Centim. Höhe und 6,4 Cm. Breite beigegeben, die wohl für diesen Zweck besonders angefertigt und nicht wie die meisten nur ungefähr zu dem Texte passenden Illustrationen der Frankfurter Drucke von 'Schimpf und Ernst' aus dem Vorrate von Clichés, den der Verleger gerade besass, entlehnt sind.

Dem nachfolgenden Verzeichnis der Überschriften der einzelnen Erzählungen habe ich die durchlaufende Numerierung und einige Bemerkungen, die den Inhalt genauer andeuten sollen, hinzugefügt.

1. p. 1. Van twee cremers, die haren spot met eenen nachtgheest [Godefroy metten langhen tanden] hielden, ende hoe hun dat verghinck. = Du Moulinet, Facecieux devis et plaisans contes, Paris, 1612 p. 42.
2. p. 2. Vanden borgher ende rechter, die soo wel schencken van deen partije als van dander ontfinck. = Pauli, Schimpf und Ernst nr. 125.
3. p, 2. Vanden sot, die eenen man, soo hy met sijnen heeren adt, verweet, dat hy eenen grooten neuse hadde. = Pauli 41.
4. p. 3. Vanden sot [Claes Nar], die in sijn broeck scheet, doen hy met sijnen heere inden waghen sadt. = Pauli Anhang 1.
5. p. 4. Vanden selven sot, hoe dat hy vant peert moeste gaen, om dat hy beghost te schijten. = Pauli Anh. 2.
6. p. 5. Van een weduwe, die daer beproefde de ghetrowicheyt van hare vrijers. = Pauli 220.
7. p. 7. Vanden Zwaue, die noyt wijn en hadde ghedroncken. = Pauli 233.
8. p. 7. Vanden ionghen, die vreesden, dat hem de priester de tonghe wilde wtsnijden, als hy ter biechte ghinck. = Du Moulinet, p. 43.
9. p. 8. Vanden orateur, die een schete liet voor den keyser. = Pauli 341.
10. p. 8. Vanden boer, die sijn apotekers briefken ten twee reysen op adt. = Du Moulinet, p. 181.

1) Reusch S. 315. — Bei dieser Gelegenheit möge ein Irrtum Lappenbergs (Ulenspiegel 1854 S. 378) berichtigt werden, der Jan de Brunes Apophthegmensammlung 'Jok en Ernst' (Amsterdam 1644, 4° und in seinen Werken 1668 2, 1—299) für eine Übersetzung nach Pauli erklärt, während beiden Werken keine einzige Erzählung gemeinsam ist.

11. p. 8. Vant ionck wijf, die deur groote subtijlheyt twee ghebraden kieckenen op adt, daer se na belust was. = Pauli 364.
12. p. 9. Vanden gast, die op des weerts ammelaken ende tafel scheet. = Pauli 373.
13. p. 10. Vanden Jode, die int privaet ghevallen was, ende hoe hijer twee daghen in bleef. = Pauli 389.
14. p. 11. Vanden hondt, die den corf droech, ende te vleeschhuyse ghinck. = Pauli 425.
15. p. 11. Van eenen, die maer een ooghe en hadde. = Bebel, Facetiae 2, 6. Deutsch 1558 Bl. Hja.
16. p. 11. Vanden sot, die de knapen ende maerten beclapte. = Pauli 1; Bouchet, Serées 3, 229 ed. Roybert 1874.
17. p. 13. Vanden guychelaer, die om der waerheyt wil wt den huyse ghesmeten werdt. = Pauli 3.
18. p. 14. Vande hoere, die weende, om datse haers liefs mantel, eer hy wech track, oock niet verteert en hadde. = Pauli 10.
19. p. 15. Van eenen ionghen vrijer ende twee ionghe meysens. = Pauli 17.
20. p. 16. Wat dat een borghers sone sijnen vader antwoorde, die hem onderwees, hoe seer dat een mensche misstaet een dronckaert te sijn. = Pauli 21.
21. p. 16. Van eenen boer, die tsijnder schaden den hase in sijnen hof dede iaghen. = Pauli 25.
22. p. 17. Hoe dat den Atheenschen orateur te Roomen quam besien, oft die Romeynen weerdich waren, hare wetten ende pollicijen t'ontfanghen, ende hielt sprake met eenen sot, den welcken hy voor een wijs raetsheer aensach. = Pauli 32.
23. p. 19. Vanden boer, die de catte byden keese sette, om de muysen te keeren, de welcke den keese ende muysen op at. = Pauli 35.
24. p. 19. Vanden guychelaer die op de coorde wilde gaen ende vielder af, waerom hy seer beghect wort. = Pauli 40.
25. p. 20. Vanden ritter ende den sot, die niet en wilde by onsen heere varen, om datter den ridder niet varen en soude. = Pauli 46.
26. p. 21. Vanden sot, die sijns heeren sperwer at. = Pauli 52; Du Moulinet, p. 168.
27. p 21. Van dry studenten, die ter scholen laghen. = Pauli 101.
28. p. 21. Van sommighe doctooren ende eenen man, die een vraghe op hief. = Pauli 104.
29. p. 22. Van meester Jordaen, die cluchtelijck antwoorde op tghene, dat men hem vraechde. = Pauli 105.
30. p. 22. Vanden ridders ende eenen verwaenden doctoor, die oock ridder was. = Pauli 106.
31. p. 23. Vanden peerde-tuysscher ende bal-slager, die deen den anderen in heuren slaep sloeghen. = Pauli 109.

32. p. 24. Vanden coopman, die sijn bougette oft male metten ghelde verloren hadde, ende van eenen, diese vant. = Pauli 115.

33. p. 26. Van coninck Cambyses, die den valschen rechter dede villen. = Pauli 118.

34. p. 26. Van eenen edelman ende twee doctooren inden rechten. = Pauli 123.

35. p. 26. Vanden legaet ende abt, die hem een peert schanck. = Pauli 126.

36. p. 27. Van twee boeren, die een saecke int recht hadden hanghende, ende hoe sy den solliciteerder beschoncken, om goede expeditie te hebben. = Pauli 128.

37. p. 27. Vanden man, die sijn vrouwe een briefken ghegheven hadde, om anders niet te doen, dan daer in en stont. = Pauli 139.

38. p. 29. Vande deuchdelijcke vrouwe Cornelia, die haer vriendinne hare costelijcste juweelen ende schatten thoonde, ende watter voor schatten waren. = Pauli 141.

39. p. 29. Vande vrouwe, die haers mans doot, so sy seyde, niet en soude connen gelijden: dies den man hem eens doot gelatende, proefde, watse in d'lijf hadde, ende van de goede chire, diese doen maecte. = Pauli 144.

40. p. 31. Vanden man, die sijn vrouwe verboot, datse gheen dinck ghedencken en soude. = Pauli 145.

41. p. 31. Vanden knecht ende meester, die wtreden ackeren, ende hoe den wolf het peert at. = Pauli 152.

42. p. 32. Vanden coninck ende den rentmeester. = Pauli 162.

43. p. 33. Van coninck Alexander Magnus ende sijne groote moedicheyt. = Pauli 165.

44. p. 33. Hoe twee ghesellen ten crijghe trocken ende veraccoordeerden, den buyt ghelijck te deelen, ende watter nae volchde. = Pauli 169.

45. p. 34. Van eenen, die sijn eten ende drincken in goudt veranderde. = Pauli 180.

46. p. 34. Vanden woeckenaer ende eene vremden quidam, die hem sinneloos maecte. = Pauli 191.

47. p. 35. Vanden woeckenaer, de welcke nerghens begraven en mocht worden, werdt wech gheuoert vanden duyvel. = Pauli 196.

48. p. 35. Vanden keyser ende keyserinne, de welcke beschuldicht werdt van overspel, ende in wat manieren sy ontsleghen werdt = Pauli 206.

49. p. 36. Vanden coopman ende sijn huysvrouwe, die hem wijsmaken wilde, datse sonder des mans toedoen eenen soon van twee iaren ghebaert had, de wijl hy wt den lande was, en hoet daer mede verghinck. = Pauli. 208. (Vergl. Cent Nouvelles Nouvelles XIX.) en Le Grand d'Aussy Fabliaux III, 86).

50. p. 37. Vande dochter, die haeren maechdom teveel ende te hooch estimeerden. = Pauli 212.

51. p. 38. Vanden vorst, vorstinne ende den stommen. = Pauli 219.

52. p. 39. Van eenen weduwer, rijck metten woorden, maer arm metter daet, de welcke een rijcke ionghe dochter vrijdende beclapt wordt vanden knecht, dat hy te seer rocchelde. = Pauli 221.

53. p. 40. Hoe den coninck van Lombaerdijen sijn huysvrouwe gaf te drincken wt haers vaders beckeneel, dien hy versleghen hadde, ende hoe hy daerom van andere vermoort werdt. = Pauli 231.

54. p. 42. Vanden ghenen, die in noot was van opt zee te verdrincken, ende daerom wel ter keure ghinck sitten eten, om dat hy veel moeste drincken. = Pauli 235.

55. p. 43. Vanden ghenen, die meer adt dan thien persoon souden gheten hebben, ende nochtans so hy seyde, en hadde hy gheen goede chier ghemaect. = Pauli 249.

56. p. 43. Hoe dat eenen duytschen ioncker sijnen knecht berispte, om dat hy te veel cleyn viskens at, de welcke hem seer wel smaecten. = Pauli Anh. 5.

57. p. 44. Vanden gast, die de visschen, die ter tafelen quamen, vraechde nae sijnen vader, die verdroncken was. = Pauli Anh. 7.

58. p. 46. Van s. Marten ende den wagheman, die sijnen waghen brack met te strax te willen varen. = Pauli 255.

59. p. 47. Vanden keyser, die gheen gheloof en gaf den beschuldighers eens ridders, de welcke doer ongeluck van sijnen vijanden ghevanghen was. = Pauli 259.

60. p. 47. Vanden doctoor ende den edelman, die om het vat wijns sandt, dwelck hy hem gheschoncken hadde. = Pauli 308.

61. p. 48. Vanden schermer ende sijnen discipel, die hy thooft af hiel. = Pauli 311.

62. p. 48. Vanden edelman, die altoos gheleerst ende ghespoort in stadt quam, daer hy nochtans gheen peert en hadde. = Pauli Anh. 13.

63. p. 49. Vanden prekeer-bruer, ende hoe hy met eenen vreemden gast voer, soo hy wt den sermoon quam. [Der Fremde begehrt einen seiner Röcke nach Ev. Luc. 3, 11.]

64. p. 50. Vanden rijcken man, die sijn Pater noster niet en cost, ende deur wat middelen het hem gheleert worde. Pauli 338.

65. p. 51. Vanden heere ende sijnen rentmeester, die hem veertich gulden reekende voor mostaert. = Pauli 354.

66. p. 52. Vanden rentmeester, die noch lesen noch schrijven en cost. = Pauli 355.

67. p. 52. Vanden cock, die op sijnen heere begheerde, dat hy van hem eenen esel oft sot maken wilde. = Pauli 363.

68. p. 53. Vanden gast, die by nachte sijnen weert de coe stal, de welcke de weert selfs vercocht, om dattet de gast op hem begheerde, ende noch van meer ander avontueren ende bootsen, die hy ghedaen heeft. = Pauli Anh. 17. [Vergl. Bredero, Klucht v. d. Koe;

over de bron dezer klucht, zie Bred. Werken, uitg. Binger.]

69. p. 56. Van sommighe gasten en des weerts dochter, die seyde, datmen den wijn niet behoefden te wateren. = Pauli 374.

70. p. 56. Van twee borghers van Zurich, die ghinghen veraccoorderen, alsse malcanderen verdorven hadden. = Pauli 402.

71. p. 57. Van eenen fijnen gheselle ende sijne vrijster. = Pauli 404.

72. p. 57. Van eens timmermans vrouwe, die een oude coppelersse wel ter keure gheeselde. = Pauli 408.

73. p. 59. Vanden schilder, die schoone beeldekens schilderde, maar hy en cost gheen schoone kinderen maken. = Pauli 412.

74. p. 59. Vanden orateur ende den rechter. = Pauli 417.

75. p. 60. Van eenen gheselle ende sijn auontueren, die hy hadde int passeren van eenen bosch. = Pauli 422.

76. p. 61. Vanden ouden man, die alle sijn goet sijn kinderen ghegeuen hadde, ende hoe dat hy hier door op ghenade moeste leven. = Pauli 435.

77. p. 62. Vanden verduldighen Socrates ende sijne huysvrouwen. = Pauli 471.

78. p. 63. Vanden cooplieden ende sommighe ruyteren, diese afsetten. = Pauli 490.

79. p. 63. Vanden sot, die den prince van Roncheuael wel hart op den neuse sloech, so hy meynde, een vlieghe daer van te keeren. = Pauli Anh. 19. Genauer aber stimmt: Thresor des recreations contenant histoires facetieuses etc. Rouen 1611. p. 238 (zuerst erschienen Douay 1605; Brunet, Manuel 5, 941); Du Moulinet, p. 169.

80. p. 64. Van eenen gheselle, die den keyser Octauiano seer ghelijcte, ende hoe cloecklijck hy hem op sijn vraghe antwoorde. = Pauli 502.

81. p. 65. Vanden coninck van Vranckrijck ende eenen vremden quidam. = Pauli 517.

82. p. 65. Vanden coninck van Vranckrijck, die sijnen lackeye vierhondert croonen schanck, om dat hy een luys van sijn cleederen gheuonden hadde. = Schertz mit der Warheyt 1563 Bl. 3a. Kirchhof, Wendunmut 2, 41.

83. p. 66. Vanden boer, die den voorseyden coninck een schoon rape schanck, waer voor hy hem acht hondert croonen dede tellen. = Schertz mit der Warheyt Bl. 2a. Kirchhof 2, 39.

84. p. 68. Vanden meulder, die den backer om broot badt, ende vanden goeden raedt, die den backer hem gaf, om niet te gaen bedelen. = Kirchhof 1, 289, nach Bebel, Facetiae 3.

85. p. 68. Vanden ghenen, die eenen esel voor een peert cochte. [Dem knecht haben die stattlichen Ohren gefallen.] = Thresor 1611 p. 233.

86. p. 68. Vanden boer ende den priester, die hem hadde leeren bidden. ['Schaep Godes' statt 'Lam Godes'.]

87. p. 69. Van twee malle Hollanders, die de landen wilden gaen versoecken, ende van hun avontueren, diese onderweghen hadden. = Unten Nr. I. Französisch Thresor 1611 p. 223.

88. p. 70. Vanden gast, die te Franckfoort eenen Jode met sijn coopmanschap deerlijck bedrooch. = Bebel, Facetiae 2, 46 Deutsch 1558 Bl. Kiij b.

89. p. 72. Vanden poortier ende den priester van Calenberch. = Pauli 614 nach Bebel 2, 56. Deutsch 1558 Bl. Kiiij a.

90. p. 72. Van twee gasten ende den bruytegom, die daer meynde, dat de bruyt heel cranck was, om datse de poort vol witmoes hadde.

91. p. 74. Van eenen doctoor inde rechten, den welcken eenen os seer quetsten, dat hy niet en wist, in wat been dattet was. = Des Periers, Nouvelles recreations nr. 11.

92. p. 76. Vanden schouwen esel, de welcke veruaert was ende verschricte, als men de bonnet af de. = Des Periers 27.

93. p. 78. Hoe monsieur Chelaut en Croise d'een des anders cause aen trock, tot Chelauts groote schade ende moeyte. = Des Periers 27.

94. p. 81. Vanden edelman, die wijn sou tappen, en hoe den tap inden pot viel. = Des Periers 45.

95. p. 83. Vanden edelman, die den borsensnijder d'oor af sneet. = Des Periers 56.

96. p. 83. Van Triboulet, den sot van coninck Franciscus, ende van sijn cluchten. = Des Periers 98.

97. p. 84. Vanden edelman, die seer heusschelijck cost by brenghen met eenen anderen, dat hem sijns heeren hoofmeester sijnen flouwelen rock ende coussens bestort hadde.

98. p. 84. Vanden dief, die eens andermans esel ontbant ende vercochte eenen anderen, dier dlijf vol slaghen om creech. [in Paris.]

99. p. 86. Een cloecke ende vrijmoedighe antwoorde van eenen moninck. [Franz I. macht den guten Ballspieler zum Abt.] = Thresor 1611 p. 238; Favoral, Contes et discours facetieux, Paris, 1615 p. 20.

100. p. 86. Vanden vorst van Vrieslandt [Roboaldus], die hem niet en wilde laten doopen. [Weil seine Verwandten nicht im Himmel seien]. Vgl. Domenichi, Facetie. Venetia 1581 p. 286; Favoral (1615) p. 23.

101. p. 87. Tvonnisse, dwelck sultan Solyman, turcx keyser, over eenen christen ende jode wees. = Unten Nr. II. Französisch: Thresor 1611 p. 26; Favoral (1615) p. 96.

102. p. 88. D'antwoorde, die Baiazet, turcx keyser, den hongerschen ambassaten gaf. [Sein Recht auf Bulgarien sind die Waffen.] Favoral (1615) p. 90.

103. p. 89. Vanden astrologus, die eenen anderen sijne doot voorseyde, ende selfs en wist hy niet de sijne. [Spielt unter Herzog Jan

Galeas von Mailand.] Vgl. z. B. Amusemens françois ou Contes à rires 1752 2, 112; Favoral (1615) p. 111.

104. p. 89. Van een ionck gheselle ende eens backers vrouwe. = Bebel 2, 92. Deutsch 1558 Bl. Niij b.

105. p. 90. Vanden schaepherder ende sijn auontueren. [Der Hirt findet das Schaf, für das er ein Lamm opfern wollte, im Rachen eines Wolf. Dazu die aus Pauli bekannte geschichte von der gelobten Kerze.]

106. p. 90. Van Alexander Magnus ende eenen zeerouver, dien hy ghevanghen hadt. = Pauli 351.

107. p 91. Vanden boer Jan Schenck ende meester Jan Brenges-meer advocaet. — Unten Nr. III.

108. p. 92. Van soldaten, die in garnisoen laghen. [Franzosen in Italien].

109. p. 92. Vanden ghierigaert, die sijn ghelt groef, dwelck hem ghestolen werdt, ende hoe dat hijt weercreech. [Er erzählt dem vermutlichen Diebe, er wolle an derselben Stelle noch mehr vergraben.] = Du Moulinet, 1612, p. 226.

110. p. 93. Van eenen italiaenschen consul ende een ander coopman. = Thresor 1611 p. 233.

111. p. 93. Van den astrologus, die des nachts inden put viel, soo hy meynde inde locht ende sterren te sien. — Vgl. Starter, Friesche Lusthof S. 261 ed J. van Vloten 1864.

112. p. 94. Vanden philosooph [Antipus], die al sijn ghelt en goet in zee wierp.

113. p. 94. Van Alexander Magnus ende sijnen raedtsheere [Perillus], dien hy veel goets schanck.

114. p. 95. Vanden coopman ende een slaue. [Americzatus in Constantinopel.]

115. p. 95. Vanden Lisboener, die hem liet duncken, dat alle schepen, dier aen quamen, sijn waren. = Thresor 1611 p. 230.

116. p. 95. Vanden vromen capiteyn Hannibal. [Hört den Vortrag des Formio.]

117. p. 96. Van Alexander Magnus ende van Titus sijnen dienaer.

118. p. 96. Van coninck Franciscus ende sijnen ondersaten.

119. p. 97. Van Alexander Magnus ende sijn ghiften, die hy Zenocrati schanck.

120. p. 97. Van twee mans, die met malcanderen keven (Philippus u. Catulus.]

121. p. 97. Van eenen franchois, die eenen Italiaen beriep, om datse aleueneensche wapen voerde. = Pauli 168, aber kürzer.

122. p. 98. Vanden eenen, die hem verhanghen wou, hadde hy moghen een coorde om een oortken hebben. [Dinarcus Fido.]

123. p. 98. Van twee philosophen, daer af dat d'een altoos loech en dander altijt creet. [Heraclitus und Democritus.]

124. p. 99. Van eenen, die een cleyn vrouken troude, ende oock waerom. [Leonidas.] Verg. Amusemens françois ou Contes à rires 1752 2, 106; Favoral, 1615. p. 234.

125. p. 99. Van een veneets edelman, die sijnen weert niet en wilde betalen, om dat die stadt den Venetianen toehoorde. [Bernardo in Padua.]

126. p. 99. Van eenen, die om een croone meer Franchoysen ghecocht hadde, dan hyer om hondert wel soude quyt worden. [In Lyon.]

127. p. 100. Van eenen, die de dieuen in sijn huys hoorde breken, ende daer niet toe en dede. ['Hier finde ich selber nichts.']

128. p. 100. Van eenen knecht, die ondertrout was, en doen en wilde hy de bruyt niet hebben. [Zu Hoboken in Campanien.]

129. p. 100. Van eenen gast die sijnen weert wijsmaecte, dat den hemel draeydde ghelijck de schotel, die voor hem stont. [Der Wirt dreht auch.] = Thresor 1611 p. 211.

130. p. 101. Vanden priester, dien sijn borse ghestolen werdt, midtsgaders proeuende eenen casuyuel voor een ander.

131. p. 102. Vanden edelman, die sijn wijf een cluchte vertrock, ende wat sy hem daer op antwoorde. [In Schottland.]

132. p. 102. Vande simme, die haers meesters dranck dronck, ende hoeser af te camer ghinck. = Des Periers 89; Du Moulinet, 1612, p. 29.

133. p. 103. Vanden hasewint, die eens schoenlappers cost ende eten telcken op fresten, ende hoet hem verginck. = Des Periers 18.

134. p. 105. Van dry clercken, die om haer latijns wille by na ghehanghen werden. = Des Periers 20.

135. p. 106. Van eenen quidam, die sonder sijnen cost peert ende leersen creech. = Des Periers 23.

136. p. 109. Vanden raets-heere, die zijns selfs muyl sonder sijnen wet wel diere betaelden. = Des Periers 25.

137. p. 111. Van Carolus Magnus. [Siegel am Schwertknauf.]

138. p. 111. Vanden keyser Theodosius. [Bezwingt den Zorn durch Aufsagen des Abc.]

139. p. 111. Vanden keyser Sigismundus. = Kirchhof, Wendunmut 1, 36. Thresor 1611 p. 204.

140. p. 112. Vanden coninck Alphonsus van Napels. — Vgl. Weidner, Apophthegmata 4, 263. Amusemens françois 1752 1, 70. Thresor 1611 p. 187; Du Moulinet, p. 171; Favoral, p. 139.

141. p. 112. Van eenen grooten heere, die sijnen sot een schoon peert ende een gouden keten schanck, om dat hy soude de tijdinghe van sijn victorie aen sijn huysvrouwe draghen, ende hoe hyt noch selver dede.

142. p. 113. Vanden sot, die tgheschil tusschen een aduocaet ende medecijn wees. [Vergleicht sie mit Dieb und Henker.] = Du Moulinet, p. 93.

143. p. 114. Van eenen clerck, die met toouerije wilde leeren omgaen. [Ein Student, der den Teufel beschwören will, wird gefoppt und in den Abtritt geworfen.]

144. p. 117. Van Symonides segghende, hoe datmen moet een yeghelijck wel doen, ia oock na sijn doot. [Warnung des dankbaren Toten. [Vgl. Petrarca, Rerum memor. lib. IV, Bernae 1604 p. 365.

145. p. 118. Met wat soeticheyt ende courtoisie een vroom prince [Antigonus] die quaetwillicheyt van sijn ondersaten berispen moet. — Vgl. L. Domenichi, Facetie, motti e burle (zuerst 1548) l. II p. 62. ed. Venetia 1581.

146. p. 118. Van Alcibiades, die den verduldighen Socrates vraechde, hoe hy allen de kijuagie sijnder huysvrouwen cost verdraghen.

147. p. 118. Vanden keyser Octauianus ende eenen griecschen poeet. = Pauli 506.

148. p. 119. Ghewelt noch eloquentie en hebben gheen macht ouer onmoghelijckheyt ende armoede. [Themistokles in Andros.]

149. p. 120. De vrouwen doen altemet mans-weerdighe weerden. [Weiber von Weinsberg. Vgl. Oesterley zu Kirchhofs Wendunmut 6, 242.]

150. p. 121. Vanden clerck, die gheenen wijn onghewatert en mocht drincken, om dat hy van eenen verwoeden hont ghebeten was. — Unten Nr. III.

151. p. 122. Van sommighe ghasten, die den wijn-tapper, deden sijn selven beclappen, als dat hy den wijn ghewatert hadde. = Unten Nr. IV.

152. p. 123. Vanden coninck Salomon, die den steen der philosophen maecte, ende wat die oorsake is, dat die alkemisten niet en connen ghecommen tot hunnen vermeet. = Des Periers 13.

153. p. 130. Van eenen sot, gheheeten Caillette. = Des Periers 2.

154. p. 132. Van eenen, die meynde een maecht te trouwen; maer twas ghemist. = Unten Nr. V.

155. p. 133. Van eenen dorpman, die sijnen esel sochte, daer hy op sadt. [Bauer Mancijn in der Picardie. Vgl. Phil. Hermotimus in Frischlini Facetiae selectiores Amst. 1660 p. 274: 'De rustico asinum, cui insidebat'. Thresor 1611 p. 196] Du Moulinet, p. 91.

156. p. 134. Van die obstinaetheyt eender vrouwen, die haren man luysbos oft luyspoock hiet. = Pauli 595.

157. p. 135. Comparatie der alckemisten teghen een vrouwe, die eenen stoop melcx ter merct waert droech. = Des Periers 12. Vgl. Kirchhof 1. 171.

I.

Nr. 87. *Van twee malle Hollanders, die de landen wilden gaen versoecken, ende van hun avontueren, diese onderweghen hadden* [1]).

Daer souden twee ionghe ghesellen wt Hollant tlant besoecken, om spraken te leeren. Als sy nv t'Antwerpen smorghens in een herberghe quamen, so begeerden sy tontbijten. Men vraechde, wat sy ontbijten wouden; sy seyden: Brengt ons een half dozijn eyeren! dwelck gheschiede. Als die eyeren nv ghesoden waren, soo dectemen die tafel met een servette ende sette die eyeren daer op ende broot ende bier daerby; so vraechdemen, oft sy anders niet en begeerden. Sy antwoorden: Neen. Soo bleuen se daer lanc op den anderen sitten kijcken, ende niemant en taster toe, om datter geen boter op die tafel en was. Ouer een wijl quammer een vanden knechten vragende, oft sy yet hebben wouden. So sach hi, datse die eyeren niet en aten, ende vraechde, hoet by quam. Doen seyden sy: Daer en is geen boter. Doen seyde die knecht: Ghij en hebtse niet geeyscht, ende hy ginck haer boter halen. Daer en tusschen seyde die een totten anderen: Laet ons wederomme gaen wandelen na huys; want wy sijn alree verre genoech, aengesien dat wy in een lant comen, daermen die eyeren sonder boter eet. Doen seyde die ander: Neen, lantsman, tmach noch wel passeren, aenghesien dat wijse met eijsschen crijgen connen. Soo ghingen sy voort ende quamen tot Valencijn toe. Daer [70] sijnde soudense gheerne broot ende anderen cost gecocht hebben; maer sy en costense niet ghecoopen, om dat sy die sprake niet en costen. So seyde d'een: Blijft ghij hier by dit kercxken staen, soo en verliesen wy malcanderen niet, ick sal gaen broot coopen.

1) Übereinstimmend im Thresor des recreations, Rouen, 1611 p. 223: 'De deux simples Hollandais qui vouloient aller veoir le pays, et des adventures qu'ils eurent par le chemin.' — Der letzte Teil der Geschichte wird sonst auch von einem Deutschen erzählt, der in Rom durch geberden zu essen verlangt und zum Zahnbrecher gewiesen wird.

Dus quam hy voor eens backers huys, daer die vrouwe des daechs tevoren groote onsprekelijcke pijne aen haer tanden gehadt hadde, ende sy hadden doen trecken. Soo wees desen Hollander metten vingheren na den mont, willende beteeckenen, dat hy broot coopen woude om t'eten. Dus dacht sy terstont: Dese knecht is in mijn spoor ghetreden, ende leyde hem met haer tot des tantreckers huyse, segghende: Treckt doch sijnen tandt wt; want hy doet hem so wee, dat hij niet gespreken en can. Doen nam den barbier een seruette. Die Hollander dachte: Tsal hier wel gaen, hier sal ick wat eten. Maer eer die Hollander hem huede, soo hadde hy eenen goeden tandt wt den mont getrocken. Ende die Hollander op, ende wech gheloopen metter seruetten noch op den hals, ende den barbier na, roepende: Wat, wildy my niet betalen, so geeft my mijn servet weder! Ende doen hy by sijnen ghesel quam, seyde hy: O lieve ghesel, nu ist hooch tijt, dat wy wederom keeren, want gaen wy voorder, wy en sullen niet eenen tandt in ons hooft houden.

II.

Nr. 101. *Tvonnisse, dwelck sultan Solyman, turcx keyser, ouer eenen Christen ende Jode wees* [1]).

Inde heerlijcke ende keyserlijcke stadt van Constantinople was een Christen, die op eenen Jode begeerde, dat hi hem vijf hondert Ducaten wilde leenen. De Jode en weygherdese hem [88] niet en wildense hem wel doen op alsulcke conditien, dat hi hem soude twee oncen vleeschs wt sijnen lichame gesneden voor woecker geuen. Als den termijn nv gevallen was, dat hem die Christen tghelt ende ooc den woecker weer

1) Über andre Bearbeitungen der Geschichte vom Fleischpfande vgl. Oesterley zu den Gesta Romanorum Cap. 195 (1872) und Bolte, Jahrbuch der deutschen Shakespearegesellschaft 21, 187 (1886). — Mit der Niederländischen Fassung stimmt überein: Thresor des recreations 1611 p. 26: 'Le iugement du sultan Soliman grand seigneur des Turcs.'

sou geuen, soo en wilde hy hem niet dan die vijf hondert gulden wederom geuen. De Jode dede hem dagen ende ontbietten voor trecht, om vanden woecker voldaen te worden. De turcsche keyser Solyman hoorde haerder beyder clachte ende aensprake, ende om de sake rechtueerdelijc te wijsen, dede een scheermes comen ende gaft den Jode, seggende: Om dat ghy u des rechts ende der justicien niet en sout beclaghen oft seggen, datmen v geen recht en dede, siet, snijt met dien scheermesse wt des Christens lichaem twee oncen vleeschs, dwelck ghy segt v te comen; maer siet wel toe, dat ghijs oock niet meer oft min en snijt! Oft by mijnen propheet Mahomet, soo sulder om steruen. De Jode siende, dat sulcx onmoghelijck was, schelde den Christen quijte.

III.

Nr. 107. *Vanden boer Jan Schenck ende meester Jan Brenges-meer advocaet.*

Een huysman hadde een gedinghe, ende om dat wijslijck te veruolghen, dachte, dat goet ware, dat hy hem beraden soude met M. Jan Brenges-meer aduocaet ende sijnen goeden vriendt. Dus nae hem vraghende ende raedt aen hem begheerende, seyde sijn knechts, dat hy onleech was, ende soude op een ander tijt wedercomen; dwelck hy dicwils ghenoech dede, maer altijts quam hy t'onpas ende en cost hem nimmermeer ter spraken comen. De boer van dat langhe wtstellen ende toeuen wert moeyeloos ende wist gheenen naerderen oft beteren raet, dan dat hy de naerste reyse een calf mede leyden soude (want de lammerkens sijn wat te cleyn om te schencken) ende also vragen nae mijn heer den aduocaet, de welcke tgebleer ende ghetier vanden calve hoorende deden incomen ende expedierden terstont sijn [92] saken. Waerom den boer blijde sijnde keerde hem omme ende seyde totten calue: Lieve socius, ick late v hier ende bedancke v vande goede expeditie, die ghy my hebt doen hebben.

III.

Nr. 150. *Vanden clerck, die gheenen wijn onghewatert en mocht drincken, om dat hy van eenen verwoeden hont ghebeten was.*

Een goet rijck mans soon wt Veurnambacht in Westvlaenderen, gebeten sijnde van eenen dullen ende verwoeden hont, schicte de vader met twee mannen, om hem te bewaren, in pelgrimagie nae Sinte Huybrechts [1]) int wout van Ardennen, daermen seer miraculeuselijck ghenesen wort ende secours crijcht van sulcke quetsuren; maer nae de bedeuaert moetmen sommighe dagen onderhouden seker ceremonien; onder ander moetmen den patient sijn hooft gheheel caluwe scheeren, hy en mach syn selven in gheen water oft spieghel sien, hy en mach geenen wijn drincken, die onghewatert is etc. Nu thuyswaert keerende, so nam hy sijnen wech, dat hy quam te logeren in de seer wijse ende vriendelijcke stadt van Louen, daer hy onlancx te voren ter studie hadde gheleghen. Dit vernomen hebbende sommige van sijne familiare gesellen ende mede-clercken sijn ghecomen in sijn herberghe, begheerende dien auont met hem vrolijc te sijne ende goede chiere te maken, d'welck also gebeurde. Maer binnen middelen tijde dat sy bancketeerden ende ghenoechlijck waren, so namen de bewaerders nauwe toesicht, dat heurlieder meester gheenen wijn en dranc, oft sy mengelden die eerst met water; niet te min, als sy ten vrolijcxsten waren, so was dese ionckman seer geimportuneert van sijnen liefsten socius om eenen [122] vollen beker wt te drincken, d'welc hy gedaen heeft, sonder datter yemant ghedachte, daer in wat waters te doene. Dwelc eene van de toesienders (maer te spade) geware wordende heeft daer af tgheselschap secretelijcken gheaduerteert, dies sy alle terstont perplecx ende verslaghen waren, sonder nochtans eenich semblant daer af te

---

1) Gaidoz, La rage et St. Hubert. Paris 1887.
Die eigentliche Pointe der Erzählung begegnet auch in Nr. 69 (nach Pauli 374).

maken. Als nu de pacient wte camer vertrocken was, om sijn water te maken, quam t'ioncwijf vanden huyse daer ouer tafel, ende verwondert wesende van soo subijten veranderinghe ondervraechde sy instantelijck, wat de cause was, dat sy, die terstont so vrolijck waren, nv hen so droeuich ende truerich ghelieten. Dies een van henlieden, die ouer haer stout was, seyde: Lieve Lijsken, tis hier al qualijck gheuaren; want onsen pacient heeft eenen back wijns onuersiens wtghedroncken, daer wy versuymt hebben water in te schencken, dwelck hem verboden is. Dies vreesen wy voor groot inconuenient. Is dat de oorsake, seyde sy, dat ghy ulieden soo druckich ghelaet, sijt gerust: daer en is niet, dat ulieden beletten mach, dat ghy soo vrolijck niet wesen en sout als te voren; want mijn meester goot noch ghister auont twee volle eemers op tvat. D'welck verstaende de gasten bestonden alle ghelijck seere te lacchen ende waren ghenuechlijcker, dan sy van te voren gheweest hadden, niet meer soo besorcht sijnde om des patients wijn te wateren. Dies niet te min noterende t'abuys vanden weert.

IV.

Nr. 151. *Van sommighe ghasten, die den wijn-tapper deden syn selven beclappen, als dat hy den wijn ghewatert hadde.*

Te Honscote (een dorp seer wel vermaert, bewoont ende ghefrequenteert om de draperije [123] vande sagen, diemen daer maect, als eenighe stadt in tgheheel landt van Vlaenderen) woonde eertijts eenen weert inde herberghe gheheeten T'groene huys, die de naem hadde van water inden wijn te doene, die hy vercochte, soot ooc warachtich was. Sommige ghecken, van tselve suspicie hebbende ende willende den twijfel experimenteren, ghingen op eenen tijt int selue huys pinteleren, met henlieden draghende in eenen schoonen snutdoeck een weynich bladerkens, die bouen op de watergrachten vlieten. Als sy nv een potken wijns oft twee hadden ghedroncken, deden sy in eenen vollen pot vier oft vijue van dese bladerkens, cloppende

om den weert. De welcke ghecomen sijnde hebben hem dit getoont ende ghevraecht, oft alsulcke bladeren op den wijn groeyden, die sy meenden, dat dwater voorbrachte. De weert seer beschaemt sijnde nae sommige blauwe excusatien ghinck heel ghestoort nae de keucken op sijn ioncwijf seer tierende ende gebeerende, segghende: Ghy beeste, heb ick v niet beuolen, dat ghij al tijt schoon water putten soudt, om inden wijn te doen? Ende siet, de ghasten hebbender bladeren in gheuonden, die op die water grachten wassen. Van te voren hadden de gasten een van henlieden gheschict ontrent de keucken, om te aenhooren, wat de weert voor een propoost soude hebben teghen syn dienstboden. Dwelck de gast verstaen hebbende heeft dat sijne ghesellen vertrocken, ende syn tsamen, nae dat sy betaelt hadden, van daer ghegaen ende en hebben de sake byden volcke niet vermindert.

V.

Nr. 154. *Van eenen, die meynde een maecht te trouwen, maer twas ghemist.*

Eenen backer binnen der stede van Nimmegen, nae dat hy langhe tijt ten houwelijcke versocht hadde een backers dochter, die hem een deuchdelijcke ende eerbare maecht te wesen dochte, [133] ymmers ten lesten heeft hijse ten houwelijck ghecreghen. Als hy nv den eersten nacht by sijne bruyt te bedde was ende sy beyde met grooten appetijt in Venus boomgaert ghehoueniert hadden, sprack de bruyt tot hem in deser manieren: Maer segt my doch, lief, can ick my in dit werk niet frayelijck schicken? Jae ghy inder waerheyt, antwoorde de backer. Alsoo, seyde de bruyt, spreeckt een yeghelijck, die by my slaept. Aldus beclapte de verloren maecht haer selven; anders soude sy voor een eerbaer maecht gheacht gheweest hebben, dwelck haer dicwils van haren man naermals verweten wert.

Berlin. JOHANNES BOLTE.

JUCHTLEER.

Het juchtleer komt, met zijn naam, uit Rusland; en de etymologie van *jucht* is waarschijnlijk reeds vroegtijdig in het Russisch gevonden, althans in een Nederlandsch boekje over de leerlooierij van 1789 staat: »De naam *Jugt* (eigenlijk *Juft*) ... betekend een *paar*, vermits bij de bereiding altoos twee huiden worden te zaamen genaaid." Dit bericht, op zich zelf niet ongeloofelijk, komt overeen met wat men leest in jongere werken. De twee aan elkander genaaide huiden vormen een zak, waarin men de roode vloeistof giet, wier kleur het leder ten slotte aanneemt. In den laatsten tijd echter is men bij het verven ook eene andere methode gaan volgen. [1])

Wat sinds lang bekend is, vindt men in alle woordenboeken: overal staat te lezen, dat *jucht* afkomstig is van het Russische *yuftĭ* dat *paar* beteekent. Men acht daarmede de zaak afgedaan, en in zekeren zin te recht. Doch wie van het Russisch eenige kennis heeft, kan zich niet onthouden van de opmerking dat *yuftĭ* voor het begrip *paar* toch een allesbehalve gewone term is; en wat hem nog meer treft is de vorm zelf, die geenszins het voorkomen heeft van Slavisch te zijn. Raadpleegt hij het Etymologisch Woordenboek van Miklosich, dan vindt hij tot zijn leedwezen niets meer dan hij reeds bij Grimm en anderen heeft gelezen: *yuftĭ* wordt door Miklosich in 't geheel niet verklaard.

Het Russisch heeft twee vormen: *yuftĭ* en *yuchtĭ*, maar geen van beide kan oorspronkelijk Slavisch wezen. Uit idg. *pt* wordt in het Germaansch *ft*, maar in het Slavisch *t*, b. v. in *netijĭ*, neef, gr. *ἀνεψιός*. Uit idg. *kt* ontstaat in het Slavisch niet *cht*, maar *št*, b. v. in *noštĭ*, nacht. Bij Dahl vindt men behalve *yuchtĭ* ook *yuchta*, dat de verklaring van het woord evenmin kan geven, en verder nog *yuchotĭ*, waaruit echter in het Russisch evenmin *yuchtĭ* kan worden als b. v. uit *lokotĭ* de tweede

1) Zie b. v. Brockhaus, *Conversations-Lexicon.*

o kan wegvallen. Er blijft dus geen andere onderstelling over dan deze, dat de naam van het *cuir de Russie* evenmin Russisch is als Hollandsch, te meer daar *yuchtĭ* ook in het Russisch betrekkelijk jong moet zijn; in het Oudslavisch althans komt het niet voor, gelijk men wel kon vermoeden.

In het zoo uitvoerige woordenboek van Dahl worden van deze vormen twee beteekenissen opgegeven, vooreerst die van *juchtleer*, en ten tweede die van »de drie akkers waartoe een stuk land achtereenvolgens wordt gebruikt," en waarvan de eerste bezaaid wordt met winterkoren, de tweede met zomerkoren, en de derde braak ligt; de drie akkers derhalve, bij de zoogenaamde *dreifelderwirthschaft* in gebruik. [1]) Hier is *yuchtĭ* dus, zij het ook niet een *paar*, dan toch een *stel* van bij elkander behoorende zaken. Aangenomen echter, op gezag van Miklosich, dat de oudere beteekenis inderdaad was *paar*, dan is de vraag: vanwaar kan het Russisch dien vorm hebben gekregen?

Het begrip *paar* en een vorm als *yuchtĭ* doen te zamen onmiddellijk denken aan een Indogermaanschen vorm als *yukti* of *yukta*, en wegens de *cht* schijnt de eene of andere Iraansche taal hier in 't bijzonder in aanmerking te komen. In het Skr. heeft *yukta* als substantivum de beteekenis van een *span*, in de Avesta komt *yuchta*, naar het schijnt, alleen voor als adjectivum. — Gesteld dat *yuchtĭ* of *yuftĭ* inderdaad uit het jongere Iraansch afkomstig is, dan zal ieder terstond vragen, of *yuftĭ* eigenlijk Perzisch kan wezen. Maar voor het latere Perzisch geldt als regel, dat eene oorspronkelijke *y* aan het begin van een woord overgaat in de palatale media *j*; vandaar *javân*, jong, *jav*, gerstekorrel, *jug*, juk. Voor idg. *yukta* zou men verwachten *jucht*, doch men vindt in plaats daarvan *juft*: die overgang van *cht* tot *ft* schijnt in het Perzisch anders zoogoed als niet voor te komen. [2]) In de literatuur beteekent *juft* voornamelijk iemand die met een ander een paar uitmaakt, derhalve

1) Bij Dahl kortheidshalve *fsjĕ tri pólya zemljí*,

2) Zie J. Darmesteter, *Etudes iraniennes*, 1, § 20 en § 55.

een *gezel*, een *gade* (zie het woordenboek van Vullers), doch men kan ook overal de beteekenis *paar*, *span* vermeld vinden, en dat wel als eene zeer gewone. De *j* als beginletter is niet alleen te vinden in den vorm der algemeene schrijftaal, maar ook in de dialecten, althans in eenige waaromtrent men is ingelicht [1]). Het beste is men bekend met het Kurdisch; in het woordenboek van Jaba-Justi wordt *djot* opgegeven in den zin van *paire*, *couple*, *jumeaux*. Doch Justi vermeldt in zijne *Kurdische Grammatik* ook *cukht* in denzelfden zin; hier is dus de oorspronkelijke *cht* bewaard, maar de palatale media is in de tenuis overgegaan, iets dat ook elders gebeurt, en dat waarschijnlijk ook zou hebben plaats gehad, indien de Perzische vorm *juft* in het Russisch was overgenomen, te meer daar het Russisch de palatale media *j* niet bezit: zoo is b.v. russ. *čemodán*, koffer, voortgekomen uit een oosterschen vorm met *j* [2]). Men kan het zoogoed als zeker achten dat uit perz. *juft* niet russ. *yuftĭ* kon worden.

Het schijnt echter, dat de hierboven uit Darmesteter aangehaalde regel niet absoluut is, althans er bestaat ook in het Perzisch ten minste één woord, waarbij de *y* aan het begin niet in *j* is overgegaan. Bij Vullers wordt *jug* vertaald met *lignum quod collo bovis aratoris alligari solet*, maar *yug* met *jugum*, en dit laatste moet blijkens verschillende woordenboeken een gewone term zijn. Doch misschien is *yug* een niet zuiver Perzische vorm, ontleend aan talen waarin de *y* altijd *y* bleef. Zulk eene taal moet b. v. het Ossetisch zijn, daarin althans beantwoordt aan Skr. *yava* niet *jav*, maar *yau*, *yev* [3]). De onderstelling kan niet gewaagd zijn, dat de naam van het juchtleer een Iraansch woord is, niet ontleend aan het eigenlijke Nieuwperzisch, maar aan eene taal waarin de oorspronkelijke beginletter *y* onveranderd bleef. Indien de overgang van *cht* tot *ft* in perz. *juft* als eene bijzonderheid moet worden beschouwd,

1) Zie *Recherches sur les dialectes persans par* E. Berésine, blz. 104 en 105.
2) Zie Miklosich, *Die türkischen Elemente* etc.
3) Zie Hübschmann, *Lautlehre der ossetischen Sprache*, blz. 42.

dan is er eenige kans dat in het Russisch de vorm *yuchtĭ* ouder is dan *yuftĭ*. Maar zou dan in het Russisch zelf in het overgenomen woord *ft* zijn kunnen ontstaan uit *cht*? Men denkt bij die vraag onwillekeurig aan eene andere soort van leder, die in het Russisch heet *safĭjan*, en waarvan de oorspronkelijke oostersche naam luidt *sachtiân*, waaruit in sommige Europeesche talen *saftian* is gemaakt [1]). Doch gesteld dat russ. *yuchtĭ*, *yuftĭ* inderdaad een Indogermaanschen vorm *yukti* of *yukta* vertegenwoordigt, dan zal het nog wel onmogelijk zijn te beslissen, in welk taalgebied van Azië of Europa de *cht* in *ft* is overgegaan.

Nog één punt moet worden opgehelderd. De Russische vorm *yuchtĭ* levert eenig bezwaar op wat de eindletter betreft. Deze klinkt wel niet als eene eigenlijke *i*, maar zij herinnert toch, naar het schijnt, aan een vorm die wel op eene *i* uitging; is dan de oorspronkelijke Indogermaansche vorm *yukti*? Dat is niet zeer aannemelijk, want in het Skr. b. v. heeft *yukti* altijd of bijna altijd eene abstracte beteekenis; veel liever zou men *yukta* als grondwoord onderstellen; maar hoe is men dan in het Russisch gekomen tot *yuchtĭ*? — In de boven aangehaalde plaats uit een werk van 1789 zijn met opzet enkele woorden weggelaten, er staat: »De naam *Jugt* (eigenlijk *Juft*), of, in het eenvoudige *Jufti*, betekend een *paar*." De schrijver, waarschijnlijk evenmin als zijn zegsman een taalgeleerde, moet hebben vernomen dat de vorm op *i* dient ter aanduiding van »het eenvoudige", — en een dergelijke uitgang *i* is wederom bekend uit het Perzisch, niet uit het Russisch. Zou men derhalve in de *ĭ* van *yuchtĭ* almede een bewijs mogen zien van Iraansche afkomst? De grondvorm zou dan kunnen wezen *yucht* (uit idg. *yukta*), vermeerderd met het lidwoord van eenheid: eene in het Perzisch althans zeer gebruikelijke verbinding.

Deze laatste redeneering echter steunt niet op goeden grond. De schrijver van het bovengenoemde Hollandsche werk heeft,

1) Zie Miklosich, a. w.

zooals hij zelf vermeldt, ook Duitsche boeken geraadpleegd, waaronder die van Beckmann, een hoogleeraar te Göttingen. In diens *Anleitung zur Technologie*, waarvan ik den vijfden druk (a°. 1802) heb kunnen inzien, staat eene verhandeling over de leerlooierij, en eene uitweiding over den naam *jucht* komt hier voor in een gedeelte, dat blijkbaar letterlijk in het Hollandsche werk is vertaald. In den Duitschen tekst leest men: »Der Namen *Juft*, oder in der vielfachen Zahl, *Iufti*, bedeutet ein Paar, weil bey der Zurichtung allemal zwey Häute zusammen genähet werden". Wat hieraan voorafgaat en wat er op volgt staat evenzoo in den Hollandschen tekst, en dus kan men er niet aan twijfelen of deze laatste is hier eene vertaling. Wat de hoogleeraar zegt is waar: het meervoud van russ. *yuftĭ* is *yufti:* hoe komt de Hollander er toe te spreken van *het eenvoudige* en niet van *het meervoudige*?

Men kan daarnaar gissen, — waarschijnlijk heeft hij *yuftĭ* verward met *yufti* —, in elk geval kunnen zijne woorden voor de bewijsvoering geen dienst doen.

A. KLUYVER.

GEZWICHT.

»Enghien molenair en zal noch en moet des nachtes malen, »alzet vier reve gezwichte wayet," *O. W. v. Amst.* 45, 21; zie *Mnl. Wb.* 2, 1723. Bij de herinnering, dat *zwichten* de term is voor het »oprollen van de zeilen eener molen" blijft deze plaats niet langer »duister", en wat er in »bedorven" is, laat zich herstellen door *gezwichtet* te lezen. »Het waait vier reven gezwicht" is dan in den mond van een molenaar eene soortgelijke overdrachtelijke uitdrukking als de »gereefde, dubbelgereefde, of: dichtgereefde marszeilskoelte" in dien van den zeeman. — Zie voorts: *Spiegel der Jongers* p. 3 (ook p. 18?), Van Beaumont's *Ged.*, p. 15, en de Wdbb. van Plantijn, Van Lennep, Van Dale, Ten Doornkaat Koolman.

L., 1891. A. BEETS.

MEDE, ALE.

Onder de woorden, wier verklaring groote, somtijds onoverkomelijke moeilijkheden oplevert, behooren, zoowel in het Indogermaansch als in andere taalgroepen, de namen der bedwelmende dranken. Zoo heeft b. v. lat. *vinum* (waaruit de Germaansche, Baltoslavische, Finsche en andere Europeesche woorden ontstaan moeten zijn: Got. *wein*, Lit. *wynas*, Slav. *vino*, Finsch *wiina* enz.), Gr. *οἶνος* tot veel onderzoek aanleiding gegeven. Volgens sommigen is het woord van den wortel *vi*, winden (slav. *viti*, winden, lit. *wyti*, winden, achtervolgen, lat. *vitis*, wijnrank), afkomstig, hoewel het in geen geval van Hebr. *jajin*, wijn, en Bask. *ayen*, *ayhen*, *aihen*, wilde wingerd, wijnstok, wijnrank, kan gescheiden worden, die even raadselachtig zijn als het Indogermaansche woord. Daardoor vervalt natuurlijk de mogelijkheid, dat Gr. *οἶνος* met Skr. *vēná*, verlangend, liefhebbend, zoude identisch zijn, al moge men ook Gr. *οἶκος* tegenover Skr. *vēçá* als parallel hierbij aanvoeren. Ook de oorsprong van Got. *leithus*, sicera, en de daarmede overeenkomende woorden in de andere Germaansche dialecten is twijfelachtig: het zoude met Ags. *líthe*, zoet, zacht, kunnen samenhangen, doch er is meer reden om het met Slav. *liti*, Lit. *lëti*, gieten, *lytùs*, regen, Skr. *rīyatē*, *riṇáti*, vloeien, doen vloeien, te verbinden, in welk geval het oorspronkelijk »vloeistof, drank" moet beteekend hebben. Hiervoor pleit de analogie van Bask. *ardo* (Guip. Bizc.), *ardao* (Bizc.), wijn, *arno* (Lab. Neder-Navarre), maar ook »drank" in het algemeen, welke woorden ik tot hun wortel zal trachten te herleiden. Er bestaat in het Baskisch een suffix *do*, waarmede tal van nomina zijn gevormd, b. v. *galdo*, verzoek (vgl. *gale*, lust, verlangen), *mardo*, zacht (vgl. *malba*, zwak, *malgu*, *malso*, zacht, week), *lerdo*, visschenaas, aardworm, *hildo*, »tranche de terre, que la charrue a tournée en traçant le sillon", *mordo*, druiventros, *mando*, muilezel, *ordo*,

vereenigd, gelijk, *mokordo*, »fiente, excrément", en het is niet te betwijfelen, dat *ardo* op dezelfde wijze van een wortel **ar* is afgeleid, aangezien uit *arno* blijkt, dat men niet aan een wortel **ard-* en het suffix *-o* mag denken. Deze wortel **ar* vinden wij terug in *arrain*, visch, *ar*, worm, *arraztia*, kruipen (»L'esp. *arrastrar* du basque?" v. Eys, Dict. B. F., p. 20), *ardura*, dikwijls (uit **ardu* en het casussuffix *ra*, naar; vgl. skr. *ṛtú*, dat eveneens van een wortel *ar*, gaan, is afgeleid; *ardura* beteekent dus »volgens den gewonen gang", »volgens den *ṛtú*", »dikwijls"), *ardura*, zorg (d. i. *ar-dura*, eigl. het gaan, vgl. ons »over iets gaan" in den zin van »iets beheeren", »de zorg over iets hebben"). De beteekenis van **ar* moet, zooals uit de aangehaalde afleidingen blijkt, die van »zich bewegen", »gaan", »loopen", »zwemmen", »kruipen" zijn geweest en *ardo*, wijn, *arno*, wijn, drank, kunnen oorspronkelijk niet anders dan »het loopende", »het vloeiende", dus hetzelfde, als men van *leithus* onderstelt, hebben aangeduid [1]).

Daarentegen behoort ons *bier*, evenals Slav. *pivo*, tot den wortel *pi*, drinken. Of Hongaarsch *bor*, wijn, Mordwinisch *pura*, bier, uit eene Indogermaansche taal zijn overgenomen en ook tot den wortel *pi* behooren, is vooralsnog evenmin te beslissen als de questie, of Hongaarsch *ser*, *sör*, Wogulisch *sar*, Ostjakisch *sur*, bier, zooals Anderson (Stud. zur vergl. der Indg. und Finn. Ugr. sprachen, p. 153) vermoedt, Indogermaansch is en met Skr. *súrā*, bedwelmende drank, wijn, brandewijn, samenhangt [2]).

---

1) *ar*, gaan, zich bewegen, is een der talrijke wortels, die het Baskisch met het Indogermaansch gemeen heeft. Skr. *arí*, vijandig, gaat eveneens op dezen wortel terug. Van de gemeenschappelijke wortels noem ik slechts *mar*, wrijven, fijnmaken; *gar* (Indg. *ghar*), branden; *gar*, wrijven, fijnmaken (*garagar*, gerst, *garau*, graankorrel, *gari*, koren, *gari*, dun, mager, schraal); *arg*, schitteren (*argi*, licht); *iz* (Ind. *as*), zijn; *kar*, (Indg. *kar* in Skr. *çarád*, *çíçira*: n. b. lit. *szarmà*, naast *szalnà*, Slav. *slana*, rijp), koud zijn (*horma*, rijp, *hotz*, uit **hor-tz*, koud, *karroin*, ijs).

2) Iraansch kan 't oeralaltaïsche woord niet zijn, daar het met *s* en niet met *h* begint: het zoude echter kunnen ontleend zijn in een tijdperk, toen de voorvaderen der Iraniërs nog de *s* bewaard hadden.

Wij hebben gezien, dat Got. *leithus* en Bask. *ardo* oorspronkelijk »het loopende, vloeiende" moeten beteekend hebben, maar bij de woorden *mede* en *ale*, aan wier etymologie dit opstel is gewijd, heeft de beteekenis van honigdrank en bier zich op eene geheel andere wijze ontwikkeld. In het Sanskrit komt *mádhu* als adjectief voor in de beteekenis van »zoet", »liefelijk" (eveneens *madhura*), als mannelijk substantief beteekent het »eerste lentemaand", »lente", als onzijdig substantief wordt het voor »zoetigheid", »honig", »zoete drank", »mede" gebruikt. Het Polynesisch heeft *mádhu* in den zin van »honig" (Maleisch *madu*) overgenomen. In de Europeesche talen heeft *mede* uitsluitend substantivische beteekenis. Gr. *μέθυ*, bedwelmende drank, wijn, Slav. *medŭ*, honig, wijn, Lit. *medùs*, honig, *midùs* (een mij onverklaarbare bijvorm van *medùs*), mede, Lett. *meddus*, honig, Oudpr. *meddo* (neutr.), mede, Ags. *meodo*, Ndl. *mede* enz. Men zoude het er al licht voor houden, dat de beteekenis van »zoet", »liefelijk" de oudste was en zich daaruit die van »honig" ontwikkeld had, doch hiertegen pleit niet alleen, dat het woord in geene andere talen dan het Indisch als adjectief wordt gebezigd en in geheel Europa slechts »honig", »mede", »bedwelmende drank" beteekent [1]) (ook in het Keltisch),

---

1) Voor het overgaan der beteekenis van „honig" tot „wijn": „Der hirte beraubte wilde bienenstöcke, die er im walde fand, und bereitete, wenn der fund reich war, *meth* aus dem honig" „der weinbauer mischte oft den honig, den er regelmässig gewann, in seinen wein und nannte diesen dann *μέθυ* oder *mulsum* und glaubte, der genuss davon schaffe ihm langes leben" (Hehn, Kulturpflanzen und hausthiere, p 117). Ten onrechte meent Hehn (p. 505), dat de bijënteelt van jongen datum is. Wel heeft Pictet gelijk, wanneer hij het als onzeker beschouwt, „que les Aryas primitifs aient pratiqué l'apiculture, malgré les coincidences, que présentent les noms de l'abeille et du miel", aangezien „ceux de la ruche, en effet, diffèrent partout" (Les origines Indo-Européennes, I, onder „L'abeille"), maar men is door de feiten gedwongen om met Krek (Einl. in die Slav. literaturgeschichte) aan te nemen, dat althans de Baltoslaven vóór hunne scheiding de bijën in korven teelden (Slav. *ulij*, lit. *awilys*, bijënkorf). Even ongemotiveerd is Hehn's bewering (p. 133), dat de Litauers het woord *alùs* uit het Scandinavisch zouden hebben ontleend, want, toegegeven „dass das bier ein erzeugniss und ein genuss des ackerbauers ist und zu seiner, wenn auch rohen herstellung eine technik fordert, die nur bei vorherrschendem ackerbau möglich ist" (p. 131), kan *alùs* zeer goed eene andere beteekenis hebben gehad dan

maar nog veel meer, dat er in de Oeral-Altaïsche talen eene groep van woorden voor »honig" bestaat, welke in klank met de Indogermaansche samenvalt en moeielijk daaruit kan zijn overgenomen, doch veeleer eene herinnering bevat aan een vèr verleden, toen nog verscheidene rassen als één volk tezamen leefden. Ik bedoel namelijk Mordwinisch *med*, Finsch *mesi*, gen. *meden*, stam *mede*, Estlandsch *mezi*, stam *mede*, Hong. *méz*, Wogulisch *mau*, Tataarsch *müd* [1]) en hunne verdere verwanten, die alle uit een ouder **medü*, **madu* ontstaan zijn. Als wij dit in aanmerking nemen, mogen wij wel met zekerheid vaststellen, dat *mede*, skr. *mádhu* lang voor het uiteengaan der Indogermaansche volkeren de beteekenis van »honig" had. Het is licht te verklaren, dat de Indiërs zoete of aangename dranken, spijzen enz. bij den honig vergeleken en zich bij hen de adjectivische beteekenis van »zoet", »liefelijk" ontwikkelde. Bij de meeste Indogermaansche volken — ook bij de Indiërs — ging de naam van den honig op den honigdrank, daarna bij uitbreiding op bedwelmende dranken in het algemeen over en reeds in het Indogermaansche tijdperk moet **mádhu* (**médhu*) naast »honig" ook »honigdrank" beteekend hebben.

Moeilijker echter is het om uit te maken, met welken Indogermaanschen wortel *mede* moet worden verbonden en het zoude volstrekt niet te verwonderen zijn, indien de wortel, waaraan zulk eene overoude afleiding als *mede* (de Oeral-Altaïsche woorden stemmen immers ook in suffix met de Indogermaansche overeen) haar ontstaan te danken had, reeds lang in onbruik was geraakt vóór de splitsing der Indogermanen in verschillende stammen. Toch meen ik den wortel van dit woord in Skr. *mad* te mogen herkennen, welks vele beteekenissen zich slechts uit een grondbegrip »zich voeden", »verzadigen"

„bier" en later op dezen drank zijn toegepast. Dat dit werkelijk het geval is, blijkt uit Oudpr. *alu*, mede, en de in den tekst aangehaalde woorden bewijzen, dat reeds de Indogermanen den honigdrank kenden.

1) Deze Tataarsche vorm is uit Pictet geput. Hierbij moeten ook nog Zyrjänisch *ma*, Tsjeremissisch *my* gevoegd worden.

laten verklaren en dat in Skr. *mátsya*, visch, Got. *mats*, spijs, *matjan*, eten, Ndl. *mes* (uit *mati-sahs*) wordt teruggevonden. Wat den vorm betreft, is er geen bezwaar om *mádhu* bij *mad* te brengen, want Skr. *máhant*, groot, behoort tot denzelfden wortel als Gr. *μέγας* en Skr. *ahám*, ik, is niet van Gr. *ἐγώ* te scheiden. Na dit alles aarzel ik niet om aan te nemen, dat Indg. **mádhu* (**médhu*) uit een ouder **madu*, voedsel, (afleiding van *mad*, voeden, evenals Got. *mats*, spijs, doch met het suffix *u*, als de neutra Skr. *páçu*, *jánu*, Oudpr. *alu*) is ontstaan, vervolgens »honig" en later eerst »honigdrank", »bedwelmende drank" heeft beteekend.

De overeenkomst met de Oeral-Altaïsche woorden bewijst echter, dat de beteekenis van »honig" tot een onheugelijken voortijd teruggaat en dat het woord **madu* reeds in eene periode, toen Oeral-Altaïers en Indogermanen nog één continuiteit van stammen vormden, in het bijzonder op *deze* spijs is toegepast. Eene andere afleiding van *mad*, nl. Skr. *mátsya* beteekent in den historischen tijd uitsluitend »visch", hoewel de formatie ervan ons leert, dat het eenmaal een algemeen woord voor »voedsel" moet zijn geweest.

Wat wij omtrent *mede* hebben gezien, kan ons bij het nasporen der etymologie van *ale* den weg wijzen. Mnl. *ale*, Ags. *ealu*, Eng. *ale*, Scand. *öl* heeft, voor zoover mij bekend is, steeds de beteekenis van »bier" en ook voor Lit. *alùs*, Lett. *allus* geven de woordenboeken slechts »hausbier". Maar in het Elbinger Vocabularium — een der weinige bronnen, die ons in het door zijne oude vormen zoo merkwaardige, doch weinig onderzochte Pruisisch een blik doen slaan [1]) — vinden wij *alu* door het Duitsche »met" verklaard. De analogie van *madhu* enz. maakt het waarschijnlijk, dat wij de beteekenis van »mede", »honigdrank" als ouder moeten beschouwen dan die van »bier" [2]).

1) Ook Brugmann's Vergl. Gramm. werpt slechts weinig licht op de moeilijkheden, die deze taal in klankleer en flectie oplevert. De verklaringen, door Nesselmann en Bezzenberger gegeven, zijn voor een groot deel zeer onwaarschijnlijk.

2) Voor Oudkerkslavisch *olŭ*, *olovina* geeft Miklosich (Etym. Wtb., p. 221) de

Door velen wordt *alu* als eene afleiding van *al*, steken, opgevat, m. i. ten onrechte: veeleer acht ik het aannemelijk, dat *alu* oorspronkelijk, evenals *madhu*, »honig" beteekende en van den wortel *al*, groeien, voeden, (evenals *madhu* van den wortel *mad*, voeden) is afgeleid, waarbij het o. a. door Leo wordt gebracht. Mijn vermoeden, dat *alu* »honig" beteekend heeft, wordt gesteund door de omstandigheid, dat men in het Sanskrit *ali* en *alin* voor »bij" aantreft. Men kan mij tegenwerpen, dat *ali*, *alin* ook »schorpioen" en het neutrum *ala* »schorpioensangel" beteekent en dat *ali*, bij, waarschijnlijk met *ali*, schorpioen, identisch zal wezen. Doch het is evenzeer mogelijk, dat er een *ali*, bij (eigl. nom. agens van *al*, voeden, dus »de voedende") naast een *ali*, schorpioen (eigl. nom. agens van *al*, steken, dus »de stekende") heeft bestaan en dat deze woorden slechts toevallig in klank overeenkwamen. Want het ligt voor de hand, dat deze klankgelijkheid tot verwarring aanleiding moest geven, vooral doordat de bij, evenals de schorpioen een »stekend" dier is en een »*ala*" heeft, en het is geenszins onverklaarbaar, dat de beide woordengroepen van *al*, voeden, en *al*, steken, in dit geval door elkander liepen (Skr. *ali*, *alin*, bij, schorpioen, *āla*, angel, *āli*, bij, schorpioen, *ālin*, schorpioen) [1]). Kort samengevat komt mijne meening hierop neder: van *al*, voeden, werden *al-u*, voedsel, honig, en *al-i*, de voedende (daarna als dichterlijke benaming op de honigschenkende bij toegepast) afgeleid. *Alu* nam later de beteekenissen van »honigdrank", »bedwelmende drank", »bier" aan, *ali*, bij, werd verward met eenige afleidingen van *al*, steken. Er bestaat ook een Indisch *ali*, bedwelmende drank, dat waarschijnlijk eveneens bij *al*, voeden, behoort.

---

beteekenis van „sicera". In het hedendaagsche Sloweensch is *ol*, *vol* „bier", *volar* „bierbrouwer". Finsch *olu*, *olut*, bier, uit het Scandinavisch.

1) Het is niet te ontkennen, dat men de bij ook „steker" zoude kunnen noemen en dat *ali*, bij, dus zeer wel van *al*, steken, konde zijn afgeleid, maar het bestaan van Skr. *alimaka*, bij, als synonym van *madhūka* (Bassia latifolia) maken waarschijnlijk, dat het bij een wortel behoort, welke verwantschap heeft met *madh*.

Naar ik hoop, zullen deze etymologieëen van *mede* en *ale* elkander tot steun dienen en de door mij aangewende pogingen tot verklaring dezer duistere woorden niet ten eenenmale vergeefsch zijn geweest.

Leiden, Jan. 1890. C. C. UHLENBECK.

AMPER.

Het oudste getuigenis voor het bestaan van het bnw. *amper*, zuur, in het Ned. Wdb. (II, 408) is dat van Plantijn. Onlangs vond ik toevallig een ouder voorbeeld, bij Berkhey, Nat. Hist. v. Holl. III, 1523 aangehaald uit »den bekenden, doch onder de Liefhebbers zeldzaamen Bredaschen Schapers Kalengier" van het jaar 1516: »Uit het Regiment in den Somer; Majus, Junius, Julius. Si (d. i. *de schapers*) eten suere ampere dinghen, om appetyt te crighen *enz.*" — Ik voeg hierbij dat het woord niet alleen in het Zweedsch (*amper*), maar reeds in het Onr. voorkomt, in den vorm *apr* (uit *appr* en dit uit *ampr*, zie Noreen, Altnord. Gramm. I, § 197, 1, *a* en 208) en met de beteekenissen: »1. slem, haard. 2. ilde medtagen, smertelig berørt af noget, i mislig Stemning" (Fritzner[2]); vergeleken met eng. *hardly*, nauwelijks, bevestigen deze beteekenissen nog zijdelings Prof. De Vries' verklaring van *amper*, ternauwernood (Ned. Wdb. II, 411). Het Etymol. Svensk Ordbok van Tamm brengt in dezen geen nieuws.

Leiden, Maart 1891. J. W. MULLER.

VERKLARING VAN EEN PLAATS IN DE RIJMKRONIEK VAN JAN VAN HEELU: VS. 2855.

Er wordt op de bedoelde plaats een tocht van de Hollanders, bondgenooten der Brabanders, tegen de Gelderschen in 1284 beschreven. Op dien tocht »braken si" (de Hollanders)

»Dies bochuys doen van Mere."

Wat is een bochuys? Niets: het woord komt nergens elders voor. Willems gist dat gelezen moet worden: blochuys; en die gissing ligt zeker voor de hand. Maar wat dan aan te vangen met den genitivus: dies? »Zij braken dies blochuys", gaat toch niet. Als Willems gelijk heeft, moeten wij aan zijn verbetering nog een tweede toevoegen en lezen: dat blochuys.

Maar Willems heeft geen gelijk. Een post in een rekening stelt hem in het ongelijk.

De archivaris van Leiden, Mr. Ch. Dozy, bezorgt voor het Historisch Genootschap te Utrecht de uitgaaf der oudste rekeningen van de stad Dordrecht. Verleden zomer kwam hij tot mij om opheldering, zoo mogelijk, van het opschrift boven een hoofdstuk der rekening van 1284: »Van der herevard, die men voer opten boeck van Mere". Ik was zoo dadelijk niet gereed om hem de plaats te verklaren. Van die heervaart herinnerde ik mij niet ooit gehoord te hebben: in de Hollandsche kronieken en oorkonden meende ik te weten dat er geen gewag van gemaakt wordt. Ik ging aan het zoeken en vond al spoedig dat Dr. Schotel, die indertijd zoo ijverig in het archief van Dordrecht gesnuffeld heeft, ook deze rekening kende. In de Beschrijving der stad Dordrecht, door hem en Smits gezamenlijk bewerkt, blz. 307, spreekt hij van »de heervaart naar de Beek van Meeren bij Maastricht". Maar die beek (gesteld dat zij bestaat) kan ons niet baten, want in het handschrift staat duidelijk: boeck. Ik wendde mij vervolgens tot de Brabantsche kronieken, in de eerste plaats tot Van Heelu, en niet te vergeefs: ik vond er blijkbaar dezelfde heervaart beschreven, vs. 2840 vgl., en in die beschrijving het vers, dat ik hierboven

aangehaald heb. Dat vers verklaarde het opschrift in de rekening, gelijk het op zijn beurt door het opschrift verklaard werd. Wat er nog aan ontbrak om ons alles te doen verstaan droeg het Oorkondenboek van Gelre van Sloet van de Beele bij, waarin wij omstreeks dezen tijd herhaaldelijk een edelman aantreffen, Johannes dictus Bůc de Meren: zie het register i. v. Buch. Hij was geen onderdaan, maar een aanhanger toch, van Gelre, en werd in den slag van Woeringen, naar ons Van Heelu zelf vs. 6922 verhaalt, gevangen genomen. De rekening heeft dus een heervaart op het oog tegen (het Huis van) den Bok van Mere, en bij Van Heelu moeten wij lezen:

Daertoe ooc braken si
Dies Boc(s) huys doen van Mere.

Dit is thans alles duidelijk; maar waar lag dat huis en het dorp van Mere? Willems en Schotel antwoorden beiden: in de buurt van Maastricht; maar zonder het te bewijzen. Mij kwam het onwaarschijnlijk voor, dat de Hollanders zoo ver getogen zouden zijn. Er waren koggen bij gebruikt, dus lag de plaats waarschijnlijk aan het water, aan de Maas. Ik zocht op de kaart de Maas langs van Dordrecht opwaarts, en bespeurde spoedig wat ik zocht en wat ik mij nu schaamde niet terstond, zonder behulp van de kaart, bedacht te hebben. De Mere van den Bok is Boxmeer. De proef op de som gaf de Tegenwoordige Staat der Generaliteitslanden, waar blz. 290, gezegd wordt: »De Baronij van Boksmeer maakte eertijds een gedeelte uit van het land van Kuik en werd door de oude heeren van Kuik bezeten. Sedert is zij ... aan het geslacht van Bok geraakt; Johanna, dochter van zekeren Jan Bok, bracht haar ten huwelijk aan Pieter van Kuilenburg, die dezelve vóór het jaar 1367 als vrij eigen goed bezat". De vader van deze Johanna zal denkelijk dezelfde Jan de Buc van Mere wezen, die op het jaar 1353 in Nijhoff's Gedenkwaardigheden, II blz. 64 voorkomt, en die weer een kleinzoon of een neef zijn kan van onzen Bok, wiens huis door de Hollanders in 1284 gebroken werd.

R. FRUIN.

LEVEN VAN SINTE AMAND.

In afwachting dat van het *Leven van Sinte Amand* een nieuwe uitgaaf bezorgd worde — wat, met het oog op het klein getal exemplaren waarop de bestaande getrokken werd (38 nl.), op hare vele gebreken, en vooral op de waarde van het werk zelf, zeer wenschelijk is — heb ik nagegaan in hoe ver de verbeteringen, door Prof. de Vries, Eelco Verwijs en Dr. Verdam voorgesteld, in het handschrift zelf te vinden zijn.

De lezing, door Verwijs voor de volgende verzen voorgesteld, is werkelijk die van het handschrift:

I. 27; 442; 552; 660; 2385; 3085; 3263; 4557; 4614; 4973; 5612; 5917.

II. 148; 380; 450; 472; 1414; 1985; 2686; 2851; 3173; 3456; 5364; 5841; 6211.

In de volgende verzen komt de lezing van het handschrift de door Verwijs voorgestelde zeer nabij:

		Handschrift.	*Verwijs.*
I.	863	lievin	Lievien
	1015	wachten	wachte
	1141	de gonen	den gonen
	3031	heeft di	heefti
	4580	sustineerent	sustineeren
	5047	widese	wiedese
II.	1980	dede	deet of daet
	2428	duchden	deuchden
	2599	gheweesen	ghewesen
	5860	verstout.	verstoet.

Dus, op tien gevallen, vijf, waer slechts een verschil van spelling bestaat, hier volledigheidshalve opgegeven. In II 2599 heeft er werkelijk *gheweest* gestaan; maar het werd door den afschrijver zelf in *gheweesen* veranderd. Wellicht heeft Blommaert zich de zaak omgekeerd voorgesteld.

In vss. I. 863, 3031, 5047, II 1980, 2428, 2599, 5860, is de lezing van het handschrift dus in orde. Wat de andere verzen betreft, de lezing van Verwijs zal daar wel de ware zijn.

De opening, door Blommaert tusschen I 3315 en 3316 gelaten, is in het handschrift niet.

Het bijv. nw. *namecont*, door Blommaert in vss. 1111, 2502, 3809 in twee woorden geschreven, wat door Prof. de Vries in zijne *Taalzuivering* verbeterd werd, staat in het handschrift werkelijk niet in één woord. Maar het gebeurt zoo veel in de hss., dat deelen van een zelfde woord gescheiden zijn, dat er geen twijfel mogelijk is, of een adj. *namecont* is bedoeld.

De door Dr. Verdam verbeterde verzen staan foutief in het handschrift.

Gent, Februari 1891. WILLEM DE VREESE.

DER WERELD LOOP.

(Medicijnboek Gotha, p. 145.)

Noch den sternen so richtet sik der werlde lop, dat segge ik dich, noch den soven planeten, de also sint geheten: Saturnus, Jupiter, Mars, Sol, Venus, Marcurius, Luna. De erste dach is der sunnen, de planete de hetet sol; de andere is der mane, der planeten luna; de dorde Mars, de verde Marcurius, de vefte Jupiter, de soste Venus, de sevende Saturnus.

Nu merke: in der stunde solis so is gud to sprekende myt vorsten ofte myt heren unde myt hoveschen vrouwen to redende in eren husen. In der stunde lune is dat begin to goden lucke unde to rike dage unde dat sik snel apenbaren schal. In den stunden Marce ofte in den daghen Marce so is gud to stride to tende ofte in den watere to badende unde ok twedracht to makende. In den daghe ofte in der stunde Marcurii is gud to wysschede unde

ok kindere to der schole to settende, de leren vlitliken. In den daghen ofte in der stunde Jovis so machstu vrede maken unde is gud vor heren to gande. In den daghe ofte in der stunde Veneris so is gud to ovende dat to der leve denet, also myt den vrowen. In deme daghe ofte in der stunde Saturni so is alle dingk to ovende myt der hast dat to allen argen denet unde dat is an den sonnavende. Also machstu in allen dagen unde in allen stunden dy vorseen unde beginnen also hir vorschreven steit; sunder oft eyn wolde eyn expriment maken dat waraftich wesen scholde, de schal weten in wat tid in welker stunde, in welkeme daghe, dat he wete in welkem lichte und in wat planaten in deme mane regneret, unde he en kan anders neyn expriment maken, schriven ofte oven, sunder he sy in enen effen tale der manen.

Utrecht. J. H. GALLÉE.

DE PERCHEVAEL EN HET HAAGSCHE LANCELOT-HANDSCHRIFT.

De heer F. van Veerdeghem te Luik heeft de beoefenaars onzer middeleeuwsche letterkunde zeer aan zich verplicht door in de *Bulletins de l'Acad. royale de Belgique* 3 Serie XX (1890) p. 637—688 de twee, als 't ware door hem opnieuw ontdekte fragmenten eener vertaling van *Li contes del Graal* of den *Roman van Perchevael* uit te geven, waarvan J. H. Bormans in 1857 het bestaan mededeelde [1]), maar die sedert verloren schenen, zoodat men totnogtoe niet wist, in welke betrekking zij stonden tot de fragmentarische bewerking van denzelfden roman in het groote Haagsche Lancelothandschrift, en dus slechts kon vermoeden, dat de geheele roman van Chrestien de Troyes bij ons vertaald zou zijn. Dat vermoeden is nu zekerheid geworden. De fragmenten bevatten samen 736 verzen; hetgeen tusschen de beide stukken ontbreekt moet even groot geweest zijn als ieder der fragmenten, dus een stuk van 368 verzen, geschreven in twee kolommen op vier bladzijden. Het bewaard geblevene blijkt de vrij getrouwe vertaling te zijn van vs. 6940—7217 en 7538—7866 van *Li contes del Graal* volgens het handschrift van Bergen, het eenige dat uitgegeven is.

De Heer Van Veerdeghem heeft ons de vergelijking gemakkelijk gemaakt door als bijlage tot zijne uitgave ook den Franschen tekst te doen afdrukken en tevens de overeenkomstige stukken uit het Lancelothandschrift. De vergelijking zelf heeft hij aan zijnen lezer overgelaten, en toen ik die verricht had, bleek het mij, hoe uiterst gewichtig deze uitgave niet alleen op zich zelf was als bijdrage tot onzen middeleeuwschen letterschat, maar vooral ook als onwaardeerbaar hulpmiddel voor de hoogere critiek van het Lancelothandschrift. Men vergunne mij daarom de uitkomsten mijner vergelijking hier mee te deelen.

1) *Dietsche Warande* III bl. 114 vlg.

Aangaande de wijze, waarop de roman van Perchevael in het groote Haagsche handschrift was ingelascht, heerschte totnogtoe veel onzekerheid. Het bleef vooreerst nog de vraag, of de geheele Perchevael indertijd vertaald en die vertaling slechts gedeeltelijk in het Haagsche hs. opgenomen was, dan of de compilator van dat hs. zelf het stuk van den Perchevael, dat hij opnam, vertaald had om het in zijn hs. op te nemen. Het eerste werd wel waarschijnlijker geacht, maar kon toch nog niet bewezen genoemd worden. Het was vervolgens de vraag, of de compilator zijn uittreksel ongeschonden had opgenomen of wel het door bekorting of uitbreiding had omgewerkt. Vergelijking met het Fransch wees zoowel op bekorting als uitbreiding, maar of dat het werk van den compilator was, wist men niet. Ten derde was het nog niet uitgemaakt, of Lodewijk van Velthem, wiens »boec" het Lancelothandschrift heette, de compilator er van geweest was, of alleen de bezitter. Ook hier werd de waarheid wel gegist, maar het strikte bewijs ontbrak.

De medegedeelde fragmenten nu geven ons het recht tot de volgende stellingen: 1° eene vertaling van den geheelen Perchevael heeft bestaan; 2° die vertaling is gedeeltelijk door den compilator van het Haagsche hs. ingelascht; 3° de compilator heeft die vertaling sterk omgewerkt, zoowel door bekorting als door interpolatie; 4° de compilator was ongetwijfeld Lodewijk van Velthem.

Het bewijs voor de eerste stelling is gemakkelijk te leveren. Een stuk, dat de compilator van het Haagsche hs. niet had opgenomen, nam. vs. 7591—7892 van het hs. van Bergen, waarin Perchevael's verwildering, zijne ontmoeting met eene schaar boetelingen en zijn inkeer bij eenen kluizenaar, die dan zijn oom blijkt te zijn, verteld worden, vindt men in de fragmenten vertaald als fr. II vs. 58—368. Slechts van de laatste dertig verzen ontbreekt de vertaling, omdat het fragment niet verder bewaard is. Daar het nu blijkt, dat de compilator dat stuk opzettelijk heeft weggelaten, ofschoon hij het vóór zich had, mag men aannemen, dat hij ook wel het overige, door

hem weggelatene (met name het geheele begin, vs. 1—5980 van den Franschen tekst) in vertaling vóór zich zal gehad hebben. Wij weten trouwens, welke reden hij voor het weglaten kon hebben. De Fransche schrijver van den *Lancelot* had Chrestien's roman gedeeltelijk, maar sterk omgewerkt en eigenlijk alleen naar den inhoud, in zijnen roman opgenomen, en de geschiedenis van Perchevael was dus in hoofdzaak reeds in den Nederlandschen *Lancelot* vervat. Alleen de avonturen van Walewein, die Chrestien even uitvoerig had behandeld als die van Perchevael, en die tegenhangers tot elkaar moesten vormen, waren door den schrijver van den Franschen *Lancelot* ter zijde gelaten, en konden dus door onzen compilator worden ingevoegd uit de Nederlandsche vertaling van den *Perchevael.*

Hadden wij vroeger nog geene reden om de fragmentarische vertaling van den *Perchevael* ouder te achten dan het begin van de veertiende eeuw, voortaan bestaat er alle aanleiding om de vertaling van den *Perchevael* reeds in de dertiende te stellen.

De tweede stelling, dat de compilator niet onafhankelijk van de bestaande vertaling zijne eigene vertaling heeft ingevoegd, maar wel degelijk van die bestaande vertaling gebruik heeft gemaakt, wordt bewezen door de groote, zeker niet toevallige, overeenkomst van beide vertalingen. Tegelijk echter met die overeenkomst blijkt ook het groote verschil, m. a. w. de waarheid van de derde stelling, dat de compilator de vertaling sterk heeft omgewerkt. Beide punten kunnen wij gevoeglijk tegelijk met elkaar behandelen.

Ik begin met een paar voorbeelden uit beide bewerkingen aan te halen In *Perchevael*, fr. I vs. 17—26 leest men:

»*Dat derde seinde hi hare dochter,*
Die dies levede vele te sochter
Alsi iet hadde, dat hare versierde;
Hare ander dochter *seindi tvierde,*
Die niet en was behagelre min;
Aldus bestaede hi sin ghewin.
Ende als min her Walewein sach,

Dat ginc over den middach,
En wilde hi langer tornieren niet,
Ende met desen die tornoi sciet."

In het Lanc. hs. is dat aldus verkort: *Lanc.* II vs. 37543—48:

»Terde sindi harre dochter *ter stede*,
Dat vierde harre *suster mede.*
Aldus bestaetdi sijn *bejach*;
Ende doen tginc om den middach,
Done wildi nember torniren,
Ende die tornoy *began falgiren.*"

Men ziet, dat de compilator inderdaad handig heeft bekort, maar toch zoovele verzen van zijn origineel ongeschonden heeft gehouden, als hij bij zijne methode doen kon. Toeval kan hier niet in 't spel zijn. 't Is waar, het Fransch staat hier door de kortheid merkwaardigerwijze dichter bij de vertaling van den compilator dan bij die van de fragmenten: het heeft, vs. 6960—6962:

»Une de ses II filles ot
Le tiere, et l'autre tot le quart,
Et li tornoiement départ;"

maar de verzen van het fragment:

»Die dies levede vele te sochter
Alsi iet hadde, dat hare versierde,"

worden toch iets vroeger in het Fransch teruggevonden, nam. als vs. 6958 vlg.:

»De l'autre à la femme s'aquite
Au vavassor, qui il moult plot,"

terwijl die woorden in het fragment, waarmee het Lanc. hs. bijna letterlijk overeenstemt, vertaald zijn met vs. 15 vlg.:

»Dat ander sendi ter herberghen binnen
Her Garijss wive, sire werdinnen."

Het »qui il moult plot" is dus van de moeder op de dochter overgebracht. Ook verdient het opmerking, dat de woorden »dat ginc over den middach", die zoowel in Lanc. als in het fragment voorkomen, maar in het Fransch ontbreken, bij nader

inzien alleen verplaatst blijken, daar wij in 't Fransch als vs. 6966 vinden: »N'il nestoit pas encore midi". De overeenstemming in het verplaatsen dezer, eenigszins gewijzigde, opmerking bewijst dus weer de afhankelijkheid der eene Nederlandsche vertaling van de andere.

Somtijds zijn eenige verzen achtereen bijna geheel gelijkluidend, b.v. *Perch.* fr. I vs. 294—300:

»Dus reet met min her Waleweine
Gene ridder met ghemake
Bescouwen mengherande sake
Tessi toten torne quamen.
Cnapen spronghen, diese vernamen
Ter porten comen, ende hebben saen
Die ors ende dat harnasch ontfaen."

Vgl. *Lanc.* II vs. 38287—91:

»Dus redense te gadere met gemake.
Her Walewein bescoude menege sake
Eer si toten torre quamen.
Knapen sprongen op, do sijt vernamen
Ende hebben heren Waleweins part ontfaen."

Het harnas, dat de compilator heeft weggelaten, komt in 't Fransch werkelijk voor, waar vs. 7165 gesproken wordt van

»Tous les chevaux et l'autre ator."

Verder stemmen de Perchevaelfragmenten met de omwerking in het Lancelothandschrift overeen in eene afwijking van den Franschen tekst. *Perch.* II vs. 54 heet Walewein's schildknaap *Jonet*, evenals *Lanc.* II vs. 38676, terwijl in het Fransch alleen van »li varlet" gesproken wordt; maar wij vinden toch ook in 't Fransch, vs. 7070 *Yonet* genoemd, evenals *Perch.* I vs. 159, 166, 173, waar in het overeenkomstig gedeelte de compilator door bijzonder veel weg te snoeien ook den naam heeft uitgelaten, die dus later bij hem als uit de lucht komt vallen. Of de vertaler van den *Perchevael* in het tweede fragment den naam zelf heeft ingevoegd, dan wel of hij dien in zijn origineel vond, weten wij niet, maar het laatste is niet

onmogelijk. Immers de tekst van Bergen kan niet dezelfde zijn, dien de vertaler voor zich had, zooals ik reeds vroeger [1]) voor de omwerking in den *Lancelot* aantoonde en zooals nu ook, op dezelfde gronden, voor de vertaling van den *Perchevael* waar blijft.

Nog andere voorbeelden aan te halen ten bewijze, dat de compilator van het Lancelothandschrift dezelfde vertaling heeft gebruikt, waarvan wij nu de fragmenten bezitten, schijnt mij overbodig. De uitkomst eener nauwkeurige vergelijking leert, dat van de 150 verzen van het Lanceloths. (*Lanc.* II vs. 37532—83 en 38233—330), die den inhoud van het eerste fragment bevatten, 84 letterlijk zóó of met slechts zeer geringe afwijking ook in het fragment voorkomen [2]), terwijl de eerste 57 verzen van het tweede fragment zoo goed als volkomen overeenstemmen met *Lanc.* II vs. 38613—80. Het verschil bestaat daar niet in bekorting, maar in uitbreiding. De compilator heeft door tusschenvoeging eener opmerking, die ook in 't Fransch ontbreekt, en door van één vers om 't rijm twee te maken, elf verzen meer geleverd.

Tegenover eene zoo geringe uitbreiding staat eene bijna doorloopende bekorting. Van de 368 verzen, waaruit het eerste fragment bestaat, heeft de compilator, zooals wij zagen, 150 gemaakt. Zoo is het aardig om te zien, hoe hij vs. 106—176, waarin de jacht op een wit hert beschreven wordt, tot 14 verzen (*Lanc* II vs. 38239—52) bekort heeft. Opmerkelijk is het, dat hij daar de dieren *hinden* noemt, die in de vertaling van den Perchevael *wilde* heeten. Ook *Esopet* XL vs. 2 en 11 vindt men dat woord *wilt*, stellig in de beteekenis van *hert*, ofschoon het oorspronkelijke *formica* heeft en wij er dus *miere* zouden verwachten.

Tot de gedeelten, die de compilator het meest heeft besnoeid,

1) Inleiding op de uitgave van den *Moriaen*, bl. 4 vlgg.

2) Het zijn van *Perchevael* fr. I vs. 7—9, 11—17, 22, 24 vlg. 32—34, 69—72, 87, 89—99, 102, 115, 155, 169 vlg., 185, 189, 228, 235 vlg, 294—298, 302—304, 306—310, 313—316, 319 vlg., 323, 329—339, 350—357, 362 en 366.

behoort *Perch.* I vs. 243—293, welke vijftig verzen bij den compilator tot zes (*Lanc.* II vs. 38281—86) zijn ingekrompen. In den *Perchevael* worden daar uitvoerig de ambachten opgenoemd, die in de prachtige stad, welke Walewein bezocht, worden uitgeoefend; maar de compilator zegt er eenvoudig van:

»Daer sach her Walewein oec mede
Alrehande ambacht maken
Van so meneger, messeliker saken,
Dat ict niet vertrecken conde.
En doech oec niet te deser stonde".

Dat *conde* is kostelijk: het beteekent *wil*, want hij had het maar voor 't overschrijven. Het volgende vers behelst, zooals men ziet, eigenlijk eene critiek op het oorspronkelijke, maar zulk eene soort van critiek als diegene oefent, die een dor verhaal van feiten verkiest boven eene gedetailleerde schildering. Men begrijpt hoe onder 's compilators handen het dichtwerk van Chrestien, wiens kracht vooral ook in zulke schilderingen gelegen was, alle geur en kleur moest verliezen.

Toch heeft de compilator ook eene enkele maal iets ingevoegd. Terwijl men in *Perch.* fr. I vs. 58—60, in overeenstemming met het Fransch, leest:

»Soe quam die here van der port
Ende dancte hem der eren saen,
Die hi sinen kinde hadde gedaen",

heeft de compilator, *Lanc.* II vs. 37560—64:

»Haer vader quam oec daer naer
Ende dankets hem, ende die werdinne
Ende beide haer dochtere oec met sinne;
Ende her Garijn dancte hem mede
Der eren, die hi hen allen dede".

Hij schijnt het dus beleefder gevonden te hebben, dat de geheele familie van Walewein afscheid nam, maar vergat, toen hij »*beide* haer dochtere" noemde, dat Walewein met eene van deze reeds in gesprek was, toen »haer vader quam". Van slordigheid is de compilator dus niet vrij te pleiten.

Eene andere invoeging lezen wij, *Lanc.* II vs. 38645—51:

»Maer ic moet tirsten varen
Ene joncfrouwe verloessen te Montesclaren,
Die ic mi vermat ere
Te verloessene ut haren sere
Eer Gingambrisiel beriep mi.
Daerna varic, wildi,
Dat spere soeken een jaer".

In den *Perchevael* ontbreken deze regels, zoowel in het Fransch als in de vertaling; en dat is ook niet vreemd. Zij hebben betrekking op een avontuur, dat in den *Perchevael* niet voorkomt, maar dat de compilator van het Lancelothandschrift uit onbekende bron midden tusschen de verschillende brokken van den *Perchevael* heeft ingelascht. Het begint met *Lanc.* II vs. 36980—37029, wordt dan voortgezet vs. 37584—38229 en voltooid met vs. 38680—39136. Ware dit verhaal ook in de vertaling van den *Perchevael* opgenomen, dan zou een gedeelte er van daar hebben moeten volgen op vs. 99, dat overeenstemt met *Lanc.* II vs. 37583, maar vs. 100—102, die er op volgen:

»Done wildi langer lette(n) niet:
Hi reet met hasten al den dach.
Dies nachts hi tenen closter lach",

sluiten aan bij *Lanc.* II vs. 38233—38:

»Daventure doet ons weten,
Dat Walewein, die riddere vermeten,
Doe hi orlof hadde genomen
Te Tyntavel, dat hi es comen
Soe verre gereden, dat hi versach
Enen cloester, daer hi snachs lach".

Het blijkt nu meteen, dat *Daventure* niet een woord is uit het oorspronkelijke, maar door den compilator eenvoudig gebruikt wordt, om te kennen te geven, dat hij tot eene andere geschiedenis overgaat, na de vorige, waarschijnlijk om wat afwisseling te brengen in zijn verhaal en de nieuwsgierigheid van

den lezer te prikkelen, afgebroken te hebben met het plan die later voort te zetten.

Wij zien nu ook, dat Jonckbloet ongelijk had, toen hij schreef: »Die toevoegsels zijn waarschijnlijk niet van de hand van den interpolator, maar van den vertaler, die dus schijnt gewerkt te hebben naar een tekst, welke belangrijke afwijkingen van de gewone lezing bevatte" [1]). Het verhaal van de »joncfrouwe van Montesclare" wordt, zooals wij zagen, evenmin in de blijkbaar door den compilator gebruikte vertaling van den *Perchevael* als in het origineel gevonden, en datzelfde zal nu ook wel van de andere invoegsels (*Lanc.* II vs. 39543—39567, 40786—41420 en 41660—41844) mogen aangenomen worden. Zij zijn dus inderdaad van den compilator en denkelijk door hem aan een anderen roman, dien wij niet kennen, ontleend. Daar de »joncfrouwe van Montesclare" ook voorkomt in den *Torec* (vs. 756—1003, 1224—1307, 1620—1901), waar zij Mabilie heet, zou het niet vreemd zijn, indien het eerste der stuksgewijze ingelaschte verhalen uit den *Torec* hierheen verdwaald en daarom later bij het overschrijven van den *Torec* daaruit weggelaten was.

Ten slotte leeren de Perchevaelfragmenten ons, dat Lodewijk van Velthem wel degelijk de compilator en niet slechts de bezitter van het Lancelothandschrift was, daar zij ons in de gelegenheid stellen, de manier na te gaan, waarop de compilator arbeidde, en op te merken, dat die manier volkomen overeenstemt met hetgeen wij van Velthem weten. Reeds zeiden wij terloops, dat de compilator van slordigheid niet is vrij te pleiten. Welnu, Velthem staat als even slordig bekend. Hij is met de minste moeite gediend en bekommert er zich niet om, of hij door zijn bekorten ook tevens te kort doet aan de waarheid of de duidelijkheid.

Een merkwaardig staaltje daarvan levert ook weer de Lancelotcompilator. In de Perchevaelfragmenten lezen wij, in over-

1) Zie Dr. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederl. Letterkunde* 3de dr. I bl. 301.

eenstemming met het Fransch, na de beschrijving van Walewein's jacht op het witte hert, I vs. 177—186:

»Dus quam min her Walewein
Buten dat wout aen een plein
Ghereden op ene scone katside;
Doe sach hi comen lopende liede
Ute enen castele ten selven stonden
Beide met horne ende met honden,
Hoghe ghescorst na jagers wise.
Ridderen quamen dar na van prise;
Dat een was een scoen jonc man,
Scoenre dan ic gheseggen can".

Wat nu maakt de compilator daarvan? *Lanc.* II vs. 38253—56 lezen wij:

»Dus reden si vort ende hebben gemoet
Vele liede al ongegroet.
Daerna quamen twe ridders dan:
Deen was een scone jonc man".

Men ziet, toen de compilator eenmaal *gemoet* geschreven had, moest hij daarop een rijmwoord hebben, en hij behielp zich met *ongegroet* zonder er zich om te bekommeren, of het wel paste van een zoo »hovesc" man als Walewein uitdrukkelijk te zeggen, dat hij ze *ongegroet* voorbijging.

Desniettegenstaande kan niet ontkend worden, dat de bekorting van den *Perchevael* door den compilator niet geheel onverdienstelijk is en in elk geval van groote handigheid getuigt. Nu weten wij, dat Velthem die handigheid in hooge mate bezat en zich vooraf dan ook reeds in dat bekorten had geoefend. Wij kunnen hem controleeren, daar wij de kroniek van Jan van Heelu kunnen vergelijken met het uittreksel, dat hij er van geleverd heeft in de vijfde partie van den *Spiegel Historiael*. Vergelijken wij nu eens de proeven van bekorting, die ik boven uit den *Lancelot* meedeelde, met een voorbeeld van bekorting uit den *Spiegel Historiael*, dan zal het ons blijken, dat Velthem daarbij geheel op dezelfde manier is te werk gegaan.

Ik neem uit de vele voorbeelden hetgeen mij het eerst onder het oog komt, nam. *Sp. Hist.* V[1], 41 vs. 70—86:

»Mer dese scande,
Die hi daer ontfinc ter stede,
Wildi op Bertoude wreken mede.
Dus vergaderde die biscop nu
Hertogen, graven, *dat secg ic u;*
Van over Rijn ende van desside
Alle die gene, die *dochten te stride*,
Heeft die bisschop alle gecregen
Ende wilde heren Bertoude jegen.
Hi clagede *oec clerken ende* papen
Ende ridders mede ende cnapen
Ende sinen steden toe, [dat] met gewout
Van Mechgelene here Bertout
Van Ludeke Sente Lambrechte
Sijn erve *onthout ende* ontcrechte,
Ende bat hem allen, dat sijt wraken.
Si seiden, si waren gereet *der saken*".

Dit is een uittreksel uit de volgende plaats bij Heelu, vs. 306—355:

»*Die* groote *scande*,
Die daer beginc die bisscop,
Die woude hi wreken weder *op*
Heeren Wouter *Berthoude*,
Dien hi weder doen woude
Scande ende sware scade doen,
Daer hi meneghen baroen
Ende daertoe meneghen hoegen man
In siere hulpen om gewan;
Van over Rijn, verre ende wide,
Ende oec *van* in *dese side*
Beide *graven ende hertogen*
Ende alle, *die* wapenen geplogen
Hadden, beide aerm ende rike,

Sonder heeren Diederike
Van Valkenborch ende die sine
Tusschen der Mase enten Rine,
Hadde die bisscop alle jeghen
Heeren Berthoude doe *vercreghen*,
Ocht om bede, ocht om gechte;
Daertoe van sinen gheslechte;
Beide *staden ende papen*,
Daertoe ridder ende cnapen
Clagede hi, *dat met ghewout*
Te Mechelen her Berthout
Van Ludeke Sinte Lambrechte
Sijn erve ontcrichte tonrechte,
Ende bat hen allen, *dat sijt wraken.*
Si antworden hem ende spraken,
Dat si ghereet waren daertoe".

Bij eene manier van omwerken als die, welke den compilator en Velthem eigen is, moeten er natuurlijk ieder oogenblik stopwoorden gebezigd worden om halve versregels aan te vullen, die met eenige volgende verzen mee uitgelaten moesten worden. Van dien aard is het echte Velthemsche *si u becant*, *Lanc.* II vs. 38239, dat in de vollediger redactie der Perchevaelfragmenten niet gevonden wordt, evenmin als het noodrijm *ter stede: mede*, *Lanc.* II vs. 37543 vlg. en het te veelvuldig rijmen van *daer: daernaer*, *Lanc.* II vs. 37559 vlg., 38245 vlg., 38263 vlg. en 38329 vlg. Daar men nu weet, dat Velthem zich aanhoudend aan dergelijke rijmelarij schuldig maakt, kan men er wel niet meer aan twijfelen, of Velthem is inderdaad de compilator van het Lancelothandschrift.

Nadat wij gezien hebben, hoe door het terugvinden der Perchevaelfragmenten verschillende twistpunten aangaande het Lancelothandschrift zijn opgelost, kunnen wij niet nalaten er nog in 't bijzonder de aandacht op te vestigen, van hoe groot belang het gevondene en betoogde voor de geheele hoogere critiek [1])

1) Wat de lagere of tekst-critiek der Perchevaelfragmenten betreft, stip ik hier

van dat handschrift is en dus voor verreweg het grootste gedeelte onzer Britsche romans, die wij alleen uit dit handschrift kennen.

Evenals de *Perchevael* zullen nu ook wel de *Walewein en Keye*, *de Wrake van Ragisel*, *de Ridder metter mouwen* en de *Torec* sterk omgewerkt zijn [1]), maar zoolang wij van die romans geene andere handschriften bezitten, zal onze critiek van die verminking wel alleen op stijleigenaardigheden, hoogstens op onduidelijkheden en tegenstrijdigheden kunnen berusten.

In elk geval weten wij nu, dat het aantreffen van Velthem's stijlwendingen in die romans telkens het vermoeden van omwerking wettigt. Ik meen genoeg gedaan te hebben met op dezen stand van zaken te wijzen en zal er hier niet breeder over uitweiden.

Alleen merk ik nog op, dat men in 't vervolg niet meer het recht heeft den *Torec* op grond van den erbarmelijken stijl en den lossen samenhang der deelen aan Maerlant te ontzeggen, nu men weet, hoe vaardig Velthem het snoeimes bij deze compilatie wist te hanteeren en hoe ruw de pleisters soms zijn,

---

nog even eenige verbeteringen (ten deele van drukfouten, naar 't schijnt) aan. Het HS. is niet ongeschonden en de Heer Van Veerdeghem heeft ook reeds het een en ander verbeterd, wat ik hier niet herhaal. I vs. 81 *jone* l. *lone;* 102 *clostar* l. *closter;* 116 *te sine spele* l. *te sinen spele;* 143 *stanc* l. *wanc* en vgl. vs. 149; 179 *katside* l. *kautside;* 212 *Endo* l. *Ende*; 236 *prise* l. *prijsde;* 250 *wisselhancke* l. *wisselbancke;* 254 *vrachten* l. *wrachten* en voeg voor *misselike* in *alse;* 273 *carde* l. *carden;* II l. *Verschets* l. *Versches*, evenals vs. 38; 15. *Dat hier* l. *Daer ic;* 22 *ues dankes* l. *u ues dankes;* 24 *te bejaghene* l. *dat ghi om te bejaghene;* 57 *Die wilde varen* l. *wilde varen* of nog liever *wilde* alleen; 80 *Ridderen* l. LX *ridderen* in overeenstemming met het Fransch; 99 *selsame* l. *selsane* als rijmwoord op *ane;* 204 *alsene* l. *alse* of in den volgenden regel *Alse die* voor *Dat Perchevael;* 209 *groet* l. *goet* om 't rijm op *voet;* 246 *Nine horde* l. *Mine horde* of *Inne dorde;* 266 *Die u vrouwe* l. *u vrouwe;* 290 *A . . . ne* l. *Al dine;* 349 *caritatechtich* l. *caritatich;* 360 *vesten* l. *verstaen.*

1) Daar de *Moriaen* vermoedelijk niet tot Velthem's compilatie behoord heeft, maar eerst later in dat compilatiewerk opgenomen schijnt, behoeven wij dien roman niet voor door Veltbem verminkt te houden, maar dat hij toch — door wien dan ook — is veranderd, heb ik reeds vroeger in de inleiding tot de uitgave van dien roman aangetoond.

waarmee hij de gapende wonden sloot. Dat hij ook uit het belangrijkste hoofdstuk van den *Torec*: »hoe Torec int scep van aventuren was", vrij wat heeft weggelaten, mag nu ook wel aangenomen worden, en de woorden, vs. 2598 vlg:

»Derre materie es noch vele:
Dies cortict u metten bispele",

kunnen nu gerust door Velthem in de plaats geschoven heeten voor veel, wat wij ongaarne missen, nu wij uit de Perchevael-fragmenten weten, dat hij soms »messelike sake niet vertrecken conde", d. i. *wilde*, al kon hij er ook hier niet evenals daar bijvoegen, dat zij er niet op hunne plaats waren.

Groningen, Febr. 1891. J. TE WINKEL.

BLADVULLING.

In een der gewone Russisch-Duitsche woordenboeken luidt het artikel *Taptá* aldus: »Abendröthe; *útrjennaja* —: reveille; *wjetsjérnjeja* —: zapfenstreich". Bij Dahl wordt de eerstgenoemde beteekenis niet opgegeven, en indien zij onjuist is, dan kan men wel begrijpen hoe de woordenaars er aan gekomen zijn. *Taptá* wordt door Miklosich niet verklaard, doch het kan niet anders zijn dan het Hollandsche *taptoe* (dat ook in het Engelsch is overgenomen, als *tattoo*). De uitdrukking *taptoe slaan* werd in het Russisch overgebracht met *bitĭ táptu*, en dit *táptu*, in klank geheel gelijk aan *taptoe*, werd bij *bitĭ* opgevat als een accusatief, waaruit men, naar analogie van zeer vele andere feminina, een nominatief *taptá* heeft afgeleid. Men had echter de uitdrukking *bitĭ zorjú*, d. i. het signaal geven dat de avondstond gekomen is, in beteekenis hetzelfde als *bitĭ táptu*; vandaar dat *taptá* met *zorjá* kon worden gelijkgesteld.

A. K.

EIN UNBEKANNTES AMSTERDAMER LIEDERBUCH VON 1589.

Unter der Signatur XVII D. Duod. 15 bewahrt die Danziger Stadtbibliothek ein, wie es scheint, sonst nicht weiter bekanntes holländisches Liederbuch des 16. Jahrhunderts auf.

Een | Aemstelredams, | Amoreus Lietboeck, nu nieus wt- | gegaen, waer in begrepē zijn alderhande | Liedekens, die in geen ander Lietboeckē en staen, | meest al met zijn voys oft wijse daer bi gesteltom | alle droefheyt, melancolie te verdrijuē. | ▢ Holzschnitt: Musicierende Liebespaare an einem Tische unter freiem Himmel sitzend. Schwarz und rot gedruckt, — 10 Bogen Quer 8° (A—K), paginiert S. 2—162 + 1 Blatt, wobei S. 145—149 aus Versehen übersprungen sind. Bogen E (= S. 65—80) ist verloren gegangen. — Der Druckervermerk am Schlusse des Registers auf Bl. K 8*b* lautet: 'Gheprent t'Amsterdam by my Harmen Jansz. Muller, wonende | .... gulden Passer, 1589.' Der Text ist meist zweispaltig und mit Versabteilung gesetzt, auf einigen Seiten erscheinen auch drei Spalten. Der Columnentitel lautet: 'Amoreus Lieden'.

Die Vorrede auf S. 2*a* lautet: Totten vrolijcken zangher saluyt.

Ghi sult weten, dat in dit boecxken vergadert zijn tot uwen solase veelder hande amoreuse liedekens, oude ende nieuwe, ende sommighe nieuwe, die noyt in printe en zijn gheweest. Ende op dat ghy lichtelick vinden sout t'ghene, dat ghi begeert te singen, so zijn dese liedekens gestelt na d'ordinantie van den A B, so dat alle die liedekens, die met een A beghinnen, staen voren, die met een B beghinnen, daer (l. daer nae?) die met een C beghinnen, daer nae, ende voort volgende, en op een register gestelt.

Die Sammlung enthält 136 Lieder, von denen 14 auf dem verlorenen Bogen E standen. 33 Nummern sind schon aus dem Antwerpener Liederbuche von 1544 bekannt; einige fernere vermag ich in anderen Quellen nachzuweisen. Weitere Vergleichung von gedruckten und handschriftlichen Sammlungen älterer Zeit, die ich augenblicklich nicht vorzunehmen vermag, wird gewiss noch für andre Lieder eine zweite Überlieferung

feststellen. Viele Stücke tragen noch alten volkstümlichen Charakter; bei der Mehrzahl weist der künstlichere Strophenbau oder die eingemischten Fremdworte, bisweilen auch die Melodieangabe auf einen kunstmässig geschulten und unter ausländischen Einflüssen stehenden Verfasser hin.

Ich gebe ein Verzeichnis der Liederanfänge in strengerer alphabetischer Reihenfolge als in dem am Schlusse des Originaldruckes folgenden Register und eine Auswahl aus den noch unbekannten Texten.

5*a* Adieu reyn bloomken roziere, Die my by uwer deucht (6 Strophen). — Op de wijse: Ick hadde een gestadich minneken, gheen schoonder. = Antw. 1544 nr. 9. Text der Mel. ebd. nr. 98.

8*a* Aenhoort t'geclach, o bloeyende ieucht, Die v vermaeckt in ydele vreucht (15). — Op de wijse: Ick vint mijn eylaes gheheel in noot. — Mel. bei Land, Tijdschrift voor Noord-Nederlands muziekgesch. 1, 160.

3*a* Aenmerckt doch mijn gheclach, Ghy ruyters fraey van sinnen (6). = Antw. 1544 nr. 2. Melodie bei Scheurleer nr. 82. 83. 85.

85*b* Al arm, al arm, al arme, Vrou Venus trom die gaet (4). — Op de wijse: Mocht ick geluck verweruen, al nae etc. = Wouter Verhees Hs. S. 167. Tijdschr. 8, 238.

3*c* Alle mijn ghepeys doet my so wee, Wie so sal ic clagen mijn verdriet (7). — Op de wijse: alzoot begint. = Antw. 1544 nr. 3. Mel. bei Scheurleer nr. 181. F. van Duyse, Oude ndl. liedern 1889 p. 172.

6*a* Alle mijn jongk leuen Dat heeft my nu begheuen (7). — Op die wijse: Moet ick altijt trueren.

9*b* Als ick aenschou Die schone waerde vrou, So is mijn jonger hart ghenesen (4). — Op de wijze: Die liefste ghepresen.

86*b* Alsmen bespoort dat liefde gheeft Geluck, vreucht en ver-

blijen (5). — Op de wijse: t'Vrijden een boer etc. — Darauf folgt die Antwort: Maar als de liefd etc.

19*b* Altijt heb ick ghenuecht gepresen, Druck noch leyt quam noyt in mijn (5). — Op de wijse: Met ghanscher bedruckter herten.

2*b* Al waer ic half doot, Ja met fenijn vergeuen (5).

5*c* Arghe winter, ghy zijt cout, Vergangen is ons tgroene wout (7). — Op die wijse: alst beghint. = Antw. 1544 nr. 10.

12*b* Bedroefde herteken, wat moet ghi lijden, Die verloren heeft zijn zoete lief (16). — Op de wijze: Mijn oochskens weenen. — Mel. im Niederdeutschen Jahrbuch 13, 61 nr. 15. Vgl. Land, Tijdschr. 161.

14*a* Bedruct, belast Vind ic mijn anghetast (6). — Op die wijse: alsoot beghint.

109*b* Bedrijft vreucht Maect reyn geneucht Wt liefden ient tot deser tijt (5). — Op de wijse: alsoot beghint.

17*b* Compt, al ghy Venus dierkens, En wilt my helpen trueren (5). — Op die wijse: Ghy ghildekens alle ghelijcken.

50*b* Comt, retorijckers, wilt ontdecken Ons v gedichte speelen vry (6). — Jaer-lied.

17*a* Cupido god, duer uwe minnen stralen, V scherp ghebot doet my in liefden dwalen (7). — Op de wijse: alst begint.

18*b* Cupido straelen, doet my versuchten, Leuen eylaes in swaer verdriet (4). — Opten Caracossa. [? Carcassonne].

15*b* Cupido triumphant, Anhoort mijn lamenteren (10). — Op die wijse: alst beghint.

20*b* Daer ick lach en sliep In een prieel van bloemen (4).

23*a* Dat ick om een beelde soet Dus langhe moet trueren (4). — Op die wijse: Pour vngepayste.

27*b* Dat ickse nu moet laten, Daer al mijn troost an staet (4). — Een nieu liedeken ghepresen: die niet singen kan, de mach t'lesen.

52*b* Dat oude jaer is ons ontrolt gelijck een cloot, Die win-

ter brengt ons t'nieuwe jaer in zijnen schoot (16). — Op de wijse: Die nachtegael die sanck een liet, dat leerde ick etc. [Auf die vier Jahreszeiten] [1]).

32*b* Den dach wil niet verborghen sijn, Het is schoon dach, dat dunckt my (6). — Op de wijse; alsoot beghint. = Antw. 1544 nr. 19. Böhme nr. 103.

30*a* Den tijt is hier, Datmen sal vrolijck wesen (4). — Op de wijse: Tribulatie ende verdriet. = Wouter Verhee S. 179. Tijdschr. 8, 239.

33*a* Den winter is een onwaert ghast, Merck' ick aenden daghe (6). — Op de wijse: alsoot beghint. = Antw. 1544 nr. 25. Böhme nr. 151*b*.

24*b* Des hadde een swaue een dochterlijn, Sy en woude niet langer dienen (12). — Een schoon ouerlants lied van schoon Elselyn, op de wijse: alst beghint. = Antw. 1544 nr. 29. vgl. Böhme nr. 51.

36*a* Dese nyders hebbent zo haest bespiet, Wanneer daer vreucht en zolaes geschiet (5). — Een nieu liedeken met zijn nieuwe wijse.

31*b* Deur groot verlanghen, Om mijn lief t'aenschouwen (5). Op de wijse: Een liedt eerbaer.

35*b* Deur liefden moet ic vermonde Het leit, dat mi geschiet (5). Op de wijse: Deur liefden ben ick ghecomen.

27*a* Deur liefden wil ick openbaren Mijn druck, mijn teghenspoet (8). Op de wijse: Parduana de vaccas.

23*b* Die lustelicke mey is nu inden tijt Met zijnen groenen bladen (6). — Op de wijse: Die mey moet wech na t'somers. = Antw. 1544 nr. 27. Melodie bei Land, Tijdschrift voor Noord-Nederlands muziekgeschiedenis 1, 166.

28*b* Die mey zeer excellent Ontspruyt met zijnen bladen (4). — Op de wijse: alsoot beghint.

1) Uit Wouter Verhee's hs. overgenomen en afgedrukt in dit Tijdschrift V, 176; het is ook te vinden in het »Nieu Amstelredams Liedboeck". (G. K.)

126*a* Die mey Seer fray Gaet hem soet openbaren (6). — Op de wijse: van de courant.

33*b* Die mij te drincken ghaue, Ick songhe hem een nieu liet (24). — Een liet van de vrou Lutsenburch, alzoot beghint. = Antw. 1544 nr. 23. Böhme nr. 35.

37*a* Die nachtigael int wilde, Princesse amoreus (10). — Op die voys: Brand matresse.

161*a* Die soete coele mey Is ons ontdaen, Die bloemkens menigerley (6). — Op de wijse: alzoot beghint.

26*a* Die winter comt aen, die mey is wt, Die bloemkens en staen niet meer int groent (5). — Op de wijse: Ick heb de werelt zeer bemint. = Antw. 1544 nr. 26. Mel. ebd. nr. 196.

63*b* Die winter is ons verghanghen, En ick sie des meys virtuyt (6).

22*b* Die wijn maect vrolijck ende rijck, Ick min een meysken suyuerlijck (4). — Op de wijse: Het reghende seer en ick wort nat. — Mel. Böhme nr. 55.

49*a* Een ardich vrouken heeft my bedroghen, Daer ick op was vergeckt (6). — Op de wijse: van die blauwe schuyt, of: Danct god den here. = Antw. 1544 nr. 44. Melodie bei Scheurleer nr. 142.

39*b* Een amoreus, een fiere ghelaet Heeft mijn ionc harteken deurwont (8). — Op de voys van Syon.

48*b* Een liet eerbaer vande liefste moet ic singen (6). — Op die voys: alsoot begint.

47*b* Een meysken op een rivierken sadt, So schoon zy was (8). — Op die voys: alzoot begint [1]).

42*a* Een ridder ende een meysken ionck Op een rivierken dat zy saten (8). — Op de wijse: Op enen morgen stont om de mey so wast. = Antw. 1544 nr. 45. Böhme nr. 70.

1) Overgenomen in mijn *Lied in de Middeleeuwen* (bladz. 451) uit: „J. Vriends Verliefde of Klagende Minnaer (1698); ook in het „Haerlems Oud Liedboek" bladz. 65. (G. K.)

38*b* Een Venus dier Hout my in haer bestier (5). — Op de voys: alzoot begint.

41*a* Een Venus dierken heb ic wtvercoren, Gheen schoonder en weet ic nu terstont (5). — Op die voys: alzoot begint. = Antw. 1544 nr. 36 und 212. Wouter Verhee S. 158. Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 172. 3, 156.

44*b* Een vrouken heb ic met herten bemint, Geen schoonder en mach daer wesen (8). — Op de voys: Ick weet een vrouken amoreus.

46*a* Eylacy, ick lijde so groote pijn, Hoe soude ick my connen ghedogen (11). — Op die wijse: Almangie die Spiers.

54*b* Fortuyn, eylaes, bedroeft Maeckt ghy tot alder stont (8). — Op de wijse: alsoot begint.

58*a* Ghepeyns, ghepeyns, vol van envyen, D'welck oorspronck is, dat menich truert (6). = Antw. 1544 nr. 49.

57*a* Ghepeyns, ghy, doet my trueren Nacht ende dach (5). — Op de wijse: Ick ginck eenmael spaceren.

60*a* Ghy amoruese gheesten Hier in des werelts present (6). — Op de wijse: Rijck godt, wie sal ick claghen. — Mel. Böhme nr. 208.

56*a* Ghy nyders quaet van doene, vans vyants aert muecht ghi wel zijn (6). — Een dans voorsangh, op de wijse: alst beghint, ghemaeckt van een jonghe dochter.

61*a* Ghy Venus kinderen ient, Ghy die hier zijt omtrent (4). — Op de wijse: Tantque viueray. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 258.

59*a* Gratigues [l. Gratieus], eerbaer, iong van zinnen, Amorues gesellekens de minnen (5).

71 Help god, wie sal ick claegen (verloren) [1]).

74 Het daeget inden oosten (verloren). = Antw. 1544 nr. 73. 75. Böhme nr. 16.

78 Het is goet vrede in alle duytsche landen (verloren) [2]).

---

1) Vgl. de aanvangsregels in Hor. Belg. Pars Sec. XXVI (een lied uit de 15de eeuw). (G. K.)

2) Antw. Liedb. LIX „van Thijsken vanden schilde". (G. K.)

66 Het is onlancx geleden (verloren).
77 Het quaemen drie ruyters geloopen (verloren). = Antw. 1544 nr. 58. Uhland nr. 148.
75 Het regende zeer, en ick wert nat (verloren). = Antw. 1544 nr. 79. Böhme nr. 55.
70 Het was een aerdich knaepken (verloren) [1]).
69 Het was een jonger helt (verloren).
79 Het was een meysken vroech opgestaen (verloren). = Antw. 1544 nr. 62.
80 Het was te nacht, also soeten nacht (verloren). = Antw. 1544 nr. 194. Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 177.
81*b* Het wayt een windeken coel wten oosten, Hoe lustelijck staet dat groene wout (8). — Op die wijse: Ick was een clercxken, ick lach ter scholen. = Antw. 1544 nr. 69.
64*b* Hoe ben ick nu in pijne groot Duer lyden en aenstoot. (unvollst.) Een gailiaerde gemaect van een ionge dochter, op de wijse: O vrouken wreet.
76 Hoe comt dat by schoon lief, laet mijn (verloren). = Antw. 1544 nr. 64.
71 Hoe sitten wy alle dus stille te swijgen (verloren). Niederrheinisch Zeitschr. f. deutsche Phil. 21, 161. Hochdeutsch im Frankfurter Liederbüchlein von 1582 nr. 161.
62*b* Hoe soudy hem verblijden, Die altijt leeft in teghenspoet (4). — Op de wijse: alzoot beghint.
101*a* Ick ben deurwont, Heel onghesont, Tot inden gront (4). — Op die wijse: alzoot beghint.
107*a* Ick ben deurwont Al met Cupidos stralen (4). — Op die wijse: Den tijt is hier.
100*a* Ic breng mijn naeste gebuer en dronc, Ick hoop, hy sal dat wachten (6). — Op de wijse: Jeucht en deucht.
103*a* Ick had een stadich minneken, Gheen schoonder, die daer leeft (7). — Op die wijse: Adieu, reyn bloemken rosiere. = Antw. 1544 nr. 92, vgl. p. III. Wouter Ver-

1) Uit Wouter Verhee's hs. overgenomen in dit Tijdschrift V, 174. (G. K.)

hee S. 169. De dietsche warande, 8, 578. Scheurleer nr. 93. Berliner Mscr. germ. quart 612, Bl. 26*b*.

108*b* Ick heb die werelt bemint, Sy heeft my heel van godt getoghen (6). — Op die wijse: Mijn hert is my ontween gheclooft, wie sal my. = Antw. 1544 nr. 196. Text der Mel. ebd. nr. 111.

91*a* Ick sat en fantazeerde, Ick docht in mijnen zin (10). — Op die wijse: Vng ceur trassi. [Dialog zwischen Lamant Piramus und Lamoreuse Thisbe].

87*b* Ic seg adieu, wy twe moeten scheyden Tot op een nieu, so wil ick troost verbeyden (6). — Op de wijse: alzoot beghint. = Antw. 1544 nr. 100. Vgl. Hoffmann[3] nr. 99. 100. Scheurleer nr. 69. F. van Duyse, Oude nederl. liederen p. 292 und Tijdschr. voor Noord-Nederlands muziekgesch. 3, 138.

95*b* Ick vint eylaes my nu in noot, Ghelyck als Dido haer ontvloot (16). — Op de wijse: Aenhoort gheclach, o bloeyende juecht. [Dialog zwischen Vryster und Vryer].

97*b* Ick weet een bloemken soet van guere, So vast gheprent al in mijn hart (12). — Op die wijse: Tswinters somers eeuen groen. — Vgl. Land, Tijdschr. 1, 181.

84*a* Ick weet een peerle ient, Gheprent in schoonheyt rijcke (11). — Op die voys: Mamere ie voy Robin.

88*b* Ick weet een reyn casteel In een seer schoon landouwe (11). — Op de wijse: Cupido triumphant.

82*b* Ick weet noch eens grauen dochterkyn, Zy woont te Straesburch op den Rijn (15). — Op de wijse: Ick [weet ....] een keyserin.

104*a* Ick wil te lande rijden, Sprack meester Hillebrant (21). — Vanden ouden Hillebrant. = Antw. 1544 nr. 83. Böhme nr. 1.

90*b* In een palleys quam ic ghegaen, Int soetste vande mey (6). — Op de wijse: alzoot beghint.

102*a* In groot ongeluck ben ick gebooren, Want fortuyn my

rebelleert (8). — Op die wijse: alzoot beghint. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 182.

93*a* Int hert heb ick vercoren Een bloemken soet en guer (8). — Op de wijse: t'Swinters somers euen groen.

10*b* Int soetste van die meye, Al daer ick quam ghegaen (8). — Op die wijse: Ghy amoreuse gheesten. = Antw. 1544 nr. 95. Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 182.

94*b* Iuecht en duecht Mijn hert verhuecht, Altijt so moet ick trueren (4). — Op de wijse: Ic breng mijn naeste gebuer een dronck. — Mel. bei Snellaert, Oude en nieuwe liedjes 1864 nr. 28.

111*a* Laestmael al met blijden sinnen Quam ic al deur dat groene wout (5). — Op die wijse: Van die lommerdemy.

112*a* Laest omtrent den auont by auontueren Doen ginck ick dolen achter straet (4). — Op die wijse: alzoot beghint.

51*b* Lieff wtvercoren, lief triumphant, Wiens liefd te voren mijn hart doorbrant (6). — Van Paris tot Helena. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 183.

87*a* Maer als de liefd ons tegen is En doet ons schier ontsinnen (5). — Antwoort hier tegens [alsmen bespoort etc.], op de selfde wijs.

125*a* Men placht eertyt doort loopen snel, Doort dansen en lustich springen (7). — Op de wijse: V liefde quelt mi totter doot.

112*b* Met gantscher bedruckter harten Claech ic v mijn swaer torment (9). — Op die wijse: Van quater brande.

124*b* Met lieft gequelt soeck ick v raet, Raet mijn nu wel, eert valt laet (5). — Op die wijse: Het voer een maechdelijn ouer Rijn.

116*a* Met recht mach ick wel claghen, Ick cant niet langher verdraghen (6). — Een nieu passemegie, op de wijse: alzoot beghint.

120*a* Met Venus geschut ben ic doorschoten Van een die alderliefste mijn (5). = Antw. 1544 nr. 116.

116*b* Mocht ick eens troost ontfanghen Deur v met soet ver-

langhen (4). — Almangie amoreus, op die voys: alst begint.

123*b* Mocht ick gheluck verweruen Al nae mijn t'hertsen sin (5). — Op de wijse; alzoot begint.

118*a* Moet ick altijt treuren sonder ophouwen Om een, dien ick bemin (5). —

123*a* Mijn grote clachten Zijn veel om achten (4). — Op de wijse: Qui passa par aquestos strados.

120*b* Mijn liefste greyn In swerlts pleyn Die doet mijn vrolijck singhen (5). — Op de wijse: Ick weet een vrouken amoreus, die ick met harten beminne.

114*b* Mijn oochkens weuen, mijn hart moet suchten (14). — Op die wijse: Bedroefde harteken. = Niederdeutsches Jahrb. 11, 61—63.

121*b* Mijn sinnekens verstooren, Druck lijden comp my te vooren (4). — Op de wijse: alzoot beghint.

119*a* Mijn sinnekens zijn my doort toghen (l. doortoghen) Van een so schoonen joncvrou fijn (5). — Op die wijse: De coninc sal hem verblijden. = Antw. 1544 nr. 114, vgl. p. III.

129*a* Och legdy nu en slaept, Mijn wtvercoren bloeme (6). — Op de wijse: alzoot beghint. = Antw. 1544 nr. 132. Vgl. Scheurleer nr. 193.

134*b* O claegen eenpaer En suchten swaer (5). — Op die wijse: O Venus ient, een swaer torment.

130*a* O god al vander minnen Seer crachtich van cueren (6). — Op die wijze: Hout aen, ghy Venus dierkens.

133*b* Onder een prieel vol ruyckende rosen Ben ic met mijn lief spanceren gegaen (7). — Op de wijse: als begint.

132*a* O radt van auontueren, Hoe wonderlick draeyt v spille (7). — Vande coninginne van Denemerken, op de wijse: Hoort, hoe Jesus na Galileen. = Antw. 1544 nr. 125. Mel. bei Scheurleer nr. 124.

65 O stout beginne, en lastich feyt [verloren].

131*a* O Venus die godinne, Wat hebt ghy in v zinnen (8). — Op de wijze: alst begint.

126*b* O Venus ient, Een swaer torment, Een groot allent Lijdt ic bij desen (3). Eine Parodie auf das Tijdschr. 8, 241 f. abgedruckte Lied: 'Schoon liefken ient'.

127*b* O Venus wreet, Loont ghy dus u dienaeren (8). — Op die wijse: Een liedt eerbaer. [Dialog zwischen Jonghelinck und Maecht.]

135*b* Pater, grijpt toch eenen moet En cust toch eens v abdisse (5). — [1])

137*b* Rijck god, hoe mach dat wesen, Dat ic dus droeuich bin (15). — Op die wijse: Rijck god, wie sal ick claghen. = Antw. 1544 nr. 141. vgl. p. III. Tijdschr. 9, 178 (Kalff). Mel. Böhme nr. 208.

136*b* Rijck god, verleent ons auontuer, Sprack daer een frisch ionglinck (9). — Op de wijse: alzoot beghint. [Tagelied][2]).

140*a* Rijck god, wie sal ick claghen Mijnen druck ende swaer verdriet (8). — Op die wijse: Rijck god, hoe mach dat wesen. = Antw. 1544 nr. 205. De dietsche warande 8, .

143*b* Schoon lief, ghy sijt mijn troost alleyne, Vercoren bouen al (4).

144*b* Schoon liefken ient, Int hart gheprent ghepresen (4). — Op die wijse: Almangie de moer. = Tijdschr. 8, 241 f.

141*b* Schoon liefken ient, Seer excelent, Ic moets v clagen, Dat ic absent (7). — Op die wijse: Het passeerde een aerdich medecijn op eenen auont stont. Text der Mel. im Antw. 1544 nr. 193.

151*b* Schoon liefken wter maten, Wilt my in liefde bystaen (6). Alzoot beghint.

68 Schoon lief, mijn niet versmaet (verloren).

1) Een Geuzenlied. Vgl. o. a. van Lummel, Nieuw Geuzenlied-boek, n° 11 en van Vloten, Nederl. Geschiedzangen (betere lezing) I, 309. (G. K.)

2) Komt voor in Antw. Liedb. n°. 140. (G. K.)

142*b* Schoon lief playsant, Dit nieuwe liet ontfangt (4).

152*b* Schoon lief, wat gady brouwen, Dat ghy mijn dus verlaet (4). — Op die wijse: Tant que viuray. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 258.

150*b* Siet hier, mijn liefste ghepresen, In mijn jonck harte fijn (5). — Op de wijse: Wilhelmus van Nassouwe. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 192. Böhme nr. 409—411.

154*b* Tribulatie ende verdriet, Wat moet mijn harteken al lijden (4). — Op die wijse: alsoot beghint. = Antw. 1544 nr. 173. Die dietsche warande 8, 572.

154*a* Trueren so moet ick nacht ende dach Ende lijden also groot verlanghen (6). — Op de wijse: alst begint. = Antw. 1544 nr. 147. Mel. bei Scheurleer nr. 133.

85*a* Van achtentachtich Het nieuwe iaer, Dat is warachtich Heel wonderbaer (4). — Op de wijse: Lief wtvercooren, lief triumphant. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 183 [1]).

155*b* Verhuecht in duecht, Ghy retrozijnse juecht (5). — Alzoot beghint.

157*a* V liefde quelt mijn totter doot, O eedele schoon goddinne (5). — Op de voys: Het wasser een nacht, so genuechliken nacht. Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 177.

160*b* Wat isser aen mijn hart gheresen, Dat mijn tot alle vreuchden tardt (5). — Tafel-liedt, op die wijse: Sullen wy nu noch nimmermeer.

157*b* Wellustighe ionghelingen, Dit edele meysgen fijn (4). — Op die wijse: Portant que soys brunette.

159*a* Wilt nu al, Groot en smal, Den mey helpen stichten (4).

158*a* Wt liefden ziet Lijdt ick verdriet, Ick en macht oock niet wtspreken (6). — Op de wijse: alst begint. = Antw. 1544 nr. 170.

---

1) Vgl. ook: Tijdschr. voor N. T. en L., deel V, bladz. 140, p. 166 en Nieu Amst. Liedb. (G. K.)

[7b] Een nieu liedeken

op de wijse: *Ick vint mijn eylaes gheheel in noot.* [8a]

1. Aenhoort t' geclach, o bloeyende [ieucht,
Die v vermaeckt in ydele vreucht,
En spieghelt v vry,
Neempt exempel aen my,
Dewijl ghy meucht!

2. Ick heb wel eer ghetriumpheert,
Wellust des vleyschs altijd begheert
Met vrolijck iolijt
Na des werelts tijt,
T' welck haest verkeert.

3. Dansen en spelen heb ik ghesocht,
Mijn tijt in ydelheyt ouer ghebrocht:
T' is my nu wel leet,
Maer god is, diet weet,
Waer ick om docht.

4. Bancketeren en vrolijck te zijn,
Lieffelick aenschouwen mijn liefs an-[schijn,
Dat was voorwaer
Mijn vreucht eerbaer,
Mijn medecijn.

5. Maer het is eylaes te zeer verkeert,
Ick, die de werelt so heb gheeert, [8b]
Vint mijn nu in noot
Deur den wreden doot,
Die mijn turbeert.

6. Wat ick aenschouw, tis mijn al [pijn,
t'Gheen my wel eer vreucht plach [te zijn.
Dus ben ick ontrieft,
Maer, als godt belieft,
Salt anders zijn.

7. Niet isser, dat ick mijn meer be-[claecht,
Dan dat ick die werelt dus heb be-[haecht
Die zo lieffelijck toont,
Maer soo bitter loont,
T' welck my deur-knaecht.

8. In mijnen fleur wort ick ghepluckt,
Ghelijck een roose door ongeluckt,
De-wijl hy staet
En bloeyt zeer delicaet,
Wort affghepluckt.

9. Tis een quaet fondament, daer hi [op bout,
Die hem op aerdsche vruechden be-[trout;
Want die felle doot
Spaert cleyn noch groot,
Jonck noch te oudt. [9a]

10. Hercules zo zeer vermaert
Sloech slangen en draecken metten [swaert
Deur zijn groote cracht
Te niet ghebracht,
Is niet ghespaert!

11. Cresus die rijkste des werelts wijt,
Salomon in wijsheyt onbenijt,
Sijn alle ghevelt
Deur des doots ghewelt
In corter tijt.

12. Hector van Troyen zeer valiant,
Achillis die vroomste van Griecken [lant
Zijn alle verghaen
Met Helena schoon ghedaen
En Paris playsant.

13. Die niet beweecht is als een steen,
Ick zie d' exempel int ghemeen,
Wantmen niemant en vant,
Die den doot verwant,
Dan godt alleen.

14. O doot, o doot, brengt v propoost,
Dat ick van druck mach werden ver-
Tot god den heer [loost! [9b]
Neem ick mijn keer:
Hij is mijn troost.

15. Adieu, adieu, druck, fantazy!
O princelicke ieucht, gedenkt dit vry!
Want een roose, die bloeyt,
Wort haest ghesnoeyt,
Als ghy ziet aen my.

[9b] Een nieu amoreus liedeken

op de wijze: *Die liefste ghepresen*.

1. Als ick aenschou
Die schone waerde vrou,
So is mijn jonger hart ghenesen.
Al mijnen rouw
Acht ick als dou:
Hoe sou ick, soete liefken, vrolick
[moghen wesen.
Sy heeft een gheest,
Die mijn gheneest,
Reyn wt ghelesen,
Geen schoonder geweest
Bouen al gepresen.
Als ick aenschou
Die schone waerde vrou,
So is mijn jonger hart ghenesen. ge.
[etc:

2. Haer roder mont
Heeft my deurwont,
Deurschoten heeftse my met Venus
Haer borstkens ront [stralen.
Doen my terstont [10a]
Ghenesen al mijn bitter qualen.
Haer oochskens claer
Doen mijn voorwaer
Mijn lijden smale[n].
Het wesen van haer,
Minnelick eerbaer,
Haer soeter talen
Haer roder mont
Heeft mijn deurwont,
Deurschoten heeftse my met Venus
[stralen.

3. Als ick mach zijn,
Schoon lief, by dijn,
So mach mijn, waerde liefken, niet
Al is het fenijn [ontbreken,
Des nyders pijn,
Die quaet van amoreuse minnen spre-
Gheloofse niet, [ken.
Maer doch aensiet
Mijn smeecken.
Al waer v gheschiet
Druc, lijden in verdriet,
Der nyders treken.
Als ick mach zijn etc.

4. Princesse fier,
Reyn balsonier,
Ghy spant die croon al in mijn hart
[van binnen,
Schoon egelentier
V prisonier,
Ic bid v, laet mijn doch troost ge-
[winnen!
Gheeft mijn bescheet
Al vant secreet
Der minnen
Ghebeurden v leet,
Als ghy wel weet,
Ick sout ontsinnen.

Princesse fier,
Reyn balsonier,
Ghy spant die croon, al in mijn hart
[van binnen.

[12a] Een nieu Galiaerde

op de wijze: *Mijn oochkens weenen.*
[12b]

1. Bedroefde herteken, wat moet ghi
[lijden,
Die verloren heeft zijn zoete lief
Ongetroost tot allen tijden,
Die hy hooch in zijn hert verhief!

2. Ende heeft haer altijd eere bewesen
Bouen vrouwen in die werlt wijt,
Maer door een ander wort hy mis-
[presen,
Gheeft selfs ghetuyge, wie dat ghy zijt.

3. Moet zy niet wesen straf van na-
[tueren,
Datse haer lief laet zo desolaet!
Ick segghe, ten zijn geen Venus
[cueren,
Datse haer oochskens op een ander
[slaet.

4. De vyant is tegen vrienden en
[magen
En verlaten heeft, die haer bemint
Om een, diet harte al doet knagen,
Hij is veracht, die eens was haer
[vrient.

5. Nu draeyt, o vrouwe, als Hero
[schone
In liefden lief, ghy v haestich spoet,
So crichdy prijs en spant die crone,
Want v liefkens zo zeer vermoeyt.

6. Ben ik niet rijck van groter machte
Oft mijn wesen van gedaente slecht
[13a]
Aenmerct mijn liefde van grote crachte,
Oft soect ghy t'goet dunckt myonrecht.

7. So sette ick Venus al op een zyde,
Met Cupido wil ick spanceren ghaen;
Mijn liefken soeckt een ander partye,
Om t' groot goet is haer gedaen.

8. O hart, neemt moet, wilt v ver-
[cloecken,
Al pleechdy eens int harte te staen.
Wij willen elders een ander gaen
[soecken,
So schone wassender, als daer ver-
[gaen.

9. V woorden licht soet van vrouwen,
Die met alle winden wayt.
Ick en conde dat noyt betrouwen,
V liefde was in mijn harte ghesaeyt.

10. Ghedenct, schoon lief, dat ic
[verhaelde,
Dat vrouwen clap also snellick drayt;
Met schone woorden ghy my betaelde,
Ten sal niet zijn, ick en waer ghepayt.

11. Ick sie, ick hoort al teghen mijn
[herte,
Maer ick en gheloofde niet, wiet
[my riet.
Ghy bemint een ander, dus lijde ic
[smerte,
Dus comt, o Doot, rasch neemt en
[vliet! [13b]

12. Heb ick misseyt buyten mijn
[weten,
Daer ick v, liefken, me heb ghe-
[stoort,

En wilt my daerom niet vergheten:
Het is mijn leet, lief; gheeft my
[confoort!

13. So mach ick nu te recht wel
[spreken,
Dat v liefde moet seer wanckelbaer
[zijn,
So slecht verdaen ende wort verstee-
[cken,
Dies mijn harte licht in groote pijn.

14. Had ick gheweten, wat v harte
[luste,
Ic hadt gecregen, waert in mijner
[macht.
Ick stelle my selven in groot onrusten,
Voor desen loon hadt ick mij niet
[gewacht.

15. In wat ongeluck ben ick ghebooren!
Die ick beminde, dat zy my haet.
Ic gunne haer deucht, maer tis al
[verloren,
Want buyten reden worde ick ver-
[smaet.

16. Prince valiant, na mijnen rade
So doet v lieueken, die na v haeckt.
Siet aen v lieueken niet als die quade,
Dat in liefde seer zijn harte blaeckt!

[22b] Een nieu liedeken

op de wijse: *Het reghende seer en ick wort nat.*

1. Die wijn maect vrolijck ende rijck,
Ick min een meysken zuyuerlijck,
Zoo zuyuerlijck,
Zoo zuyuerlijck van wesen:
My dunct, ick vint gheen haers ge-
[lijck.

2. Wel aen, laet maken ghoede cier!
Mijn liefken is niet verre van hier,
Niet verre van hier,
Niet veer van hier gheseten:
Ick ben in duysent vruechde[n] schier.

3. O Venus, gheeft my Paris macht,
Dat ick mach rusten eenen nacht,
Den eenen nacht,
Den eenen nacht aen dander
In haren blancken armen sacht.

4. Princes, als ghy wat ghoets ver-
[breyt,
Bedryf ick niet dan vrolijckheyt,
Dan vrolijckheyt,
Dan vrolijckheyt moet wijcken,
Als v ionck hert truerich schreyt.

[27b] Een nieu liedeken ghepresen:

Die niet singen kan, de mach t' lesen.

1. Dat ickse nu moet laten,
Daer al mijn troost anstaet,
Ghaen dolen langs ter straten
Dach ende nacht, vroech ende laet,
Dat is, dwelck my nv schaet [28a]
Ende brengt mijn hert in ghequel.
Hoe soude ick vruecht bedrijuen!
Sy bemint een ander, dat weet ick wel,
Teghen my is zy rebel.
Nochtans sal zy in mijn herteken
Die alder liefste blijuen.

2. Mijn hert heeft zy bevanghen

Zo vast, ick en kan haer niet ontgaen.
Nae haer staet mijn verlangen,
Want druck heb ick voor liefde
Tis al ghedaen, [ontfaen.
Een ander heeft zy in haren sin.
Hoe sout ick vreuchde bedrijuen!
Mij dunckt, datse my niet en mint,
En ben ick niet verblint?
Nochtans sal zy in mijn herteken
Die alderliefste blijuen.

3. Ick mach my ooghen wel claghen,
Want het nu my mach baten niet,
Ende leuen alle mijn daghen
In jammer ende swaer verdriet.
Ist datse nu niet [28b]
Haer liefde tot my toont,
Hoe soude ick vruechde bedrijuen!
Mijn arbeyt en wort niet gheloont,
Aldus worde ick ghehoont.
Nochtans sal sy in mijn herteken
Die alder liefste blijuen.

4. Wat baet claghen oft suchten!
Want druck is my dat fundament.
Ick ben in swaren duchten,
Dat droefheyt in mijn hert sal zijn
[gheprent.
Maer als ick het bekent,
Een ander heeftse lieuer dan my.
Hoe soude ick vreuchde bedrijuen!
Het is groot verdriet, dat ick nu sy,
Zeer selden ben ick bly.
Nochtans so salse in mijn herteken
Die alder liefste blijuen.

[31b] Een ander liedeken

op de wijse: *Een liedt eerbaer.*

1. Deur groot verlanghen
Om mijn lief t'aenschouwen
Doet t'herte verstranghen
En verdwijnen van rouwe.
Ic ben int verdriet,
V liefde my lieft aensiet,
Oft ick salt besteruen.
Mijn vruechde die verliet,
God niet en gesiet,
Sal ick nu deruen.

2. In druck en pijn
Ben ick, schoon lief, t'aller uren;
Mijn rosemareyn,
Mach my gheen troost ghebueren?
Mijn liefste ghetrou,
Ghestadich ick hou:
Wilt niet versmaden;
Ghy zijt mijn vrou,
Daer ick op bou:
Thoont my ghenaden!

3. Wt droefheyts banden
Verlost v dienaer ootmoedich,
Wiens sinnen branden
In uwer liefden gloedich!
Mijn jeucht versmelt
Als sne opt velt [32a]
Om v persone,
Of s'doots ghewelt
(Tsy v vertelt)
Crijgh ick te lone.

4. Comt, lief ghepresen,
Toont my v claer aenschijne,
Om my te ghenesen:
Gheeft my doch eens medecyne!
Oft ick moet schier
Dolen, lief, van hier
In vreemde landen.
O egelentier,
Verlost wt dangier,
Ontbint mijn banden!

5. Haet niet, princesse,
Wie v bemint zeer manierich!
Mijn sterck voortresse
Zijt ghy in liefden gheduerich.
Adieu, mijn lief!
Ontdoet mijn brief,
Leestse met sinnen!
Tot v gherief
V Dienaer ick blief,
O schone godinne.

[37*a*] Een nieu liedeken

op die voys: *Brand Matresse* [1]).

1. Die nachtegael int wilde,
Princesse amoreus,
Gaet seggen tot mijn beminde,
Ick coom terstont by heur.
Pourtante que je suis brunette,
Viueray en langeur.

2. Gaet seggen tot mijn beminde,
Ick coom terstont by heur,
Sauonts by der manen schijn
Ick vantse al in haer deur. [37*b*]
Pourtante . . . .

3. S'auonts by der manen schijn
Vant ickse al in haer deur;
Bon soir, ma matresse!
Bon soir, mon seruiteur!
Pourtante . . . .

4. Bon soir, ma matresse!
Bon soir, mon seruiteur!
Hoe gaern soud ick draghen
Van v, o lieff, faveur!
Pourtante . . . .

5. Hoe gaern soud ick draghen
Van v, o lieff, faveur!
Schoon lieff, ghy comt te spade,
Daer is een ander veur.
Pourtante . . . .

6. Schoon lieff, coom ick te spade?
Is daer een ander veur? [38*a*]
Hy nam zijn poingiaert in zijn hant:
Dit is mijn leste uur.
Pourtante . . . .

7. Hij nam zijn poingiaert in zijn hant:
Dit is mijn leste uur.
Sy sprack met soete woorden:
Hoe bleeck wort v coleur!
Pourtante . . . .

8. Sy sprack met soete woorden:
Hoe bleeck wort v coleur!
Ick sal v noch liefde draghen,
Al isser een ander veur.
Pourtante . . . .

9. Ick sal v noch liefde draghen,
Al isser een ander veur.
Al waer die paus van Roomen
Mijn vader int ghetreur.
Pourtante . . . .

10. Al waer die paus van Roomen
Mijn vader int ghetreur,
So sal ick die liefde niet laten
Van mijnen seruiteur.
Pourtante que je suis brunette,
Viueray en langeur.

---

1) Diese Melodie hat Land, Tijdschr. voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis 3, 18 f. veröffentlicht.

[56*a*] Een dans voorsang

op de wijse: *alst beghint*. Ghemaeckt van een jonghe dochter.

1. Ghy nyders quaet van doene,
Van svyants aert mucht ghi wel zijn,
Ghelijck de schorpioene
Met haren steert steken fenijn.
Al hebt ghy nu de wille van mijn,
Het mach dueren een cort termijn;
Alle dinck en sal niet eewich zijn.

2. Ick hadde v wtvercoren, ghoet lief;
Die tijt is nv ghepasseert.
Ick mach sien noch horen v brief, [56*b*]
Tis al ghevyoleert,
Tis al verloren, tis al verteert;
Die in dat boeck van minnen studeert,
Hy vint hem selden gheabsolueert.

3. Ick heb om uwen twille, ghoet lief,
Die hant gheslaghen aenden ploech.
Doen ick v laestmael loofde met ghe-[rief,
Dat gheschiede des morghens vroech.
Tis hier, tis daer, men vint een boef.
Schoon lieueken, hebt ghy siels ghe-[noech,
Ick vinde my seluen geen troost be-[hoef.

4. Mijn vrienden en maghen, ghoet [lief,
Die zijn mijn teghen spoet.
Een ander weder te kiesen tot ghe-[rief,
Die minne waer niet so soet.
Tis al om tvermaledijde ghoet.
Die altijt raet van vrienden doet,
Sijn hert sal kiesen, die hy laten moet.

5. Had ghy die kanne stille doen staen,
Daer al dat ghoet aencleeft.
Al hebt ghy nv v wille ghedaen,
Tis dat ghy om my niet en gheeft [57*a*]
Tis beter, dat ghy met een ander [sneeft,
Dan ghy met my in onvreden leeft.
Tis quaet te drincken, de geen dorst [en heeft.

6. Nu rade ick het alle de vryers fijn,
Die hier te dansen ghaen met:
Ten besten laet v raden, lief mijn,
Dat ghy met v trouw niet en gheckt.
Ghy spreeckt so haest een woort so [net:
Worter yet belooft het wort belet,
Het is v huysvrouw al voor gods wet.

[82*a*] [Een oudt lie]deken van een grauen [dochterkij]n

op de wijse: *Ick* [.....] *een Keyserin*.

[82*b*] 1. Ick weet noch eens' grauen [dochterkijn,
Zy woont te Straesburch op den Rijn,
Zy hadde een boelken verborghen.
Maer door der clappers tonghen fenyn
Quamen zy beyde in sorgen.

2. Dat smaechdelijn was drie seuen [iaer oudt,
Sy hadde een vryer van herten stout,
Sy en woude niet langer beyden.
Si nam den lansknecht bi der hant,
Sy ghingen haer vermeyen.

3. Hy leydese onder den rosegaert,
Daer menich cleyn vogelken verghaert,

Sy songen van herten blijde:
Hoe datter so eedelen grauen doch-
[terken
Sal comen in groot lijden.

4. Die ruyter spreyde zijn mantel
[int gras,
Dat smaechdelijn sprack opt selue pas:
Mijn soete lief wtvercoren,
Als ghy v wille hebt ghedaen,
Zo laet my niet verloren!

5. Die ruyter sprack sonder verdriet:
Mijn schoon lief, en sorght doch niet,
Dat ick v sou laten in schande!
Ic wil veel lieuer mijn leuen lanck
Ghaen dolen achter lande.

6. Zy sprac so menich vriendelick
[woort,
Dat hebben die nyders tongen ge-
[hoort,
Tot den graue zijn zy ghegangen,
Hoe datter zijn ionckste dochterkijn
Ginck spaceren met een manne.

7. Die graue wort een so toornigen
[man,
Hy heeftet also balde verstaen,
Hy ginc met zyn ruyters en knechten
[coene,
Daer vant hy zijn iongste dochterken
Met den ruyter in dat groene.

8. Den graef met een so toornigen
[moet
Hy werp den ruyter onder de voet,
Zijn knechten namen die ruyter ge-
[vangen.
Die graue sprak: Hebt ghoeden moet!
Eer morghen middach sult ghy han-
[gen.

9. Dat woordeken heeft de ruyter
[verstaen,
Hy liet so menighen natten traen:
[83*b*]
En dat moet Godt erbermen,
Dat ick arme ionghe man
Om een schoon vrouwe moet steruen!

10. T'gheschiede op eenen maenen-
[dach,
Datmen de ruyter voor den graue
[bracht,
Men soude hem zijn hooft afhouwen.
Die ionge man worde zo zeere be-
[schreyt
Van maechden en ionghe vrouwen.

11. Men sach de ruyter knielen al
[voor dat sweert.
Sgrauen dochterken quam onuer-
[ueert,
Men hoordet volck schreyen en ker-
[men.
Staet op, sprack zy, mijn soete lief!
En ick wil voor v steruen.

12. Zy tooch haer lief al op een zy,
Sy knielde selfs voor tsweert zeer bly:
Och vader, laet my mijn hooft af-
[houwen
En spaert die alder liefste mijn!
Dat sprack die ionghe vrouwe.

13. Die ruyter sprack tot die liefste
[zijn:
Staet op, gaet thuys, iongvrou fijn!
Ick wil zo vromelick voor v steruen.
Al draechtse zo cleynen kindeken
[van my, [84*a*]
En laet u niet verderuen.

14. Die graue sprack met woorden
[goet:

Staet op, staet op, weest wel ghemoet!
Dijn leuen sulstu behouwen,
Ende ick geue v mijn ionckste doch-
Tot eender echter vrouwen. [terken

15. Oorlof, ghy meyskens en ionge-
[sellen saen,
Die by nachte int heymelijck vryen
[gaen,
Al hebdy een rijcmans dochter voor-
[hande,
Wacht v al voor clappers tongen
[fenijn,
So en coomdy ghy niet ter schande.

[86*b*] Nieu liedeken

op de wijse: *t'Vrijden een boer etc.*

1. Alsmen bespoort, dat liefde gheeft
Geluck, vreucht en verblijen,
En men in als zijn wille heeft, Sohay,
So ist my lust te vryen.

2. Als liefde hem also verthoont,
Dat sorch mach staen besijen,
En sy ons liefd met liefde loont, Sohay,
So ist een lust te vryen.

3. Alsmen sijn liefste mach aensien,
Die ons druck doet vermyen,
En sy ons gaet haer ionste bien, Sohay,
So ist een lust te vryen.

4. Alsmen sauonts de deur in snapt,
Zy ons in laet by tijen
En steelt een soentgen, dattet clapt,
So ist een lust te vryen. [Sohay,

5. Als sy seyt door liefkens bedwanck:
Zo (l. zoet?) lief, ick wil my vlyen,
Te slapen in v armkens blanck, Sohay,
Zo ist een lust (te) vryen.

Antwoort hier tegens.

Op de selfde wijs.

1. Maer als de liefd ons tegen is
En doet ons schier ontsinnen,
Ons lief niet te bewegen is, Elaes,
So mach de droes beminnen.

2. Als liefde claerlijck blijcken doet,
Ick (l. En?) sorch sal ons verslinnen,
Ende deucht voor tgelt wijcken moet,
[Elaes,
Zo mach de droes beminnen.

3. Alsmen van haer moet zijn absent
En genen troost mach vinnen,
Een ander staet int hart geprent,
[Elaes,
Zo mach de droes beminnen.

4. Alsmen loopt buyten om de deur,
Daer niet mach comen binnen,
En men seyt: Callis staet daer veur,
[Elaes,
Zo mach de droes beminnen.

5. Als haer wreetheyt ons sinnen
[cranckt,
Wy niet dan droefheyt vinnen,
En men vrijt, datmen wort bedanckt,
[Elaes,
So mach die droes beminnen.

[93a] Een nieu liedeken

op de wijse: *t' swinters somers euen groen.*

1. Int hert heb ick vercoren
Een bloemken soet en (l. van) guer.
Zy doet my vruecht oorboren,
Oock lijden groot ghetruer.
Zy doet my vrolick singen,
Oock suchten menich stont;
Ick moet dit al ghehingen,
Noch blijf ic in haer ghewout. [93b]

2. Na mijn lief wil ick wachten
Alle tijt onghecesseert
Veel daghen ende nachten,
Voor den tijt eens anders keert,
Ghelijck Iacob volherden
Twe seuen iaren wt,
Eer hem Rachel mochte werden
Tot zijnder liefste bruyt.

3. Aen haer heb ic bevonden
Al dat mijn herte behaecht,
Venus heeft my ghesonden,
Daer ick lange na hebbe gheiaecht,
Ghelijck Venus Paris beloofde
Helena dat schone wijf,
Die hy wt Griecken roofde,
Waer duer quam groot ghekijf.

4. Nimmermeer en sal ick laten
Te zijn met haer verhuecht,
Hoe wel dat nijders haten
En benyen onsen vruecht.
Ghy valsche Junos kinderen,
Van binnen heel venijnt, [94a]
Seght my, wat macht v hinderen,
Dat die sonne int water schynt?

5. Eer moet aen haer beclyuen,
Die my haer ionste boot.
Haer eyghen wil ick blyuen
Altyt tot inden doot,
Ghelijck Piramus ghetrouwe
Doch sulcken druck aenbiet,
Die om Tisbe die schone vrouwe
Sijn ionghe leuen liet.

6. Iuoren zijn haer tanden,
Haer lipkens root als een corael,
Daer toe snewitse handen,
Bruyn ooghen tenemael:
Apelles noyt en wrochte
Lieflicker beeldeken ient.
Och of ick altoos mochte
By haer oock zijn present!

7. Keer weder, druckich ghepeysen,
Ghy doet mijn hert zo we!
Dus moet ick seluer reysen
Om mijn lieueken ouer ze. [94b]
O Aeole, wilt wayen,
Neptune, gheeft my vloet,
Om mijn liefken te payen;
Want ick by haer wesen moet.

Princesse.

8. Naest Venus die desse (l. deësse)
Gheef ick haer den hoochsten prijs.
Ick bid v, mijn princesse,
Leeft docht na mijn advijs!
Cupido met zijnen toortse
Ontsteeckt mijn hert gheheel:
Eylacy, lief, ic lyde foortse,
Helpt my uyt mijn ghequel!

[100a] Een tafel-liedeken

op de wijse: *Ieucht en deucht.*

1. Ic breng mijn naeste gebuer en [dronc,
Ick hoop, hy sal dat wachten;

Ick gunt hem wt mijns hertsen gront
Met vrolicke ghedachten.
Wijn, wijn, fijn eedelen wijn,
Sober wilt ghy ghedroncken zijn,
Anders so zijt ghy fenijn
Van wonderlicke crachten.

2. Als ick den eedelen wijn aenschou,
Vergheet ick mijn labueren
En voeghet in die beste vou
En laet fiolen trueren.
Wijn, wijn, fijn eedelen wijn, [100*b*]
Sober wilt ghy ghedroncken zijn,
Anders so zijt ghy fenijn
Men moet v dick besueren.

3. Den wijn proeftmen by den smaeck,
Als ons die oude leeren.
Hy verdrijft so menighe mens den
By nacht te bancketeren. [vaeck
Wijn, wijn, fijn eedelen wijn,
Sober wilt ghy ghedroncken zijn,
Anders so zijt ghy fenijn
En wilt den mens regeren.

4. Die wijn is wt, den croes is leech,
Een ander doe ick schencken.
Mijn dunckt, ick creech so goeden
[deech,
Ick can gheen droefheyt dencken.
Wijn, wijn, fijn eedelen wijn,
Sober wilt ghy ghedroncken zijn,
Anders so zijt ghy fenijn
En doet den hont wel hincken.

5. Ontfangt van my den beeker net,
Mijn vriendekens wtvercooren,
En drinckt het wt met eenen sedt,
[101*a*]
Als ick v dee te voren!
Wijn, wijn, fijn eedelen wijn,
Sober wilt ghy ghedroncken zijn,
Anders so zijt ghy fenijn
Ghy doet ons vreucht oorbooren.

6. Noe die heeft den wijn gheplant
Al door beuel des Heeren.
Godt den heer sy loff en danck,
Diet al hier doet vermeren.
Wijn, wijn, fijn edelen wijn,
Des menschen hart verheucht ghy fijn,
Ghy zijt een goeden medecijn,
Als ons die schrift doet leeren.

[123*b*] Een nieu amoreus liedeken

op de wijse: *alzoot begint.*

1. Mocht ick gheluck verweruen
Al nae mijn t'sherten sin,
Mijn liefken soude ick eruen
Al in dat harte mijn.
Teghens mijn sins begheren
Moet ickse nv ontberen:
  Waer machse zijn
  Die alderliefste mijn?

2. Sy is schoon van colueren
Ghelijcken een diamant.
Mocht zy mijn eens ghebeuren
Dat maechdeken triumphant! [124*a*]
Triumphant is zy van leden,
Seer excelent van seden:
  Waer machse zijn
  Den alderliefste mijn?

3. Och mocht ick by haer wesen,
Dat maechdeken, dat ick meyn,
So waer mijn druck ghenesen,
Daer sulcke bloemkens zijn,
Daer sulcke bloemkens bloeyen
Met Venus dou bespoeyen.
  Waer machse zijn
  Die alderliefste mijn?

4. Sy heefter twe bruyn ooghen
So claer als een cristelijn,
Sy doet mijn pijn gedoghen
Al in dat herte mijn.
Mocht ickse eens aenschouwen
Die fleur bouen alle vrouwen!
  Waer machse zijn
  Die alderliefste mijn?
Prince.
5. Princesse lief verheuen,
Om v, reyn maechdeken fijn,
Ghy staet so vast gheschreuen
Al in dat herte mijn, [124*b*]
Bouen Helena schone
Spant ghy int hart die crone.
  Waer machse zijn
  Den alderliefste mijn?

[126*b*] Een amoreus liedeken.

1. O Venus ient,
Een groot allent
Ghy staet geprent,
Seer excelent;
Wilt ghy my niet,
Alle mijn verdriet
Sal ic achten niet,
Een swaer torment,
Lijdt ic by desen.
Int hart bekent,
Lieffelick van wesen.
Verlaten? Ziedt, [127*a*]
Wat my gheschiet,
Schoon lief ghepresen.

2. Mocht ic van haer,
Schoon anschijn claer,
Al sonder vaer
Eens troost verweruen,
Geen gout so swaer
Koos ick voor haer:
Een lieflick paer
Souden wy steruen.
Alle mijn iolijt
En desen tijdt
Mijn hart verblijt
Int swerlts crijt,
Tis meer dan tijdt,
Sal ick troost eruen.

3. O maechdelick saet,
Compt my te baet,
Eert valt te laet,
Helpt, wilt druck veriagen!
So soet ghelaet
Seer delicaet
Doet Venus raet,
Schout nyders quaet,
Ghedult tot my,
Die in lijden zy,
So waer ick bly,
Dat seg ick vry,
Niemant dan ghy
En derf ick claghen.

4. Princesse reyn,
Ghy zijt alleyn,
Lief, dien ic meyn,
Schoon bloem verheuen,
Dat weerste greyn
Ghy zijt certeyn
Int swerlts pleyn:
Wilt my niet begeuen,
Gheeft my confoor[t]
Een troostelic woort,
Lief rechte voort,
Weest niet verstoort,
Mijn beden anhoort
En laet my leuen!

[133*b*] Een liedeken

op de wijse: *alst begint.*

1. Onder een prieel vol ruyckende
[rosen
Ben ic met mijn lief spanceren gegaen.
Daer hebben wy gelegen een langhe
[pose,
Also ick v hier af doen vermaen.
Also ick heb verstaen,
Ende zy is wech gegaen,
Ick verhoor wel an haer woorden,
Sonder adieu is mijn lief wech gegaen.

2. Om te vercrijghen also soeten waer
Ende te verheugen dat ionghe harte
[mijn,
Wij laghen malcander also naer,
Dattet niet nader en mochte zijn.
Also etc....

3. Ick heb al den langhen nacht
[ghelegen
Voor die poorte van mijnen vaer
Ende hebbe daer also stille gheswe-
[ghen,
Want wy maeckten gheen misbaer.
Also etc. [134*a*]

4. Och fiere nachtegale, wel cleyn
[vogelkijn,
Soudi niet willen der minnen boot-
schap dragen?
Ende wi sullen by den anderen also
[vrolick zijn,
Ghelijck als wy te doen plaghen.
Also etc....

5. Mijn vader ende mijn moeder
[hebben my verboden,
Om te spreken tegen mijn lief:
Nu hebben wy malcanderen gevonden
Door het schrijuen van eenen brieff.
Also etc....

6. Duysent marck siluers root van
[goude
Gaf hy zijn lieueken in haer hant,
Om dat hy vertrekken soude
Met zijn lieueken nae het ouerlant.
Also etc.... [134*b*]

7. En ist niet wel een bitter scheyden,
Daer gelieuekens scheyden sonder
[adieu,
Hadde wy den tijt moghen verbeyden,
Ons vruechde waer al vro op een nieu.
Maer als ick heb verstaen
En zy is wech ghegaen.
Ick verhoor wel aen haer woorden:
Sonder adieu is zy van my ghegaen.

[151*b*] Een nieu liedeken

alzoot beghint.

1. Schoon liefken wter maten,
Wilt my in liefde bystaen!
Ick en sal v niet verlaten,
Dus troost mijn, o edel graen!
Want ghy laet mijn inden noot,
En om v sterue ick die doot:
Troost mijn, o mondeken root!

2. Mocht ick eens troost verweruen,
Och soete lieueken fijn,
So soude mijn bitter kermen
Vertroost sijn op corten termijn;
Want ghy zijt die liefste alleyn,
En op v set ick certeyn
Al mijn hope in swerelts pleyn.

3. Dus wilt mijn bitter kermen,
Schoon liefken, eens ghedencken
Ontfangt my in v armen, [claer!
Alder liefste vrouwe lyff baer! [152a]
Want ghy laet my int verdriet,
En groot leyt is mijn gheschiet;
Maer die cause en weet ick niet.

4. Mijn trouwe wil ick v gheuen,
O soete lieueken fier,
En v altijt zijn beneuen,
Reyn bloeyende egelentier.
Dus schrijf ic aen v eenen groet:
Bewijst mijn reyne liefde soet,
Alderliefste bloemken goet!

5. Ick en ben niet als die pluymen,
Die met alle winden wayt.
Wist ick mijns liefs costuymen,
So waer mijn iongher herteken ghe-
[payt.
Want qua nyders tonghen quaet
Sy sayen altijt haren zaet,
Sy maken mijn sinnekens disperaet.

6. Princesse lief ghepresen,
Peynst om den alderliefste van dijn!
Mocht ick v dienaer wesen!
En dat ghescheyden moet sijn.
Scheyden, ghy doet mijn pijn.
Vanden alderliefste mijn,
Adieu, het moeter ghescheyden zijn.

[155b] Een nieu liedeken

alzoot beghint

1. Verhuecht in duecht,
Ghy retrozijnse juecht
In conste soet vermaert,
In conste etc.
Nu vuecht genuecht,
Eendrachtelic maect vruecht
Ghy, die hier zijt vergaert,
Ghy, die etc. [156a]
De conste wert v verclaert,
Haer ionsten gheopenbaert
Seer net en pertinent,
Lustich en excelent.
Bekent is hier haer cracht present
Ons went ontrent
Liefde is ons fondament, [1])
Daer wy op bouwen ient.

2. Bespiet bediet
Van datter is geschiet
Int Noortwijckse sayzoen
Int etc.
Ghi siet nv vliet
Druc en hartsen verdriet.
Reyn genuechten wy bevroen,
Reyn etc.
Eendracht die maect ons coen,
Men macht wt liefden voen,
Gheen twist wy hier ontfaen,
Den wroeger wy versmaen,
t'Vermaen doen wy wt ionsten
Dees paen wy gaen [plaen,
Dits wt liefden ghedaen:
Wijckt niet van desen baen!

3. Ons geest nv meest
Is wt liefden tempeest
Al om dit soete bestier,
Al om dit etc.
Bedeest, bevreest
Sy niemant tot desen feest
Onder des const bannier,

1) Zinspreuk der Leidsche Rederijkerskamer „de witte acoleyen" (vgl. Schotel's Gesch. der Rederijkers II, 267.) (G. K.)

Onder etc.
Hier bloeyt den egelentier,
Hier groeyt den lely fier
Onder den dooren wijdt, [156*b*]
Die cooren bloem haer verblijt
Met vlijt alle pinceekens bedijt
Jolijt bevrijdt
Alle bloemkens petijt,
Die hier b[l]oeyen in dit crijt.

4. Lieft blaect volmaect
De const is wel gheraect
Al hier op dit termijn.
Al hier etc.
Ghemaect en smaect
Elck, die daer zijt bespraect
Als een vroom retrozijn,
Als etc.
De lust van haren wijn
En blust dat harte mijn,
Daer vreuchde bloem wtspruyt
Seer crachtich van virtuyt,
Die daer ruyct als een welriekende
Ontmuit brengt uyt [cruyt
Al haer consten conduit
Laudeertse ouerluyt.

5. Princes v les
Wy resideren fres
Te met vroech ende spa
Te met etc.
Meesteres, voochdes,
Isser eenich exces,
Wy staen in v ghena,
Wy staen in v etc.
Reyne Rethorica,
Fonteyne dien wy slaen gha
In dit soet prieel
Voldoen wy v beueel
Gheheel wt desen caneel
Quagreel crackeel
Moet wijcken [157*a*] t'onsen speel,
So voorschrijft ons peneel.

[161*a*] op de wijse: *alzoot beghint.*

1. Die soete coele mey is ons ontdaen,
Die bloemkens menigerley
So ghenoechelijken staen,
Sy staen belaen
Met den dou seer menichfout:
Laet ons spanceren gaen
Al in dat groene wout!

2. Die voghelen ionck ende out
Sy maken groot gheluyt,
Alsomen hier aenschout,
Al in des meys virtuyt;
Want louer ende cruyt
Staet seer playsant,
Dat wt der aerden spruyt
Is in den may gheplant.

3. Dat wter aerden spruyt,
Maeckt ons hier verhuecht.
Neemt v liefste spruyt
En troostse, als ghy meucht,
Met vrome duecht!
Slaet druck al vander hant
Al met solaes en vruecht:
So is ons die mey gheplant.

4. Slaet opten tromme,
Op harpen ende veelen! [162*a*]
Springt een reysken omme;
Om tminnen spel te spelen,
Secretelijck wilt heelen,
So blijft ghy Venus quant,
Een cusken wilt om deelen:
So wort de mey gheplant.

5. Laet ons die tafel decken,
Cappoenkens doen braden,
Ypocras doen lecken;
Dat is Venus raeden.
Dat zijn die selfde saeden

Al van een roosen boom.
Nu pluckt van Venus bladen
En draechter af ·ghenen room!

6. Noch soecken wy practijcken
Van alle dese saken,
Dat is te rethorijcken
Te schermen of te schaecken,
Bancketten te maken
Al na ons eyghen appetijt:
Dat zijn de selfde saecken,
Die Venus hier belijt.

Berlin. JOHANNES BOLTE.

KOEK EN EI.

In het *D. Wtb.* 5, 2499 (art. *Kuchen*) staan, onder meer, de volgende aanhalingen opgeteekend: »(sie seind) mit einander éin kuchen"; »mit herr... Speten ist er, als man sagt, áin kuch und aier gewest"; »wir sind ja immer ein kuch und ein mus gewesen"; »se sünd een bak, een eierkoken"; alles om innige vriendschapsbetrekking of volmaakte eensgezindheid uit te drukken. LUTHER spreekt, in denzelfden zin, van: »mit einem für einen kuchen gerechnet werden", ja zegt zelfs: »ich bin nu éin kuche mit Christo"; trouwens hetzelfde beeld wordt in ons Formulier voor het H. Avondmaal aangetroffen (»gelijk uit vele koornkens één meel gemalen en één brood gebakken wordt... alzoo zullen wij... allen te zamen één lichaam zijn, *enz.*").

Geen twijfel dus, of noch het onzinnige *kok* (dat zooveel zou zijn als: haan = kip = kop = Coppe, uit den *Reinaert*), noch het meer redelijke *kloek en ei* (beide vermeld bij HILDEBRAND, *Na vijftig jaar*, 2de dr., blz. 126—127) zijn noodig om onze zegswijze »zij zijn met elkander koėk en ei" op te helderen, daar die blijkbaar onverbasterd is overgeleverd.

A. B.

BIJDRAGEN TOT DE DIETSCHE GRAMMATICA [1]).

XII. OVER DE UITLATING VAN HET PRON. PERS. ALS SUBJECT.

A. In zinnen, als »*en* vlie te nacht", »*en* prise mijn lijf niet twee peren", enz. (z. *Vondel-gramm.* § 201), moet *en* naar Franck's alleszins aannemelijke opvatting als wisselvorm gelden van *in* = *ic en*; en onjuist was daarom mijn vroegere meening, dat gemelde citaten zouden getuigen voor een gebruik van 't Mnl. ww. in den 1sten p. enk., zonder begeleidend pronomen. Toch is een zoodanige constructie voor het Dietsch, althans onder bepaalde omstandigheden, niet te loochenen, nam.: wanneer de verba *segghen*, *spreken*, *tellen*, *tale maken*, *visieren*, *noemen* in de beteek. »melden, vertellen, verklaren" gebezigd werden 1°. ter aankondiging of inleiding van een verhaal, een beschrijving of een uiteenzetting van gronden, 2°. met betrekking tot een te voren gegeven of een in 't vervolg niet te geven relaas. Vgl.: »Sine hebben alle niet vergheten Des spels... Ende *segghe* u wel, wat si doen", Sto. 9, 534; »Hierna suldi wonder horen Vanden lieden vanden lande... Ende *sal* eerst *segghen* vanden lieden, De... scieden", Sto. 4, 1537; »Ende tswaert was van sneden goet, Ende *segge* u dat inwart woet", Lorr. 2, 4427; »Mer synt dat... Ulixes Ende... Dyomedes Begonsten dat felle doen... Worden wy vervloect in velen Ende *seg* u in welcken saken", Tro. 9233; »Hier blivet der ewangelie scrifture Ende *telle* u eene aventure, Die..." Sp. 1^7, 16, 58; »Nu swigewi van desen stille, Ende *sel* u van Heren Walraven *tellen*", Velth. 2, 46, 22; »Nochtan siint al edel liede, Maer hets ene droeve mayseniede, Here, ende *mach* u *segghen* twi", Limb. 4, 871; »Die avonture swiget numere Van hem... Ende *wille spreken* van Bohorde", La. 2, 17467; »Soe sal een deel die aventure Hier uten wege gaen... Ende *sal* u vanden drien manieren...

1) Zie *Tschr.* 5, 245. Naar ik hoop, zal deze reeks in 't vervolg regelmatig worden voortgezet.

nu *visieren*", La. 3, 8279; »Sone sagedi joncfrouwe noit so scone... Die dies heeft orlof, alsic doe, Ende *mach* u wel *seggen* hoe", Ro. 5598; »Die enen andren... Of wint sijn rechte goet, Dits also quaet... Alse roef ofte diefte es... Ende *segghe* u redene waer bi", Lsp. 3, 2, 70; »Ende dese twee comen meest toe Mids den oghen, ende *segge* u hoe", Dd. 2, 344; »Maer dits al gheslaghen omme, Ende *mach* u *seghhen* waer omme", Dd. 3, 1642; »God, die was voor alle beghen, Voor alle beghen stont Hem sijn sen Op gheven, ende *segghe* u wel waer bi", Nederl. ged. (SNELL.) 280, 3; »Al daer die duvel of te rent Neemt die ziel in sijn behout... Ende *wil* u *segghen* in wat schijn", Hl. 80, 119; »Willem, een harde bitter wee Sel hem hier na comen toe, Ende *wil* u *segghen* alsoe hoe", Hl. 102, 124; So waneer dat die sonne es so hoge Geclommen, dat si scinen moge In die fontaine... So werpen die steue alle daer... Van varuwen menichge maniere... Ende vertoenden altemale, Wat int vergier was op ende tale... Ende *wilt* u bi geliken *nomen*", Ro. 1470; z. nog Dd. 2, 3730; 3, 1898 v., Bj. 4, 958; 5, 563, Ro. 4452, 4831, Lsp. 2, 1, 60, Limb. 2, 428; 4, 2004; 7, 495; 8, 244; 11, 279, 383, 733 en 834, Hl. 72, 17; 78, 76; 96, 116;

»sine gesellen bede, Daer hier te voren af *seide*", La. 3, 21542; »Die knape, daer hier vore af *tellen* (l. *telle*?), Hadde enz." ib. 19954; »(hi) vant vele aventuren, Daer niet af *spreke* nu ter uren", ib. 2, 7732; »Wat holpt, dat u lange *tale* Van haren perlemente *make*?" Limb. 12, 859; »Wat holpe, dat jou lange *tale maecte*?" Wal. 2547.

Heeft men hier aan een rest van 't oorspronkelijk zonder vnw. gebezigde verbum te denken of wel aan een ellips van jongeren datum? Het ontbreken van een met ons gebruik overeenstemmende constructie in het Oudgerm. (vgl. GRIMM, *Gr.* IV 210 vlgg.) stemt zeker al dadelijk niet ten gunste van eerstgenoemde opvatting. Daarenboven pleiten voor de juistheid der andere de beide omstandigheden: 1°. dat de jongere taal in *besluyte*, (*ghe*)-*swijghe*, *hope*, *blijve* enz. (z. *Vondel-gr.* § 201) zegswijzen ver-

toont, die zonder twijfel voor onoorspronkelijk te houden zijn en kennelijk haar oorsprong hieraan te danken hebben, dat er bij 't bezigen der verba in die bepaalde gevallen omtrent den bedoelden persoon geen oogenblik onzekerheid mogelijk was en het begeleidend pron. mitsdien gevoegelijk kon worden gemist; 2°. dat bij een gebruik, als het boven aangetoonde, de uitdrukkingen »ende *seyghe*" enz. in hetzelfde geval verkeerden als *besluyte* enz.

Een Mnl. parallel van het vermelde zeventiendeëeuwsche *hope* vinden we voorts in: »Ende hi sprac an die Gods ghenade: *Hope* dat ic negheenen keere Vergramen sal onsen Here", Am. 1, 4406.

B. Uitlating van het vnw. van den 2den p. enk. is waar te nemen in: »En ben ic niet also wel vanden geslachte des metals als du, waer om *versmades* mi ende doetste...?" Dcr. 14 v.; »war om *verheffes* di teghen mi?" ib.; »Onsalyghe, waer om en *droeges* dijn ogen niet?" ib. 44 r. Naar Grimm (*Gr.* IV 214) had zich in 't Ohd. het gebruik van een ww. zonder personale o. a. in den vragenden zin langer dan in andere gevallen staande gehouden. Sporen van een gelijke eigenaardigheid zouden dus in 't Mnl. op zich zelf niet onmogelijk te achten zijn. Toch zullen we, naar ik vermeen, veiliger handelen door aan genoemd, slechts bij een enkel auteur aangetroffen *versmades*, *verheffes* enz. een minder hoogen ouderdom toe te kennen, te meer, dewijl de verklaring der zegswijzen als de gevolgen eener jongere en analogische ontwikkeling vóór de hand ligt: men lette op *maecste*, *gaeste*, *hebste*, *doe(t)ste*, *sij(t)ste* enz. (voor *maecstu* enz., vgl. *Vondel-gr.* § 54), naast *du maecste*, *du gaeste* enz., en *du maecs*, *du gaes* enz., als aanleiding tot het bezigen van een *versmades* enz. (voor *versmadeste* enz.), naast *du versmades*, *-este*, enz. Zie ook nog buiten de vraag: »Datgeen dattu segges, broder, dat *segges* wt goeder minnen", Dcr. 15 r.

C. Evenmin mogen we een overblijfsel van het Oudgerm. gebruik zien in plaatsen, als: »Sonderlinghe was daer ghepriist Die maget van Limborch... Ende *seiden* al oppenbare, Dat si emmer comen ware Van goeden halven", Limb. 1, 2295; »Ic

sachse voeren in enen boet... Ende *voerdense* in Grieken henen", ib. 1, 2683; »Doen werd ginder een groet gescal Ende *quamen* gelopen ter selver stonden", Velth. 2, 38, 4[1]; »van welkes doot groot gescrey... ghemaeckt is ende *hebben* hem seer eerlicken begraven", GR. 96 v. Blijkbaar toch heeft men hier met een woordvoeging te doen, die een gelijke opvatting vereischt als de bekende »Dit was Reinaerde ombequame Ende *verbalch* hem", enz. (z. *Vondel-gr.* § 202): ook voor *seiden* enz., in pl. v. *si seiden* enz., is er rekening te houden met de omstandigheid, dat het eerste deel der coördinatie, niettegenstaande den daarvoor gebezigden vorm, in de voorstelling kon worden gelijkgesteld met »*priisdensi* die maget", »dat *si* se *voerden*", »*maectensi* een gr. gescal", »van welkes doot *si* gr. gescrey... ghemaeckt *hebben*".

Vgl. hiernaast een overeenkomstige wijze van uitdrukking in: »ic waende, dat ic des visschers soen ware, ende nochtan niet en *ben*", GR. 99 v., d. i. »ic was, so ic waende, d. v. sone ende en ben n. n."; »ende gi mi hebbet gheloeft, dat hi ghedoot soude worden, ende nochtans levendich *is* ghebleven", Sw. 14 r., d. i. »hi soude, so gi gheloeft hebbet, ghedoot worden ende is n. l. ghebl."; »liepen die van Sente Jans uute tot Lederbeerch... meenende haer vianden ghevonden t'hebbene, maer *waren* alle wech ghevloon", Gc. 275, d. i. »die wile haer vianden, so si meenden, souden ghev. sijn, maer w. a. w. g."

D. Hoe in zinnen, als

a. »Dus *bleef Melions* 'ende *Raguel* Te gadere ende *hadden* groet spel",

b. »Doe *cam* gelopen... *Die coninc metter coninginnen* Ende *dreven* groet seer",

c. »Daer *custe deen den anderen* dan Ende *worden* gevriende", het ontbreken des pronomens te beoordeelen is, blijkt uit hetgeen in § 252 der *Vondel-gr.* omtrent den aard dezer parataxis is in 't midden gebracht. Als nieuwe en niet onbelangrijke bewijzen voor de tweede en derde soort dezer constructies veroorloof ik mij hier aan de reeds vroeger aangehaalde plaatsen nog enkele andere toe te voegen:

»Waer *onse Vrouwe quam* Marie *Met eere .... paertie* Van zielen ... Ende *zongen*", Sp. 1[7], 68, 30; »*Quam hi* daer *met siere scare* Ende *bleven* Gode lovende dare", Sp. 2[3], 36, 212; »dat *metten coninc quam Lanceloet* Ende *souden* sijn ... Daer ter stat", La. 2, 35231; »*Rigaut ... reet met sinen wert ...* Ende *reden* dien nacht aldure", Lorr. M. 1, 386; »*Stont* op *die ridder met sinen gesende* Ende *voeren* wech met gheninde", Limb. 4, 1924; »*doe quam .... Die coninc ... Met meneghen Torc* ... Ende *voeren*", ib. 7, 783; »*hi ... voer* wech ... *Met Evax* ... Ende *reden* enz.", ib. 10, 1379; »*Met hare* so *was hare amijs* ... (Middach so was lange leeden) Ende *waren* gebeedt van moetheden Onder enen sconen boem", Ro. 13540; »Op enen dach als *hi met desen knechte reysde* ende door een bosch *reden*", GR. 157 v.; »Daer na *toech hi mit sijn volc* ... ende *quamen* tot enchuysen", Gkr. 54 v.; »*alexander* die *ghinc* doen *mit den bisscop* in ihrlm ende *offerden*", Ot. 230 v.; »Doe *vercierde die bisscop* hem *mitten levyten* ende *ghingen*", ib.; »Doe *stont chore mit den sinen* ende *hadden* vuer in die wieroecvaten", Ot. 63 v,; vgl. ook nog »*Die coeman* (wien door een ander het aanbod was gedaan mee naar Keulen te varen) diet gherne dede Seide ... Doe *ghinc hi met* ten scepe waert ... Ende *voeren* wel een half jaer", Limb. 1, 2524.

»Nachts *quam dingel* ... ende *leededse* uut mede Ende *gingen* tileke inden *tempel*", Sp. 1[7], 42, 43; »*Artur trac sijn volc* te gadere saen Ende *hebben* dus die vaerd bestaen", La. 4, 9816; »Sijn huwelijc ende *sijn wijf hi liet* Ende *storven* beede maget van live", Sp. 4[2], 49, 51; »*Deen nam den anderen* metter hand Ende *gingen* sitten op ene banc", La. 2, 37404; »Daer *sette* up dat palafroet *Walewein die joncfrouwe* ... Up Gringolette ... *Spranc* der Walewein nadat Ende *voeren* ... haren pat", Wal. 9406; »*Deen tart die andre* op den voet Ende *hebben* metten vingher ghewijst", Tro. 5126; »*Die rese* enen vrede *bejaghet an Rolande* Ende *droeghen* over een", Bj. I bl. 187; »*Die ruwaert ... sciet Van die van Aken* ... Ende *bleven* goede vriende vort", Bj. II bl. 408; »*hij nam vijf bruederen* mit hem ende

quamen tot den putte", Vb. 150 r.; »Doe *quam die brueder*... ende *dede hem op*... ende *baden* malcander trouwelick, dat enz." Vb. 145 v.; »*Die soen*.... *heeft dese*... *dochter* tot sinen wyve *ghenomen*... ende *hebben* te samen haer leven... *gheeyndet*", GR. 5 v.; »soe *nam hi* mede *alle dat* mede woude ende *toghen* wt haerlem", Gkr. 65 v. en Cr. 53 v.; »Doe *ghinc absolon* ende *vergaderde alle sijn bruederen* ende *reden* tot sinen hove", Ot. 136 r.; »daer na *hevet hi met hem genomen een deel broederen* ende *sijn* te scepe *gegaen*", Ps. 44 r.; »*gerijt* van velsen... *sochte* raet *an heer harmen* van woerden ende *droegen* over een", Cr. 41 r.; vgl. ook nog *Athanagoras*... *boot* om haer te crighen thien pont groot. *Die roffiaen seyde:* Ick sal daer twintich pont groot om gheven, ende *iaechdent* tyeghen malkander op", GR. 191 r.; en z. verder Limb. 2, 309, 866; 7, 1121, Flandr. 1, 234, La. 2, 16033, 17487; 3, 19959; 4, 2412, Borchgr. v. V. 103, Mlp. 4, 2108, Wint. e. Som. 483.

Opmerk. Omtrent enkele plaatsen, waar 't person. als subject ontbreekt, nam. La. 2, 729, 32843, 35670, 47057; 3, 4719, 8209, 9554, 11611, 19329; 4, 8391, 9508, 11249, Limb. 2, 1436; 12, 1290, Sp. 1³, 38, 45; 3⁵, 7, 25, Wal. 8783, Ro. 4836, waag ik het vooralsnog niet een beslist oordeel uit te spreken. In hoeverre we hier met betrouwbare dan wel met onzuivere lezingen te doen hebben, zal, naar ik hoop, een voortgezet onderzoek leeren.

XIV. *Laet wi*, *laten wi* TER OMSCHRIJVING VAN DEN ADHORTATIEF.

Voor en nevens den oorspronkelijken adhortatief *ga(en)wi* enz. bediende zich de Dietscher, zooals bekend is, ook van de omschrijving *laet ons* cum infinitivo. In overeenstemming met de herhaaldelijk waar te nemen voorliefde der oudere taal om constructies van gelijke strekking, doch verschillend grammatisch karakter naast elkaar te bezigen, vinden we de beide

zegswijzen somwijlen in parataxi met elkaar verbonden, b.v. in: *Swighenwi* ende *laet*se ghebaren Ende *laet ons sien* wat si willen", Limb. 7, 1015; »*Laet ons opstaen* hedenmeer Ende *seggewi* onse orisoen", Ferg. 4590; »*Haestenwi*, Sprac Walewein, ende *laet ons varen*", Wal. 4368; »Nu *varenwi*, Vrient, ende *laet ons wederkeren*", ib. 4488; »Maer *laet ons ghereden* saen Drie hondert man ende *varewi* buten", ib. 6843; »*Sendenwi* om die drie manne ... Ende *laet ons* die waerheit bat *weten*", Lksp. 2, 36, 1232; »*Laet ons vlien* ... Ende *soekewi*", La. 2, 5900; »Nu *makenswi* gene gerochte, Maer *laet ons houden* voer abuus", Goede B. 1, 67; »*Gawi* ... Ende *laet ons vanghen*", Gl. v. Br. 765; »*Gaewi* ende *laet ons* gheselscap *maken*", D. B. Macch. c. 1; »*Laet ons* ... betrouwenisse *hebben* ende *bidden* hem *wy*", ib. Jud. c. 8; enz.

Naast dit *laat ons* is in het Nieuwnederl. *laten wij* in gebruik, natuurlijk als constructio ad sensum. In welke taalperiode en langs welken weg had zich deze laatste ontwikkeld? Het antwoord daarop geven ons de volgende plaatsen in geschriften uit de tweede helft der 15de eeuw: »*Laet wi* dan voersienliken .... lopen", GR. 73 r.; »*laet wy* ons dan spieghelen", GR. 90 r.; »*laet wi* een dinc doen", GR. 91 v.; »*laet wi* also doen", ib.; »*laet wi* hem horen", GR. 105 v.; »*laet wy* ze doet slaen", Lic. 298 v.; »*laet wy* besien", Thr. 32 v.; »*laet wi* (tsamen) gaen, wechlopen", Dcr. 7 v., 12 v., 76 r.; »*laet wi* hem persequeeren", Ps. 60 v.; »*laet wi* ons wachten", Wsp. 36, 52 r. (z. nog GR. 122 r., 166 r., 226 r.); en »Nu *laten wi* die staen", Gjl. 29 r.

Duidelijk blijkt het uit deze, dat de meer verbreide en eenvoudiger wijziging der omschrijving de eerste phase van 't verloop vertegenwoordigt, en dat de vervanging van *laet* door *laten* eerst een gevolg der aanwezigheid van 't pronomen *wi* is geweest.

Naar 't voorbeeld van *laet wi* ontwikkelde zich voorts in de taal van bovengenoemd tijdperk een aansporend of wenschend gebezigd *laet hi*: »*laet hi* mi cussen mit eenen cusse sijns monts", GR. 11 r.; »*laet hi* vertreden worden onder mijn voeten", Ovs. 80 r.

Van een dergelijk *laet ic* is mij uit het Mnl. geen voorbeeld bekend.

XV. ICKEM BIN.

Dat in de tegenwoordige zegswijzen *hij, dat issem* en *hij, dat istem* het spoor te herkennen is van een vroeger gebruik van 't verbum substantivum met een wederkeerigen datief, valt kwalijk te betwijfelen. Men vgl. b. v. in 't Os. »that sea... *wârun im* barno lôs", Hêl. 87; »Suma *wârun* sia *im* eft sô wîsa mann", ib. 1233; »endi *bist thi* thoh man so wî", ib. 3953; en zie voorts ib. 782, 987, 1027, 1052, 1175, 1233, 2112, enz. Een middellijk getuigenis voor de aanwezigheid van zulk een term in de oudere taal levert ons daarenboven een plaats uit *Passieb.* 143r. „Bistu dan die sone gods? Hi seide, ghi segghet dat *ickem bin*", met *ickem bin* als het product eener onjuiste navolging van **hiem is*; vgl. het hedendaagsche *ik bennem, jij bentem, zij issem*. Voor de afwezigheid van een praedicaatsvnw. in de besproken uitdrukking lette men b. v. op: »riep die degen stout, Ghi sijt verradre, here Renout. Doe antwordi hem te hant, *Inne ben niet*, Roelant", R. v. Mont. 1136; »ic waende dat ic des visschers soen ware ende nochtan *niet en ben*", GR. 99 v.

XVI. *Si*, *se*, WIJZENDE OP EEN MASCULINUM OF NEUTRUM.

De tegenwoordige »spraeckmakende gemeent" pleegt zich in vele streken van het Nederfrankisch taalgebied, bij 't gebruik van het personale in verband met een of anderen zaak- of gemeenslachtigen diernaam, al bitter weinig om het taalkundig geslacht van zulk een nomen te bekommeren. Gelijk men aldaar ieder oogenblik kan hooren, wordt in bedoeld geval nu eens *hij (i)*, *hem* gezegd, waar de strenge grammatica *ze* zou vorderen,

dan weer *ze* gebezigd, waar men zich in de schrijftaal van *hij*, *hem* bedient. Een gelijke onzekerheid of, wil men liever, slordigheid vertoont ook alreede het Mnl. in 't gebruik van *si* en *se* met betrekking tot een mann. zaaknaam, en dat wel nog uiterst zelden in de oudere periode, vaker in de tweede helft der 15de eeuw. Men vgl.:

»Soe wert een also vule *stanc*, Dat*se* veel volx te sterven dwanc", Tien geb. 1147; »Quam daer *donreslach* so groet gevaren, Dat *se* den tempel sloech ter neder", Ybl. 4173; »Alsoe en was in egypten gheen *afgod*, *si* en viel", Lh. 25 r.; »hi dede sijn *vingherlinc* van sijnre hant ende ghaf*se* ioseph", Lh. 47 v.; »Set uriam in die strijt, daer *si* alre starcste is", Lh. 79 v.; »cristoffel nam sijn *stoc* in sijn hant ende stac*se* in die rivier", Ps. 97 v.; »dat men van een *steen* alleen, hoe men*se* keert of leyt, gheen casteel maken mach", Dctr. 57 v.; »hi ontfinc *den lichaem* ende groef*se* neven sinte ypolitus", Lg. 130 v.; »ioseph bat pylatus om *den lichaem* ons heren ende pilatus gaf*se* hem", Poh. 78 r.; die *wech* is mi veel te enghe ende *si* is mi contrarie", Shs. 18 v.

Voor een dergelijk *si*, in verband met een diernaam, heb ik slechts één bewijsplaats aangeteekend: »hoe geloefdi *uwen aexter* so veel? nu moechdi horen wat *si* seit", Sv. 25 r.

Opmerkelijk is verder een zelfde gebruik met toepassing op een onzijdig naamwoord: »(hi) brac*t* *yser* ende gaf*se* den ridder", Ps. 199 r.; »hoedanich moet *dit berou* wesen? *se* moet wesen driesins", Shs. 5 r.; »*dat berou* is soe crachtich, dat*se* den ghehelen muur neder werpt", Shs. 6 v.

XVII. UITLATING VAN HET DEMONSTR. IN DEN MET EEN VOORWAARDELIJKEN BIJZIN IN BETREKKING STAANDEN HOOFDZIN.

In *Die Kuere van Zeelandt* en de middeleeuwsche keurboeken van *Leiden* ontmoeten we somtijds het verschijnsel, dat in

den hoofdzin, die met een voorwaardelijken bijzin in betrekking staat, het demonstr. *die* als subject wordt uitgelaten. Vgl.: »indien yement... in gebreke ware, sullen dat iaer te rechte staen", K. v. Z. 41 r.; »Maer wort sijn nootsake niet bekent, sal nochtans ontfanghen ende gehoert zijn comparerende in personne", ib. 19 v.; »indien oeck datter eenege andere edelen... comen willen..., sullen ontfangen sijn", ib. 16 v.; »worde enich poirter gheboden ter heervairt ende daer niet en voere, verbeurde sijn poirtrecht", Lkrb. 18; »wair yement die dat wederstonde .., verbeurde 5 pont", ib. 24; »ende wairt dat yement dese cuere brake..., verbuerde al sulke boeten", ib. 35; »wair dat sake dat enich poirter.... enen.... vrede brake..., verbuerde 10 pont", ib. 37; »wair dat sake dat yement... coorn cofte jof vercofte voir dattie marctcloc lude verbuerde 3 p.", ib. 49; »ende wairt dattieghene... meer name, verbuerde 12 sc.", ib. 53; »Worde yement... bruekich ghevonden, verbuerde 3 p.", ib. 58; »Wair oec yement, die rintvleysch... vercofte,... verbuerde 18 sc.", ib. 59; »ende wair enich wtreeder die hier en boven laken vonde, verbuerde 10 p.", ib. 82; z. nog ib. 60, 102, 126, 229.

Voor de verklaring der ontwikkeling van dit eigenaardig gebruik lette men op de omstandigheid, dat het Mnl. naast het relat.-indef. *(so) wie* = »quicunque" ook een *wie* = »si quis" kende (z. *N. W. d. M. v. L.* VI bl. 164 en *Vondel-gr.* § 230). Dat bij deze gelijkheid in vorm en overeenkomst in beteekenis verwarring of gelijkstelling der beide pronomina tot de mogelijkheden behoorde, zal wel niemand willen loochenen. Een zoodanig samenvallen nu kon in verband met het feit, dat in den hoofdzin, waarvan een bijzin met *(so) wie* = »quicunque" afhing, het antecedent *die* meermalen uitgelaten werd, onbewust tot de gevolgtrekking leiden, dat ook in den hoofdzin, waarmede een bijzin met *wie* = »si quis" verbonden werd, een zelfde ellips mogelijk was. M. a. w. in zinnen, als »Ende sowie sloeghe sijn hant An anders have..., Soude daer omme verliesen tlijf", Lksp. 1, 35, 35, »so wie bevonden wert contrarie

ghedaen thebbene, sal verbueren c pondt", K. v. Z. 49 r., »so wie yement vreest in evellen wille ..., sal verbueren", ib., kon het oorspr. *wie* »quicunque", met ellips van *die* in den hoofdzin, in de voorstelling worden vervangen door *wie* »si quis", met een zelfde uitlating in den hoofdzin. Van hier tot de verwisseling van *wie* met een daarmee gelijkstaanden of overeenkomstigen term, als *indien yement*, *wair yement*, *wairt dat yement*, *wair dat sake dat yement*, *worde yement* enz. was zeker geen al te forsche sprong. Nog een stap verder, en men veroorloofde zich de bedoelde uitlating ook in hoofdzinnen, die met andere voorwaardelijke bijzinnen dan de bovengenoemde in betrekking stonden.

Te oordeelen naar de beperking der bovenstaande citaten tot de beide vermelde bronnen, moet het besproken gebruik alles behalve algemeen zijn geweest. Dat het zich intusschen ook nog na de ME. heeft weten te handhaven, leeren ons plaatsen uit Leidsche keuren der 16de eeuw, als: »indien eenich molenaer buyten deser stede een wintmolen zoude begeren op te stellen, zal aldaer een ... woonhuysgen mogen doen tymmeren", Lkrb. 379; »item als daer een boel versterft, daer vader ofte moeder blijft, latende kinder, die gehijlict zijn ... en zullen niet mogen connen wt haer eyghen auctoriteyt in den boel", ib. 390; »indien die zelve personen ... eenighe penningen ... onder hadden, zullen gehouden wesen enz." ib. 407; z. voorts nog ib. 418, 420, 429, 473.

XVIII. EEN PRONOMEN ALS SUBJECT VAN DEN VOORWERPSZIN IN DEN ACCUSATIEF GEBEZIGD.

Naast de voorbeelden, in § 219 der *Vondel-gr.* en § 198 van van STOETT's *Synt.* voor deze constructie gegeven, zij 't mij vergund te dezer pl. nog de volgende te vermelden:

»Abraham, *dien* ghi segt algader, Dat hi is uwer alre vader", Lksp. 2, 23, 80; »desen, *Dien* wi waenden dat Keye

was", La. 2, 30284; »*Desen* woude Paulus dat hi mit hem voer", Ap. 38 v.; »*Paulum* weet ic wie hi is", Ap. 46 v.; »ic vant*en* dat hi... ghewrocht wort", Ap. 58 r.; »*wien* segghen die menschen dat ic bin", Nt. 58 v.; »mijn vader, *dien* ghi segt dat in god is", ib. 144 r.; »*desen* en wet(en)wi niet waen hi is", ib. 145 v., Ee. 89 r.; »uw sone, *dien* ghi segghet dat blint gheboren is", ib. 145 r.; den ridder, *dien* hi meende dat die eerste had geweest", Sw. 53 v.; »minen vader, *dien* ick seide dat in groter siecten lach", ib. 77 v.; »alexander, *dien* hi meende dat ludovicus was", ib. 79 r.; »*wie* is hi dese ihesus, *dien* du segghes dat... die dooden mi onthaelt heeft", Lic. 267 v.; »sijnen medebroeder, *dien* hi wiste dat van sijnen here seer gemint was", ib. 283 v.; »*wien* segdi dat die helichste ziele heeft", fgs. 37 v.

XIX. HET RELATIVUM = »DAT HI".

De gevolgtrekkende bijzin, die met een door *so* voorafgegaan en bij een ontkennend, vragend of onbepaald sub- of object behoorend adjectief samenhing, werd in het Dietsch in den regel door *dat* met een personale ingeleid; somwijlen intusschen trad voor zulk een *dat hi* enz. een betrekk. pron. in de plaats:

»dat in dese werelt *man So vroet negeen* es, *die* can gescriven", Fl. e. B. 1158; »dat *iemen so stout ware... Die* soude dorren", ib. 1367; »Dat *niemene so coene* en si... *Die* trecke boven der heren gebot", Sp. 1[4], 10, 36; „*Soe coene* en es *gheen man*, *die*re lijt", Sp. 1[4], 28, 35; Sone was *niemen so coene*, *Die* mesdadegen overdede", Sp. 1[6], 18, 14; » *Wi* sal *so coene* sijn emmermere, *Die* met u sal durren leven?" Al. 7, 199; » *Wie* men hoerde die was *soe coene*, *Die* Jhesus noemde Marien soene", Oversee 83; »*Hine* es *so wijs*, *diet* vollere", Claus. 257; »*niemen* en was *so stout* van rade, *Die* an hem dat dorste bestaen", Sp. 2[6], 30, 89; »Ghi en waert ooc niet *so coene*, No *negheen* uwer baroene, *Diet* mi op dorste staden", Car. en El. 1145; »In*ne* vinde

heden *so coenen man*, *Die* minen sweer sal hangen", R. v. Mont. 1105; »daer was *niemen so coene*, *Die* dorste seggen", ib. 66; »*Ens niemen so edel* no *so scone*, *Die* Lodewike mach spannen crone", ib. 76; »Datter *geen so coene* stoet *Die* sine hant oft sinen voet Hadde gesteken ter cameren binnen", La. 2, 38418; »*wie so staerc* was of *so groot*, *die* Jhesus daer toe bringhen mochte", Praet 4030; »Opt velt was *niemen s*(*o fier* ende goet), *Die* dorste comen in sijn (ghemoet)", Parth. 4474; »(H)en es *clerc engheen so* wijs, *Die*t ghescreve in enghere wijs", Parth. 8354; enz. enz.

Voor een zelfde gebruik in 't Middel- en Nieuwhgd. zie BEN.-MUELL. I 320 *a* en GRIMM's *Wtb.* II 973.

XX. WEGLATING VAN HET VOEGW. *ende* TUSSCHEN TWEE PARATAKTISCH VERBONDEN BETREKKELIJKE ZINNEN.

Twee gecoördineerde betrekkelijke zinnen vindt men in onze oude rijmwerken nu en dan asyndetisch, doch met herhaling van het relatief naast elkander geplaatst:

»Toeghde hem die Jode swerte (*l.* belewitten? vgl. *Zschr. f. D. Alt.* B. 27 *Anz.* 41)... *Die* alle droeghen candelaren, *Die* alle songhen ende waren vro", Theoph. 509; »*Daer* alder werelt troest lach an, *Die* mi van sonden hadde brocht, Hebbic... verwrocht", ib. 787; »Si waser seven metten man, *Die* II kindere an hare wan, *Die*se liet in ellinde", Beatr. 479; »enen bliaut... *Die* diere was ende goet, *Daer* menich goet steen in stoet", R. v. Mont. 48; »Sulke liede comen hier naect,.. *Die* haer pelegrimage doen, *Die* met evele sijn bevaen", Mor. 1011; »daer sine viande lagen, *Die* daer lagen inder hagen, *Die* Waleweine wilden verslaen" ib. 2187; »een arm keytijf, *Die* onwerd heeft sijn arme lijf, *Dien* oec selden goet gesciet, Te hem en wiltu comen niet", Fl. e. B. 1190; »of gi enigen vrient... hebt in die stat, *Die* dor u soude doen ietwat, *Daer* ons te herbergen voegde te sijne", ib. 2024; »om Blanchefloere, *die* mi es ver-

stolen, *Daer* gi af sprect", ib. 2320; »een ridder... *Dien* Lanceloet sinde ..., *Dien* hi te Pont Marvel verwan", La. 2, 30958; »Den genen, *dien* si heeft gevoet, *Dien* si ... mint", ib. 3, 11404; z. n. Sev. Vroed. 1809, 3685.

XXI. OMSCHRIJVING VAN DEN 2DEN NV. DOOR EEN POSSESSIEF.

Van de omschrijving des 2den nvs. door middel van een possessief (z. *Vondel-gr.* § 271 met Add.) staan mij thans, behalve de t. a. pl. gegeven voorbeelden, nog de volgende ter beschikking:

met een voorafgaanden genit.: »Salich sijn die, *dier haer* herte es luter", Tien pl. 515; »in *der zieker hueren* camere", B. M. 7, bl. 89; »*der kinder* van ysrahel *haer* dochteren", Ot. 92 r.; »onvermindert *der partie sijnen* scult", K. v. Z. 24 r.; »hi stoppede *der wedersprekers horen* monden", El. 19 r.;

met een voorafgaanden dat.: »van *dien planeten hare* craft", Nat. v. h. H. 1289; »*den onsaligen sijn* gelt si met hem", Bi. 408 r.; »*den grave sijns* rechts", K. v. Z. 53 r.; »*den heerschepen huer* rechten", ib. 57 v.; »tegen *den partien hoeren* scade", ib. 28 r.;

met een voorafgaanden casus rectus: behalve de drie in Stoett's *Synt.* § 214 gegeven citaten, »*onse lieve neven Haer* lande" Bj. II bl. 71; »Hertoge *Willem sijn* dochter", ib. bl. 273; »*die geestelike man sijn* broeder", Stf. 138 v.; »*dese broeder sijn* lichaem", Stf. 141 r.; »*alle geprevilegierde steden haere* rechten", K. v. Z. 32 v.; »*die grave* oft *gravinne hueren* kinderen", ib. 38 r.; »*die grave sijn* sone", ib. 17 r. en v.; »Katherijn, *die hoir* man doit geschoten was", O. A. v. B. 384; »Die vierde oerde is exorcisten ende *dese* is *haer* officie die duvelen te vermanen", Shs. 56 r.; »een dyake ende een subdyake ... Ende *dese* is *haer* officie den priester te helpen", ib. 65 v.; »of een man een wijf name, *die welke sijn* manlicheyt of gesneden is", ib. 69 v.; »enen hartoge, *welc sinen* name was gheheyten codrus", Sch. 31 r.

XXII. OVER DE WOORDVOEGING IN ZINNEN, WAAR EEN ZELFDE SUBSTANTIEF IN VERSCHILLENDE NAAMVALSBETREKKING STAAT TOT TWEE GECOÖRDINEERDE WERKWOORDEN.

Wanneer in het Mnl. een persoonl., aanw. of betrekk. vnw. tegelijk in twee gecoördineerde zinnen, *doch in verschillenden casus*, thuis hoorde, dan werd het in den regel in het tweede lid des volzins niet herhaald (z. *Vondel-gr.* § 206). Een gelijksoortige eigenaardigheid ontmoeten we ook niet zelden, waar een zelfst. nw., met twee verba verbonden, tot deze beide in een verschillende naamvalsbetrekking staat en mitsdien het gebruik van een personale, ter vervanging van dat substantief, bij het tweede ww. te verwachten ware:

»Maer God heeft den mensce verheven Ende dat hovet upwaert gegeven", Sp. 1^6, 55, 4; »Ic hebbe Gods ende siere Moeder Gheloochent ende van mi verdreven", Sp. 3^6, 36, 11; »dede den aermen Spise gheven ... Ende cleden utermaten wel", Sp. 4^1, 20, 95; »Ende Tullius ... Was int selve jaer also Vermort ende genomen sijn leven", Sp. 1^6, 19, 9; »Daer hebbic ene weduwe gheset Ende gheheten, dat soe di voede", Rb. 12471; »Sinen zone .... Heefti metter hand up geheven Ende sine gesonde also gegeven", Franc. 6670; »Si souden deren Haren vianden ende confunderen", La. 4, 6142; »Die van uwen dootslagenen viant Boven sceent ende had in hant", La. 4, 9540; »Daer was Lanceloet ontwapent saen Ende nieuwe cleder anegedaen", ib. 2, 23719; »Wi moeten ons derre puten doen ave Ende cortelike verberren", Limb. 1, 1709; »soe dat hi blidelike Sciet van den hertoghe rike Ende vriendelec te gode beval", ib. 1, 2753; »oec sal men die heren, Die hier heden bleven doet, Berren ende doen ere groet", ib. 9, 818; »Des avons was wel ontfaen Echites (Demophon) ende grote ere ghedaen", ib. 4, 338, en 8, 732; »Die de crone ... Nemen woude sinen vader Ende met krachte daer uut verdriven", Bj. I bl. 352; »Daer hi mede drijft te scerne Menichgen man ende doet verdriet", Ro. 3653; »dede vaen Die beste ende

thovet afslaen", ib. 6294; »Ende hi sinen wive mesdoet, Mesprijst ende sere sleet", ib. 7983; »ic sal weder gaen Eggheric sijn hoef af slaen Ofte doot steken", Car. e. El. 953; »Die pensen menichge overdaet Over die minne ende doen verdriet", Cass. 1669; »dat men tgelt gave Den armen ende daer mede lavede", Luc. 3964; »waer om si daer met alexandrum teghen coninc porum streden ende doet sloeghen", Sch. 33 v.; »dat hy meynde den scapen te volghene ende te verbitene", Wzz. 39 r.; »des kints ontfermen ende levendich te laten", Dcr. 67 v.; »hi des kints ontfermt ende bescreyt", Lg. 85 v.; »dat die keysere... hertoge Kaerlen commissie gaf ende rechter maecte in der saken", Cb. 195 v.; »allen luyden heb ic vrede gegeven ende geconfirmeert", Bpl. 18 r.; »soe wort kunera groet onrecht gedaen ende versproken", El. 193 r.; »Die lude worden sere beanxt ende gruwelde seer", Stf. 78 r.; enz.

XXIII. EEN ZOOGENAAMD ONPERSOONLIJK GEBRUIK VAN *naken*.

Het ww. *naken* vertoont zich in 't Dietsch, tot het aangeven der nadering van een of ander tijdstip of eenige gebeurtenis gebezigd, meermalen in een zoogenaamd onpersoonlijk gebruik, 'twelk aan de oude zegswijzen »*Hets* den avonde bi", Rein. I 1911, »*Het was* den avonde naer", La. 2, 19723; »*Het gaet* ten avonde waert", La. 2, 19803, »Als*t* bi der middernacht *quam*", Es. 61, 10, »da*t* wel bi der nacht *si*", Ferg. 233, »Onthier en*t*er vespertijt *was* naer", Tro. 3434, »Als *het quam* omtrent vespertijt", Am. 2, 4914, »doe*t quam* ten avont", S. le Roy 298, »als*t comt* tandren yare", L. v. J. 124, enz., alsmede aan ons hedendaagsch »*het loopt* naar twaalf uur" enz. herinnert. Naast een normaal »*die tijt*, *die doot* nakede" enz. of een daarvoor in de plaats tredend »het nakede *die tijt*, *die doot*", lezen we b. v.:

»ende *het* begonste te naken sere *Dien tide* dat enz." Limb.

6, 1504; »*Het* naect hier *enen sinxen*", La. 3, 20406; »Tirst da*t* naecte *den avonde*", Mor. 3760; »Want *het* naecte *sinen fijn*", ib. 3876; »men vernam, Da*t der dageraet* naecte", ib. 4407; »Nu nake*t tenen groten stride*", Car. e. El. 1321; »*t*naecte *totter avont tijt*", Hl. 95, 130; »*het* naect *ten sceiden*", ib. 1, 80; »Ic ducht *het* naect *den doomsdaghe*", ib. 70, 70; »als*t dire etentyt* nakde", LvJ. 153; »*het* naect *den avonde*", ib. 232 en 239; »doe naecte*t sinen doet*", Dbvt. 234 r.; »(want) *het* naket *den avont*", Lh. 166 r., Veg. 43 v.; »als*t den avontmale* nakede", Lhi. 117 r.; »dat*tet* (doe*t*) naecte *dijnre* (*sire*) *passien*", ib. 130 v., LvJ. 191; »als*t den nacht* nakede", ib. 160 v.; »dat*tet sijnre (sinen) doot* nakede (naecte)", Pw. 121 r., Ps. 146 r.; »daer na naecte*t enen groten feeste*", Ps. 128 r.; »als*t den avont* nakende was", Cb. 13 r.

Vgl. ook Mhd. »*ez* naehet *mîme tôde*", »als *ez dem âbent* naehte", »*ez* naehent ... *dem tage*", enz. (z. Lexer i. vocc.).

XXIV. OVER DEN ONOORSPRONKELIJKEN DATIEF DES PERSOONS BIJ ONPERSOONLIJKE VERBA.

Voor een onderzoek naar den in 't Mnl. gebruikelijken naamval des persoons bij een impersonale staan ons uit den aard der zaak slechts weinig bouwstoffen ten dienste: 1°. werden deze verba meestal met een pers. vnw. gebezigd, en 2°. doen zich buitendien ook nog enkele andere gevallen voor, waar de gelijkheid in vorm van den dat. en accus. het vaststellen van de regeering des werkwoords onmogelijk maakt. Toch volstaat het betrekkelijk geringe aantal der voor genoemd doel bruikbare plaatsen om ons te leeren: dat de oorspronkelijk in 't Oudgerm. bij enkele impersonalia thuis hoorende accus. personae in het Dietsch regelmatig door een 3den nv. was vervangen, die kennelijk als het product moet gelden eener navolging

van den van oudsher met andere onpersoonl. werkwoorden verbonden datief. Zie ten bewijze:

»Salich sijn die ghene, *dien honghert* ende *dorst* nader gherechticheit", Ruusbr. 3, 139; »Salich sijn (si) *dien honghert* ende *dorst*", S. le Roy 261, Nt. 4 v.; »ist dat *dinen* vianden *honghert*", Ep. 15 v.; »*mijnre* sielen *dorst*", Getij. 114 v.; (»Si gheven... spise ende dranc... denghenen, *dien honghert* ende *dorst*", Ruusbr. 5, 240, kan niet als bewijs dienen, cf. § 222 der *Vondel-gr.*); vgl. Got. *þana... huggreiþ*, *þaurseiþ*, Ohd. *hungeret mih* (Gr. *Gr.* 4, 231), Os. »hi *ina* thuo *gihungran* liet", Hêl. 1059;

»ende jongher dochtren zevene, *dien* wel *luste(n)* te levene", Rein. 1, 330; vgl. Ohd. *mih lustet* (Gr. *Gr.* 4, 233), Os. »*ina* bigann... muoses *lustean*", Hêl. 1060; »Sâliga sind ôc the *sia* hier frumono *gilustid*", ib. 1308; Ags. »*hine* nânes đinges ne *lyste*" (gecit. in Koch's *Satzl.* § 143);

»aldus *verlanghet den* ynglen mede", Lksp. 1, 6, 63; »Sere *verlanct der* herten mijn", Cass. 1536; »Jongeren cnapen... *Dien* sere *verlangede*", Lorr. 1, 456; vgl. Ohd. *mih langêt* (Gr. *Gr.* 4, 233), Ags. »*lengađ hine* hearde" (gecit. bij Grein; »*Langoda Iudeon*", Hêl. 5372, kan natuurlijk niets voor den casus bewijzen);

»dats *den* ioden *verdroot*", Poh. 39 v.; »*den* Noormannen begonstes te *verdrieten*", Cb. 99 v.; »*berouwet den* heren", Sp. 4[1], 37, 42; »dat *den quaden* (pl.) *rouwen* mach", Sto. 6, 349; »so *berous den* kinderen", Bj. 2, 4577; »dattet *den volke berouwen* mochte", Bvt. 39 v.; vgl. Ohd. *sia bedriuzit* (Gr. *Gr.* 4, 232), Ags. »ne sceal đaes *ađréotan đegn môdigne*", enz. en »*mec* ongon *hréowan*", enz. (z. Grein i. vocc.);

vandaar ook bij bastaardwerkwoorden en bij oorspr. niet impersonaal gebezigde verba, met een begrip »verdrieten", »rouwen", door navolging: »het *vernoy(er)de den* genoten", Sp. 3[8], 85, 80, Bj. I bl. 103; »Sere so *vernoyede* dies *den* Romeinen", Sp. 3[7], 63, 27; »dit *vernoyde... den jonxten* sustren", Vm. 1, 59, 52, »Dit *tornde den* Georgianen zere", Sp. 4[7],

38, 7; »Des *toornde* zeer *den vreemden* heren", Mlp. 2, 912; »sinen volke... *Dien* sere *iamerde* deser tale", Sto. 9, 397; »*Den* baroenen van den lande *Jammerets*", Sev. Vroed. 523; »alle *dien iammerdet*", Rein. pr. 27 v.; »dattet *den sommen iammerde*", ib. 40 r.; »dwelc *dien* van Gendt *spyte*", Vl. 1, 234.

Misschien ligt een zelfde wijziging van constructie ook ten grondslag aan:

twivelen cum dat. personae, waarvoor ik tot mijn spijt verzuimd heb de bewijsplaatsen op te teekenen;

en *wonderen, wonder hebben (= wonderen)* in »*den* cleerken *wonderde* al", Am. 1, 254; »*Den* cnapen *wonderde*", La. 3, 5515; »al*den* lieden *wonderde* sere", La. 2, 9356, »*wonderde den* engelen", Mask. 880; »*Den* vianden *wonders* saen", Sp. 1[7], 57, 39; »Dit *wonderde* al *den* here", Limb. 10, 232; »soe *verwonderde den volcke* dat langhe merren", Lic. 19 v. (z. voorts Sto. 5, 804, Sp. 3[2], 1, 65, Rb. 33151, Tro. 2641, Lksp. 1, 47, 69; 38, 84, Mat. 200); »*wonder* groot *Hadde* hem des ende *den sinen*", Sto. 6, 999; »Soedats al*den* lieden *hadde wonder*", La. 4, 941; »Doe had*ten* ioden *wonder* groet" Ybl. 414; »*hadde den* meesters *w.*", Bvh. 577;

vgl. Ags. »*mec* ðaes lyt *twéoð*" (gecit. bij GREIN i. v.), en Ohd. *ist mih wunder* (GR. *Gr.* 4, 241 en 242), waarnaast evenwel ook een Ags. »and *him twýnode*" (gecit. in KOCH's *Satzl.* § 109), en een Os. »endi *im* thero dâdio bigan *wundron*", Hêl. 141.

Oorspronkelijk is daarentegen de datief b. v. in: »*den ouden* senatoren *droemde*", Wr. 1, 1566; »dat *sinen* vianden sijns *ontfarmde*", Rb. 3495; »die liede... *Dient* sere *ontfermde* doe", Lorr. 1, 548; »dats mochte *ontfarmen Enen stene*", Wal. 3832; »Mochte *enen steene ontfermen*", Bj. I bl. 442; »dat mochte *allen* menschen *ontfermen*", Ovmt. 38 v.;

en waarschijnlijk evenzeer in: »Dat *der* sielen mach *gruwen*", Oversee 246; »Daer mach *den ghenen* wel of *grisen*, Die.... verdringhen", Hl. 47, 88; »*Allen* creaturen sal *gruwelen* vander toecomst enz." Ruusbr. 5, 102; en de in 't *Mnl. Wb.* uit

Ovl. L. e. G. 251, 34, *Sto.* 6, 349 var., *Wap. R.* 103, *Hl.* 51, 30; 73, 26 var.; 111, 26, geciteerde plaatsen. Vgl. GR. *Gr.* 4, 240, 233, 232.

XXV. OVER DEN AFHANKELIJKEN INFINITIEF ZONDER *te.*

Gelijk men weet, was het Dietsch ten opzichte van het gebruik eener afhankelijke onbep. wijs, zonder *te*, heel wat conservatiever dan de hedendaagsche taal. Naast de gevallen, waarin zulk een constructie, in overeenstemming met de tegenwoordige syntaxis, in zwang was, zijn er voor het Mnl. een tal van andere aan te wijzen, waarin een dergelijke infinitief, ook in tegenstelling tot het thans heerschende spraakgebruik, meer of min regelmatig werd gebezigd. Een opsomming der laatste mag, naar mij voorkomt, geen onnutte arbeid heeten. Een daarmee te verbinden korte vermelding der eerst bedoelde gevallen zal daarenboven niet ondienstig wezen voor de bevordering van een volledig overzicht van den stand der genoemde woordvoeging in de oude taalperiode.

A. In overeenkomst met het Mnl. gebruik van den enkelen infin. na de zoogenaamde modale verba *kunnen*, *mogen*, *moeten*, *durven*, *willen* en *zullen*, vindt men in het Dietsch dezelfde constructie na *connen*, *mogen* (= »kunnen", »mogen"), *moeten* (= »mogen", »moeten"), *dorren* (= »durven", »behoeven", »moeten", »mogen", z. *Mnl. Wb.* en § 232 mijner *Mnl. Sprk.*), *dorven* (= »behoeven", »moeten", »mogen", »durven", z. *Mnl. Wb.* en de *Mnl. Sprk.* t. a. pl.), *willen* en *zullen*. Voorbeelden zijn hier natuurlijk overbodig.

Naast *connen* posse ontmoeten we *weten* met gelijke beteek. en woordvoeging, b.v. in »'t Wijf ware oec gherne, *wist* sijt *verhalen*, Ghehavent van clederen", Nd. 922; »hadden sise ghern ghenomen, hadden si *gheweten* daer aen *comen*", Rein. 2, 6218; doch ook reeds met *te*, »Soe *weet* wel dusdanich

dinc *te scrivene*", Ovlg. 268, 1030; »Niet meer en weet ic u *te segghen*", Mlp. 4, 1081. Vgl. ook »*mîthan* siu is .... ni *wissa*", Hêl. 5931, d. i. zij kon 't niet laten.

B. In analogie met *willen* en *sullen* worden ook eenige verba, met de opvattingen »begeeren", »trachten", »van plan zijn", »verwachten", »hopen", of »vreezen", »er tegen opzien" (= »niet willen"), nu en dan door een onbep. w. zonder praepos. gevolgd, t. w.

begheren: »Doe hi... eens *vlien* begerde", Sp. 1[2], 42, 5; »Die dat wel wille *weten* begaren", ib. 1[6], 49, 13; »dattu mate *houden* begaers", ib. 1[8], 36, 39; »Dat die menige *horen* begaert", ib. 3[5], 7, 22; »diese *eten* begaren", Fr. 2112; »Ofte dijn herte *vlien* beghaert", Al. 7, 369; »Eist dat wi *sterven* begharen", Rb. 29339; »Eist dattet *eten* beghaert, So moetet gaen achterwaert", Nb. 2, 429; »hi *disputeren* beghert", Vdl. 1621; »So hi meer *drinken* begheert", V. d. feest. 620; »Alse die *joesteren* begart", La. 3, 7090; »de daer *comen* begaert", Sto. 2, 1040; »ne begherdic dinc negheine Dan altoos even ghestade *bliven*", Ovlg. 396, 7 [1]); daarnaast in den regel *begheren te* ...;

lusten: »hem luste *leven*", Fl. e. B. 3203; »hem soude lusten *leven*", Limb. 8, 268; »luste mi *sceden* van u", La. 2, 4186; »Daer hen af luste *drinken*", ib. 28053; »Lust u ... ene joeste *sien?*" ib. 30246; »Die dor mi lust *leven*", II Mart. 312; »so mach hem lusten Mit vreden *leven*", Tro. 9358; daarnaast in den regel *hem* enz. *lust(et) te* ...;

vanden trachten, willen: »Ic sal al overal vanden *proeven* mijn gheval", Wal. 5020; »Es hyer yemen, die omme lof Wille dienen, hi vande *toegaen* ... Ende vande minen lachter *wreken*", ib. 5613 en 5617; en in de omschrijving des imperatiefs »vant *gheraden*, *ghetrouwen*, *keren*, *ghestaden* enz." Rein.

---

1) Of we op grond van »Dattie Jueden *sterven* bet *kiesen* dan te latene die wet", Rb. 19072, een gelijke constructie bij *kiesen* mogen aannemen, is te betwijfelen; *sterven* toch kan hier ook als een subst. worden opgevat.

1, 1447, Lksp. 4, 9, 13 v., Wal. 1527, 1530, 2185, 2758, 4024, Flandr. 1, 497, Segh. 5234, 6067, 7011, 7322, enz.;

wanen van plan zijn, hopen, verwachten: bewijsplaatsen zijn hier overbodig; voor een zelfs in het jongere Mnl. nog zeldzaam *te* zie b.v. »die ic waen *te crighen* immerme", Rein. 2, 5910; »ende waende hem ter stont *te vaen*", ib. 7029; »Soe wanen si *te leven* onghestoert", Hl. 81, 435; »Als ic die witte beesten waende *te hebben*", Ot. 21 v.; »Waenstu in den rosen *te baden*", Gd. 81, 7; »hi waent noch veertich iaer *te leven*", S. le Roy 217;

denken: »Recht al daer soe *sterven* dochte", Fr. 9544; »alsi den riddere *sueken* dachte", La. 2, 11425; »Dochten sy ons *bernen* ghereet", Tro. 9235; daarnaast regelmatig *denken te*...;

meenen: »Dat Cerces entie sine meenen Weder *orloghen*", Sp. 1[3], 23, 28; »Als syen dair wail meynde *vinden*", Mlp. 4, 2179; »meinde hi ghehadt *Hebben* van Eindoven die stat", Bj. 6, 9932; daarnaast regelmatig *meenen te*...;

achten van plan zijn: »Dat hi zelve heeft gehacht... Die helege gebornesse *houden*", Fr. 5638; waarnaast als regel *achten te*...;

peinsen: »Hierna peinsde Justiniaen Vanden mesprise wrake *ontfaen*", Sp. 3[8], 55, 2; daarnaast als norm *peinsen te*...;

hopen: »daer wi Hopen tenen ende *bringen* bi Daventuren", La. 2, 310; »hopende seker *sijn*", Bj. 6, 8965; daarnaast bijna zonder uitzondering *hopen te*...;

duchten en *hem scamen* er tegen opzien: »en hadden si Niet geducht *fallieren*", Ro. 12912; »Ic scame mi *eten*", Sp. 3[8], 42, 42; »Dattem niemen soude scamen Openbare *liggen* tsamen", ib. 1[3], 33, 26; waarnaast regelmatig *duchten*, *h. scamen te*...

Vgl. voor een zelfde constructie in 't Oudgerm. na verba, met een gelijke beteek., Gr. *Gr.* 4, 101 en 99, Erdm. *Synt. Otfr.* § 340, Koch *Satzlehre* § 75b; en zie voor de Nnl. sporen van 't besproken gebruik na *denken* en *meynen* de *Vondel-gr.* § 194.

C. Zonder *te* vertoont zich de onbep. wijs verder regelmatig

in verbinding met *wanen* in de meening verkeeren, *dunken* (*dinken*) en *scinen*. Voor de beide eerste verba zijn de bewijsplaatsen op nagenoeg elke bladzijde onzer bronnen aan te treffen. Alleen van 't laatste geef ik eenige vbb.:

»Dat hi daer doot scheen bi *wesen*", Sp. 2², 22, 45; »Dat si scheen sonder pine *liden*", ib. 45, 49; »Die meest *eten* scinen", Sp. 3³, 31, 33; »Dit scijnt deen jegen dander *gaen*", ib. 1³, 41, 7; »Dat si scenen *souken* tgraf", Sp. 3⁵, 41, 13; »Diet spel verloren *hebben* sceen", Rb. 30804; »hi scene Lancelote *geliken*", La. 2, 417; »si scenen ... Alle *wesen* metten bliden", ib. 1130; »Ghine scijnt mi niet *hebben* lief", Ferg. 1672; »Sullen die sterren schinen *vallen*", Lksp. 4, 9, 72; »Dat wonder nochtan schijnt *sijn*", Mask. 1277; »Ende schijnt *wesen* in menegher stadt", Ovl. G. 3, 115, 246; z. verder nog Sp. 2², 48, 10; 2³, 16, 35; 1⁸, 41, 30; Tro. 944, Ferg. 1635, La. 2, 3950, 4469, 5579, 6969, 7693, 8024, 8947, 9125, 30793 en '4, 38903; 3, 3691, Lutg. 1, 785, Ruusbr. 4, 150, enz. enz.; daarnaast alleen in de jongere periode een zeldzaam *scinen te* o. a. in »die scheen misdadich *te wesen*", Mat. 85; »die budel scheen ledich *te wesen*", Liedw. 24 v.; »hi scheen noch ghesont *te wesen*", ib. 22 v.; »scheen, schenen *te doen*, *te wesen*, *te loopen*", ib. 33 r., 39 r., 40 v., 45 v.

Van een evenzoo gebezigd *meenen* heb ik slechts één vb. opgeteekend: »diet dichte, hi ... meende wal *geweten* dat", Merl. 248.

Vgl. voor een zelfde constructie in 't Oudgerm. Gr. *Gr.* 4, 99 en 123; en zie voor Nnl. sporen daarvan na *schijnen* *Vondel-gr.* § 194.

D. In overeenstemming met het Oudgerm. gebruik van *duginnan*, *biginnan* en *giwon*, *giwuno wesan* enz. (z. Gr. *Gr.* 4, 95 en 102, Erdm. *Synt. Otfr.* § 333, en Koch *Satzl.* § 75b), worden in 't Mnl. insgelijks *beginnen* en *pleghen* (*plien*) vaak met een infin. zonder. praepos. verbonden; zie voor 't eerste verb. b. v. La. 2, 3249, 8186, 8942, 14203, 14390, 20156, 23547, 24634, 28513, 29155, 31030, 31238; 3, 1563; 4, 5360, 5413, Mor. 2636, Sp. 1³, 14, 57; 16, 50;

15

21, 24; 1^{4}, 21, 31; 1^{5}, 59, 28; 3^{1}, 12, 25; 16, 22; 3^{3}, 47, 76; 3^{5}, 1, 21; 34, 54; 4^{1}, 13, 36; 2^{2}, 5, 26; 42, 16, Rb. 28573, 29235, 30024, 31145, Fr. 2702, 7652, 9112, Tro. 1237, Fl. e. B. 2, 219, 226, 445, 515, 546, 573, Wal. 1653, Ferg. 3042, 3827, Goede B. 4, 54, Nhl. 953, Parth. 3025, 6509, Lksp. 2, 25, 16; 47, 20, Theoph. 705, Wr. 2, 6, Ovlg. 244, 331; 274, 1230, Sto. 1, 41 en 97; 2, 487, Am. 2, 219, 222, Limb. 1, 2698; 2, 1; 11, 759, Rein. 1, 146, 973, 1749, 2097, 3393, enz. enz.; voor het tweede b. v. Sp. 1^{3}, 13, 32; 38, 60; 45, 8; 1^{5}, 7, 20; 1^{6}, 32, 28; 3^{1}, 45, 12; 3^{4}, 25, 92; 3^{2}, 38, 100; 3^{7}, 50, 8, Nb. 6, 654; 8, 891; 9, 556, Fr. 2981, 2943, 3023, 9291, Lksp. 2, 36, 139, Sp. 2^{6}, 10, 98, La. 2, 452, 1739, 6126, 26766, Fl. e. B. 443, Dd. 3, 754, Mlp. 4, 2145, Liedw. 11 v., 13 r., enz. enz.

Daarnaast evenwel ook (vooral in de jongere taal) *beginnen te* b. v. in Sp. 3^{1}, 28, 50; 3^{3}, 37, 32; 3^{7}, 41, 76, Fl. e. B. 2907, Theoph. 343—'6, 593, Beatr. 260, 291, 293, Limb. 1, 566; 7, 828, Tor. 1079, Mor. 4054, La. 2, 5486, 11296, Goede B. 2, 122; 3, 13, Rein. 1, 148, 1693, 1707; 2, 6480, LvJ. 54, 65, 69, Vm. 3, 246, 324, Hl. 1, 224; 15, 64; 27, 130; 54, 3, fgs. 78 v., 84 r. enz. enz., en *pleghen (plien) te* b. v. in Sp. 1^{2}, 27, 16; 1^{3}, 28, 9 en 29; 1^{6}, 14, 12; 33, 12 en 54; 3^{7}, 15, 3; 20, 28; 22, 15, I Mart. 234, Disp. 477, 481, Lksp. 2, 1, 96; 4, 40, La. 2, 7969, 9770, 11249; 3, 1584, 1686, Lorr. 1, 1788, Limb. 1, 55 en 355, Rein. 1, 521, 536, Goede B. 6, 30 en 101, Vl. 2, 263, Mlp. 3, 212; 4, 2102, 2124, Beatr. 27, 39, enz. enz.

Naast een normaal gebruik met *te* vertoont ook *bestaen* beginnen, ondernemen, nu en dan de oudere constructie: »dat rike van Asia, Hoe dat hijt *winnen* besta", Sp. 1^{5}, 71, 6; »Farramont Die Vrancse crone *ontfaen* bestont", ib. 3^{4}, 21, 2; »Ende alsemen hem *vragen* bestoet", ib. 3^{4}, 33, 36; »Dat ic *minnen* wil bestaen U of enen andren", Tro. 4282; »Ulixes *verraden* bestont Palamedes", Tro. 9106; »wilde Eneas... Ene

... stat *maken* bestaen", Tro. 10798; »dattu doerste bestaen... *cussen*... Dese ioncfrouwe", La. 3, 1229; »soe sine meer *soeken* bestaen", ib. 4, 1941; »dat siere om *pensen* bestonden", Velth. 1, 33, 6; »du dijn huus *vercieren* besta", Sp. 2[6], 74, 14 (z. ook ib. 2[4], 4, 3); »die dus *spreken* bestaet", ib. 2[1], 42, 26; »wilde bestaen die keyser... Siere afgode beelden *vercieren*", ib. 2[4], 4, 3; »Heeft dit kint *metsen* bestaen", Am. 1, 160; »met tranen hi *claghen* bestoet", Brand. (H) 857 [1]); enz.

Over *gaen* beginnen en *weten* in *weten vragen* enz. zie ben. *E.*

Aan de verba, met een begrip »beginnen", sluit zich het ww. *leeren* discere aan: »Lere weelde *begeven*", I Mart. 831; »Lere dine worde *cleden*", II Mart. 25; »(hi) leerde den beggaert *maken*", Disp. 328; »hebdi gheleert an uwen oem dus *lieghen* apeert", Rein. 1, 204; »daer leer ic *lieghen* ende *veinsen*", Rein. 2, 4168; »Van desen leerden die Gallen mede... Lande *winnen*", Sp. 1[2], 46, 14; »Wine leren niet scone *spreken*", ib. 1[4], 60, 1; »Lere wel *leven*", ib. 1[6], 53, 18: »die wel geleert hadde *overgaen*", La. 3, 499; »Gi sult..... leren *lesen*", Fl. e. B. 481; »ic lere *ontginnen* pasteiden", Goede B. 9, 27; »ghi hebt ghepast Der minnen boegaert leren *bouwen*", Gl. v. Br. 1119; »leeren *spreken*, *swigen*", Klsp. 16 v., 22 r.; enz.

Daarnaast evenwel ook »daer si bi souden leren goet *te doen*", Rein. 2, 7776; »die niet geleert en hadde doe Der over *te gane*", La. 3, 506; en, met de beide constructies naast elkaar, »Leer dinen wil *breken* ende di... *te gheven*", Thak. 52 v.

Vgl. voor hetzelfde gebruik in 't Oudgerm. Gr. *Gr.* 4, 95 en 101, Erdm. *Synt. Otfr.* § 333, Koch *Satzl.* § 75; en zie voor Nnl. sporen daarvan *Vondel-gr.* § 194. Naar 't Got. *sweiban*, 't Ags. *blinnan*, *geswîcan* cessare, met den infin. zonder praep. (z. Gr. *Gr.* en Koch t. a. pl.), ware een gelijke woordvoe-

1) Voor *annemen* coepisse in »Alse hi *spreken* eerst annam", Sp. 1[3], 51, 22, en »*Predeken* haddi genomen an", Velth. 1, 31, 9, geldt hetgeen boven omtrent *kiesen* is opgemerkt.

ging evenzeer in 't Mnl. bij verba, met zulk een begrip, mogelijk te achten; voor zoover mij bekend is, ontbreken de getuigenissen daarvoor echter ten eenen male.

Opmerkelijk is de constructie van *bliven*, dat in den regel, in overeenstemming met de Mhd. syntaxis, een part. praes. bij zich heeft (z. voor bewijspl. het *Mnl. Wb.*), slechts bij uitzondering met een onbep. wijs voorkomt, b.v. in: »Walewein moeste daer binnen bliven ... sinen rouwe *driven*", Wal. 262; »Op die riviere ... Bleven sy *houden* al stille", Tro. 3739; »Daer bleeff hi *legghen*", Mlp. 3, 307; »hi bleef *hanghen*", ib. 683; »Amon bleeff dair *legghen* doot", ib. 1089; »Daer bleeff hi *wonen*", ib. 4, 1054; »hi ... bleef *legghen* rusten in sijn vrede", Rein. 2, 6501; »het bleef *leggen*", Liedw. 12 v.; »bleef dat lichaem *leggen*", ib. 45 r. Bij het ontbreken van bewijzen voor een dergelijken infin. in het oude Germ. ligt het vóór de hand in laatstgenoemde (eveneens Nnl.) woordvoeging het product te zien eener trouwens zeer begrijpelijke navolging van de bij *gaen* coepisse gebruikelijke constructie. Vgl. daarnevens het eerst in 't Nhd. in zwang gekomen »*stehen*, *blühen* etc. bleiben" (*D. Wtb.* 2, 91), naast »*schlafen*, *beten* etc. gehn" (*D. Wtb.* 4, 2415 vlgg.).

E. Ook de finale, zonder praepos. gebezigde infinitief, die in 't Oudgerm. na verba met een begrip »zich bewegen" in gebruik was, wordt in 't Mnl. niet gemist. Naast een Got. »gagg þuk *ataugjan*", »qam *skaidan*", een Ohd. »quam *scouôn*", »fuor *fisgôn*", een Os. »geng imu *gisittien*", »quâmun ina *sôkean*", een Ags. »sittan *éodon*", »gewât *néosian*", enz. (z. Gr. *Gr.* 4, 96 vlgg., Erdm. *Synt. Otfr.* § 334, Koch *Satzl.* § 75 c, bb), ontmoeten we in onze Dietsche bronnen:

»gaen *spelen*", »ginghen se *vaen*", enz. enz. (z. *Mnl. Wb.* 2, 876);

»varen *spelen*, *jaghen*, *meien*", »hi voer *orloghen*", enz. enz. b.v. in Sp. 3[8], 59, 12; 68, 41; 70, 4; 88, 98, Tro. 1125, 1139, 4484, 8043, 8062, La. 2, 23064, 23287, Mor. 4233, Lksp. 2, 6, 31; 20, 11; 32, 33, Lorr. 1, 1731, Cass. 707,

714, Ferg. 419, 699, 714, 4378, Wal. 1265, 1704, 3971, 9573, R. v. M. 868, Limb. 2, 983; 7, 325, 1081, 1585, enz. enz.;

»hi quame *slapen*", »si comen ... *anebeden*", »suldi comen ... *spreken*", enz. enz. b.v. in Sp. 1³, 13, 65; 14, 50; 1⁶, 44, 9, Tro. 1033, Wal. 1146, Limb. 2, 683; 7, 1023, 1517, 1552, Lksp. 2, 10, 48, La. 2, 1694, 4073, 7307, 14559, 24252, 25299, 26647; 3, 4117, 8811, 9464, 23041, Es. 2, 2; 23, 3; 58, 1, Mlp. 3, 1127, Lorr. 1, 1146; 2, 191, Am. 1, 3090, Wint. e. Som. 403, enz. enz.;

»(si) liepen tfier *blusscen*", »liepen sy hem *besien*", »(si) liepen hen *vercleden*", enz. enz. b.v. in Sp. 1⁵, 36, 50, Tro. 9066, Wal. 2053, Ferg. 5022, Rein. 1, 1577, La. 2, 24889, 25441, 30487, 30917; 3, 3719; 4, 2388, Ro. 13545, pr. 306, enz. enz.;

alsmede »doe voer hi henen ... In anderen vremden lande *castijen*", Sp. 3⁸, 22, 9; » *Wandelen* hi doe henen ghinc", Limb. 10, 348; »Doe ginc woch die ... man *Predeken*", Sp. 3⁸, 28, 21; »Dandre waren wtghevaren In dat wout hem *gheneren*", Limb. 1, 2611; »Hi voer wech *soeken* Blanchefloere", Fl. e. B. 1604; »Doe soudi ingaen *besien* tgoet", Sp. 1⁵, 27, 48;

»Ende croep *ligghen* in dat hoever", Rein. 1, 871; »reet Acglavael tsinen gesellen Dese word van Keyen *tellen*", La. 3, 20054; »Het reden twie ghespelen ... *plucken* bloemen", Gd. 74; »dat si toeghe *woenen* ten (*l.* ter) plaetse, dair sulke persone ... woenen souden", Vm. 3, 54; »hi up enen berch clam *Doen* sijn ghebede", Rb. 23342; »Ic wille ... te hove trecken *Bidden* Arture", Ferg. 5013; »dat hi trecken soude van daen *Striden* in dat Troyssche lant", Mlp. 2, 2945; »keerde hi uptie vianden *striden*", Rb. 6715; »Ende vloe in een husekijn *slupen*", Sp. 1², 12, 17; »de lichame ... vloegh opte balken *staen*", Christ. 201; »Die up wille sitten ... Dit scaecspel *halen*", Wal. 72; »sijn ors ... ran Ute den anderen *staen* op tfelt", Heelu 6471.

Zich ter verrichting eener handeling opmaken staat gelijk

met het ondernemen of aanvangen dier handeling. Vandaar dat *gaen* bij uitbreiding ook als »ondernemen, beginnen" kon worden verbonden met verba, die een handeling uitdrukten, welke geen verplaatsing vereischte. Vgl. ook het bekende *weten* in *weten vragen* enz. (z. gloss. op *Segh.*), oorspr. een adhortatieven, met het Ags. Os. *gewîtan* gaan samenhangenden aoristus (*Taalb.* 5, 89).

Behalve in »*hij gaat*, *komt*, *loopt* zijn vader het bericht *brengen*", enz. enz., is deze onbep. w. nog in de samenkoppeling *spelevaren* bewaard gebleven.

F. In verbinding met de verba *cuman*, *gewîtan*, *gangan*, kon in 't Ags. en Os. de enkele infin. evenzeer dienen om een gelijktijdige handeling uit te drukken (z. Koch *Satzl.* § 75c, aa, en »endi umbi thena altari *gieng* mid is rôkfatun rîkeon *theonon*", Hêl. 108; »thuo thâr *svôgan quam* engil... fan radure", ib. 5796), een gebruik, dat insgelijks in onze Middeleeuwsche taal is aan te wijzen na *comen*, *gaen* en andere verba van beweging:

»(si) sagen comen... VII mordeneren *wtspringen*", Limb. 2, 331; »Ende... quam hi ten pitte Wenende ende *poplen* ditte", Rb. 16846 var.; »Ende quam... predeckende... ende *castien*", Am. 1, 2438; »die hont quam weder *wepelstarten* ende *smeken*", GR. 154 v.; »so quam hi *screyen* totten bordielhuus", Mrt. 15 r.; »quam die moerdenaer *lopen* totten monic", pr. 307; »die duvelen quamen *scateren* ende lachende", Stf. 79 r.; »Ende ginc in allen synagoghen Hem proevende ende *toghen*", Sp. 1[8], 3, 23; »Daer wandelt... Die joncfrouwe... Met haren camerieren *spelen*", Wal. 3578; »Ic hoerden daer hi hadde gheweent, Daer ic in die boegaert *wandelen* ginc", Esm. 267; »Dese doe ic gaen *beven* achter straten", Wint. e. Som. 82; »Die riddere... Hadde gereden al den andren dach Lancelote *soeken*", La. 2, 24120; »Ghi rijdet mitten honden *jaghen*", Mlp. 2, 261; »hi reet *jaghen*", Bj. 7, 9379; »daer hi te voet *vechten* liep", Vm. 2, 48; »hi liep heen sijnre straten *jaghen*", Rein. 2, 3599; »si liepen *jaghen*", Mlp. 3, 1128; »daer quam een van haer gesellinnen *riden* opt ys", Liedw. 2 v., »een

hulck quam *zeylen*", Liedw. 46 v.; enz. (in afwisseling met de bekende participiale constructies »hi quam *gereden*", enz. en »hi quam *ridende*", enz.).

Als navolging hiervan moet een zelfde van een ww. van rust afhangende onbep. w. gelden, die mij uit het Oudgerm. slechts door één voorbeeld bekend is (vgl. het bij Koch *Satzl.* § 76c, bb, uit *Caedmon* aangehaalde »Saêton onsundran *bîdan* selfes gesceapu heofoncyninges", zaten te verbeiden) en die eveneens in 't Mnl. nog alles behalve algemeen in zwang was:

»Alsi lange hadden geseten Ter taflen *drinken* ende *eten*", La. 3, 7380; »of soe hadde zitten *beiden*", Ovlg. 245, 353; »Alsi ... hadden gelegen Onder hen II haerre minnen *plegen*", La. 3, 5434; »motewi sijns nu licgen *wachten*", La. 3, 22090; »So dat hi swal so lanc so mere; Ende daer hi lach *te swellen* (l. *teswellen*) seere, Sach hi comen enz." Sp. 2[3], 37, 84; »Daer ic hebbe liggen *beiden*", V. d. d. Ed. 814; »hi ... bleef leggen *rusten*", Rein. 2, 6501; »Twine hadstu stille ghestaen *beden*", Es. 44, 9; (waarvoor anders in den regel »hadden *geseten* ende *gedronken*" enz. of »hadden *geseten drinckende*" enz.).

Niet zonder invloed op het in gebruik komen van een zoodanig *sitten* enz. c. infin. waren ongetwijfeld ook zinswendingen, als:

»Hi *ghinc liggen* ... *Slapen*", Limb. 4, 1295; »(hi) *ghinc* mi thant *staen droghen*", Lksp. 2, 36, 1162; »Ghi moet *gaen sitten* ... *Eten* met mire vrouwen", Wal. 2558; »Hi mach wel *gaen licgen rusten*", Tor. 3358; »die weert *ginc liggen roncken*", Goede B. 3, 62; »Torec ... *ginc* vort an Ter taflen *sitten eten*", ib. 3531; »doe *ghinc staen luusteren* mijn wijf", Rein. 2, 3574; »*ghinc staen eten* mijn goede wijf", ib. 3592; »*ghinc* Reinaert int sant *staen scraven*", ib. 7053; »*ginc* hi *staen leken*", Goede B. 3, 103;

en »hi *liet staen* Sijn paart *vercoelen*", Wal. 2367; »Daer hi ene scone borch *sach staen bliken*", Tor. 2255; »Men *sagh*en te voet *vechten staen*", Tro. 1611; »doe hise sonder hoede *sach* also *staen merken*", Rein. 2, 3581; »*sach* hi enen man *staen* Water *putten*", Hl. 20, 75;

want, zoo ook in eerstgenoemde citaten de onbep. w. tot de categorie der onder *E* behandelde behoort, en in plaatsen, als de laatstaangehaalde, de aangetroffen woordvoeging hoogstdenkelijk als het gevolg eener vereeniging van twee gedachten is op te vatten (van »hi liet *staen* s. p." en »hi liet s. p. *vercoelen*", enz.), zoo geraakte men toch door 't bezigen van dergelijke constructies gewend aan de verbinding van een werkw. *sitten*, *liggen*, *staen* met den infin. zonder *te*.

Over het hedendaagsch gebruik van een met *loopen*, *zitten* enz. verbonden infin. kan hier natuurlijk worden gezwegen.

G. Ter uitdrukking van »bezig zijn met een of andere handeling" vindt men in 't Ohd. en Ags. i. pl. v. het normale part. praes. een enkelen keer den inf. gebruikt; vgl. b.v. naast »er *ist thionônti*", »so nû mannilîh *ist sehenti*", »he *waes* . . . *sittende*", »séo eorđe *is berende* . . . fugela", enz. enz., »sie *wârun* in theru burg *koufen* iro nôtdurft", »đâ *waes* sûđ đanon Sodoma folc gûđspell *wegan*", Gen. 2097 (Gr. *Gr*. 4, 125, Erdm. *Synt. Otfr*. §§ 357 en 335, Koch *Satzl*. § 88 [1]). Ook in dezen zoeken we in 't Mnl. alweer niet tevergeefs naar overeenstemmende constructies:

»Hi *was jagen*, seiden si", La. 3, 12407; »navons, alse gi *slapen sijt*", Ro. 2403; »Ochtemen *slapen si* daer binnen", Ro. 2535; »alsi (alle) *slapen waren*", Ybl. 2894, La. 2, 12931; »als min vrouwe *slapen es*", La. 2, 12925; »Demophon *was slapen*", Limb. 8, 467; »selense alle gader *slapen sijn*", Gl. v. Bruysw. 700; »Doe sinte dominicus . . . ende sijn broeders *slapen waren*", Lg. 117 v.; »doe die broeders *slapen waren*", Ps. 111 v.; »Die *was* altoos indie riviere Water *drinken* ende ro visch *eten*", Sp. 1[4], 47, 5; »daer willic *wesen* Den viant *jagen*", ib. 3[7], 31, 12; »hi ridet vore u te dale Ende *es* Gygantione *bestriden*", La. 2, 13787; »Joseph . . . *was bereiden* Die bruloft",

1) Het door Gr. in diens *Gr*. 4, 94, aangehaalde *waes wunian* is als bewijs voor bedoelde woordvoeging te schrappen: de infin. hangt in de geciteerde plaats (z. *Béow*. ed. W. 3083) niet af van *waes*, maar staat in parataxi naast het vooraf-gaande *licgean*.

Lksp. 2, 6, 47; »Gelloen die *es soeken* nu Agulande", Lorr. 2, 1365; » *Warense* die Blankerde *soeken*", Velth. 1, 43, slot; »het *sijn* die voeten ons heren noch *wanderen* hier inder aerden", Loh. 5; »die *geweest* hadden up 't landt *roeven*", Vl. 2, 176; »als dese... wt *was iaghen*", GR. 30 r.; »die wijle dat hi in dat velt *iaghen is*", GR. 70 v.; »ick *was* dezen nacht *visschen* in der zee", GR. 224 v.; (in afwisseling met een vaker gebezigd »hi was *jagende*" enz.; men lette tevens op de blijkbare voorliefde voor dit gebruik van den infin. in bepaalde verbindingen).

Naar 't voorbeeld van *wesen* c. infin. had zich een gelijke (in 't Oudgerm. nog onbekende) woordvoeging ontwikkeld bij *werden:*

»Tfolc ghemene *wort* doe *claghen*", Sto. 4, 1582 (d. i. begon te klagen); »ende alsoe *Wordense striden* daer gemene", Velth. 2, 6, 57; »Over eten *worden* si mede *Spreken* vele op ende neder", ib. 1, 26, 11; »so *worden* die van Ghendt al te mael *vlieden*", Gc. 431; »daer omme *wart* men zynen octroye *vercoopen*", Gc. 432; »soe *wert* hi *dencken*", GR. 194 r.; »soe *wort* een maget *ropen*... die beseten was", Ps. 190 v.; »*wort* hi *slapen*", Pw. 4 v.; »*worden* sij *kijven*", Mat. 50; (in afwisseling met een meer gebruikelijk »wort *claghende*" enz.).

Vgl. in 't Mhd. »er *wirt weinen*" (= hij begint te w.), »er *wart ûf springen*", enz., naast »er *was schouwen*", »si *was dürsten*", enz. (Lexer i. vocc.).

Overblijfselen der besproken constructies bewaart de tegenwoordige taal nog in »ik *ben (wezen)* enz. *jagen*, *visschen*" enz., en »ik *ben* enz. hem enz. *te wachten*", met een jonger *te*. Zie voorts ook bij Houwaert: »Meester en Vrouwe *waren slapen*", Peg. 188; »ick een weynich *ben rusten* oft *slapen*", ib. 230; »oft mijn Vader oock *is* doot of *leven*", ib. 568; »En cost ick weer *leven worden*", ib. 823; vanwaar ook ten gevolge der gelijkstelling van dit *leven* met het part. pr. »Soo can de Heer dooden en weer *leven maken*", Paraen. Pol. 430.

NB. Wel te onderscheiden van dit *wesen jagen* enz. zijn de

verbindingen, die we b.v. aantreffen in »Dat die sterre *te comene was*", Sp. 1⁶, 45, 14; »Het *es te ghesciene* nog", ib. 1⁷, 53, 20; »Want had hem vernoit... Hine *ware* noch *te comene* niet", La. 4, 1749, en voor wier ontwikkeling aan navolging der gerundiva *es te doene* enz. moet worden gedacht.

H. Als tegenhanger van den onder *E* behandelden modus is de enkele infin. te beschouwen, dien we evenzoo ter uitdrukking van het doel verbonden zien met verba, welke als causativa van *gaan*, *komen* mogen gelden of wier beteekenis tot een der algemeene begrippen »ter verrichting van een of ander nopen, aansporen of in staat stellen", is terug te brengen, alzoo na

senden: »ende sendese *predeken*", LvJ. 46; »Hoe God dapostelen *predeken* sende", Rb. Nt. cap. 34 opschr.;

leiden: »Si... leidene over een stic *slapen*", Ferg. 3999; »Leidde hise *spelen* in een proyeel", La. 2, 28137; »Hi... leidese sinen tor *besien*", ib. 2, 28855; »Woudicse met mi leiden *drincken*", Dr. daghe here 97;

bringen: »Dat si... hadde brocht dare Enen andren man *liggen* bi hare", La. 3, 7938; daarvoor evenwel in den regel *senden*, *leiden*, *bringen te*... of *om (te)*...;

doen, *laten*: bewijsplaatsen zijn hier overbodig;

heeten bevelen: zie b.v. Sp. 1², 8, 49; 32, 101; 49, 21; 50, 12; 1³, 14, 9; 22, 30; 1⁴, 24, 13 en 35; 41, 4; 43, 7; 44, 42; 1⁶, 42, 24; 49, 16; 1⁷, 43, 15; 3², 46, 55, Rb. 20591, Wal. 4672, Limb. 7, 490; 10, 586 en 709, R. v. M. 1806, Lksp. 2, 36, 1053, Sp. 2⁷, 27, 25, Hl. 106, 121, Vb. 61 v., 141 v., 121 r., Ovlg. 302, 2025; 305, 2127, enz. (z. ook nog *Mnl. Wb.* i. v.), waarnaast zelden met *te* »hiet hi hem dan *Te nemene* eenen... man", Sp. 1², 5, 62;

gebieden: »ene galghe, Daer an hine *hangen* gheboot", Rb. 18322; »Wat volck hy er in *wonen* geboot", Tro. 78; waarnaast een gebruikelijker »dat wi ghebieden den hemelschen viere desen lieden *te verterne*", Rb. 24831; »Wat ghebiet ons *te verstaene*", Nb. 2, 3085, enz.; vgl. evenzeer na *verbieden*: »(hi)

verboot hem *stelen* vort", Sp. 3[7], 32, 85; »Wildi mi ... verbieden *Tornieren*?" Cass. 562;

bevelen: »So dat hi hen *werken* beval", Sp. 2[4], 4, 78; »*Carkeren* hise beval", ib. 14, 52; daarnaast regelmatig *bevelen te* ...;

dwingen: »Daer menne wilde *anebeden* dwingen", Sp. 2[6], 30, 99; daarnaast in den regel *dwingen te* ... b.v. Rb. 13491, Mlp. 1, 850;

bidden: »Men bat hare *keren* te hant", Sp. 3[8], 48, 12; daarnaast *bidden om* + inf. (z. *Mnl. Wb.* 1, 1239) of *te* + inf. b.v. Sp. 3[2], 31, 1;

vermanen: »Hine vermane hem voor al Berounesse ende bychte *spreken*", Rb. 22957; daarnaast regelmatig *vermanen te* ...;

raden: »Ic radi *scuwen* ... vele dinc, die lieden prisen", Sp. 1[8], 57, 1; »radic elken ... Tragelike *spreken*", ib. 64, 84; daarnaast regelmatig *raden te* ...;

helpen: bewijspl. zijn overbodig; voor een zeldzaam *te* zie »die hem mochten helpen op *te climmen*", Liedw. 34 r.;

leeren docere: »die ... hem leerde coren *winnen*", Sp. 1[2], 9, 45; »Soe leerde mede coren *winnen*", ib. 1[1], 45, 16; »Die eenen jongelinc te leerne nam *Playdieren*", ib. 1[3], 27, 22; »Sine dochtren hi *sceren* leren plach", ib. 1[3], 38, 60; »Dat die doghet *geven* leert", ib. 1[6], 8, 44; »Want soe leert die vriende *kinnen*", ib. 1[8], 60, 56; »Vrecheit leert die werelt *vlaen*", I Mart. 648; »Die ons leert sonden *vlien*", II Mart. 267; »Leert ons ... *horen*", Claus. 127; »Ende soe leerde mi die slaghe *ontfaen*", Wal. 5335; »Soe leerde mi *dienen*", ib. 5341; »die hem honich *stelen* leerde", Rein. 1, 642; »ic wilse leren eerst *bevroeden*", Rein. 2, 3887; »Pratique heeft mi leren *kinnen*", Ro. 11820; »Daer leerde hi mede den apostelen sine ... van brode ... Synen licham *maken*", Merl. 267; »men sal u leren *gaen* ter scolen", Lipp. 184; »Ende leert mi *gaen* der minnen pas", Gl. v. Br. 411; »Ic sal haer compost leren *gherecken*", Dr. d. here 395 (z. ook ib. 401, Tro. 1744, 2117, Esop. 11, 12); daarnaast ook met *te* b.v. in »Hi leerdem ...

coninc *te sine* met eeren", Sp. 1[2], 25, 28; »(hi) leerde der Roemscher partijen Water vier *te makene*", Sp. 3[8], 43, 15; »Dan suldi mi *te minnen* leren", Ferg. 1502; »Ic wane u leerde Barlebaen Eens jaers *te ridene*", ib. 2373; »het leert hem god *te minnen*", Gd. 53, 13.

Vgl. voor een zelfde constructie in 't Oudgerm. Gr. *Gr.* 4, 94 en 98—101, Erdm. *S. O.* §§ 339 en 340, Koch *Satzl.* § 135, alsmede *Hêl.* 5576, *Kar. Ps.* 67, 7; 73, 8 (na *(gi)duon*), *Hêl.* 483, 1030, 1080 (na *lâtan*), 317, 593, 595, 637, 868, 1065, 1255, 1268, 2036 (na *hêtan*), 2579, 3306, 5455, 5555 (na *biddan*). Dat het Nnl. in de verbinding des infin. met *doen*, *laten* en *helpen* nog het oude gebruik is trouw gebleven, vereischt nauwelijks vermelding; over *heeten* c. inf. in de 17de eeuw z. *Vondel-gr.* § 194.

I. Een finaal karakter is eveneens toe te kennen aan de onbep. wijzen *drinken*, *eten*, *rieken*, *dragen*, *verstaen* enz., die in 't Dietsch met een al of niet uitgedrukt obj. van *geven* verbonden werden; zie, behalve de alreede in Bergsma's dissert. (over de Brand.-teksten, bl. 54) vermelde en de bij Stoett *Synt.* § 408 uit *Rb.* 8032, 20843, *Nb.* 5, 453; 12, 849, *Segh.* 8816, *LvJ.* 229, aangehaalde bewijzen, nog o. a.: »Ist goet datmense *rieken gevet*", Nb. 10, 428; »Nadat hem Maskaroen *gaf verstaen*", Mask. 738, en Sp. 1[3], 2, 25; 1[4], 54, 41, Merl. 269, La. 2, 4403, 6480, 28796; 3, 19576, pr. 302; waarnaast vrij zelden »*tetene gheven*", b.v. in La. 2, 17023, 27946, Sp. 1[3], 2, 27, Sev. Vr. 751, Am. 2, bl. 37, »*te rieken ghevet*", Nb. 10, 428 var., doch regelmatig »*te verstane (te kinnene) gheven*". Een enkele maal neemt men dezelfde woordvoeging ook waar na *bieden*, *bringen* en *bidden*: »hi *boet* hem *drincken*", LvJ. 231; »liep hi ... Ende *brachte* Waleweine *drinken* na dat", La. 3, 19579; »Alse hem die honger dede gewout ... *bat* hi *eten*", Sp. 1[3], 34, 37. Vgl. voorts »thoh hi ... manno hvilicumu ... *fargebe* wateres *drinkan*", Hêl. 1965; »gihôrdun ... Crist ... *drincan biddian*", ib. 5641, en z. ook Gr. *Gr.* 4, 100.

K. Een zoogenaamden acc. cum infin. bezigde het Mnl., in afwisseling met de participiale constructie of den objectszin, na de verba met een begrip »zinnelijk waarnemen", »te weten komen", »weten", alzoo na

hooren en *sien*: vbb. zijn hier overbodig;

vernemen zien, hooren: »heefti vernomen Een vogelkijn tiere stont *comen*", Sp. 4^1, 7, 60; »Ten palayse, daer si vernamen Die ridders ... *licgen*", La. 2, 9488; »Hebben si vier joncfrouwen vernomen Daer ... *comen*", ib. 10318; »Nu heefsise ... vernomen Die stemme tote haer *comen*", Beatr. 732; en voorts La. 2, 19181, 29339, 31672, 33226, 33288; 3, 920, 1437, 3704, 3728, 5348, 5561, 7743, Cass. 33, Wal. 245, 1712, Limb. 1, 541, Fl. e. B. 92; zoo ook na *geware werden* (met den onder invloed der regeering van *geware* gebezigden gen. pro accusativo) »Als hi *haerre* twier wart gewarre Te gader ligghen", Fl. e. B. 3285;

vinden: »vant hi vele rupen Sijn cruut *eten*", Sp. 3^7, 25, 74; »Amijs ... vantene ... *Eten* in ere praierie", Sp. 3^8, 76, 70; »(Hi) vint den beelde den vinger sijn Toter palmen *hebben* gebogen", Sp. 4^2, 58, 31; »Cleene menechte ... Vint men berecht *sijn* met rade", Sp. 1^8, 61, 46; »hi vint hem therte *staen* dorbort", Disp. 568; »(hi) vant Reynaerde in zijn huus Allene *staen*", Rein. 1, 1066; »(hi) vant *knielen* Galienen", Ferg. 1467; »Ne vint men ... En gene balseme *wassen*", Velth. 1, 17 midden; »Al dijn abijt vinstu weder *Ligghen* opten outaer", Beatr. 682; »vant hi up die erde *Ligghen* tswaert", Wal. 9445;

mercken: »Ghesell Roelant, nu mogdi hier mercken enen wijch *gescien*", Vm. 2, 41, 18; daarnaast ook met *te* »die hem selven niet en merken *te wesen* in der tegenwoerdicheit", Bdio. 50 v.;

gevoelen: »Alsemen ghevoelt nature *gliden*", Sp. 1^8, 63, 4; »die broeders gevoelden ... Hem vervult *zijn* ... Met ...", Fr. 2063;

beseffen gevoelen: »Teerst dat hine *tasten* besief", Al. 9, 925 (van Al., wien tijdens zijn slaap een vijand het zwaard wil wegnemen);

hooren te weten komen: »Een jonclinc... Dien wi horen geboren *zijn*", Fr. 8640;

vernemen te weten komen: »Alse hi vernam Goten ende Hunen... op hem *stunen*", Sp. 3[1], 26, 16; »daer hi vernam Hannibal *wesen*", ib. 1[5], 19, 32; »Diemen noch noit *ghescien* vernam", Patr. Vag. 37; »Die vernam... Jherusalem *sijn* sonder mure", Rb. 17958;

verheschen te weten komen: »Ende ooc hevetmen verheest Dicken *cranken* den staerken geest", Fr. 2436;

weten: »Hine wiste noit manne vor dien So scone aventure *gescien*", La. 2, 9678; »daer hi den biscop wiste *staen*", Sp. 3[6], 36, 68; »Ic wiste eens vijff ghesellen *jaghen*", Mlp. 1, 1280; z. n. Hl. 97, 262; 109, 238; 110, 7;

beseffen weten: »Dat gi in engenen maniren Dat orloge en begint antiren, Gine beseft u van desen van algader te boven *wesen*", La. 4, 5304;

kennen: »In (*l.* Ic) kinne van desen Lancelote soe onsculdech *wesen*", La. 4, 1544; »Dien hijs werdich *wesen* kinde", Parth. 5712; waarnaast ook met *te* »geeft hem dat hi oerberlicste kent *te wesen*", Thak. 140 v.

Vandaar, in navolging der constructie bij *sien*, evenzoo na *wijsen* doen zien: »wijsde die smit hem een out wijf *ligghen* op een bedde", Sch. 43 r.

Voor een dergelijk gebruik in 't Oudgerm. vgl. Gr. *Gr.* 4, 116 vlgg., Erdm. *Synt. O.* §§ 341 en 344, Koch *Satzl.* §§ 135 en 137, alsmede *Hêl.* 437, 528, 608, 831, 3784 (na *gihórian*), 395, 474, 601, 1130, 1245, 2064 (na *gisehan*), 549, 807, 818, 1152, 1174, 4771 (na *findan*), 3337 (na *witan*). In de hedendaagsche taal is, gelijk men weet, dezelfde woordvoeging nog in zwang in verbinding met *hooren* (althans wanneer het niet »fando audire" beteekent), *zien*, *vinden* en *voelen*; na *weten* wordt tegenwoordig *te* gebezigd in de zegswijze »ik weet hem *te wonen*" en derg. Vgl. ook nog *Vondel-gr.* § 192.

Na verba met de beteek. »zeggen" is de enkele infin. voor de oudere taal aan te wijzen in *heeten liegen* (z. *Wal.* 5838 en

vgl. nog thans »iem. iets *heeten liegen*", alsmede het Mhd. »*heizet* mich *liegen*", Nib. 2090, 1) en in het passim voorkomende »enen willecome *heeten* (*wesen*)"; zelden in andere verbindingen, als »ymagen, die theidine diet Hare gode *wesen hiet*", Sp. 3[6], 59, 40; »Daer hi *seide*... Den heilighen gheest ... *Comen*", Lksp. 2, 5, 92; »Den vroetsten *seit* hi oec *wesen* ...desen", Sp. 2[5], 53, 36; »(si) *seggen* minder algader den sone *sijn* dan den vader" (aangeh. bij Stoett *Synt.* § 66); »een bedrieghere, die hem *seide sijn* de keyser Bouwin", Vl. 1, 123; waarnaast ook in de jongere periode met *te* »datstu di selven *segghet* keyser *te wesen*", GR. 69 v.; »Hoe dorste dan *segghen* di een kersten mensche *te wesen*?" Bdio. 35 r.; »als sgraven mannen *wijsen* zullen genoech *te wesen*", K. v. Z. 20 r. Vgl. Gr. *Gr.* 4, 118 vlgg., Erdm. §§ 343 en 344, Koch *Satzl.* § 136.

In aansluiting hieraan wordt ook *heeten* = »gezegd worden" met zulk een onbep. w. aangetroffen in: »Dandre *heeten* onsuver *wesen*", Rb. 1157; »het en *heet* gheen zeker lant *wesen*", Mat. 118; »van rechtsweghen *heet* een vierschair *wesen* een stede enz." ib. 123; waarnaast in de jongere periode evenzeer met *te* »Ghi *heet* alle weghe wijs *te sijn*", Rein. 2, 6940.

L. Een bekende Dietsche eigenaardigheid is eindelijk het gebruik van den enkelen infinitief met een voorafgaand, van *ne weten* afhankelijk vraagwoord (pron. of adv.), in »*in weet waer gaen*", »si *en weten wat doen*", »*Vlien en wiste* hi *waerwaert*", en andere soortgelijke zegswijzen, waarvoor in het gloss. op den *Ferguut* (i. v. *weten*) een reeks van bewijsplaatsen zijn opgegeven, die wegens het veelvuldig voorkomen van gezegde woordvoeging hier niet behoeven te worden vermeerderd. Alleen zij nog vermeld, dat voor *ne weten* een enkele maal ook *ne connen* nescire of *te wets sijn* dubitare (vgl. Verd. *Tekstcrit.* bl. 93) in de plaats treedt: »hi*ne can* Hem van bliscape *hoe gelaten*", Wal. 10959; »Ic *ben te wets wat* mi *beraden*", Ovlg. 316, 66. In het Oudgerm. was deze constructie, voor zoover ik heb kunnen nagaan, onbekend. Vandaar dat we m. i. hier, evenals bij »helm opt hovet, scilt an den hals", enz., aan

ontleening te denken hebben uit het Oudfransch, waar »*ne sai quel* part *aller*", »cil *ne saivent ke fere*", »*ne saivent ù fuir*", »*ne sai que penser*", en dergelijke zinswendingen algemeen in zwang waren (vgl. ook Diez *Gr.* 3, 230).

Een eerste spoor der in het jongere Ndl. gebruikelijke, gewijzigde woordvoeging vertoont ons »dat sy *niet en wisten* wat *aen te gaen*", Gkr. 26 v.; een rest der oude constructie ontmoeten we daarentegen nog in de 17[de] eeuw in »*niet wetende* waer *vluchten*" (*Vondel-gr.* § 194).

Naast het negatieve *savoir* + interr. + enk. infin. werd in 't Oudfransch op overeenkomstige wijze het verb. *avoir* gebezigd, b.v. in »*ni avons que mengier*", »*ni ai* plus *que targer*" (= Nfr. *tarder*) enz. (z. ook Diez t. a. pl.). Ook hieraan zien we in 't Mnl. een (eveneens in 't Oudgerm. ontbrekende) zegswijze met *ne hebben* beantwoorden: »Wi*ne hebben wat eten*", La. 2, 28061; »Wi*ne hebben* hier *wat letten* mere", La. 4, 3105; »Wi*ne hebben wat letten* tesen tiden", Wal. 9471; »want si*ne hadden waer* mede *delven*", Sp. 1^6, 5, 21; »So dat si *cume hadde wat verteren*", Sp. 2^1, 8, 43; »si*ne hadden* . . . *wat drinken* daer binnen", Mor. 3039; »Ghi*ne hebt wat doen* binder veste", Wal. 6244; »Hi*ne hadde* hem *niewaer* (l. *niet waer*) mede *verweren*", Wal. 754;

alsmede »Me*n heeft* hier *wat doen* van selken man", La. 2, 6320; »Wi*ne hadden* nu *wat doen* van desen", ib. 15707; »Sonder antworde liet hi de boden ten keyser varen alse dies *wat doen en hadde*", Sp. 3^3, 5, 33, benevens andere in 't *Mnl. Wb.* 2, 248, vermelde citaten, met *ne hebben wat doen* = »geen behoefte hebben aan", »niets te maken willen hebben met", ten gevolge derzelfde overdracht van een handeling (vgl. de bovenstaande plaats uit *Wal.* 6244) op een zaak (of persoon), als we waarnemen bij *te doene hebben*, *sijn* = 1°. »te verrichten h., z.", 2°. noodig h., z."

DE REINKE-GLOSSE VAN 1539.

Had de dichter van *Reinaerts historie* reeds gezegd:

(7778) »So wie dit wel verstaet int lesen,
»Al ist som boert, hi vinter in
»Vroede leer ende goeden sin,
»Dat hem licht sal baten moghen:

de bewerker van *Die historie van Reynaert de Vos* (proza, Gouda, 1479, Delft 1485, Lubeck 1783) geeft niet onduidelijk te kennen, dat hij zich, wat de didactische strekking betreft, geheel bij hem aansluit. »Hier beghint — zegt hij in zijne inleiding'— die historie ofte die parabolen van Reinaert die vos, in welcken historie bi parabolen bescreven syn veel scoen leren ende merckelicke punten; bi welke punten men mach leren kennen die subtile cloecheden, die dagelics gehantert ende gebruyct worden onder den raet der heren ende prelaten gheestelic ende waerltlic, ende onder die coopluden, ende oec onder den gemeenen volc. Ende dit boec is ghemaect tot nutscap ende tot profyt alre goeden menschen, op dat si daer in lesende sellen mogen verstaen ende begripen die voernoemde subtile scalcheden, die dagelics in der werelt gebruyct worden: niet om dat men se gebruyken sal, mer om dat elc mensche sal mogen wachten ende hoeden, dat si van den scalcken niet bedrogen en worden. Ende so wye dan volcomen verstant hier of wil ontfangen, die moet hem poeghen dikwijl hier in te lesen ende naerstelic aen te mercken dat ghene dat hij leset. Want et seer subtyl geset is, ghelijck als ghi al lesende vernemen sult; also dat men met een overlesen den rechten sin of dat rechte verstant niet begripen en can, mer (met) dicwijl over te lesen, soe ist wel te verstaen ende voer den verstandelen seer ghenuechtelijck ende oec profitelijck".

Den *Reinaert* profijtelijk te maken voor richting en leven

was ook de bedoeling van Henric van Alcmaer, die het gedicht in hoofdstukken afdeelde en voorzag van eene korte glosse, waarmede Hoffmann von Fallersleben (*Hor. Belg.* XII, 7 vlgg.) en Prien (*Beiträge*, VIII, 10 vlgg.; en *Reinke de Vos* (Halle, 1882), 267 vlgg.) ons in staat stellen kennis te maken. Deze glosse is van groot belang; te grooter, omdat uit den geglosseerden *Reinaert* van Van Alcmaer — zij het dan misschien in tweede of derde uitgave — de, ook geglosseerde, *Reinke de Vos* (Lubeck, 1498) onmiddellijk is voortgesproten. In hoe verre evenwel de glosse van 1487 (die van H. v. A.) door den vertaler is gewijzigd en vermeerderd, blijft vooralsnog onmogelijk te bepalen, omdat ons daarvan slechts een paar fragmenten zijn bewaard gebleven.

Over de glosse van 1498 (uitgegeven door Lübben, Oldenburg, 1867), ook genoemd de »catholieke", in tegenstelling van eene latere van 1539, die de »protestantsche" heet, heeft eenige jaren geleden Dr. Alex. Bieling eene zeer lezenswaarde verhandeling gegeven get. *Die Reineke-Fuchs-Glosse in ihrer Entstehung und Entwicklung* (*Wissenschaftliche Beilage zum Programm des Andreas-Realgymnasiums*, Ostern, 1884). In die verhandeling wordt de »catholieke", of liever *oudste*, glosse beschreven, en gekenschetst als eene zeer belangrijke bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis van het einde der vijftiende en de eerste jaren (zij is herdrukt in 1517 met den geheelen *Reinke*) der zestiende eeuw; en wordt bovendien aangewezen, dat zij eerder kerkelijk dan wereldlijk gekleurd moet heeten, iets waardoor het vermoeden, dat de glossator een geestelijk heer zal zijn geweest, vrij waarschijnlijk wordt. Ook mag Bieling's beschouwing gelden als protest tegen de m. i. min juiste beoordeeling van Schröder, die in zijne uitgave van *Reinke de Vos* (Leipzig, 1882, *D. Dicht. des Mittelalters*, II) over de glosse deze woorden schrijft: »Dieser Glosse, die nach fast jedem Abschnitt den Leser mit einem Sturzbad wäszeriger Moral überschüttet, und die durch ihre geschraubten Nutzanwendungen ihm unmöglich macht, die Dichtung unbefangen auf

sich wirken zu lassen, ist völlig Genüge geschehen, wenn sie in einem guten Abdruck einmal mitgetheilt wird, wie das bei Lübben's Ausgabe der Fall ist" (X. I). Ik zou met Bieling (bl. 5) de bedoelde glosse liever vergelijken, ja zelfs op één lijn stellen, met Sebastian Brant's *Narrenschiff* (1494), waaraan de glossator gewis ook zelf heeft gedacht, toen hij de woorden schreef:

»Dit bok is ser gut to deme kop,
»Hir steit vast in der werlde lop";

immers ook bij Brant luidt het:

»Hier findt man der welt ganzen louf
»Diz buchlin wurt gut zu dem kouf"?

Dan, wat daarvan zij, verre boven de oudste glosse staat de *jongste*, ook wel, doch ten onrechte, de »protestantsche" geheeten. In zijne onlangs uitgekomen *Die jüngere Glosse zum Reinke de Vos* (Halle, 1891) geeft Herman Brandes ons daarover het noodige bescheid, en tevens een herdruk er van. Hij stelt ons daardoor in staat haar te bestudeeren en naar eisch te waardeeren. Ik geef het Bieling toe: »Das Werk ist fast eine Chrestomathie des damaligen Wissens" (bl. 11), en, als zoodanig, is het van groote beteekenis.

In stede van te vragen, waarover in de jongste glosse alzoo wordt gehandeld, zou ik wenschen te vragen, wat daarin van maatschappelijke, huiselijke, staatkundige, kerkelijke aangelegenheid is voorbijgezien, en zeggen, dat zij handelt »de omnibus rebus et quibusdam aliis."

Vorsten, heeren, burgers, boeren; regeeringsraden, hoogere en lagere ambtenaren, advocaten; hof en hovelingen; prelaten, monniken, nonnen; medici, astronomi, astrologi; rechtspraak, biecht; huwelijk; voorteekens, bedevaarten, simonie; praktijken van adel, geestelijkheid, kooplieden; weelde van kerkelijke zoowel als wereldlijke heeren, valsche munters, woeker; opschik en behaagzucht der vrouwen en jonge meisjes; krijgers en jagers; staatkunde, opvoeding, onderwijs; rechten en plichten van den regent en van »de grote hupe des gemeinen volckes *Her Omnes*" (bl. 30); adel »par droit de naissance" en adel

»par droit de conquête"; goddelijk recht en grenzen van het recht van verzet der onderdanen tegen de wettige overheid; algemeen belang en eigenbelang; Rome... enz. enz. enz.

En de behandeling is alles behalve dor en droog: een paar proeven mogen het bewijzen.

Zoo b. v., waar de glossator het »audi et alteram partem" aanbeveelt naar aanleiding der indaging van Reinaert (bl. 25): »Dan eyne ytzlyke partye, wenn se allene verhört, smücket ere sake also, dath se eynen schyn hefft, alsz were se recht, unde men moth er bifallen. Wen avers dat ander part ock gehöret, so wert idt apenbar, welcker part recht edder unrecht hefft. Woll nu snelle tho hören ys, ehr he beyde dele vorhöret, nympt nicht bequeme tydt dartho, de ys eyn dorhafftich böse richter. Dan he vorkeret den lüden ere sake und gestadet unrecht, dewyle he der saken noch nenen gewyssen grunt vorstan hefft. Derhalven hefft Godt in ewyger vorsychticheyt den Heren und Richtern twe oren gegeven, dat se dat luchter oer den klegeren und anbryngeren schölen denen laten, dath rechter oer averst schölen se fryg beholden vor de, de beklaget und angegeven werden, up dat se ere entschüldigung ock hören könen. Susz wen se beyde oren den smeichlern hengheven, so volgen unrechtverdige ordele; dat Recht wert averylet, unde veler menschen vyentschop velt up se".

En waar van den valschen munter »Simonet dê krumme" (*Reinke*, 2511 van Boek I) melding wordt gemaakt, heeft de glossator het volgende (bl. 84): »Thom andern wil hyr de Poeta mit vorborgen wörden dorch den valschen Münter antögen dat grothe gebreck inn allen Nationen itzundes vast gemeine, alse de böse münthe sampt der hinderlistigen, tückischen und bedregliken Wesselye. Inn dessem handel averst synt de Koplüde de meisters und vorwesseln den Landen, dar dat bőse gelt ganckbar, de gude münthe, steygern se unde bringen böse gelt inn de Lande. Dardorch wert de arme man geschindet bet up de grade, unde de gude münthe kumpt alle uth dem Lande: wo schal ydt denn inn der werlt gudt werden? Derwegen ys

der Münthe halven itzundes solck ein bedroch, dat ein arm man, so he gude Münthe hebben wil, gar vele an syner neringe vorlesen und upgelt geven moth. Darher kumpt ydt ock, dat ydel böse Münthe ganckbar unde geve ys; averst de gude Münthe blifft thorügge unnd kumpt nicht hervör denn allene mit Woker.

Etlike wesseln allenthalven de gude wolwarige münthe up und laten se smelten und vorköpen se effte laten böse geringe münthe darvan maken. Mit dessen grepen kan men balde Lande und Lüde upfreten und tho grunde vorderven. Solckes weren in vortyden ydel bovenstücke unnd uneerlick gewesen, der syck reddelike lüde geschemet hedden, dan ydt ys altho groff und gemeine. Wol nu averst in solcken Practiken und schalckesstücken am geschicksten ys, den höldt de werlt vor einen fynen reddeliken gesellen, dem ein itzlicher syn dochter geven wil. Van dem spreckt yderman: »Ey, dat ys ein Kerl, de kan syck erneren unnd wat krygen. Wat dusent Düvel hebbe ick doch gelert?"

De »reservatio mentalis" wordt gehekeld in de glosse op *Reinke* I, vs. 2971 en vlgg.:

»Reinke sprak bî grôter trûwe:
»Bedrôvet jû nicht, mîn lêve vrûwe!
»Beter gesworen wan verloren.
»Mî sêde eins ein wîse man hîr bevoren,
»Dâr ik mî bichtes wîs mede bereit:
»Hê sêde; dat ein bedwangen eit,
»Dat dê wêre nicht vele wêrt; enz.

in dezer voege (bl. 96): »De Poeta wil hyr in vorborgen wörden antögen, dat ein affgedrungen eedt und, dath uth forchte geswaren wert, nicht vorbinde. »Dan wat dorch gewaldt und forchte geschüth", spreckt dat Keyserlike Recht, »ys nicht stede noch vaste tho holden". Wowol nu Reinke schüldich erkandt und dorch syne lögen losz wart, dennoch wil he syne valscheit im schyne mit dem Rechte bemanteln, alse hebbe he uth gedwange dem Könninge ein Eedt don möthen. Averst Reinke gebruket hyr der Römischen Practiken, welcker tho Rome sydlick und gebrucklick ys, alse dat einer mach ya seggen, so he doch im herten

neen menet. Desgelyken mach einer ein Eedt sweren, den he doch tho holden nicht im willen hefft, allene dat he syck darna dorch Pawestlyke gewaldt ad Cautelam absolveren unnd aver den Eedt dispenseren late. Also laven und sweren alle Papistische Bischöppe Papen und Mönnicke vele stücke tho holden, und holden nicht ein. Se spreken: »Einer schal men »sweren unnd nene conscientie darumme maken, effte he solckes »nicht holde, dan ydt sy in der Practick allenthalven also gewäntlick". Derhalven Eede und gelöffte don und nicht holden ys by Papen, Mönnicken und Nonnen so gemeine alse lüse und floyge im Augusto", enz.

De hofgeestelijken worden ook niet gespaard (bl. 125) — verg. Reinke II, VII —: »Nemandt ys in der Fursten und Heren häven, noch de Capellan noch de Bichtvader, de en willen effte dören de warheit seggen. Orsake: wente se genetens sülvest mede, datse dat vordrückent und beswarent der armen undersaten billyken und vor gudt mit anseen. Wente de Bichtveder, Capellane edder Predicanten der Fursten und Heren synt gemeinlick grote glyszner und smeichler, de den Heren nichtes seggen dan dat se gerne hören, up dath se en behagen, Eere und vördel dardurch erlangen mögen. Avers de Fursten und Heren scholden sölcke smeichler nicht by syck erdülden sunder frame christlyke und warhafftige menner, de en dorsten de warheit seggen und de nicht stedes den valen Hengst bestreken, in erem denste und besoldunge hebben: solcke wurden den Fursten ere gebreck wol antögen und de warheit nicht vorswygen".

En evenmin voorwaar de simonie, »de woker, den men mit geystliken güdern und Lehenen dryfft und vullenbringet. Wowol nu de Päweste und geystlickgenanten de Simonye mit wörden höghlick vordömen, so gebruken se desülven doch mit den wercken so mennichfoldigen, dat tho Rome und in allen Stifften nichtes gemeiner, und ys tho Rome so apenbar geövet wurden, dat de Päweste ock den Fuckers mit den geystliken Lehenen wo mit anderer kopenschop tho handelen vorlövet und

den vorköp dersülvigen vorkofft hebben: und dat ys erschrecklick tho hören, averst dennoch warhafftich.

Derhalven spreckt Ulrich van Hütten Ridder und Poeta inn der Römischen drevaldicheit dat tho Rome dryerley vorneme börger syn, alse Simon, Judas und das volck van Gomorra. De Ryken tho Rome eten dryerleye richte: dat swëdt der armen, gudt mit bedregerye und woker gewunnen und den roff des Christliken volckes. Item: »Dryerley Aversten synt tho Rome: Wökener, Curtisanen und Horenyeger. Mit dryerleye kopenschop handelt men tho Rome: mit Christus vordenste, Geystlicken lehenen und gemeinen frouwen". Item: »Dre vorneme Doctorn synt tho Rome: Doctor Gryptho, D. Wendehöyke unde D. Losevundt", enz. (bl. 141).

Onbetaalbaar is de glossator over de jagers, wier grootste wellust is »der gruwlike ludt der jegerhörne", en »dat hulent unde bellent der hunde", ja hij houdt het er ook voor, dat ze, »so se der hunde dreck rüken, solckes vor Kannel achten" (bl. 170); niet malsch voor de studenten: naar aanleiding van Isengrim's woorden (II, VI, 3774):

»Wat scholde dat wesen,
»Dat ik nicht scholde lesen, wat it ôk sî?
»Jâ düdesch, walsch, latîn, ôk franzôs dâr bi.
»Hebbe ik doch tô Erfort dê schôle geholden!"

merkt hij op: »Isegrim berömet syck, dath he hebbe tho Erfordt thom Studium gewesen und in kunsten vele uthgerichtet. Avers entlick erfindet ydt syck, dat he nicht vele wyszheit darsülvest gelert hefft, wo dan gemeinlick de gebruck ys, dath de Studenten der guden kunste mehr alse des bersz vorschonen. Darumme spreckt D. Sebastianus Brandt also:

»Mennich synen söne ock van syck sendet
»Und menet, ydt sy gar wol bewendet
»He menet, he schöle döget leren,
»So kan he nicht dan gelt vorteren,
»Und kumpt wedder tho husz erger dor,
»Alse he was, do he ersten uthfor" (bl. 121);

en, wat de monniken betreft, over hunne afkomst is hij het blijkbaar eens met „etlicke Scribenten", die weten te vertellen dat, toen God den mensch had geschapen door zijn „*Fiat*", de duivel het onzen heer wilde nadoen, en daartoe een kluit aarde nam, en, aangezien hij zich het woord door God gesproken niet kon herinneren, sprak: „*Pfuat!*" „Do gerëth ydt övel und wart ein Mönnick daruth. Und do de Düvel dyth schützlicke bylde sach, sprack he: »Pfu dy an alle dyne dage, wo övel hebbe ick myn arbeyt angelecht! Gha hen in alle werlt und bedrêgh landt und lüde" (bl. 137), enz. enz.: mij dunkt, de trant van den schrijver doet denken aan dien van Marnix van St. Aldegonde.

Reeds de aangehaalde plaatsen bewijzen, dat de glossator niet bepaald behoorde tot de vrienden van Rome en van den clerus, doch, om de glosse deswege eenvoudig de »protestantsche" te noemen, gaat hierom minder aan, omdat die naam een geheel verkeerd denkbeeld geeft van haren rijken en veelzijdigen inhoud en van haar karakter, dat alles behalve uitsluitend polemisch is tegen de catholieke kerk en hare leerstellingen en hare dienaren: het tegendeel, ik zeide het reeds, is veeleer waar. Hartmann Schopper, die 1567 eene latijnsche vertaling van de jongste glosse heeft uitgegeven, zegt zeer juist: »docetur enim hic, proximum ut quisque velut se ipsum diligat, magistratui obediat, nemini injuriam inferat, suae conditioni satisfaciat, Deum imprimis colat, amet et veneretur".

Benevens de glosse zelve geeft Brandes eene inleiding, waarin wordt gehandeld over den vermoedelijken schrijver, de bronnen, de uitgaven en den invloed der glosse.

Tegenover Zarncke, die voor Hermann Barkhuzen (*Z. f. d. A.*, IX, 374 vlgg.); en Bieling en Prien (t. a. pl. bl. 10 en XVI), die voor een »Bruder vom gemeinsamen Leben"; en Krause (Brandes, XIX), die voor »ein in Rostock weilender Führer der Wiedertäufer" pleiten, stelt Brandes (t. a. pl.) Ludwig Dietz, en, naar mij voorkomt, op goede gronden.

De bronnen: ongaarne zoude ik Bieling's stelling (*Goethes Reineke Fuchs nach dem ersten Druck vom Jahre* 1794, *mit*

Proben der älteren Tierepen, Berlin, 1882 bl. 16): »Seit 1539 erscheint (daher) das niederdeutsche Fuchsepos mit einer protestantischen Glosse versehen, welche an die katholische des ersten Lübecker Drucks sich etwa ebenso anlehnt, wie diese an die Alkmarische", onvoorwaardelijk aanvaarden: immers van die van Henric van Alcmaer is veel te weinig bekend, om tot iets dergelijks te besluiten? Met de glosse van 1498 (1517) en 1539 is het een ander geval: inderdaad toch mag van laatstgenoemde de oudere stellig als de hoofdbron worden aangemerkt. De hoofdbron: want behalve haar heeft Dietz ook nog veel andere bronnen gebruikt voor zijne moralisatiën; de rijkdom zijner aanhalingen uit gelijktijdige geschriften met naam en toenaam der auteurs kan, zelfs al zou men voor zijne citaten uit Hesiodus, Theophrastus, Cicero, Statius, Sallustius, Horatius, Gellius enz. moeten gelooven aan de tweede hand, daarvan gewis ten bewijze strekken.

Voor de uitgaven der glosse verwijs ik naar bl. LVI en vlgg.; voor de geschiedenis harer verdere lotgevallen naar Bieling's verhandeling, waarin achtereenvolgens worden besproken de hgd. vertaling van Beuther, de latijnsche van Schopper, en de zoog. *Zescanische Glosse* (bl. 17 en vlgg.)

Wat eindelijk den invloed aanbelangt, alleen eene enkele bijzonderheid. Ze betreft den titel van het welbekende *Rimbökelin, worinne vele lüstige, nütte und künstige spröke vorvatet, welckēre gantz körtwilich und lefflick tho lēsen synt, dörch einen guden fründt uth dem Reineken Vosse und andern Böken tohope gelēsen:* van de 3653 verzen van dat *Reimbüchlein* (uitgave van Seelmann, Norden en Leipzig, 1885, n°. 2 van de *Drucke des Vereins für nd. Sprachforschung*) beweert Brandes (bl. XLVI, verg. bl. L en vlgg.), dat »von der Glosse und dem Narrenschyp *unabhängig* sind darin nur etwa 1000 Verse", zoodat door den verzamelaar er van stellig minder gebruik is gemaakt van de gelegenheid om de spreuken en spreekwoorden en oude rijmpjes van de huizen af te lezen dan Seelmann (bl. VIII) zou doen vermoeden.

U. 91, 5, 18. H. E. MOLTZER.

FRESISKA.

Velika.

»Felich, feilich (sicher)....; 'thiu iefte moste emmer velika stan', H. 355, 3," aldus schrijft von Richthofen in zijn Altfriesisches Wörterbuch deze plaats. In de Friesischen Rechtsquellen echter leest men:

Thi kening thogte and sine mode,
Hu hi tha stulta Fresa thisse waldelike deda lania
[scolde mith eniga gode;
Hi iof him mitha allere arista ieftha
Tha masta.

Tuintech merka fon brondrada golde,
Ther thi Fresa ierahec[1]) tha kairscipe to tegetha
[iowa scolde;
Thiu iefte, ther hi hede tha Fresum gedan,
Thiu moste emmer and emmermare velika stan.

De Friezen hadden Karel geholpen, den Roomschen burcht te winnen; vandaar hun belooning, die zich niet bepaalde tot ontheffing der keizerlijke schatting. Ook mochten zij wapens voeren en op hun schilden de keizerlijke kroon »melia". En koningen en hertogen nam hij ten getuige, en anders menig heilig man,

»thet hi thisse iefta tha Fresum hede evelike dan."

En brieven gaf hij, met een

»insigel thet was fon tha brondrada golde,
Hu hit alle liude wiste thet thius ief[2]) ewelike
[stonda scolde,"

welken brief de Friezen mede namen, »and sine ain frilike lond."

1) L. ieralec.

2) 'Thius ief', de Haan Hettema verbetert in „thiu iefte." Dit laatste is onnoodig de *t* is geapokopeerd, vgl. thans van Helten Gramm. § 119 β.

De vorm *velika* is moeielijk met 'veilig' te vergelijken. Eigenaardig ook is de uitdrukking: giften, die immer en immermeer veilig staan zullen; en goed beschouwd, is er wel van veiligheid sprake? Ik houd de zinsnede dan ook liever voor eenzelfde als de later aangehaalde: »thet thiu ief ewelike stonda scolde"; en lees in plaats van 'velika' *evelika*; daardoor verliest het voorgaande woord 'emmermare' zijn laatste *e*, waardoor ook dit een juisten vorm krijgt; in von Richthofen's Wörterbuch toch is slechts één plaats met 'mar*e*' aangehaald, en dit is juist de hier besprokene.

Ant.

End[1]), en ook *and* een enkel maal, is de vorm der conjunctie »en" in de Uitzonderingen of 'Wenden' op de XVIIe kest, waarin geen tegeneed van den beschuldigde toegelaten is. Als praepositie met de beteekenis »tegen", komt 'an', 'en' voor.

Wat is echter *ant* in

> »Thi other wend is: hwersa en frowe nede nimen is, end hiu sit wepanda enropande, end hire foliat thi frana enta liuda; end hiu en urpena warue, end en heida thinge, hire modvilla *ant* thene frudelf ur tiucht, end to tha riuchta foremunda gength; sa ach hiu hire wergeld, and ist alla iechta tha liudum enta frana, end ne thor vmbe tha dede nene vithe biada."

Ik kan niet aangeven waar von Richthofen het woord in zijn Wörterbuch een plaats heeft gegeven, en hoe hij het in den zin wil vertalen; waarschijnlijk met 'tegen', wat nog het geschiktst zou zijn, indien dan aan 'urtiucht' niet een eenigszins afwijkende beteekenis moest gegeven worden; »hire modwilla ant thene frudelf urtiucht", zou toch min of meer moeten teruggegeven met: haar moedwil tegen den vrijer vertijgt; waar èn moedwil èn tegen èn vertijgt gecombineerd, den zin, vooral in verband met de volgende woorden, niet bizonder duidelijk maken.

---

1) Ente like, H. 38, 6 is als 'entelike' = ende telike te lezen; vgl. enropande, enta, e. a.

Dit laatste woord is in het Wörterbuch te vinden S. 1116*b* en dáar luidt het citaat: »hwersa en frowe (beim stefgong)[1]) thene frudelf ur tiucht end to tha riuchta foremunda gength", waar het woord '*ant*' weggesmokkeld is; terecht wordt aan *urtiucht* de beteekenis van 'verlaten' toegekend, gesteund door tal van plaatsen; daarmede is tevens *ant* veroordeeld. Met de Haan Hettema is dan ook de zin te lezen: »hiu... hire modwilla *aut*, thene frudelf urtiucht," etc. d. i. zij den haar gedanen moedwil openbaart, den vrijer verlaat, en tot den rechten voogd gaat.

Aut is 3. s. praes. ind. van *auwa*, waaromtrent men het Wörterbuch S. 615 vergelijke.

Scepena.

Met de beteekenis van »herbeischaffen," die van elders niet verder bekend is, plaatst von Richthofen dit woord onder '*skeppa* (schaffen)'.

Daartegen bestaan m. i. eenige bezwaren. Dit gerundium diende eigenlijk wel *pp* te hebben; die dan ook in al de andere vormen van den inf. en het praesens voorkomen.

Het betreffende citaat luidt aldus: Indien iemand wegens vrouwenkracht zijn hoofd moet lossen,

> »iof hyt[2]) self naet habbe, deer hyt mei ielda moge, soe agen syn fryonden toe *scepena* bi aesga dome ende bi lyoda landriucht[3])."

Geregeld heeft het verbum een object bij zich, dat men hier ook minder goed mist.

---

1) *Stefgong*: „so hiess ein gerichtliches verfahren das bei nothzüchtigungen eintrat; zwei Stäbe wurden aufgerichtet, bei dem einen standen die verwandten der frau, bei dem andern der nothzüchter; trat sie zu diesem, so wurde sie seine frau, zu jenem so wurde er straffällig;" vgl. O. F. W. II, 38 (J. M. F. II, § 32), W. 391 § 30; R. 116, 19; 542, 33.

2) Von Richth. *hy*.

3) O. D. landriucdt.

Zien we nu dat de parallelle teksten uit Riustringo, Eemsgo, Hunsingo, en de Latijnsche tekst uit deze laatste gouw, en de nederduitsche tekst van de Eemsgo, alle hebben: helpen, iuvare [1]) dan komt licht de vraag op: is de vorm en de beteekenis van dit *scepena* wel juist.

De tweede tekst uit Westerlauersch Friesland wijst thans den weg: deze leest »soe aeghen him zyn friond toe *stepane* [2]).

De geringe wijziging in de O. D. van *c* in *t* behoeft geen nader bewijs; hoe licht kan in het handschrift, waarnaar deze Incunabel gedrukt werd, de *t* als *c* gelezen zijn. *Stepe* beteekent *helpen*; nog is nieuwfriesch: *yen stype* = iemand steunen.

Toch blijft men — al is de beteekenis en de vorm thans zonder gevaar van inspraak — 'hem' in den O. D. missen; eisch is echter niet dat een object bij dit verbum staat; nog laat men in Friesland bij *stypa* den persoon, ten wiens behoeve dit zal wezen, weg; ook bij 'helpa' wordt dit wel weggelaten: »ief thet helpa ne mughe" Fr. Rq. 54.

De etymologie van ofr. *stepa(ne)*, nfr. *stype* op te sporen, zij latere nasporingen overgelaten.

Licht werpen de boven aangehaalde plaatsen op een Latijnsch stuk, dat A° 1118 de aan Stavoren gegeven privilegiën van graaf Egbert (1068—1090) bevestigt: »quod si aliquis, *stipantibus* parentibus, amicis (l. et amicis) pecuniis pacisci noluerit... etc. Schwartz. Chart. I. 71, waar 'stipare' = steunen, helpen is.

---

1) R. 25, 9: Thet is riucht thet him sina friond ther to helpe, ief hit selua nawet hebbe"... *Lat.*: cognati tenentur eum iuuare... si ipse soluere non habet... *Nederd.* Syn vründen synt em schuldich to helpen... ofte he suluen so vele nycht enhebbe.

2) Cod. Emm.: him to hilpane; Cod. Isbr. en MS. Belg.: hem te helpen; dit zijn glossen aan den rand van het hs. J. M. F. Sommige schijnen overeentekomen met de teksten in de Oxfordsche handschriften. Niets zekers is echter hieromtrent te zeggen, voor en aleer ons een goede tekstuitgave geschonken wordt van het hs. J. M. F., thans in 't bezit van von Richthofen; en de Oxfordsche handschriften van Iunius. Wie schenkt ons deze?

Bilyst.

Hs. J. M. F. (O. F. W. II, 47):

»aldeer di man bilyst, ende dat wijf hir alles wrmet dat hio toe dae grewa sidza scel, dat hio ene berthe an her habba, deer hi an [hir] tilet habbe, ende hioes hir alles biwene, soe scel di eerfnama hir dat gued an sete bifella toe riochta deitinghe. Nv is dat riocht deithingh tian moenaden," etc.

'Bilyst' in dit hs vindt zijn parallelle uitdrukking in 'oflyuich wirth' van den Ouden Druk; de beteekenis moet dus 'sterven' zijn; en daarvoor is 'bilyft' het woord. Ook in het middel nederlandsch, waar het 'bliven' luidt; zie Verdam, Woordenboek I. 1305. Ten onrechte voegt de Haan Hettema het in zijn Idioticon Frisicum bij 'bilidza'. Een tweede vorm is te vinden in het XXIIIste Landrecht naar hetzelfde hs: indien een zwangere vrouw wordt aangetast, zoo »wr-ewelad inor dae benena burch (= ventre), dat dio berde *bilewen* se", waarvoor de O. D. heeft »berthe daed se", en een ms. 4to in margine van het hs J. M. F. meermalen aangehaald: »thio berthe *bilewid* se" (O. F. W. II. 95).

Sommigen, ook juristen, hebben de 10 moenaden in 9 willen veranderen, daar de tijd der vrouw slechts 9 maanden is en was; waarbij zij echter vergeten hebben, dat men (in juridische zaken) in de M. E. met maanden van 28 dagen rekende, en 10×28 juist het richtige aantal dagen opleverde; een rekening, ook nog in het Deventer van de XIVe eeuw te vinden; waar het jaar 13 zittings maanden, d. i. 13×4 weken, telde; en de Cameraars der eerste maand tevens die der 7e en der 13e waren.

Ombethe, *ombithe.*

Eenige malen staat in Broekmannen, in de Eemsgo'sche en Fivelingo'sche stukken *ombeth(es)* en *ombithe.*

Terecht zegt van Helten: »man beachte hier die constante

Schreibung *th*, deren zweck mir dunkel ist" [1]). Zeker is zij niet duidelijk. Maar, waarom zou men niet mogen lezen »ombech(es)" en »ombiche."? Het accent rust op de eerste lettergreep, anders kan het moeilijk tot *-ompt* zijn geworden; maar er naast staat »ombecht(es)" in denzelfden Broekmannenbrief en in Hunsingo'sche en Eemsgo'sche wetten.

Na *ch* is afval der *t* niet ongewoon; in dezelfde tongvallen vindt men *riuch* (riucht), *ech* (echt, hd. acht) *offlech* (afrukken van den huid), *unwroch* (= unwrocht), *uniskif* (= *uniskift, niet gedeeld), *erach* (= eracht, overgegeven), vlg. van Helten, Altostfr. Gramm. § 119 *β*.

In onbetoonde lettergreep wisselt met *e* ook *i*; hem*i*linge; hem*e*linge; wet*i*re: wet*e*re; tsiur*i*ke: sther*e*ke; litt*i*c: litt*e*ca: pil*e*grin, vgl. ohd. pil*i*grin; clag*e*re: clag*i*re; fris*e*ska en agripin*i*ska, teg*e*da, vgl. osaks. teg*a*the.

Uit hs 45 (Catalogue des manuscripts Néerlandais de la Bibliothèque Nationale te Parijs) is de volgende eedsformule genomen. Zij staat p. 258 v. van deze collectie, die tot het begin der XVIe eeuw, met uitzondering van den bijgebonden incunabel, schijnt te behooren.

> Ic manye yo by gode en*de* by juwer seel en*de* by [2]) da deppelsa der y tyda font hebbit ontfynsen [3]) en*de* by da trouwen der y gode synt schyldich en*de* by juwer priesterschyp en*de* by dat helga sacrament der gy habb*et* [4]) wyt en*de* consecreret en*de* foert wya schyllet by al yw guede werken der y habbit deen by al yw sellich*eit* [4]) der gy synt toe hopyen en*de* by da gre*m*ma ordel der y schilla ontfaen [5]) ty da ionxsta dey fan gode fan hemelryck dat y

1) Altostfries. Gramm. p. 118, § 148*α*
2) Een letter uitgekrabd.
3) De *y* is niet te duidelijk.
4) Hs. habb[t] — sellich[t].
5) Hier doorgeschrapt: to.

da decknya habba heert noch kopit noch mit nener samenya kriget en*de* gy habb*et* pyna noch panda noch burgen for set en*de* da heren fan wttracht habbis yw scencht en*de* arme wyden en*de* wesen mey to bescatte*n* en*de* to byscyrmen der he*m*men self naet byscyrma moge*n* v*er*myts yw gaestlyck ryucht [1]) en*de* y den ede by [2]) halden moge*n* tyoga dat y [3]) yw god also helpa en*de* al helghen.

It*em* Dyt ys ryucht // en*de* y den eede by

Zwolle, April, 1891. F. BUITENRUST HETTEMA.

---

1) De *y* uit *u* gecorrigeerd.
2) De *y* gecorr. uit andere letter, *e*?
3) Lijkt eenigszins op u; is y zonder staart, vgl. Ofr. Bloemlez. p. 85, n°. 4.

ASSCERADE.

Bij *Dietsche Kleinigh.* 2 (Tijdschr. 8, 63—64) kan nog gevoegd: Asscheraaije, asch, daar de loog nog niet is uitgetrokken; loog, nog met de asch vermengd, ongeklensde loog Aldus in Meyer's Woordenschat, 1777, III, 14.

F. B. H.

BRONNEN VAN DIE BOUC VAN SEDEN.

Bij de bewerking van het Middelnederlandsch zedekundig leerdicht »Die Bouc van Seden" dat in 't begin dezes jaars door mij is uitgegeven, heb ik aangewezen, dat als de voornaamste bron, waaruit die dichter geput heeft, moet beschouwd worden het in den vorm der Disticha Catonis geschrevene schoolboekje, dat in de Middeleeuwen vrij algemeen is gebruikt geworden bij het onderwijs in de Latijnsche taal, en bekend is onder den naam van Facetus of Liber Faceti, of ook wel Ethica Faceti morosi genoemd wordt. Destijds heb ik gebruik gemaakt van een der oudste uitgaven, die in mijn bezit was, welke mij later gebleken is, soms wel eens slechtere, doch meestal betere lezingen van die veelal verminkte Versus leonini te bevatten, dan vijf jongere uitgaven, die mij welwillend ter vergelijking verstrekt zijn uit de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage, doch die allen, wat den inhoud betreft, volkomen overeenstemmen. Later ben ik door vriendelijke mededeeling van Dr. Weinkauff te weten gekomen, dat zich in de Stads-Bibliotheek te Trier een exemplaar eener uitgaaf van onbekenden datum bevindt, die, met weglating van de elders nooit ontbrekende Glosula, daarentegen vergezeld is van eene onder ieder distichon geplaatste vertaling; welke uitgaaf naar het vermoeden mijns vriends mij wellicht zou kunnen van dienst zijn — en ook werkelijk van grooten dienst geweest is — bij de bewerking van een ander gedicht, waarmede ik mij sedert eenige maanden bezig houd.

Door de steeds bereidvaardige hulp van onzen zoo verdienstelijken Universiteits-Bibliothecaris Dr. du Rieu in staat gesteld gebruik te kunnen maken van die nergens vermelde uitgaat — waarvan, buiten het Triersche exemplaar, nog geen ander ontdekt is — heb ik bevonden, dat deze uitgaaf niet slechts enkele aannemelijke lezingen bevat, maar dat daarin, onder den gewonen Facetus verstrooid, o. a. ook een zestal Latijnsche

disticha voorkomen, die zoo oud moeten zijn dat zij door den dichter van Die Bouc van Seden, gelijk ook door dien van Der Leken Spiegel hebben kunnen gebruikt worden.

Ik haast mij alzoo de aanwijzing dezer ontdekking, als eene Toegift op mijn boven vermeld werk, in dit Tijdschrift te plaatsen, dewijl ik daarbij tevens de hoop koester, dat hierdoor wellicht een tweede exemplaar moge voor den dag komen, dat, misschien met andere kleine boekjes in één band samengebonden — evenals dat van Trier — thans onopgemerkt in de duisternis ligt; terwijl toch zulk eene verschijning van zeer groot belang zoude wezen, daar het mij immers gebleken is dat aan het Triersche exemplaar, zoo niet meer, althans een tweetal bladen ontbreekt [1]).

Mijne aanwijzing zal ik zoo inrichten, dat telkens onder iedere strophe van Die B. v. S. de daarvoor passende Latijnsche bron — die ik, bij gebrek van den titel des boeks, kortheidshalve Teutonice zal noemen, — geplaatst worde met de daaraan toegevoegde vertaling. Bovendien zullen dan nog de overeenstemmende verzen van Der Leken Spiegel opgegeven worden, die alzoo blijken uit diezelfde bron te zijn voortgevloeid.

---

1) Dat het exemplaar niet compleet is, blijkt daaruit, dat het eerste en het laatste katern uit een *oneffen* getal van folia bestaat. — Daar dit quartijntje zonder opgaaf van jaartal, plaats of drukker verschenen is (gelijk ook zonder pagineering, signaturen of custoden) kan het niet nader worden aangeduid, dan door de eerste woorden der eerste bladzijde:

Incipit facetus teutonice et latine

waarop deze verzen, bij wijze van Voorrede des Vertalers, volgen:

w Ilch iunck man ringen wil na eren
Ind guden seden leren
Dye sall cathone volgen na
Doch en sy eme niet versma
Wat facetus inder schrifft
Leret van seden da he spricht

c Vm nihil vtilius humane credo saluti *enz.*

en dan volgen op iedere bladzijde vier disticha, telkens in vier regels vertaald en in strophen afgescheiden. — Wie die Vertaler geweest is, kan niet worden opgegeven. Waarschijnlijk is het dezelfde dichter, die ook de Disticha Catonis op gelijke wijze geleverd heeft en in dezelfde taal overgebracht, waarvan de uitgaaf met dezelfde let-

I.

B. v. S. 101: Wes in dinen zin ghestade,
Beede in sprekene ende in dade:
Die es in onghestadichede
Hi beiaghet quade name daermede.

Teutonice 77: *Uti sermone quasi prudens disce decenti*
Ne sis par homini sordentia verba loquenti.
Leyr gebruchen hye ind dort
As dye wysen guden wort
Weys der dorper niet gelich
Die boser worde vlisent sich.

II.

B. v. S. 269: Alse een beter of vroeder man
Dan du best, di spreket an,
Swijch die wile datti spreket.
Het es onhouesch dat men breket
Ofte scuert iemens tale,
Vor hise heuet ghehendt wale.

Teutonice 94: *Inter sermonem caveas ne quando loquaris*
Alterius. prudens sic cunctis esse probaris.
Nu hore ich wil dich leren vort
En sprich niet in eyns anders wort
So sayt man dat du sijs
Eyn man van guden seden wijs.

Lksp. III. 3, 79. Alse ghi eens menschen redene hoort,
So en spreect daer in niet een woort,
Voor dat hi al heeft gheseit:
Dat is grote hovescheit.

---

tervormen gedrukt is. Een exemplaar van dezen Cato is in ons Triersche boekje niet slechts *met* Facetus maar bij vergissing gedeeltelijk ook *middentusschen* Facetus samengebonden; en uit die vergissing blijkt juist de zekerheid, dat van het eerste en laatste katern slechts een oneffen getal van folia aanwezig is. — Mijn vermoeden is alzoo dat hier vier bladzijden, of gezamenlijk *zestien* strophen ontbreken.

III.

B. v. S. 279: Vele vermeten es harde quaet:
Vermet di niet van eenegher daet,
Die du niet met dire cracht
Vulleesten no vulbringhen macht.

Teutonice 87: *Non iactes te facturum que tota replere*
Vis tua non poterit. ne mendax esse probere.
Enbage dich niet van sulchen dingen
Der du niet en machs volbringen.
Wolt du dich bagen groisser mere
Man helt dich vur eyn logenere.

Lksp. III. 3, 489. Ic rade u dat ghi niet en bestaet
Dinc die boven u macht gaet;
Want hets scande den man
Dat hi niet volbringhen en can
Dinc die hi begonnen heeft,
In wat state dathi leeft.

IV.

B. v. S. 373: Die huwen sal, of in ordine gaen,
Of ouer zee die cruce ontfaen,
Eer hijt begripe, bepense hem wel:
Ne wese niemene te fel.
Sulc man doet dinc in haesticheden,
Dat hem berouwet, alst es leden.

Teutonice 150: *Coniugium monachale iugum crux inspiciantur.*
Hec in mente prius a te quam suscipiantur.
Wolt du eschaff ane gayn
Monich werden off dat cruce entfayn
Dye salt du alle vur betrachten
Ee du dych da mede wils behachten.

Bebel Prov. German. 94: *Nulli consulendum est, ducere uxorem. transmarinam facere poregrinationem et sequi militiam.*

V.

B. v. S. 543: Vrient, oftu wilt huwen wel,
Nem dijn ghenoet ende niemen el;
Nem die es van goeden zeden,
So leedestu dijn lijf met vreden.

Teutonice 149: *Duc tibi prole parem morumque vigore venustam.*
Si cum pace velis vitam deducere iustam.
As du truwen wolt eyn wijff
Ind mit ijr leuen sunder kijff
Nym eyne dye dijr sy gelich
Ind guder seden vlijsse sich.

Lksp. III. 4, 327. Wildi trecken te huwelike,
Soe nemt en wijf u ghelike;
Want twee ossen onghelijc
Trecken selden eenparlijc.

Facetus 67: *Disparibus currus nunquam trahitur bene bobus.*

VI.

B. v. S. 585: Eer du in die dore sult gaen,
Die du vints besloten staen,
Saltu hoesten ofte spreken,
Niet metter druust die dore vpsteken.

Teutonice 135: *Ad quamcunque domum perrexeris ante screato*
Quam subeas tussim moveas et ad ostia stato.
Geys du in eymans huys da vore
Ruysper dych ind vur der dore
Blyff eyn kleyne wile stayn
Ee du vort dar in willes gayn.

Mocht deze mededeeling er toe leiden, dat een volledig exemplaar, thans wellicht op bovengenoemde wijze verscholen, hier of daar werd ontdekt, dan laat zich met grond vermoeden, dat nog wel meer uit die bron zal kunnen worden voor den dag gebracht.

Leiden, Juli 1891. W. H. D. SURINGAR.

NIEUWE LEZINGEN IN VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

I—IV Boek.

Ook na de vele goede verbeteringen, die Cornelia van de Water reeds in den tekst van Velthem heeft aangebracht, is er nog gelegenheid genoeg om in Velthem te werken, gelijk naar ik hoop uit de volgende bladzijden blijken zal. Ik volg den tekst van Velthem en zal eene enkele maal ook over het eene of andere minder gewone mnl. woord het een en ander in het midden brengen, indien ik er iets nieuws over kan mededeelen.

I, 17, 93. Over het Heilige Land sprekende zegt Velthem, aan de stad Akers gekomen:

Akers es in den hoet van al,
Daer ment al met besluten sal.

Het is blijkbaar, dat hier iets aan de woorden ontbreekt, want een gezonde zin is er niet in te ontdekken, en de woorden van Le Long, die *hoet* op goed geluk af als *hoot*, d. i. *hoofd*, opvat en verklaart: »staat onder haar aller bescherminge", maken de zaak niet helderder. Beter zal ons het Latijn van Vincentius (32, 65) inlichten, alwaar wij lezen: »Acon civitas est in angulo sita, tota patens ab oriente ac meridie totaque mari clausa septemtrione et occidente." Ik laat daar, of Velthem zich behoorlijk rekenschap gegeven heeft van hetgeen hij vertaalt — wat zijne gewoonte niet is — maar dit is zeker, dat *in den hoet* veranderd moet worden in *in den hoec*, als vertaling van de latijnsche woorden *in angulo sita*. Ook uit enkele nieuwe bladen, die van de 4de Partie (van het door Velthem vervolgde gedeelte van den Spiegel) gevonden zijn te Brugge en Gent zouden nog sprekende bewijzen van Velthem's buitengewone slordigheid kunnen worden bijgebracht. Zij zullen eerlang aan den dag komen, wanneer die stukken zullen worden uitgegeven.

I, 34, 21. In het hoofdstuk »Ysewijn, van Wijsheden", waarvan het oorspronkelijk tot heden niet is teruggevonden, wordt natuurlijk herhaaldelijk over *wijsheit* en haar tegenovergestelde *sotheit* gesproken. »Wijsheid", zegt genoemde broeder aldaar, op het thema bordurende van »Een man in 't verstand, een kind in de boosheid": »wijsheid met boosheid gepaard schijnt mij dwaasheid toe, ja, dezulken lijken mij boven anderen dwazen te zijn (althans zoo moet hij zeggen). Of zoudt gij hen wijzen durven noemen, die zich op alle wijze kanten tegen Gods gebod?" In het Mnl. lezen wij daarvoor:

Want mi sotheit donct al dit,
Die met scalcheiden es gehit.....
Ende si sijn tote bovenal
Als ic u hier secgen sal:
Merct, oft dese niet sijn wel sot,
Die al setten iegen Gods gebot
Hare atente ende hare sinne.

In overeenstemming met de boven gegeven omschrijving wijzige men den derden regel, waarin *tote* niets beteekent, aldus:

Si sijn *sotte* bovenal.

I, 53, 21. Du (*die heiden pape*) moet Joode werden
Of een Kerstijn sonder verden:
Emmer doen dat moet wesen.

Er is hier (ook in het hs.) eene fout in deze regels. De laatste moet natuurlijk beteekenen: »een van beide moet gebeuren", gelijk vs. 27: »wattan, dit moet emmer sijn." Doch vooral vs. 35 kan ons op het spoor van de fout brengen; daar lezen wij: »Deen dat moet emmer gescien." In overeenstemming hiermede leze men vs. 23:

Emmer *deen* dat moet wesen.

II, 3, 18. Er wordt een tijdperk van verwildering geschil-

derd uit den tijd van het Duitsche interregnum en het optreden van Richard van Cornwallis, in de volgende regels:

Want *dat* lant, als ic seide ere,
Hadde lange gestaen sonder here,
Dat si (*de Duitschers*) genen coninc vorwaer
En hadden gehad in menich jaer;
Om dit waren si worden quaet.
Dese diere ten rike bestaet
Ende roveden hier ende daer,
Ende was Ridsard Coninc vorwaer:
Si ne wildens om hem niet avestaen.

Vooral is onduidelijk de zesde regel. Immers Richard had, om met Maerlant te spreken, »niet ene bone an (*geen aasje recht op*) dat Duutsce keiserrike", en er staat juist het tegendeel, als men over het bezwaar, in *diere* gelegen, heenstapt. Bovendien is de interpunctie van den uitgever zeer geschikt om den zin nog duisterder te maken; waarbij behoort, volgens hem, *dese*? Eindelijk zijn er twee regels om te zetten, en is de geheele plaats aldus te lezen:

Om dit waren si worden quaet
Desen, die niene ten rike bestaet
(Ende was Ridsard Coninc vorwaer)
Ende roveden hier ende daer.

II, 6, 48 vlg. In een verwoeden strijd worden wij verplaatst door de volgende regels:

Daer was een deel *sere* (?) gestreden
Van den genen, die reden daer.
Dese die dus quam*en* soo naer,
Die metten siden hem ondersaten,
Quam*en* echt vort met haren saten,
Die si tebroken hadden te voren;
Si hadden die trinsone vercoren,
Daersi op derde lagen ontwee.

In deze regels is niet alles duidelijk; b. v. niet, wat beteekent *hem ondersaten*, noch ook wat de *saten* (volgens Le Long *zadels*) zijn, waarmede zij terugkomen in den strijd. Een ww. *hem ondersitten* is niet bekend, de uitdr. *hem metten siden ondersitten* is onzin, en *saten* onbekend in eene beteekenis, welke hier in den samenhang past. Bedenkt men nu, dat het hier een verwoed ruitergevecht geldt (waarom ik ook in den eersten regel *sere* heb ingevoegd: *een deel sere* is eene min of meer ironische uitdrukking voor *hevig*: zij bet. eigenlijk *nog al erg*), dan zou men b. v. kunnen voorstellen te lezen *hem metten siden onderhorten*, doch vooreerst is daardoor de lezing van het teksths. niet verklaard, en ten tweede moet ook aan de eischen van het rijm worden gedacht. Aan al deze vereischten wordt voldaan, indien wij lezen:

Dese die dus quam*en* so naer,
Die (*l.* Datsi) metten siden hem *ondervachten*,
Quam*en* echt vort met haren *scachten*,
Die si tebroken hadden te voren.

Vooral in verband met het volgende *trinsoene* staat de lezing *scachte*, d. i. *speren*, *lansen*, vast, en daarmede is ook de keus van het rijmwoord aangewezen. Het woord *hem ondervechten* is bekend genoeg, en ook de min gewone meervoudsvorm *vachten* voor *vochten* kan bewezen worden. Zie Franck § 142.

II, 7, 60. De Hertog van Oostenrijk en de Markgraaf van Brandenburg zijn van plan een strijd te beginnen: intusschen worden alle middelen in het werk gesteld om hen te scheiden, en hen te overtuigen, dat een tweekamp beter is. Maar

Datsi alse twee campione (: sone)
Dit onder hem tween becorten selen,
Des en woude den (*l.* die) hertoge niet hingen [(*l.* getelen),
Maer wilde vaste die strijt beginnen.
Echter (*l.* Echt) ontbeet (*l.* ontboot) nu hierenbinnen
Die ander: . . . .

. . . . . »beter eest dat wi twee
Dit becorten, dan daer mee
Liede selen tlijf verliesen".

Alle pogingen bleven vruchteloos, of, gelijk in het Mnl. staat:

t Inde besceet mit alsi kiesen,
Dat was die strijt boven al.

De eerste regel is geheel bedorven, en moet aldus worden gelezen:

Ten bescoot niet: alwat si kiesen
Dat was die strijt.

In het hs. is de lezing onduidelijk: er schijnt te staan »ende besceet met".

II, 8, 15. Eindelijk wordt er een zoen getroffen tusschen de beide zoo even genoemde personen, en

Doe werd *vans* in shertogen side.

Voor het onverstaanbare *vans* moet met eene geringe verandering *pays* worden gelezen.

Ten einde het rijm te herstellen, leze men in II, 13, 45:

Doe si vernamen, dattie roten (*voor* porten)
Vor in (*l.* Dar in) worden dus besloten
Gaderden si hem in een dal.

II, 31, 24. In een tooneel uit den oorlog tusschen Christenen en Sarracenen komen de volgende verzen voor:

Die Heiden, die des niene sagen,
Vore dat si op hem comen waren,
Worden verscard van derre scaren,
Om dat si waren gewapent niet.

Het is duidelijk, dat *verscard* eene door *scaren* veroorzaakte fout bevat, en dat in plaats van dit woord *vervaerd* moet worden gelezen.

II, 43, 57. Die honger mede entie diertijt
Maecte daer oec, des seker sijt,
Menigen man.

Of het in het hs. staat, is onzeker, daar *ct* en *tt* vaak zeer moeilijk te onderscheiden zijn, maar zeker is, dat *maecte* hier niets beteekent, en dat er *maette* moet staan. *Maten* beteekent hetzelfde als *matten*, nl. *klein krijgen*, *overwinnen*, *ten onder brengen*, *doen omkomen*. Het woord heeft natuurlijk etymologisch niets met *matten* te maken, want terwijl dit afkomt van het uit het Perzisch ontleende bnw. *mat*, d. i. *dood*, komt *maten* van *mate*, en bet. eigenlijk *iemand binnen eene bepaalde maat* of *bepaalde grenzen houden*, *hem klein houden*, bij uitbr. ook *klein krijgen*. Vgl. twee plaatsen uit Velthem in deze beteekenis, bij Oudem. 4, 296, en twee andere in *Limb*. Gloss. Kil. vermeldt ook als Oudvlaamsch de bet. *dooden*: »m a t e n, *vetus Fland.* mactare, occidere."

III, 6, 2. In (*l.* En) mocht u niemen nu bedieden,
Hoe meenlike met sinen lieden
Die Grave van Lusselenborch quam vore.

Meenlike is hier geheel misplaatst. Het begrip moet zijn *hoe dapper*, *hoe flink*, *met welk eene kloeke houding*. Bij Heelu wordt dit (vs. 5074) aldus uitgedrukt:

Hoe *coenlike* datsi doen ghelieten,
Dat en mochte nieman anderen seggen.

Doch er behoeft daarom in plaats van *meenlike* nog niet *coenlike* bij Velth. gestaan te hebben. Er is een woord, waardoor de lezing beter verklaard wordt en dat hetzelfde beteekent, nl. *menderlike*. Zie *Tijdschr*. 8, 36, en *Ferg*. Gloss. op m e n d e r l i k e. In *Ferg*. komt het woord voor in eene beteekenis, die van de hier vereischte niet veel verschilt, nl. die van *met kloekheid*, *flink*, *opgewekt*, *met moed*, *zonder vrees te doen blijken*, in de volgende regels:

Hi sach vore hem liggen tserpent,
Dat vaste sliep; hi ginc omtrent
Ende besaget harde *menderlike*.

III, 24, 10. Op een der tochten, die koning Eduard van Engeland deed, kwam hij ook bij eene fontein, »diese daer vonden in de middewerde die men hiet der aventuren borre" (Opschrift, cap. 23). »Dit donct ons", zeggen zijne ridders, »overwaer

Die borre, daer men af heeft geseit
Hier vormaels grote selsenheit,
Alse datten niemen mochte nopen,
Hi ne wer dan avonture in hopen".

»Sonder een hopen avonturen te vernemen", zegt Le Long, die nu en dan even guitig verklaart als Velthem vertaalt: zij zijn aan elkaar gewaagd. De bedoeling is: »dat niemand die fontein zou mogen aanraken, of hij moest een buitengewoon goed, een zeer dapper ridder zijn, iemand die hoop mocht koesteren op het ten einde brengen van hachelijke ridderlijke avonturen." Doch daar *aventure*, zooals de zin nu luidt, van niets afhangt, leze men:

Hine wer *van* aventure in hopen;

òf men verandere *aventure* in *aventuren* en beschouwe dit als een 2den nv., van *hopen* afhangende. — In hetzelfde hoofdstuk komt een zeer zeldzaam en niet zeer duidelijk woord voor:

(vs. 58) Doen quam daer een hagel fel
Met groter druust *soyende* sere,
Datse noch vervarde mere.

Vanwaar is dit woord? De beteekenis moet zijn *stroomen*, *uitgegoten worden*, *neerstorten* of een dgl. begrip. In het Mnl. komt het verder niet voor; alleen wordt er een woord *zooien* opgegeven: bij Schuermans komt het voor als dial. bijvorm van *zieden*, dus voor *zoden*. Doch dit is niet zeer gepast voor een hagelbui. Van een stroom, eene zee, eene woest bruisende bergrivier kan het ww. *zieden* gebruikt worden (vgl. ndl. *branding*, lat.

torrens, fr. *torrent*, hd. *Soden*), doch van de »*branding* van een hagelbui" te spreken in plaats van *stortvloed* gaat de grenzen der dichterlijke stoutheid te buiten. Er is dus niets anders op, dan te verklaren, dat wij het woord niet begrijpen, als de lezing juist is, en — onder voorbehoud — te beproeven, eene lezing te zoeken, welke zich door waarschijnlijkheid aanbeveelt, indien *soyen* mocht blijken op een misverstand te berusten. Voor dat geval is zeer aannemelijk het ww. *goyen*, dat de bet. van *gudsen*, *stroomen* heeft, en eenmaal, van bloed gezegd, voorkomt in *Walewein*. Zie *Mnl. Wdb.* 2, 2052, en vgl. g o y s e n, ald. Indien deze gissing juist is, dan is er eene tweede bewijsplaats voor de intr. opvatting van *goyen* gevonden.

III, 26, 8. (Doe) reet hi so sere, dat hine sciere
Verhaelde ende neven hem reet,
Ende namene in sinen arm gereet
Rechte tusscen hals ende hooft
Ende heeften van den perde gelooft.

De samenhang is duidelijk, en de woorden zijn goed, met uitzondering van het laatste; *gelooft* (dat ook in het hs. staat) kan niet goed zijn overgeleverd. Er moet een woord staan, dat *sleepen*, *sleuren* beteekent, en ik geloof dat daarvoor een woord dienen kan, dat met *gelooft* groote overeenkomst heeft, en ook in het rijm te dezer plaatse staan kan, nl. *geslooft* van *sloven*. *Sloven* beteekent *over iets trekken*, vooral van kleederen of de eene of andere stof. Zoo b. v. *Cron. v. Vlaend.* 2, 100: »C. beval J. te cleedene, ende hy *sloofde* hem selve sinen froc over sine scouderen." 2, 218: »Lanc gecleedt, eenen caproen ane getrocken, *geslooft* een root mutskin daerup." *Hs.* Yp. 142*d*: »hebbe gereet 1 pipe van vliedre vingers lanc of langer, ende in den darm gesteken ende die 2 enden over die pipe *geslovet* ende gevoeget te gader in 4 steden of in 5." Kil. s l o o v e n, velare, tegere, operare, velare caput."

Het woord wordt vooral gebruikt van dat, wat nauw sluit over iets anders, zoodat het er als het ware over heen *geschoven*

moet worden. Vandaar dat *sloove* bij De Bo de bet. heeft van »een houten of metalen band, *schuivende* of vastliggende op eenen steel," en *slooven* een synom. is van *stroopen*: »de mouwen, de broek *slooven* (De Bo 1038). Kil. slooven, opslooven, afslooven, retegere, denudare id quod tectum erat; slooven de mouwen, j. opslaen, reflectere manicas.

Daarnaast staat in het WVla. een intr. *slooven* en *slooveren*, gezegd van afzakkende kousen, broek enz., *afgestroopt* of *opgestroopt zijn*; vgl. ndl. »zijn goed zit *slof*." Dit alles geeft nog wel niet de bet. van *sleepen*, doch de bet. van het intr. *slooven* nadert tot die van *slepen*, *iemand naslepen*; verder merken wij groote overeenkomst op tusschen de beteekenissen van *sloven* en *sloren*. Eene *sloore* (De Bo 1038) is in het WVla. hetzelfde als ndl. *sloof* (vanwaar *sloven*, hard werken, veel en vermoeiend werk verrichten). Het schijnt mij dus toe, dat op de plaats uit Velthem *sloven* kan gestaan hebben: het kan daar het best door ons *sleuren* worden weergegeven. En het laat zich denken, dat evengoed als men zegt »*iemand* het vel van de ooren *stroopen*", d. i. *met moeite halen*, men zou kunnen zeggen *iemand van zijn paard stroopen*; dit woord, gelijk wij boven zagen, een synon. van *sloven*, heeft ook de bet. van *sleepen*; een *strooptocht* is een tocht, waarop al wat men krijgen kan, wordt weggesleept en geroofd. — Een ander woord voor het intr. *slepen* is het bekende mnl. *sloyen*, dat o. a. bij Velthem voorkomt in eene bedorven plaats, nl. III, 32, 45:

Dese halseberch was groot ende stranc
Ende swaer ende harde lanc;
En was niemant int lant Here (*l.* in alt here),
Hine *sloyde* hem twee voete oft mere.

Het begin van dezelfde fout zien wij III, 24, 26 den afschrijver maken, waar het hs. heeft:

Daerne was Ridder *int* alt here.

IV, 2, 17. Van de Schotten, die met Eduard van Engeland in Vlaanderen kwamen, verhaalt Velthem het volgende:

Wonderlike vore (*d. i.* voere) sachmen (*hs.*) daer
Onder die Galoyse overwaer,
Al barsser been liep daer tgene
Ende met enen roden rocke gemene.

Tgene is onverstaanbaar. Men leze *tgemene*, d. i. *iedereen*, *Jan alleman*. Dat ook het rijmwoord *gemene* is, is geen bezwaar, want het wordt in den tweeden regel in eene andere beteekenis gebruikt, nl. als bijwoord, en zulk een rijm beschouwt men als geoorloofd, hoewel het eigenlijk eene *rime riche* is, d. i. *te veel rijm* (zie Littré op riche). — In hetzelfde hoofdstuk heeft Le Long een ander woord niet goed in het hs. gelezen, nl. *jagen* in vs. 51. Er staat in het hs.

Ander Heren ooc diesgelike
Jagen (*l.* Lagen) daer.

Eene andere verwarring van *j* en *l* (hoofdletters), doch nu niet door de schuld van Le Long, vinden wij IV, 4, 38:

Niet lanc hierna die coninc bestoet
Weder te varen te Vlaendren werd,
Daer sijn volc lach onbewerd,
Ende sere was nu vervard in dat
Jegen (*l.* Legen) die gemeinte van der stat.

»dat *gelegerd zijn* van de Engelsche troepen aldaar was voor de bewoners der stad eene bron van allerlei onaangenaamheden en rampen," welke in de volgende regels beschreven worden.

IV, 9, 32. De Gentsche edelen, die in vereeniging met den Graaf van Sint Pol (*Simpoel*) eene nieuwe belasting hadden ingevoerd, hadden daardoor in zulk eene mate de woede van het volk tegen zich gaande gemaakt, dat, toen de Graaf zich uit de stad had verwijderd, er een opstand ontstond en er vele van de aanzienlijken het leven verloren. 's Graven steen werd belegerd en eindelijk door het vuur gedwongen zich over te geven, en overal werden nu de vijanden van het volk vervolgd:

Doen liepense *(het volk)* vord van strate te strate;
Daer elc wiste sinen viant,
Dien dadense groten pant:
Al waest over tien jaer gesciet,
Nochtan dadense hem verdriet:
Daer lach selc doe al naect,
Die syns vele hadde gemaect
Daer vormaels, dat verstaet:
Nu en haddijs andren raet.

Zonder een greintje mededoogen voegt Velthem de laatste regels toe aan zijn verhaal: „Menigeen lag daar" zegt hij, »naakt uitgeschud op den grond, die te voren, dat verzeker ik u, veel »sijns" had gemaakt, doch er zat nu voor de heeren niet anders op." In den samenhang kan geen ander begrip gebruikt worden dan: »die te voren veel zorg aan zijn uiterlijk, zijne kleeding, zijn opschik besteed had; daar lag nu menige fat naakt uitgeschud op den grond." Doch dit kan *syns*, gelijk ieder ziet, niet uitdrukken. Het is eene verknoeiing van een onduidelijk geschreven of niet juist begrepen woord, dat meer dan eens in de opgegeven beteekenis bij Velthem voorkomt, nl. *sypau*, praal, opschik, tooi, toilet, waarover ik gehandeld heb *Tijdschr.* 4, 201 vlg.: vgl. Velth. IV, 37, 14 en V, 49, 68. Men leze de regels aldus:

Daer lach selc doe al naect,
Die *sypaus* vele hadde ghemaect
Daer vormaels.

Sypau maken komt ook IV, 37, 14 voor, naast *sypau doen* op de andere aangehaalde plaats.

IV, 10, 23.

Willem van Guelke ooc, een kint,
Werd hem *(den Bruggenaars)* ooc daerna bekint,
Doen si den Damme hadden gewonnen,
Dit (nl. *dit kind)* heeft daer ooc een wonder begonnen:

Hieraf was dat velt verfroost
Dat hem dit kint quam van oost
Te helpen iegen Vrancrike.

In het hs. staat onduidelijk *velt* (er kan ook *volt* gelezen worden), doch duidelijk *verfroest*. Evenwel zijn beide woorden bedorven; men moet natuurlijk lezen:

Hier af was dat *volc vertroost.*

Vgl. *Parth.* 6593:

Ernout es comen, ende sijn doen
Hevet sijn *volc* sere *vertroost.*

In hetzelfde hoofdstuk, op het einde, is weder een regel verknoeid (vs. 75 vlg.); in plaats van

Hoe dat hem die coninc met gewelt
Al hadde gedaen al ongelt

leze men:

Af hadde gedaen (h)al*en dat* ongelt.

Afhalen bet. in het algemeen *weghalen*, *wegnemen van iemand*, en wordt ook bepaaldelijk van boeten gebruikt in den zin van *invorderen*, *innen.* Zie *Mnl. Wdb.* 1, 234.

IV, 16, 63. Na de door de Bruggenaars op de Franschen behaalde overwinning komt Pieter de Coninc met de zijnen in Brugge terug:

Met groter bliscap waren si ontfangen.
Des conincs liede werd gestort
Ende gesleipt al achter die port,
Ende si hieven op den Liebert saen
Die onder was te voren gedaen.

Het spreekt vanzelf, dat hier eene fout schuilt: immers het enkv. past niet bij het mv. *liede* (hoewel daarom alleen de plaats ons niet verdacht behoeft voor te komen), en het is niet duidelijk wie des *conincs liede* zijn, die op dat oogenblik in Brugge

18

waren, en hoe men die »storen" kan. Bovendien merken wij op, dat in de volgende regels gesproken wordt van den »Leeuw van Vlaanderen", den „Vlaamschen Liebaart," die na het verjagen der Franschen in eer wordt hersteld, en zich nu niet langer behoeft te verschuilen uit vrees voor het wapen der Franschen, gelijk men weet, de *Lelie*, waarnaar ook in Vlaanderen de Franschgezinde partij *Leliaerts* werd genoemd, in tegenstelling met de *Liebaerts* of *Claeuwaerts*, d. z. *patriotten*.

Vgl. b. v. Velth. IV, 41, 31:

Die *Lilyarts* hieten alle vri,
Die *Lyebarts* van der quader pertie;
Ende waer dat si conden gemicken,
Dattie *Liebarde* dorsten kicken,
Dat wilsi wreken metten swerde:
Selc volc waren die *Liliarde*.

Mij dunkt, in *liede* moet het woord zitten voor het fransche wapen, dat nu, na de overwinning, wordt *gescheurd*, vertrapt en door het slijk gesleurd. Men leze daarom:

Des Conincs *Lilie* werd *gescort*
Ende gesleipt al achter die port.

Lilie is de gewone mnl. vorm voor *lelie*; lat. *lilium*. Vgl. IV, 26, 9:

Artoys hilt hem dat (*l.* das) gepayt:
Hi droech den scilt met *lilien* gesait,
Met goude upheven (*opgelegd*, *opgewerkt*) in asure.

Doch vooral komt ons eene andere plaats te pas, waar eene herhaling beschreven wordt van hetzelfde tooneel, dat hier geschilderd wordt, nl. IV, 41, 61:

Men werp die *Lelye* (hs. *Lilye*) onder voet
Ende sette den *Liebart*, daer si stoet.
Aldus quam weder die *Liebert* vort
In die stede Zuut ende Nort.

IV, 25, 6. Gedurende den Sporenslag, waarvan de beschrijving bij Velthem buitengewoon uitvoerig is, zendt Artoys, die zich over den uitslag van den strijd ongerust begint te maken en niet in handen van het gemeen wil vallen,

Een iraut, te nemen ware
Oft hi woude (*l.* vonde) int Vlaemsce here (*l.* hare)
Enegen here van groten prise,
Die wesen souden (*hs.* soude) te desen pongise.
Sine gedochten waren mettien,
Dat hi hem vaen soude laten dien,
Ginct hem qualike in den strijt.

Doch de bode komt terug met het weinig troostrijke antwoord: „Er is bijna geen een adellijk heer te bekennen;

Al dat ic sie, dat sijn crayolen
In die wapen, ende scieten spolen,
En sach niemen van valoer."

De bedoeling van het ongewone woord *crayole* is ongetwijfeld *man uit het volk*, doch het is niet onmogelijk, dat ze door den bode worden gekenschetst als *schreeuwers*, *ophakkers*, *blageurs*, die van het weefgetouw weggeloopen zijn (*ende scieten spoelen*). Men zal dit woord wel van den eenen of anderen Franschen vorm hebben af te leiden, van den stam van fr. *crier*. Vgl. de belangrijke opmerkingen over dezen en verwante vormen, te vinden bij De Jager, *Freq.* 1, 323. Het zou mij niet verwonderen, dat De Jager en het Brem.-Nieders. Wdb. gelijk hebben, en dat ook het ww. *krioelen* hiertoe behoort, al is ook de beteekenis van *krielen* aan dit woord eigen geworden. Vgl. fr. *criailler*; holst. *kriölen*, *krojolen*, *korjolen*, schreeuwen, juichen, van waar *kriöler*, *korjoler*, schreeuwer. — Een paar regels verder, waar de bode eene enkele adellijke banier beschrijft, door hem waargenomen:

Ene baniere sag icker blaken (*wapperen*)
Den lupert (= liebert) van goude, gebatelgeert
Int *vat* van goude geordineert,

moet men voor het dwaze *vat* natuurlijk lezen *velt*: de *e* en *l* zullen onduidelijk geschreven zijn geweest. Eindelijk is er eene verkeerde lezing in vs. 50, waar een plan geopperd wordt om de Vlamingen, die alle te voet strijden, zich te laten afmatten of vermoeien, door hen te laten wachten en eerst den volgenden dag den strijd te aanvaarden, hetgeen aldus uitgedrukt wordt:

Mergen laet ons op hem slaen:
Hets al arm volc te voet,
Ende sal dan setten sijn vermoet.

Ten einde den onzin in den laatsten regel te verwijderen, leze men:

Ende sal dan *seker* sijn vermoet (*vermoeid*, *afgemat*).

IV, 26, 2. Godevaard van Brabant, die het in de vorige aanteekening genoemde plan had geopperd, verdedigt zich tegen het verwijt van laffe vrees, dat hem door Artois was gemaakt.

Her Godeverd antwerde den Grave sciere:
»En wane niet, dat ic my yet sciere!" enz.

De uitdrukking *hem scieren*, welke mij lang duister geweest is, beteekent *voor zich zelven zorgen*, *met zich zelven te rade gaan*, met het bijdenkbeeld van *vrees* of *bezorgdheid*, dus ook *bang* of *bevreesd zijn*. Zie vooral *Tijdschr.* 9, 300—301.

IV, 27, 27, waar V *hondert*, evenals op andere plaatsen, door Le Long bij vergissing gemaakt is uit $\overset{c}{v}$ (d. i. *vor*), zie *Tijdschr.* 9, 285 en vgl. IV, 37, 79 en 80.

IV, 28, 21. In het Fransche leger, onder Artoys, bij Kortrijk, stond de negende legerafdeeling onder bevel van Godevaard van Brabant:

Die IXde bataelge wel bewerd
Vorde mijn her Godevard.
Dese hadde, *wildijt weten* [1]),

1) Deze regel was uitgevallen; vgl. vs. 11 van hetzelfde hoofdstuk.

Hem III hondert, soe opgeseten,
Van Brabant ende van andren steden,
Die hire toe hadde gebeden."

Soe in vs. 4 is bedorven; men lese *scone opgeseten*, d. i. *op schoone* of *fiere paarden gezeten* of *rijdende*. Hetzelfde begrip wordt Velth. IV, 23, 55 uitgedrukt door »wel opgeseten"; zoo ook *Grimb.* I, 1250; Stoke III, 1111; *Parth.* 6470; *Lanc.* IV, 5427; 11335 (bat opgeseten). Hetzelfde wordt *Lanc.* IV, 5944 en 6321 uitgedrukt door *hoge opgeseten*, zooals men bij Velth. ook zou kunnen lezen, en indien er gestaan had »*hoe* opgeseten", dan zou de verandering (in *hoge*) nog eenvoudiger zijn. Het tegenovergestelde is *mate gereden sijn* (Heelu 5230). *Opgeseten* alleen komt ook voor voor *te paard zittende*, b. v. *Limb.* VIII, 968; 1100; XI, 1206.

IV, 30, 15. Een tafereel uit het heetste van den Sporenslag, hetwelk Velthem tot eene vergelijking uitlokt met den slag van Roncevalles, waar een dergelijk bloedbad werd aangericht:

Die stave (*de strijdkolven*) scorden entie (*l.* ende) borsten
(Daer si de Prinsen mede ontorsten)
Van den pinnen ....

(van de punten, waarmede zij (ook *misericorden* en *goedendags* genoemd) waren bezet, waarom ze ook *gepinde stave* genoemd werden; zie beneden, en *Mnl. Wdb.* op gepinnet en goedendach)

toter hant:
En bleven *so vele* niet in Alisant,
Te gene wige, daer Rolant vacht, ...
Alsi (*l.* Alse) vor Cortrike daden.

De strijd bij Alisant, of gelijk zij in het Fr. heet, *la bataille d'Aleschans* is eigenlijk eene episode uit een ander gedicht, nl. uit den *Guillaume d'Orange*, doch zij viel in de herinneringen van het volk samen met andere strijden tegen de ongeloovigen, en ook met den Roelantslag. Zie Jonckbl., *Gesch.*[3] I, 178 en 75. Die herinnering aan Roelant brengt den afschrijver zoo

zeer in de war, dat hij in vs. 29 *Roelant* in plaats van *Rinesse* als een handelend persoon in den sporenslag laat optreden. En dat het niet de eenige plaats is, waar het vieren der teugels van zijne verbeelding hem parten speelt, kan IV, 27, 46 bewijzen, waar wij lezen:

Dus vergaf hem Guelke den evelen moet,
Om dat hi woet in der Sarrasijn (*l.* Fransoysen) bloet.

IV, 32, 10. Nadat Velthem de lotgevallen van de eerste legerafdeeling heeft vermeld (bl. 250), komen ook de beide andere aan de beurt. »Al hebbic", zegt hij (bl. 253),

Al hebbic van der jeesten (*l.* iersten) bataelgen
Gesproken aldus, van hare faelgen
Ende ooc van hare bagelhede,
Er (*l.* Eer) ic van den andren twee dede.
Si sloegen met sporen alle die (*l.* drie)
Op ene ure.

Behalve deze verbeteringen moeten er in dit hoofdstuk nog een paar gemaakt worden, nl. vooreerst vs. 68:

Bangelijn vacht daer menichfout,
Een vroom ridder ende een stout.
Hi ne fineerde, no hine conste
Van dien dat die wijch begonste
Toten inde, van groten slagen:
Hem allen wondert (*l.* wonderet) diet ansagen.

Dat iemand, die van het begin tot het einde van den strijd niet ophoudt slagen uit te deelen, de bewondering opwekt, is heel natuurlijk; minder evenwel, dat van denzelfden persoon gezegd wordt, dat hij er eigenlijk geen verstand van had, immers eene andere beteekenis kunnen de woorden »no hine conste" niet hebben. *Conste* zal dan ook wel op een misverstand berusten. Het begrip *mild zijn met zijne slagen*, *niet op een slag meer of minder zien*, een van de vele ironische uitdrukkingen, onder de termen van een strijd in gebruik, kan ook

op eene andere wijze worden weergegeven, nl. door »*zijnen vijanden zijne slagen gunnen of niet onthouden.*" In dezen geest moet het woord *conste* gewijzigd worden. Men leze nl. *veronste* (*v'onste*), dat zeer weinig van *conste* verschilt, en dat de beteekenis heeft, welke hier juist past. Met een soortgelijk voorbeeld van het gebruik van *veronnen* of *wanconnen* (want men zou voor *conste* ook kunnen lezen *wanconste*) kan ik de hier toegepaste verbetering niet toelichten of bevestigen, doch mijne wijze van handelen is, meen ik, gerechtvaardigd door het middeleeuwsch spraakgebruik. Zie *Tekstcrit.*, bl. 37. Het begrip van *veronnen* komt overeen met dat van mnl. *sparen*, ndl. *zuinig zijn*, en is dus met de ontkenning hetzelfde als mnl. *milde sijn siere slage.*

Eindelijk, vs. 72:

Mijn Her Geraert Ferrant
Was so beset metter hant,
Het booch al dat onder hem quam.

Men leze *besech* voor *beset*; dat de beide woorden meer werden verward, kan men zien in het *Mnl. Wdb.* op besetheit.

IV, 33, 10.

Gene trompen ginc men tuten
Omtrent Artoyse menichfout;
Hi sach al omme: wat hi scout,
Waren alle *(was niets dan)* gepijnde martsen.
Hi riep: Ariete om tebbene pale!

Wellicht vinden wij hier de boven reeds genoemde *gepijnde staven* terug; immers *martsen* kan niets anders zijn dan fr. *marche*, en dit heeft niet de beteekenis van *stok*, *staf*. Ook is op het rijmwoord geen staat te maken: indien in de onverstaanbare woorden *pale* eene verschrijving is voor *pave*, is tevens het rijm in orde gebracht. — Voor helmewiere vs. 16 leze men helmbardiere; zie *Mnl. Wdb.*, en voor »Paterne diet", vs. 21, waarschijnlijk »*Cativech* diet."

III, 33, 74.

Doe sijn (*Artois'*) ors dus was gestort,
Ende selve had gehadt menich hort,
Ende onder hem *(de Vlamingen)* stont te voet,
Ende menich om behindech cloet
Te sinen hoofde sach geheven,
Doe wilde hi hem Guelke opgeven.

In den 4den regel moet men natuurlijk *om behindech* tot één woord vereenigen. *Ombehindech*, andere vorm voor *onbehindech* of *onbehendich*, is een synon. van *onbesuust*, en werd evenals vroeger ook *onbesuisd* gebruikt van zaken in de bet. *lomp*, *onbehouwen*, *grof*, *zwaar*. Zie onbesuisd in het *Ndl. Wdb.*, en vgl. mhd. *unbehende*, nicht gut zu handhaben, schwer beweglich. Zoo b. v. *unbehende sper*; mnd. *unbehende*, was sich nicht gut handhaben läszt, unförmlich. In denzelfden zin komt ook mnl. *onbehende* (niet *onbehent*, zooals in het Gloss. staat) voor, nl. *Vrouw. e. M.* VII, 145: »ic sit hier in eenen *onbehenden* starken stoc mit yseren benden". Overigens komt *onbehendich* in het mnl. ook voor, gezegd van personen, met de beteekenis *onverstandig*, *onhandig*, *lomp*. Zoo b.v. *Bouc v. Sed.* 162; *Belg. Mus.* 3, 234.

IV, 44, 47. Na den Sporenslag worden verschillende steden belegerd, die de zijde der Franschen gekozen hadden, o. a. Rijssel. Daar was een vijandige geest tusschen de bezetting en de belegeraars, die vooral uit Yperaars bestonden.

Die van Ypre waren woeste;
Som cnecht, die sonder rouwèn *(vroolijk gestemd)*
Waren, gingen die ander scouwen:
Dit namense sere in despijt:
Het was omtrent wel middach tijt,
Dat si wttrocken . . . .
Ende sloegen daer (nl. *dood)* VI meer no min
Ende trocken vaste weder in.

Indien de wapenknechten niets anders gedaan hadden, dan naar de anderen *kijken* (scouwen), dan moeten dezen al heel

lichtgeraakt geweest zijn, om daarover zulk eene weerwraak te nemen. Eerder zou men zich dit kunnen voorstellen, indien zij *getergd*, *uitgejouwd* waren. En wij behoeven in *scouwen* bijna niets te veranderen, om dit denkbeeld werkelijk in den zin terug te vinden. Kil. geeft nl. een ww. stouwen in de bet. *tergen*, *ophitsen*: »stouwen, *Fland.* incitare, instigare". *Stouwen*, *stuwen*, bet. stooten, duwen, jagen, opjagen, drijven (zie Schuermans 687, en vgl. stouweren, bij De Bo); ook, van water gezegd, *opstuwen*, *omhoog drijven*, lat. *sistere*. Bij Kil. vinden wij deze beteekenissen terug: agere, minare, ducere; propellere, *Fris.* j. compescere, cogere, coërcere (gelijk men het water door het in de hoogte te drijven, tevens tegenhoudt; vgl. hd. *schwelle*, drempel); *vetus* j. tassen, acervare, accumulare, cogere.

Bij Van Hasselt wordt een voorbeeld gegeven van de uitdr. *beesten stouwen*, d. i. *jagen*, *drijven*, welke nog heden in het Vlaamsch bekend is. Voorbeelden uit het mnl. vinden wij *Mar. v. N.* 40, 963: »dien gast moeten wy van u *stouwen*". *Hs. v.* 1348, 114*a*: »Die bisscoppe *stuweden* die scaren *(stookten ze op)*, dat hi meer *(veeleer)* hem soude laten Barrabam". *K. en O. v. Delft* 172, 32: »dat gheen brouwer voirtmeer eenich oudt bier uytscepen ende ionck bier daerbooven upleggen ofte *stuwen* (d. i. *ophoopen*, *tassen*) en sal". Zie verder Gijsb. Jap. 461 op stuwen.

IV, 51, 103. De Hertog van Brabant wordt door den koning van Frankrijk met schoone beloften aangezocht, om zich met hem tegen Vlaanderen te vereenigen.

Die Hertoge, die des ne rochte,
Ontseide desen (*l.* den) coninc dese gichte.
Nochtan ontboot hem sine nichte,
Die oude coninginne Vermatie,
Dat hi Vlaenderen wer contricie
Ende hem metten coninc hilde,
Oft hi sijn lant behouden wilde.

De naam der koningin-moeder, die luiden moet *Ver Marie*, is door den afschrijver op eene wonderlijke wijze verhaspeld.

Dat ook het rijmwoord in de war is, blijkt duidelijk: *contricie* moet natuurlijk in *contrarie* worden veranderd.

IV, 52, 63. Wat waendi dat wi niet en sien
Wat men hier *manselt* ende jaecht.

De beteekenis van *manselen*, dat nog eenmaal bij Velthem voorkomt, is *brouwen* in fig. opvatting, *schikken*, *regelen*; ook *bekonkelen*, *op eene min of meer geheime wijze beschikken*; ook *knoeien*. Zie de plaatsen uit Velthem (ook *manselinge* komt bij hem voor) en de beteekenissen van het woord in de tgw. Vlaamsche tongvallen, bij de Jager, *Freq.* 1, 376. Aan hetgeen deze mededeelt, kan nog toegevoegd worden, dat ook het mnd. het woord kent, in de bet. *wegmoffelen*, *verbergen*: »dus wil he (*de woekeraar*) *mantzelen* zyne unmate quanzys under de caritate" (Lübben, *Suppl.* 208). *Manselen* is, wat zijne beteekenis betreft, te vergelijken met ndl. *hoetelen*; vgl. De Jager, *Freq.* i. v. Doch de afleiding wordt door De Jager verkeerd opgegeven; het woord heeft met got. *mannwjan* niets te maken, doch is de freq. vorm van een ww. *mansen*, dat in hd. dialecten bestaat in den vorm *manschen* (Grimm 6, 1606), en dit is de nasaliseering van een ww., dat in het hd. luidt *matschen* (6, 1755), en dat soortgelijke beteekenissen heeft als mnl. *manselen* en ndl. *hoetelen.*

Nog eene heele reeks verbeteringen zijn er op Velthem in deze boeken te maken, welke even zeker zijn als de hier voorgedragene, doch welke alleen vermeld kunnen worden, terwijl er verder niets, voor de kennis van het mnl. van meer of minder gewicht, aan vast te knoopen is, en waarvan de mededeeling dus minder geschikt is voor een tijdschriftartikel. Wenschelijk zal het wellicht zijn, later alle plaatsen op te geven, die in Velthem verbeterd zijn, ten einde het overzicht over hetgeen er in zijn werk reeds gedaan is gemakkelijk te maken; het kan tevens tot leiddraad dienen voor hem, die ons in de toekomst eene nieuwe uitgave van Velthem schenken zal.

Amsterdam. J. VERDAM.

ETYMOLOGICA.

1. *Guiten.* In den Noordhollandschen tongval wordt het werkwoord *guiten* in de beteekenis van „hevig schreien" gebezigd. Naar het schijnt is dit *guiten* een bijvorm van *gieten*: men vgl. *ruiken*, *rieken*. Wanneer men de uitdrukkingen »tranen storten," „tranen vergieten" in aanmerking neemt, is het niet te verwonderen, dat *guiten* de beteekenis van „schreien" heeft gekregen, vooral daar het door zijn vorm licht met Mnl. *ruten*, misbaar maken, Ags. *reotan*, Ohd. *riuzan*, Lat. *rudo*, Lit. *raudoti*, Slav. *rydati*, Skr. *rodimi*, weenen, jammeren, weeklagen, kon worden verward.

2. *Deorc.* Van Ags. *deorc*, Eng. *dark*, donker, is, voor zoover mij bekend is, nimmer eene bevredigende verklaring gegeven, hetgeen zijn grond heeft in de omstandigheid, dat er in de meeste Indogermaansche talen geen wortel *derg*, *darg* in de beteekenis van »donker zijn" is bewaard gebleven. Het Litausch kan echter hier, als in zooveel andere gevallen, tot opheldering dienen van het Germaansch. Daar vinden wij namelijk *dergia*, *dergti*, slecht weder zijn, bij storm regenen, *dargana*, regenachtig weder, *darganůti*, voortdurend met wind in kleine, dichte droppels regenen. *Dargus oras* beteekent „regenachtig, somber weder," doch wordt niet in Kurschat's Wörterbuch der litauïschen sprache vermeld. Als bewijsplaats voor *dargus*, regenachtig, kan ik b. v. eene daina (Lesk. Brugm., Lit. volkslieder und mährchen, p. 70) aanhalen, welke aanvangt met de woorden:

Sutems tamsi naktužele,
Nudergs dargus oruželis:
Kur asz pernakwosiu,
Nakwynele gausiu?

hetgeen ongeveer wil zeggen:

De donkere nacht zal nog donkerder worden,
Het regenachtige weder zal nog regenachtiger worden:
Waar zal ik overnachten,
Waar nachtverblijf vinden?

Eene variëteit van *darg* is in *darkus*, leelijk, afschuwelijk, *derkiu*, *derkti*, bezoedelen, bewaard gebleven. Naar het mij voorkomt, is de grondbeteekenis van *darg*, *derg* (*dark*, *derk*) in Ags. *deorc*, Eng. *dark* te zoeken: de Litausche woorden *dergti*, *dargana*, *dargus* werden uitsluitend van het donkere, betrokkene luchtruim gebezigd en wijzigden daardoor hunne oorspronkelijke beteekenis. In *darkus* heeft zich het begrip »leelijk, afkeerwekkend" uit dat van »donker, zwart, afzichtelijk" ontwikkeld, terwijl *derkti*, bezoedelen, eenmaal een algemeen woord voor „donker maken" moet geweest zijn. Vgl. voor de bet. Lit. *apsiniaukti*, zich betrekken (van den hemel), zich bemorsen.

3. *Wolk*. Ndl. *wolk*, Hd. *wolke*, oorspr. neutr. Ouds. *wolkan*, Ags. *wolcen*, Ohd. *wolchan*, zoude in het Sanskrit, indien het er bestaan had, *valgana-m* geluid hebben. Men heeft *wolk* met Slav. *vlaga*, vochtigheid, *vlĭgŭkŭ*, vochtig, Lit. *wilgyti*, „befeuchtend glätten" in verband gebracht, welke etymologie echter te gezocht is om te worden aangenomen. Waarschijnlijk beteekent *wolk* oorspr. „het trekkende, zwervende" en is het eene afleiding van den wortel *welg*, *walg*: Ags. *wealcan*, Eng. *walk*, Hd. *walken*. De oudere beteekenis van dezen wortel vinden wij bij den wisselvorm *welk*, *walk* in Lit. *welku*, *wilkti*, Slav. *vlěką*, *vlěšti*, Grieksch ἕλκω, trekken. Het is opmerkelijk, dat eene afleiding van Lit. *welku*, *wilkti*, namelijk *walkunas*, vagebond, evenals de Germaansche woorden het begrip van »zwerven" bevat. Hoe gemakkelijk de beteekenis van »trekken" in die van »zwerven" overgaat, getuigt trouwens het woord *trekken* zelf, alsmede het Hd. *ziehen*, Mnl. *tien*.

C. C. UHLENBECK.

GEWINNA.

In den derden Oudpruisischen catechismus (1561) vinden wij tweemaal den verbaalvorm *gewinna*, »zij arbeiden," nl. op de plaatsen »*quai stwi gewinna en wirdan bhe en stan mukinsnan*," d. i. »die zoo arbeiden in het woord en in het onderricht," en „*quai en wans gewinna*," d. i. »die onder u arbeiden." Terecht geeft Nesselmann in zijn Thesaurus linguae Prussicae den infinitief van dit *gewinna* als **gewint* op.

Men zoude geneigd wezen dit *gewint* als *gew-int* op te vatten en als een werkwoord van denzelfden aard als *iaukint*, oefenen, gewennen, *bebbint*, bespotten, te beschouwen. Maar gewoonlijk zijn de verba op *-int*, Lit. *-inti*, causatief (het eenmaal in den derden oudpr. cath. voorkomende *ulint*, strijden, is duister) of althans transitief en voor *gew-* kan men geen etymologie geven, welke eenigszins plausibel is.

Wij worden echter op het ware spoor geleid door eenige oude overnamen uit het Germaansch, die het praefix *ga* bevatten, nl. Lit. *ganà*, genoeg (uit *ganah*), Slav. *gotovŭ* (uit **gataws*), *goneznąti* (uit *ganisan*), *gonoziti* (uit *ganasjan*), *gorazdŭ* (uit **garazds*). Het ligt voor de hand te onderstellen, dat *gewint* eveneens een Germaansch woord is, met het voorvoegsel *ga* samengesteld. Dit vermoeden wordt tot zekerheid als wij zien, dat Ohd. *winnan* »laborare," *giwinnan* »door moeite verwerven" beteekent. *Gewint* is in dien tijd uit het Nederduitsch overgenomen, toen *gi-* reeds tot *ge-* was geworden. Daar Got. *winnan*, *gawinnan* de beteekenis van »lijden" heeft, is eene overname uit het Gotisch niet aan te nemen.

C. C. UHLENBECK.

ZU HOOFTS GRANIDA.

Man weiss, dass Hooft sein Schäferspiel Granida (1605) nach seiner italienischen Reise, angeregt durch den Pastor fido Guarinis [1]) und die spanische Celestina [2]), dichtete. Vielleicht ist die folgende Mitteilung geeignet, einen Beitrag zu der Quellenfrage zu liefern.

Der Londoner Buchhändler Francis Kirkman veröffentlichte 1672 eine zweibändige Sammlung von kurzen Theaterstücken oder vielmehr Einzelscenen aus beliebten Dramen, betitelt »*The Wits, or Sport upon Sport.*" Die excerpierten Autoren sind, wie in Bakers Biographia dramatica 1812 Bd. 3, 414 f. und 1, 154 f. nachgewiesen wird, vor allen Beaumont und Fletcher, sodann Shakespeare, Ben Jonson, Cooke, Shirley, Robert Cox, Duke of Newcastle und einige unbekannt gebliebene. Unter den anonymen Stücken des ersten Bandes befinden sich die Gesangspossen »*The Black Man*" und »*Singing Simpkin*", von denen auch holländische Bearbeitungen [3]) existieren, unter denen des zweiten Bandes, den man meist ganz Robert Cox zuschreibt, die Pastorale »*Diphilo and Granida.*"

Nicht nur die Namen des Liebespaares weisen auf einen Zusammenhang des englischen Dialoges mit Hoofts Granida hin, sondern auch die Situation ist ziemlich dieselbe wie im ersten Akte des höllandischen Stückes. Dort hat sich ein Schäfer edler abkunft in die Einsamkeit geflüchtet, um seinem Grame zu leben; eine verirrte Prinzessin bittet ihn um einen Trunk Wasser und fühlt sich von seinem edlen Anstande ebenso hin-

1) Hooft, Gedichten 2, 141 u. ö. ed. Leendertz (1875).

2) Kalff, Geschied. der nederlandsche letterkunde in de 16de eeuw (1889) I, 433.

3) *B. Fonteyn*, Monsieur Sullemans soete vryagi (1633) und *Isaak Vos*, Pekelharing in de kist (1648); letzteres Stück beruht allerdings auf einer deutschen Übersetzung des englischen Textes. Vgl. A. C. Loffelt, De nederlandsche Spectator 1870, 290 und J. Worp, Tijdschrift voor ndl. taal- en letterkunde 3, 90. 223. — Ich denke beide Stücke mit den Uebersetzungen demnächst abdrucken zu lassen.

gerissen, wie er von ihrer Schönheit. Bei Hooft trifft die auf der Jagd verirrte persische Prinzessin Granida den Schäfer Daifilo in einem Liebesgespräch mit Dorilea; sie spricht ihn um Wasser an und bewundert sein adliges Wesen. Doch erfolgt die Verlobung beider nicht sofort, sondern der Schäfer muss sich die Hand der Königstochter erst durch ritterliche Thaten verdienen.

Es entsteht un die Frage: Benutzte der holländische Dichter den englischen, oder umgekehrt der englische den holländischen, oder endlich beide eine gemeinsame Quelle? Von diesen drei Möglichkeiten ist die erste, selbst wenn man das englische Stück nicht Cox zuschreiben, sondern noch vor 1605 ansetzen will, mir am wenigsten wahrscheinlich. Im zweiten Falle würde zwar das Verfahren des Uebersetzers dem bei den übrigen aus grösseren Dramen entlehnten Einzelscenen beobachteten Verhältnisse analog sein, aber es würde dadurch auch eine Verbreitung des holländischen Dramas in England vorausgesetzt, von dem wir sonst nichts wissen [1]). Am meisten hat noch die Annahme für sich, dass beide Dichter aus einem beliebten italienischen (oder englischen) Schäferromane schöpften.

Da mir jedoch keine entscheidenden Gründe für eine dieser Möglichkeiten zu Gebote stehen, muss ich mich begnügen, die Sachlage klarzustellen und den englischen Text durch einen Abdruck zugänglich zu machen. Herr Dr. Victor Michels hat die Freundlichkeit gehabt, ihn aus dem im Britischen Museum befindlichen Exemplare von Kirkmans Sammlung (Bd. 2, S. 24—25) für mich abzuschreiben, wofür ich ihm auch an dieser Stelle bestens danke.

---

1) Iets toch wel. Dr. B. denkt niet aan het vraagstuk *Elckerlijc-Every-man*; aan de vertaling van *Marieken van Nimwegen*; aan de Nieuwlatijnsche drama's van Schonaeus, die in Engeland werden gedrukt. Vgl. hierover dit Tijdschr. IX, 12—20.

De vraag naar de bron der *Granida* wordt ook aangeroerd op blz. XXXII van de Inleiding der laatste uitgave van dit herderspel (P. C. Hooft's Granida uitgegeven door J. H. van den Bosch, Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink). De uitgever denkt aan een mogelijk verband tusschen *Granida* en eene Novelle van Cinthio's *Hecatommithi* (*Dec.* II, 2).

(G. K.)

[24] DIPHILO AND GRANIDA.

The Actors Names.

Diphilo, a shepherd. Granida, a shepherdess.

Enter Diphilo a shepherd.

Diphilo. I once a shepherd was upon the plains,
Courting my shepherdess among the swains.
But now that courtly life I bid adieu
And here a melancholy life pursue.
This shade's my covering, this bank my bed,
These flowers my pillow, where I lay my head,
My food the fruit, which grows about the field,
My drink those tears, my eyes with sorrows yield.
Though I was once a shepherd princely born,
Yet now I take this course, and live forlorn.

(Espies Granida.)

But ha, what's here? What shining beauty's this,
Which equally desires my shady bliss?
Granida. I'm lost in this dark wilderness of care,
Where I find nothing to prevent despair,
No harmless damsel wandring, no, nor man:
I am afraid, I shall't [1]) be found again.
[25] I am so thirsty, that I scarce can speak.
Diphilo. Can she grieve thus, and not my heartstrings break?
Miracle of beauty, for you are no less,
Water is waiting on such hapiness.
It is as clear as crystal, and as pure.
Granida. O bless me, heavens, are you a christian sure?
Diphilo. Madam, I am no less; pray, quench your thirst.

1) l. *I sha'nt* (?)

Granida. Kind Sir, I will; but let me thank you first. (Drinks.)
Indeed 't is good; but you must better be,
In being so courteous, as to give it me.
Diphilo. Praise it not, sweetest Madam; for you know,
On commun creatures this we oft bestow.
If I had any worthy thing call'd mine,
I should be proud to offer't to your shrine.
Granida. Thou hast enough; for love hath shot his dart,
And to thy weeds I'll yield my princely heart.
Diphilo. Your beauty, Princess, I confess it, may
Challenge an empire, or a greater sway,
Much more then is my worth, yet so much here
I am for more than what I do appear.
Granida. What e're thou art, believ't, I'll not repine
If I am any thing, I'm surely thine.
Diphilo. Then heav'n, receive my vows: the palms [1]) shall move,
When I'm inconstant, or exchange my love;
Nay, if I was but cold in my desire,
Think, heaven hath motion left, and heat the fire.
And to close all, take this: I love true,
(Gives her a ring.)
By heav'n I swear to love none else but you.
Granida. Then lead on forwards to my fathers court,
We'l grace our nuptials with some princely sport.

---

1) Etwa poles?

Berlin. JOHANNES BOLTE.

RIJMKALENDER.

In een ouden druk van het Passionael vond ik onlangs een blaadje perkament, den volgenden rijmkalender bevattende. Deze kalender is, voor zoo ver ik weet, tot nu toe onbekend gebleven; of professor J. Bormans, wien het Passionael eertijds toebehoorde, er ooit kennis van had, is mij nergens uit gebleken.

Het ware moeilijk den ouderdom van het stukje stipt te bepalen; na vergelijking met talrijke handschriften, ben ik van gevoelen dat het schrift op de eerste helft der veertiende eeuw wijst. De kalender begint met eene groote blauwe hoofdletter; de aanvangsletters der verzen zijn hoofdletters of kleine, gewone letterteekens; zij zijn meest, doch niet steeds, rood doorstreept. De tusschenregelige toelichtingen zijn regelmatig rood.

Van de namen der heiligen en der feesten hebben wij soms den volledigen vorm, soms slechts eene lettergreep. Waar dit laatste het geval is, treffen wij gewoonlijk, niet immer, den volledigen vorm aan in eene tusschenregelige nota of toelichting; soms komt dergelijke toelichting zelfs daar voor, waar de naam in het vers voluit geschreven staat, b. v. vs. 33 Gillis en vs. 48 Thomas.

Alhoewel deze kalender geene letterkundige en slechts eene bitter geringe taalkundige waarde bezit, achtten wij hem het uitgeven waard, vooral als zeldzaamheid, als »rariteit". Een enkel Nederlandsch soortgelijk stuk is ons bekend, namelijk de Pratique om den kalender op de hant te wetene, welke J. F. Willems in 1842 in het Belgisch Museum liet verschijnen.

Luik, Bloeimaand, 1891. F. VAN VEERDEGHEM.

jaers dach
Snyt vant gebraden,
dertien dach pouwels heremit pontiaen
Coninc, want u Pouwels ende Pons raden;

anthonis sebastiaen agnies vincent
Thonis hout Bast, Nies vint peren;
pouwels bekeringhe
Pauwels sal me gaen teren.
brigida ons vrouwen lichmis blasius
Bri, Vrou, blaest aen,
aecht scolastica
Aecht, ons dochter, moet schoelgaen.
valentyn
Hoert hier, Valentyn, lopt, haelt ons di wyn.
pieter mathys
Peter, Thys soen, sprac: tsal syn,
Daerom wil wi sorgen;
gregoris
[E]welic sal ons Goris borgen.
geertruyt
[Ro]ept Geert, dochter myn;
benedictus marie boetscap
Benedyt dat vrouken, want si is seer fyn.
ambrosius
Segt, waer is Ambroes, u broer?
leo
[N]eemt doch, lief Leeuken, tspit vant vier,
Haest tsal ind assche vallen.
....ris mart...
[G]oris, mert ghy niet mit allen.
philips ende jacop cruys gevonden jan inder olye
Philips, cruusbroer sprac latyn.
pancraes servaes
Nu moeten (?) ons Pan, Ser verdroncken syn.
Ic wil syn een bly ghesel.
urbanus peternel
Urbaen, roept ons dochter Nel,

Vs. 16. Tengevolge eener vlek is het slot van het woord boven *mert* onleesbaar. Wellicht was het *martelaren* (28 April). Het feest van Marcus valt op den 25 April, en kan hier ook bedoeld zijn; doch dan moet men *merc* lezen in het vers.

Vs. 17. Welk verband is er tusschen Latijn spreken en Jan in d'olie? Het eerste wordt vaak gezegd van het stamelen van een dronkaard; *olie*, b. v. oliekop, brengt ook het begrip van dronkenschap mede. — *Jan in d'olie* is overigens S. Johannes ante portam *Latinam*.

bonifacius
Dat sy eens mit Bonifaes
odulf
Coemt drincken uut Odulphus glas.
Drinct, schoen lief, het is petou.
jan bap[tista] lebuyn pieter pouwels
[N]ef Jan Lebuyn, scenct Pe, Pou.
marien visitacie martyns verheffinghe
[T]apt, vrou, wilt Martyn doch scenken,
margriet sendinghe der apostelen.
[E]nde dan voert Grieten deylt drincken.
marien magdaleen
Syt vrolic, lief Magdaleen;
jacop apostel
J[ac]ob, vrient, weest bly mit een.
peter ad vincula
Peter, reyct dat crusen
lauris
Ende laet Laurens eens busen.
marien hemelvaert bernardus
Maria, drinct di brantwijn:
bartholomeus augustyn jan onthoefdinghe
Hy sou Meeusken ende Au, Jan quaet syn.
gillis marien gheboerte
Gillis, vlydi u by di vrouwen,
cruus verheffinghe
Het sal u byt cruus rouwen.
lambertus matheus mauritius
Lambert, sidi Mat, Mau nie?
cosmas michael iheronimus
Brengt mit u Cos en Chiel, Ie.
remigius ende baef franciscus
Baef, wilt doch Frans nit scelden,
dionys victoer
Want, Nys, Victor selt gelden.
gallus lucas
Eet, Gal; doch Luyc, vrient,

Vs. 23. Petou, wijn van Poitou, meen ik.
Vs. 29. Crusen, Mhd. Krûse, kroes, kruik, kan.
Vs. 31. Brantwyn, woordspeling op bernen, branden.

XIC maechden crispyn simon ende judas
Di mechden syn van Cris ende Simon gedient.
allen heyleghen hubertus
Al is Hubert bisscop
willeboert
Wilboert oec een
martyn lebuyn
Maer Lebuyn haelt ons knol.
elizabet marien presentacie
Scenct, Lyskens vrou, Ce, Cle, Cri[s].
katryn andries
Katryn, brenct dit doch Dries.
barbel niclaes marien ontfangenisse
Drinct, edel Barber, Claeskyns vrou,
lucy
Ende weest nu Lucien trou.
thomas
Drinct allen met Thomas tsamen,
kersdach, steven, jan evangeliste kynddach
Kors, Steph, Jans kynt, segt: Amen.

Vs. 40. XIC; lees XIM wezen, daar hier de elfduizend maagden bedoeld zijn.

Vs. 41—43. De tekst is hier verhaspeld.

Vs. 44. Ce, Cecilia, Cle, Clemens, Cri, Chrysogonus.

Vs. 49. Kors, verkorting van Christianus, zie Winkler, Ned. Geslachtsnamen, I, 181.

BUILEN MET HOOI SLAAN.

In een vorigen jaargang van dit Tijdschrift (8, 225) is het vermoeden geuit dat de beteekenis van de spreekwijze: builen met hooi —, of: met oorkussens slaan, zou kunnen wezen: »den mond vol hebben van eigen voortreffelijkheid". Dat dit ongeveer de rechte verklaring is blijkt uit het Woordenboek van Plantijn (op *Slaen*): Buylen met oorkussenen slaen; adagium: *se vanter de grande chose; parturire montes.*

A. B.

BOEGSEEREN.

In eene van de ter perse liggende afleveringen (III, 1) van het Woordenboek der Nederlandsche taal komt o. a. het artikel *Boegseeren* voor. De bewerking hiervan heeft mij eene gissing aan de hand gedaan die, mocht zij juist blijken, den tot dusverre in 't duister schuilenden oorsprong van dit woord voldoende zou ophelderen. Eene breede uiteenzetting der gronden, waarop die gissing steunt, zou echter de perken van een Woordenboeksartikel overschrijden en wordt derhalve bij voorbaat hier gegeven.

Voorzoover de eigenlijke beteekenis van *boegseeren* in onzen tijd, die de zeilschepen meer en meer door de stoombooten ziet verdringen, nog algemeen bekend is, wordt het woord door het hedendaagsch taalbesef zeker meestal opgevat als eene soort van afleiding van *boeg*, met den welbekenden uitgang *-eeren*, een dergelijk afleidsel als het thans verouderde *boegen* [1]), varen, stevenen. Doch deze »volksetymologie" valt ineen door de bloote vraag: vanwaar die in zulke afleidingen onbekende en onverklaarbare *s*? Niettemin maakt de beteekenis van het woord »een schip bij stil weder aan eene of meer boegseerlijnen, die aan den *boegspriet* zijn vastgemaakt, al roeiende voorttrekken", dus »aan den *boeg* voortsleepen" [2]) het onwaarschijnlijk dat het eerste lid iets anders zou zijn dan ons woord *boeg*, voorste gedeelte van een schip. Kan dus in het tweede lid ook een werkwoord schuilen met de bet. »sleepen, trekken"? Gaan wij eerst de oudere vormen van het woord na.

In zijn Nomenclator (1577) geeft Junius op *boechseerden*; Kiliaan (ed. 1599) heeft *boech-seerden*, *boecht-seerden*. In eene

1) Zie Ned. Wdb. i. v.

2) Zie verder Ned. Wdb. i. v. Het is dus thans niet geheel hetzelfde als *op sleeptouw nemen*: dit geschiedt door een ander (zeil- of stoom)schip, *boegseeren* door roeibooten of sloepen.

te Vlissingen in 1617 verleden notarieele akte, behelzende de vertaling eener oorspronkelijk in 't Fransch gegeven verklaring van vier Baskische harpoeniers nopens ontmoetingen met de Engelschen bij Spitsbergen [1], staat *boucksarden*. De Haarlemsche schilder A. Matham schrijft in het dagverhaal zijner reis naar Marokko (1641) *boucheren*; de Vlissinger admiraal Thijssen in een brief van 1644 *bouscheerden*. Bij De la Porte, Ned.-Spaansch Wdb. (1659) *boech-seirden*; bij Brandt, De Ruiter (1687), 977 *boeghzaarden*, maar op eene andere plaats *boegseeren* (denkelijk aldus letterlijk uit verschillende bronnen overgenomen). De laatste vorm, die verder b. v. te lezen staat bij S. de Vries, Noordsche Wereld (1685) [2], bij Zorgdrager, Groenl. Visschery (2de dr. 1728), is reeds sedert lang de gewone, o. a. blijkens de »afzetsels" in 't Nnd., Nhd., Deensch, Zweedsch en Russisch: *bugsiren* [3]) enz. Toch heeft Halma, Ned.-Fr. Wdb. (2de dr. 1729) nevens *boegseeren* nog den opmerkelijken bijvorm *boegsjaarden* [4]), Holtrop (1801) *boegsjaaren*, en Weiland, Gr. Wdb. (1801) *boegscheren*, *boegsgaarden*, *boegsjaarden*. Deze groote verscheidenheid van vormen wekt reeds het vermoeden dat het een vreemd woord is, waarmede men lang »getobd" heeft, alvorens het zijne tegenwoordige gedaante te geven.

Wanneer wij nu de synoniemen van *trekken*, *sleepen* eens monsteren, is er zeker geen dat meer op het tweede lid van *boegseeren*, vooral op de hierboven genoemde oudere vormen daarvan gelijkt, dan *sjorren*. Over dit laatstgenoemde woord staat bij Dozy, Oosterlingen, 85—86 het volgende te lezen:

„Het Arab. heeft het werkwoord *djarra*, *trekken*, *voortslepen*; dit is een scheepswoord geworden, want Ibn-Batoeta zegt (IV, p. 247): „Ofschoon die

1) Bij S. Muller Fz., Gesch. d. Noordsche Comp., 405; zie deze en de meeste der volgende plaatsen aangehaald in het Ned. Wdb. i. v.

2) Blz. 317, alwaar het Hoogduitsche origineel van 1675 *bucksiren* heeft.

3) In 1675 schijnt het in het Duitsch nog nieuw te zijn: het in de vorige noot bedoelde boekje (Fr. Martens, Spitzberg. Reisebeschr. 119) zegt van het naar 't schip sleepen der walvisschen: „welchs sie Bucksiren nennen".

4) In het Fr.-Ned. deel (1733) staat bij Remorquer opgegeven: *Boegseeren*, *boeghaarden*; het laatste zal wel niets dan eene drukfout zijn.

zee zeer uitgestrekt is, is er toch geen wind, geen golfslag, geene beweging hoe ook genaamd; daarom is elke Chineesche jonk door drie vaartuigen vergezeld, die dienen om haar door roeiers voorwaarts te brengen en die haar op sleeptouw nemen (*tadjorroho*)". Hiervan komt het Sp. woord *jorro* (ontbreekt bij Engelmann, maar staat bij Marina), want Pedro de Alcala vertaalt *navegar a jorro* in het Arab. met *djarra*. De thans verouderde uitdrukkingen: *llevar a jorro, navegar a jorro* (beide bij Victor), *traer a jorro* (Barrantes [Maldonado (16de eeuw), in het Memorial histor. esp., IX, p. 141) beduiden *op sleeptouw nemen*; Cobarruvias, Tesoro de la lengua Castellana (Madrid, 1611): „*Jorro*, llevar una cosa a jorro es sacarla y tirarla con guindaleta arrastrando, ora sea del agua, ora sea de la tierra; dizen ser Arabigo de *churr*, que sinifica lo mesmo"; men ziet dus dat reeds hem de Arab. oorsprong niet onbekend was. Dit *jorro* hebben onze zeelieden van de Spaansche, waarschijnlijk wel van de Baskiërs, die wij als visschers in dienst hadden, overgenomen, want *sjorren, sjorklamp, sjorring, sjortouw* zijn alle scheepswoorden.... In het dagelijksch leven gebruiken wij *sjorren, opsjorren* juist in den zin van het Arab. *djarra*, als het geen scheepswoord is" [1]).

Bij het lezen hiervan gaat er plotseling een licht op over het duistere, veelvormige (*boeg*)*seeren*. Op de plaatsen uit Ibn-Batoeta en uit de 1001 Nacht wordt met het ww. *djarra* geheel of nagenoeg dezelfde verrichting bedoeld, die wij onder *boegseeren* verstaan. En in Bocthor, Dict. franç.-arabe staat *djarra* uitdrukkelijk als vertaling van fr. *remorquer*. Zou het nu mogelijk zijn dat een andere vorm van hetzelfde Arabische ww. waaruit nnl. *sjorren* is ontstaan, in onze taal overgenomen, en met *boeg* verbonden ten slotte tot *boegseeren* vervormd is? Indien hiertegen geene overwegende bezwaren bestaan, mag de gissing dat de oorsprong van het woord hier te zoeken is, niet ongerijmd heeten. Onze gegevens zijn nog niet toereikend om de eerste lotgevallen van het woord in het Nederlandsch na te gaan: wij zien het, gelijk zoo menig ander, in het eind der 16de eeuw kant en klaar »opduiken", zonder dat wij stellig kunnen aanwijzen uit welke bestanddeelen het gevormd, en van waar, wanneer, in welke beteekenis het

1) Bij Dozy-Engelmann, Gloss. des mots esp. et port. dérivés de l'Arabe (2e éd. p. 291—292) worden nog enkele toevoegsels hierop gegeven, o. a. eene plaats uit de 1001 Nacht (ed. Macnaghten I, 382), in 't Fransch luidende: »les pirates lancèrent les grappins sur ce navire et le prirent à la remorque" (arab. *dzjarroeha*).

allereerst in onze taal overgenomen is. Doch misschien mag men zich den gang van zaken voorstellen als volgt.

Djarra of liever *dzjarra* is het perfectum van een Arabisch ww., dat »trekken, sleepen", en in de jongere, niet-classieke taal ook „boegseeren" beteekent: deze vorm zou, in het Hollandsch overgenomen, **dzjarre(n)* geluid hebben. Van zulk een alleenstaand ww. is tot dusverre — het is waar — geen spoor gevonden [1]). Maar op zich zelf is het overnemen van zulk een woord door onze zeelui, hetzij rechtstreeks uit het Arabisch, hetzij door bemiddeling van het Spaansch of Portugeesch, geenszins onaannemelijk: er zijn meer scheepstermen uit het Arabisch afkomstig [2]), en wellicht is het boegseeren eene manoeuvre die onze zeevaarders van de Arabieren of de Spanjaarden hebben afgezien. In het Spaansch wordt »boegseeren" thans met het algemeen-Romaansche woord aangeduid: *remolcar*; doch daarnaast heeft in dezelfde beteekenis niet alleen *llevar* —, *navegar* —, *traer a jorro* gestaan, maar ook een ww. *jorrar*, bij Piñol, Diccion. Gallego (Barcel. 1876) als verouderd opgegeven [3]). Dit ondersteelde **dzjarre(n)* nu kan door de matrozen met *boeg* verbonden zijn, hetzij ter onderscheiding dezer bijzondere manier van sleepen, trekken van het aanvankelijk algemeene, doch als scheepsterm weldra in beteekenis sterk gewijzigde *sjorren*, hetzij alleen als eene onnoodige, pleonastische, doch begrijpelijke verduidelijking van het vreemde woord. De wijze van samenstelling of koppeling is zeker niet de gewone; maar vooreerst vindt zij hare wedergade in *boeg-*

1) Over nnl. *sjarren* zie beneden, blz. 302, noot 4.

2) Zie Dozy, Oosterlingen. Naar Prof. De Goeje mij welwillend mededeelt is b.v. ook *log*, het uit een driehoekig plankje enz. bestaande werktuig om de vaart van het schip te meten, niets anders dan het Arabische *lauh*, (zie Bibl. Geogr. Arab. V, Gloss. XLIII sq.); zeker eene heel wat eenvoudiger etymologie dan die bij Skeat en Franck te lezen staat.

3) De in het Spaansch door het letterteeken *j* aangeduide klank is mettertijd veranderd; vroeger was het *dsj*, *zj* of *sj* (of eigenlijk fr. *ch*), thans is het die van nnl. *ch*. Men vergelijke b. v. de oudere, in de Europeesche talen overgenomen uitspraak *Don Quichot* (met fr. *ch*) met de hedendaagsche Spaansche *Don Quijote* (met nnl. *ch*). *Jorro* enz, luidde dus voorheen *dz(j)orro*. Verg. Ascoli, Sprachwissensch. Briefe, 123—124.

kruisen, een verouderden term voor: »(het water) met den boeg kruisen, d. i. laveeren"; ten tweede kan men zich beroepen op samenstellingen als *liefkoozen*, *minnekoozen*, *waarschuwen*, *pluimstrijken* en derg., waarin de betrekking tusschen de samenstellende leden, het znw. en het ww., evenmin volkomen duidelijk of gewoon is; en ten derde is het de vraag of bij een dergelijk woord, uit eene vreemde taal in de eigenaardige zeemanstaal overgenomen, dezelfde strenge regels gelden als bij echt-Nederlandsche samenstellingen. Trouwens het voorbeeld van lat. *remulcare*, t. w. gr. ῥυμουλκεῖν, is op eene soortgelijke wijze samengesteld uit ῥυμός (disselboom, trekriem; spoor, zog) en ἕλκειν.

Wat moest in onze taal uit zulk een hybridisch **boeg-dzjarren* worden? De uitheemsche klank *dzj* (*tsj*) wordt in een Hollandschen mond ten slotte tot een enkelen sisklank vereenvoudigd, vóór *e* of *i* soms, naar de afleiding, *c* geschreven als in *cedel*, *cijfer*, *cijns*, *citroen*, namen als *Cicero* enz. (vergeleken met de Italiaansche en Duitsche uitspraak daarvan), maar gewoonlijk *s* gespeld: *saffraan*, *versagen*, *sammelen*, *sandelboom*, *seffens*, *sestig* en *seventig* (thans, tegen de uitspraak, met *z* gespeld), *sidderen*, *siepel*, *sieren*, *sigaar*, *sik*, *sikker* (dronken), *singel*, *sissen*, *sits*, *soebatten*, *sollen*, *sorbet*, *suiker* [1]); verg. verder de gewone Hollandsche uitspraak van woorden als *koe*(*t*)*s*, *loo*(*d*)*s*, *plaa*(*t*)*s*, *scho*(*t*)*s* [2]) en van de uitgangen *-atie*, *-age*, (*-asie*, *-azie*). In al deze woorden is de scherpe *s*, in het Nederlandsch vóór een klinker alleen door bijzondere omstandigheden verklaarbaar, ontstaan uit een klank als *tsj*, *dzj*, *ts*, *dz*, *sj* of *zj*. In het geval dat ons hier bezighoudt mag men dus als eindresultaat dezer klankontwikkeling eene *s* verwachten, doch daarvóór en daarnaast allerlei tusschenvormen met *tsj*, *ts*, *sj*: **boeg-sarren* enz.

Dat uit de verbinding der consonanten *g-dzj* niet een zacht

---

1) Zie over deze woorden Franck, Etym. Wdb.; Dozy, Oosterlingen; Veth, Uit Oost en West, benevens Franck, Mnl. Gramm. § 126; Van Helten, Mnl. Spraakk. § 132, Opm 2; Te Winkel, Gramm. Fig. 248 vlgg.

2) In de oude verhalen der Noordpoolvaarders ook veelal *schos* gespeld. Evenzoo in de 17de eeuw (o. a. bij Winschooten, Seeman) veelal *loos* voor *loods*.

g-z, maar een scherp *ch-s* is ontstaan, strookt met de regels der sandhi in onze Hollandsche uitspraak. Wel wordt een scherpe sluitletter vóór eene volgende zachte muta verzacht (*dagbint* iplv. *dak-bint*, *dagdief* iplv. *dach-dief*, *obdreunen* iplv. *op-dreunen* enz.), maar een zachte spirant wordt omgekeerd achter elke scherpe sluitletter der vorige syllabe verscherpt; *hepsucht* iplv. *heb-zucht*, *wechsakken* iplv. *weg-zakken* [1]): de uitspraak *boechseeren* is dus natuurlijk; dat de *s* hier (in tegenstelling met *hebzucht* en derg.) ook geschreven wordt spreekt bij een vreemd woord vanzelf.

Meer bezwaar levert de *d* op, die in het Arabische woord niet, doch juist in de oudere voorbeelden van het Nederlandsche woord wel aanwezig is. Zuiver phonetisch is zij moeilijk te verklaren. Woorden als *mulder*, *donder*, *bewaarder*, en comparatieven als *vuilder*, *kleinder*, *zwaarder* zijn hiermede niet rechtstreeks te vergelijken: daar is de *d* ontstaan tusschen eene voorafgaande liquida en eene volgende *r*, welke laatste voorwaarde hier ontbreekt. Enkele andere alleenstaande gevallen als *spelden*, *overtuldicheit* (voor *spellen*, *overtollicheit*), *lijnde*, *venijnden* (voor *linnen*, *venijnen*), *bandelinc*, *zindelijk* [2]), *raamden* (voor *ramen*, te Dordrecht) en, vóór eene *r*, mnl. *verde* voor *verre* zijn nog niet voldoende verklaard. Wellicht is de *d* reeds in de taal, waaruit wij het woord rechtstreeks hebben gekregen, ontstaan en dus daaruit overgenomen; wellicht ook is zij in het Nederlandsch door verkeerde analogie uit het praet. en het part. pass. met *d* in het praesens gekomen, op dergelijke wijze als in *ge-*

1) Zie hierover o. a. Land, Over uitspraak en spelling in het Nederlandsch, 31; Van Helten, Klinkers en Mkl., Hfdst. XXVIII, 4 (maar ook diens Mnl. Spraakk. blz. 171). — In de uitspraak van ons woord schijnt trouwens voorheen zekere weifeling tusschen *z* en *s* te hebben bestaan: indien Brandt met zijne spelling *boeghzaarden* althans eene Nederl. *z* bedoelt. Voor 't overige is ook het enkele *dzjorra* bij ons *sjorren* geworden (zie beneden, blz. 303).

2) Zie over deze woorden Franck, Mnl. Gramm. § 115; Van Helten, Mnl. Spraakk. § 135, *g*; Te Winkel, Gramm. Fig. blz. 266—271. — De *d* in *enkelde*, *dubbelde* is uit den nom., waar zij was achtergevoegd, in de cas. obl. overgebracht: van epenthese is hier geen sprake.

schieden, *wijden* enz., iets dat vooral in een vreemd woord begrijpelijk zou zijn.

Uit de aldus ontstane vormen *boechtsjarden*, *boechtsarden*, *boechsjarden*, *boechsarden* nu laten zich al de hierboven aangehaalde vormen van het woord gereedelijk verklaren.

De wisseling van *-arden*, *-aarden*, *-eerden*, *-eirden* is genoegzaam bekend; verg. de verschillende Mnl. en Nnl. vormen van woorden als *paard*, *zwart* enz. [1])

In Kiliaan's *boecht-seerden* kan de oudere vorm van het tweede lid met *ts* schuilen; de verkeerde afdeeling van het woord is dan een gevolg van Kiliaan's meening dat het eerste lid niet *boeg* was, maar *boecht* (een door hem opgegeven bijvorm van *boeg*, misschien ontstaan door verwarring met *bocht*, zie hierover Ned. Wdb.).

De *k* in *boucksarden* (met *ou* vóór eene gutturaal iplv. *oe*, als in 't Mnl. en 't Wvl. [2])) zal te verklaren zijn uit een (Friesch?) dialect, waarin de *g* nog de oude muta, niet spirans was en dus vóór *s* niet tot *ch*, maar tot *k* verscherpt werd: verg. ook het boven aangehaalde hd. *bucksiren* met *ck*.

Doch uit de opeenhooping van consonanten *chtsj* kon ook de *ch* uitvallen: immers met *boucheren* en *bouscheerden* zal allicht eene uitspraak als *boetsjeeren* bedoeld zijn. Want uit *boescheerden*, in verband met de door Weiland opgegeven bijvormen *boegscheren* en *boegsgaarden* eene vroegere uitspraak met nnl. *sch* af te leiden is zeker bedenkelijk, zoolang niet blijkt dat de beide laatste vormen iets meer zijn dan woordenboeksfabrikaten, wellicht uit eene drukfout of eene vergissing van Weiland of een zijner voorgangers ontstaan [3]).

De hedendaagsche vorm met *-eeren*, zonder de anorganische *d*, zou vanouds naast die met *d* kunnen hebben bestaan; doch hij zal wel veeleer in later tijd uit de oudere vormen met *d*

1) Zie Franck, Mnl. Gramm. § 56 en 69.
2) Zie t. a. p. § 30, en De Bo op *Ou*.
3) Verg. hierboven blz. 295, noot 4).

ontstaan zijn naar analogie der talrijke ww. met den bastaard-uitgang *-eeren* [1]).

Dat in de tot dusverre bekende voorbeelden van het woord niet de hier ontwikkelde chronologische volgorde der verschillende vormen gevonden wordt, zoodat b.v. de naar allen schijn zeer oude vormen *boegsjaren* en *boegsjaarden* alleen nog maar bij Holtrop en Halma bewaard zijn, behoeft ons niet te bevreemden, wanneer wij bedenken hoe weinig de ook in dit opzicht zoo belangrijke verhalen onzer oude zeereizigers uit de 16de eeuw nog doorzocht zijn met het oog op de taal; beschikten wij over een grooter materiaal, dan zou er allicht een veel ouder voorbeeld van *boegsjaarden* of van een nog oorspronkelijker vorm zijn gevonden [2]).

In dat geval ware ook misschien uit te maken wanneer en langs welken weg het woord in onze taal is overgegaan. Reeds Dozy heeft gegist dat onze zeelui *sjorren* hebben overgenomen »van de Baskiërs, die wij als visschers in dienst hadden" [3]). Ditzelfde zou met *(boeg)sjarden* te waarschijnlijker zijn, omdat dit voorheen inzonderheid toegepast blijkt te zijn op het door de zee naar 't schip of naar land sleepen (roeien) der walvisschen, en wij juist de walvischvangst bepaaldelijk van de Basken geleerd hebben [4]). Dan zou deze toepassing de oudste, die op het al roeiend voorttrekken van schepen denkelijk jonger zijn. Maar hoe aannemelijk deze gissing op zich zelf schijne, zij

1) Mag men den klemtoon op het tweede lid (*boegséeren*) ook op rekening stellen derzelfde analogie? Immers indien *boeg* ter onderscheiding of verduidelijking vóór **sjarden* is gevoegd, zou men eigenlijk *boégsjarden*, *boégseeren* verwachten.

2) Enkele oude zeereizen heb ik doorgezien, in de (vergeefsche) hoop het woord te zullen tegenkomen; doch zulk eene jacht op één woord is te tijdroovend.

3) Men denke aan woorden als *kabeljauw* en *labberdaan* (zie De Vries in Taal- en Letterb. I, 275 vlgg).

4) Zie hierover Zorgdrager, Groenl. Visscherij, 126—130, 207, 384; S. Muller Fz., Gesch. d. Noordsche Comp. 107—108. Verg. ook de hierboven bedoelde verklaring der Baskische harpoeniers; jammer dat het Fransche origineel dezer verklaring niet bewaard schijnt: wij zouden anders weten hoe de Basken het *boucksarden* in 't Fransch genoemd hadden.

wordt door niets gesteund. Vooreerst is er in het hedendaagsche Baskisch, naar Prof. Schuchardt uit Graz en Dr. Uhlenbeck alhier mij verzekeren, geen spoor te vinden van een woord dat in vorm en beteekenis op *(boeg)sjarden* gelijkt [1]): de Basken hebben daarvoor geheel andere woorden, o. a. *erremolkatu*, overgenomen uit sp. *remolcar*, gelijk in 't algemeen hunne taal ook voor het zeewezen meer woorden van, dan aan de Romaansche talen ontleend schijnt te hebben. Maar bovendien valt het niet te ontkennen dat bij deze opvatting de voorvoeging van *boeg* veel minder goed te begrijpen ware, dan indien de toepassing op het voorttrekken van schepen werkelijk de oudste is geweest, zooals men ook uit Kiliaan's vertaling: »remigando trahere navem grandem e scapha" [2]) mag opmaken. Het blijft natuurlijk mogelijk dat, evenals de bewoners van Gallicie een ww. *jorrar* voor »boegseeren" kennen, ook hunne naburen de Basken vroeger zulk een woord bezeten, doch later verloren hebben. Doch noodig is zulk een middenterm niet [3]): rechtstreeksche ontleening aan het Arabisch (zie boven, blz. 297) is evengoed denkbaar [4]).

Uit het Nederlandsch zal *boegseeren* verder in het Neder- en Hoogduitsch, het Deensch, het Zweedsch en het Russisch zijn

1) Wel kent het Baskisch een woord *sare*, net (oorspr. sleepnet?, verg. sp. *sarria*, netvormige korf) en een woord *yorra*, *jorra*, schoffel; maar dit bewijst niets.

2) Aan deze vertaling gaan bij Kiliaan de raadselachtige woorden vooraf: „Utrinque inire"; denkelijk zijn zij het gevolg eener vergissing.

3) Ook in de Romaansche talen vindt men, behalve de bovengenoemde Spaansche uitdrukkingen, alleen afleidingen van lat. *remulcare*.

4) Het is voorshands niet te zeggen, of er eenig verband bestaat tusschen ons woord en het zeventiendeeuwsche ww. *sjarren*, *sjaren*, *sjerren* (zie Van Helten, Proeve van Woordverkl. 19—20, alsmede bij Winschooten, Seeman, 66: *hij is er mee gesjerd*); de beteekenis (ongeveer = *bruien*) is zoo onbepaald, dat men het evengoed kan vereenzelvigen met mnl. *sarren* (Van Helten), als met *sjorren* (Oudemans). — Tuinman's verklaring van *boegseeren* uit *boegseelen*, eene afleiding van een (verzonnen) woord *boegzeel*, boegtouw (Fakkel d. Nederd. tale, 37) is natuurlijk noch door de analogie van fr. *touer*, eng. *to tow*, of van lat. *remulcare* als afleiding van *remulcum*, sleeptouw, noch door russ. *buksir*, boegseertouw te redden: het laatste is, naar mij verzekerd wordt, kennelijk afgeleid van het ww. *buksirovat'*, boegseeren.

overgenomen, evenals met tal van scheepstermen het geval is. Het Engelsch gebruikt voor »boegseeren" *to tow*, het Fransch *touer* of het algemeen-Romaansche woord: *remorquer*.

Naar deze voorstelling zouden dus *boegseeren* en *sjorren* ontstaan zijn uit twee vormen, met verschillende vocaal, van hetzelfde Arabische werkwoord, waarvan het perfectum *dzjarra* eene *a*, maar de duratieve vorm *jadzjorro* en het passief *dzjorra* eene *o* hebben. Van dit ww. is afgeleid het znw. *dzjirra* »a mode, or manner, of dragging, drawing, pulling, tugging, straining, or stretching"; andere afleidingen zijn *dzjorra* en *dzjarra* »a small piece of wood, or a piece of wood about a cubit long, having a snare at the head, and a cord at the middle, with which gazelles are caught" (Lane I, 400 *c*); voorts in de jongere taal *dzjorra* »trace, piste, voie; empreinte, vestige de pas; brisées, pied; sillage de navire" (Beaussier, Dict. prat. arabe-franç.). In al deze woorden is de beteekenis »trekken, sleepen" duidelijk genoeg te herkennen [1]). Vandaar spaansch *jorro* [2]) (voorheen *dzjorro,* later *chorro* uitgesproken) in de uitdrukking *a jorro*, op sleeptouw, waaruit weder het ww. *jorrar*, dat denkelijk vroeger ook in 't algemeen »trekken, sleepen" heeft beteekend [3]).

Terwijl dus uit *dzjarra*, als scheepsterm gebruikt, ons (*boeg*)-*sjarden* ontstond, werd *dzjorra* in den algemeenen zin van »sleepen, trekken, rukken" in onze taal overgenomen als *tsorren*, *sorren*, *sjorren*. In deze beteekenis leeft het echter alleen nog in de algemeene taal voort (*afsjorren*, losrukken; *insjorren*, inhalen; *opsjorren*, opwaarts rukken of trekken, zie De Jager, Frequent. I, 625—626); als scheepsterm gebezigd heeft *sjorren*

1) Een en ander volgens de inlichtingen, mij o. a. door Prof. De Goeje welwillend verstrekt.

2) *Jarro* bij Franck, Etym. Wdb. zal wel een drukfout zijn voor *jorro* of *jorrar*: ik heb althans geen Spaansch *jarro* met deze beteekenis kunnen vinden.

3) Verg. ook port. *zorra* »Ankerfütterung, Ankerschuh; langsamer, phlegmatischer Mensch; Blockkarren, Baumwagen; eine Art Schlitten die man beim Wegräumen des Holzes im Walde gebraucht", en *zorreiro* »schwerfällig, schlecht oder langsam segelnd (Schiff)" (Michaelis, Dicc. portug.-allem. Lpz. 1887), vergeleken met *levar a zorros* = sp. *llevar a jorro*, boegseeren, op sleeptouw nemen.

(*toe-*, *vastsjorren*), naar 't schijnt alleen in 't Nederlandsch, zijne beteekenis in eene gansche andere richting beperkt, of liever sterk gewijzigd tot die van »met touwen vast toehalen, toerukken, en zoodoende vastbinden, aaneenhechten". In den gang der beteekenissen en de betrekking tusschen de Arabische, Spaansche en Nederlandsche woorden is nog veel niet volkomen duidelijk. Zoolang onze kennis van de taal der 15de en 16de eeuw, en vooral van de oudere zeemanstermen, niet vollediger is, zal men zich in een geval als dit moeten behelpen met gissingen die, al is er een en ander tegen in te brengen, toch eene niet geheel onwaarschijnlijke verklaring geven van een tot nog toe volslagen duister woord.

Leiden, Sept. 1891. J. W. MULLER.

NOG EENS: KOEK EN EI.

In de vorige aflevering van dit Tijdschrift (blz. 202) heeft A. B. het vermoeden geuit, dat de zegswijze *koek en ei* »blijkbaar onverbasterd is overgeleverd". *Aangetoond* is dat door citaten uit een Duitsch woordenboek en woorden van Luther niet, doch op grond van het daar vermelde, mag men wel besluiten dat het naar alle waarschijnlijkheid zoo geweest is. Maar zekerheid geven ons de volgende citaten, een van 1628, een van 1683. Zij luiden:

Want ick hebt wel so veer met schoon praten ghebrocht,
Dat wy als Ey en Koeck d'een d'ander soet aensaghen.

L. Zasy, *Borgerl. huys-houdingh* (Rotterdam, 1628)
3de Hand. 1ste Utkomst.

en: We hebben altijd een Ey en een Koek geweest, en een lijn getrocken; waarom blaft gy my als een Hond aan? *De Historie der Queesters*, p. 330. G. KALFF.

Zonderling is het gebruik der uitdrukking bij Wolff-Deken, *C. Wildsch.* 3, 268: Bethje is bij Oom schering en inslag, koek en ei. A. B.

KAREL ENDE ELEGAST.

Karel ende Elegast. Opnieuw uitg. door Dr. E. T. Kuiper, Amst. 1891. Bijdrage tot de tekstcritiek van den Karel ende Elegast door Dr. J. Bergsma, Groningen 1890.

De *Karel ende Elegast* heeft ruim vijftig jaar lang tot de meest gelezen en meest geliefkoosde Mnl. gedichten behoord, en terecht. De eerste twee uitgaven, die er van verschenen (die van Hoffmann von Fallersleben in 1836 en die van Jonckbloet in 1859), zijn uitverkocht, en wie geen oud exemplaar machtig kon worden en zich niet tevreden wilde stellen met de moderne prozaomwerking van Alberdingk Thijm in diens *Karolingische Verhalen*, moest zijne toevlucht nemen tot de derde tekstuitgave, die Penon er van in zijne bloemlezing van *Ned. Dicht- en Prozawerken* deed verschijnen. Die laatste uitgaaf echter was niet veel meer dan eene noodhulp, alleen bestemd om in het gebrek aan exemplaren te voorzien, maar niet om een aan de tegenwoordige eischen meer voldoenden tekst te leveren.

Toch konden wij zulk eenen tekst niet meer missen, want in de dertig jaar, die er verliepen sinds Jonckbloet het gedicht uitgaf, zijn er niet alleen verscheidene voorslagen tot tekstverbetering gedaan, waarvan Penon trouwens goede nota heeft genomen, maar is ook het materiaal, waarmee de criticus werken kon, vrij wat vermeerderd. Jonckbloet toch beschikte, behalve ter elfder ure over de verduitsching in den *Karlmeinet*, alleen over de beide oude drukken, die ook Hoffmann gebruikte (A en B) en over fragmenten van twee handschriften (M en H), en nu kennen wij bovendien een derde, in 1873 door Bormans meegedeeld, fragment (N) en drie andere oude drukken (C in de boekerij van den hertog van Aremberg te Brussel, en D en E, op de Kon. bibl. te Brussel). Ook al achtte men de Lachmannsche methode van critiek, die Jonckbloet met veel

scherpzinnigheid toepaste, tegenwoordig niet verouderd, dan nog maakten die nieuwe bouwstoffen eene herziening van den vastgestelden tekst wenschelijk.

Geen wonder dan ook, dat eene nieuwe tekstuitgave werd voorbereid, zelfs niet, dat onafhankelijk van elkaar twee beoefenaars onzer oude letterkunde zich daartoe hadden aangegord: Dr. J. Bergsma en de Heer E. T. Kuiper, die met zulk eene uitgave den doctorsgraad wenschte te verwerven en dat dan ook met eere heeft gedaan, nadat Dr. Bergsma edelmoedig van zijn plan had afgezien en zich bepaald had tot het leveren eener bijdrage tot de tekstcritiek van het gedicht. Gaarne vestig ik in dit tijdschrift op beide werken de aandacht, die zij verdienen; en beter dan door eene geregelde critiek meen ik dat te kunnen doen door in 't kort het standpunt aan te geven, waarop wij ons na en ten deele ook door die werken behooren te plaatsen ten opzichte van de aan den *Karel ende Elegast* verbonden letterkundige en tekstcritische quaesties.

Dr. Kuiper heeft de loffelijke gewoonte der meeste tekstuitgevers gevolgd, die in eene inleiding ook de litteraar-historische beteekenis van het door hen uitgegeven dichtwerk behandelen, en daarbij zijne taak breeder kunnen en ook moeten opvatten, dan Jonckbloet deed. Deze toch kon destijds op grond van een zeer beperkt aantal gegevens alleen trachten uit te maken, of de *Karel ende Elegast* een oorspronkelijk Nederlandsch gedicht was, dan wel naar een Fransch voorbeeld was bewerkt, en zelfs het voormalig bestaan van zulk een Fransch voorbeeld kon hij nog maar ternauwernood aannemelijk maken. Hij steunde daarbij op eene bekende plaats uit de kroniek van Albericus Triumfontium [1]), die mocht doen veronderstellen, dat er in de eerste helft van de 13de eeuw in het Luiksche een Fransch gedicht bekend was geweest, waarin verhaald werd, hoe Karel eene samenzwering van Hardericus tegen hem ontdekte door op aansporing van eenen engel 's nachts uit stelen te gaan, en

1) In de *Monumenta Germ.* van Pertz. XXIII, 631.

verder op veertien versregels in een der handschriften van den *Renaus de Montauban* [1]), waarin het een en ander uit een dergelijk gedicht wordt aangehaald.

Later maakte Verwijs eene nog belangrijker plaats uit *Le Restor du Paon* bekend [2]), die in 25 verzen een uittreksel uit zulk een gedicht geeft. Dr. Kuiper drukt zich dus voorzeker wel wat al te voorzichtig uit, als hij, blz. 27, zegt: »Zonder twijfel hebben verschillende gedichten in het Fransch de overlevering van Elegast behandeld, maar of er een afzonderlijk gedicht over heeft bestaan, en in hoeverre een dusdanig gedicht het origineel van het onze is geweest, is minder zeker uit te maken"; maar later (bl. 35) noemt hij het toch »trots de verschillende bezwaren waarschijnlijk, dat de *Karel ende Elegast* vertaald is naar een fransch origineel". Hij dingt dus terecht nauwelijks meer af op het door Jonckbloet verkregen en later niet meer betwijfeld resultaat.

Dr. K. echter had meer te doen dan Jonckbloet's uitkomsten te toetsen. Hij moest in zijne inleiding die op zich zelf staande mededeelingen [3]) vergelijken met de vijf verhalen, die er van Karel en Elegast nog bestaan in de Europeesche letterkunde; en op het voetspoor van Gaston Paris [4]) stelde hij dan ook een onderzoek in naar de onderlinge verhouding dier mededeelingen en verhalen. De verhalen zijn 1° onze *Karel ende Elegast*; 2° de getrouwe Middelfrankische vertaling daarvan in den *Karlmeinet* [5]); 3° een nog onuitgegeven, maar door een uittreksel van F. Bech [6]) bekende Middelduitsche *Karl und Elegast* uit de 15de eeuw; 4° de IJslandsche *Karlamagnus Saga* [7]) en 5° de

1) *Renaus de Montauban oder die Haimonskinder*, herausg. von Dr. H. Michelant, Stuttgart 1862, 266. 34.

2) *Taal- en Letterbode* I (1870) bl. 258—260. .

3) Een paar verzen uit de kroniek van Philippe Mouskès, 8442 vlg. kunnen wij, als minder belangrijk, onbesproken laten.

4) *Hist. poétique de Charlemagne*, Paris 1865 p. 320 en *Revue critique* I (1868) p. 384.

5) *Karlmeinet*, herausg. von A. von Keller, Stuttgart 1859, p 575—606.

6) *Germania* IX, 320 vlgg.

7) *Karlamagnus Saga ok Kappa hans*, etc. udgivet af C. R. Unger, Christiania 1859, cap. 1—25.

Deensche redactie daarvan in de *Karl Magnus Krönike* 1—4 [1]). Daar deze laatste eene verkortende vertaling is van het IJslandsche verhaal, is zij evenals de getrouwe vertaling van den Mnl. roman in den *Karlmeinet* bij de vergelijking van minder gewicht, zoodat daarvoor dus vooral de Middelnederlandsche, de Middelduitsche en de IJslandsche roman in aanmerking komen.

Gaston Paris nam drie redacties aan: 1° de Mnl. en Md., 2° de IJslandsche, 3° die waarop de *Renaus de Montauban* doelt. Dr. K. geraakte bij zijne vergelijking aarzelend tot eene bijna gelijke uitkomst. Tegenover Bech, Koberstein, Liebrecht en Bartsch, die den Mnl. en den Md. roman te verschillend achtten om ze tot ééne redactie te brengen, verklaart Dr. K. zich met Gaston Paris voor de nauwere verwantschap van deze romans met elkaar, dan met het IJslandsche verhaal of de mededeelingen in *Renaus* en *Restor*, al is er ook geen denken aan, den Middelduitschen roman voor eene omwerking van den Mnl. door bemiddeling van den *Karlmeinet* te houden. Dr. K. wijkt in zoover van Paris af, als hij den Franschen roman, waarop *Renaus* en *Restor* doelen, plaatst tusschen de eerste redactie (Mnl. en Md.) en de tweede (IJsl.) in, ofschoon hij dezen toch nauwer, dan met de eerste, verwant acht met de tweede, de jongere, die de Elegastsage met de Mainetoverleveringen verbonden heeft. Het komt mij echter voor, dat de roman, waarop *Renaus* en *Restor* doelen, geplaatst moet worden tusschen den Mnl. en den Md. roman, welke beide kenmerkend van elkaar onderscheiden zijn, ofschoon zij in hunne afwijking van den IJslandschen tekst met elkaar overeenstemmen.

Bij eene vergelijking moet men, dunkt mij, van de volgende beginselen uitgaan: overeenstemming, vooral in kleinigheden, bewijst verwantschap, en het aantal punten van overeenstemming geeft den doorslag bij het bepalen van den graad van verwantschap; afwijking in kleinigheden (ook door uitlating of toevoeging) bewijst niets tegen nauwe verwantschap, daar men

1) In *Romantisk Digtning fra middelalderen*, udg. af C. J. Brandt, Köb. 1877. III.

wel geene nauwere verwantschap zal kunnen aanwijzen, dan van vertaling en origineel, en dergelijke kleine afwijkingen, hoe groot in aantal ook, gerust aan den vertaler mogen worden toegeschreven; alleen wanneer zich een duidelijk verschil in karakter bij de verschillende verhalen openbaart, kan er van verschillende redactie sprake zijn.

Voor ons zijn ongetwijfeld de mededeelingen in *Renaus* en *Restor du Paon* van het grootste belang; en daar ik met Dr. K. gaarne aanneem, dat in beide romans van hetzelfde gedicht sprake zal zijn, komt het er op aan, die mededeelingen tot één geheel te verbinden, en zóó eene schets te ontwerpen van een gedicht, dat ik in 't vervolg den Franschen *Karles et Basins* zal noemen. De schets luidt als volgt:

»Op eenen nacht wordt Karlemagne door eenen engel vermaand, uit stelen te gaan (Renaus en Paon). Hij durft het niet na te laten, en zonder het knarsen der sloten te hooren komt hij buiten zijn paleis (R). Een ervaren dief, Basins, wordt hem door God tot gezel gegeven (RP), die hem naar La Ferté voert (R), het kasteel van Gerin (R). Basins dringt er door tooverkunst binnen (RP) en hoort, hoe de verrader zijne vrouw eerst stilzwijgendheid laat beloven en haar dan vertelt, dat Karles op Pinksteren zal sterven, zooals hij zeker weet, daar hij tot hen behoort, die het plan hebben beraamd hem te dooden (P [1])). De twaalf pairs zijn de hoofden der samenzwering (R). Als Basins' vrouw, die Karles' nicht is en door hem uitgehuwelijkt was, dat gehoord heeft, breekt haar het angstzweet uit en verklaart zij, het plan aan den goeden koning te zullen mededeelen, waarop de verrader haar een harden slag tegen den neus geeft, zoodat haar geheele aangezicht bebloed is. Basins sluipt toe, knielt neder en vangt het bloed in zijnen

1) R komt daarmee wel overeen, maar de voor den aanslag bepaalde dag heet daar Kerstdag; doch daar in de *Karlamagnus Saga* de verrader van Kerstavond spreekt en de gevangenneming op Pinksteren plaats heeft, acht Dr. K. terecht afwijking der Fransche verhalen onderling geene reden om te betwijfelen, of zij wel op denzelfden roman zouden doelen.

handschoen op (P). Bij Karles gekomen, vertelt Basins hem alles wat hij gehoord heeft (PR), en naar zijn paleis terugkeerende dankt Karles God, dat Hij hem tegen den aanslag heeft gewaarschuwd (P). Hij wacht den bepaalden tijd af, neemt de samenzweerders gevangen, vindt scherpe messen in hunne mouwen verborgen en doet ze terechtstellen (R)".

Vergelijkt men deze schets met het IJslandsche verhaal, dan zijn er genoeg punten van overeenkomst om voor beide een gemeenschappelijken oorsprong aan te nemen, desnoods den Franschen roman voor den grootvader van den IJslandschen te houden. Zelfs de dief heet daar, evenals in den Franschen roman, Basin; maar het karakter van beide verhalen verschilt aanmerkelijk, daar de *Karlamagnus Saga* (of een te vermoeden origineel daarvan, dat ik den *Roman de Karles Mainet et Basins* zal noemen) met Karel's rooftocht de Karel-Mainetoverleveringen verbonden heeft, en in verband daarmee den tocht vóór de, uitvoerig behandelde, kroning doet plaats hebben, en aan den verrader den naam Renfrei geeft. Opmerkelijk is het, dat zijn kasteel Tungr (Tongeren?) heet en dat Karel tegenover Basin bijzonder op den voorgrond treedt, zoodat hij het zelf is, die het gesprek van den verrader met zijne vrouw afluistert en het bloed in den handschoen opvangt. Ook laat hij zelf, op Gods bevel, Basin roepen om hem op zijnen rooftocht te vergezellen. Dat Renfrei's vrouw niet als bloedverwante van Karel voorkomt en dat de samenzweerders niet de twaalf pairs zijn, maar juist door deze veroordeeld worden, zijn verschilpunten van weinig gewicht. Waar door verbinding met de Mainet-overleveringen en het achterafzetten van Basin het karakter van het verhaal zoo geheel veranderd is, hetzij dan door den IJslandschen bewerker zelf, hetzij door zijn Fransch origineel, mag men gerust van eene andere redactie spreken, dan die van den Franschen roman, welken wij uit den *Renaus* en den *Restor* reconstrueerden.

Ook de Middelduitsche *Karl und Elegast* heeft een ander karakter, doch niet zoozeer door wijziging, als door toevoe-

ging en uitbreiding in eigenaardigen geest. Kleine verschilpunten zijn alleen, dat Karel de poort van zijn paleis door eenen portier laat openen, dien hij omkoopt, dat Basins hier Elegast, Gerin hier Eckerich en La Ferté hier Urlous heet, dat Eckerich's vrouw niet Karel's nicht, maar zijne zuster is, dat zij niet vooraf geheimhouding aan haren man belooft, en dat Elegast niet in eenen handschoen, maar in eenen sluier het bloed opvangt. Van al die verschilpunten zijn alleen de verschillende namen van gewicht, maar, ofschoon wij het Middelduitsche gedicht veeleer voor eene vertaling uit het Fransch, dan voor eene omwerking van den *Karlmeinet* mogen houden, zou het mij niet bevreemden, als de Middelduitsche dichter der 15[de] eeuw die namen uit den *Karlmeinet* kende en ze daaruit overnam. Ook de Deensche bewerker van den *Karlamagnus Saga* heeft Basin door Alegast vervangen, waarschijnlijk, zooals Paris en Nyrop meenen, op grond van den Mnl. *Karel ende Elegast*, maar dan ook door bemiddeling van den *Karlmeinet.*

De Mnl. *Karel ende Elegast* wijkt nog iets minder dan de Md. van den Franschen roman af, want daarin komt Karel inderdaad door Gods wonderbare hulp en niet door omkooping van den portier onbemerkt uit zijn paleis. Dat Elegast niet alleen door het wegbreken van steenen, maar ook »par encantement" Eggheric's burcht binnenkomt, leeren ons vs. 837—844, die Dr. K. zeker over het hoofd zag, toen hij (bl. 24) het tegendeel beweerde. Eggheric's vrouw is ook hier Karel's zuster, maar, ofschoon er ook hier van eene belofte tot geheimhouding geene sprake is, wijkt de voorstelling, die ons gedicht geeft van het gesprek tusschen man en vrouw in niets wezenlijks af van die, welke wij in den *Restor du Paon* vinden, wanneer men aanneemt, dat dáár eene episode uit het gesprek letterlijk wordt meegedeeld, terwijl ons gedicht, vs. 875—909, den dialoog in den korteren verhaalvorm heeft overgebracht. Zelfs hare bedreiging, dat zij het plan zal verraden, ligt opgesloten in vs. 907—909, vooral in 't woord »gedoghen". Ook vangt Elegast in het Mnl. gedicht, evenals in 't Fransch, het

bloed in eenen handschoen en niet in eenen sluier op. Of de samenzweerders de twaalf pairs zijn of niet, wordt hier, evenals in het Middelduitsche gedicht, in het midden gelaten, en dat de Mnl. vertaler de »scarpe knive" laat vinden »naest haren live" (vs. 1119 vlg.) en niet in de mouwen, is eene afwijking van volstrekt geene beteekenis, door de toevoeging van »witte halsberghe" voldoende te verklaren. Men ziet dus, de afwijkingen van het Fransch zijn zoo uiterst gering, dat men de schets van den Franschen roman wel voor een overzicht van het Mnl. zou kunnen doen doorgaan, indien de namen niet verschilden: Elegast en Basins, Eggheric en Gerin, La Ferté en Egghermonde.

Met Dr. K. neem ik tegenover Gaston Paris gaarne aan, dat de namen van het Mnl. gedicht de oudste zullen zijn en dus in een ouderen Franschen roman zullen zijn voorgekomen, dan die waarvan *Renaus* en *Restor* melding maken; en ik kan daarvoor een nieuw argument bijbrengen. Den naam Elegast kennen wij ook onder anderen vorm (zie Dr. K. bl. 40—44), namelijk *Erbagast*, waarbij men zou kunnen denken aan den bij Ammianus Marcellinus en op eenen gedenksteen van 't jaar 394 [1]) voorkomenden Frank Arbogast, aan de in de Rijnlanden gevonden inscriptie: »Matronae Arvagasti" [2]), of aan den onderteekenaar van de Salische wet, Arvogast. Liever echter zie ik er eene verbastering in van den, in den jongeren *Titurel* voorkomenden, vorm *Elbegast*. Mocht men Mone [3]) gelooven, dan zou dat woord beantwoorden aan het Ags. *Alvagâst* (l. *Alvigâst*), maar dan zou de vorm bij ons ook *Elvegeest* moeten zijn, en zou een vorm als *Elvegast* of *Elegast* alleen door het Angelsaksisch heen in onze letterkunde kunnen gekomen zijn. Wij behoeven echter *gast* niet als *gâst* (geest) op te vatten, maar kunnen het houden voor ons eigen woord *gast* in de oude be-

1) Zie Steiner, *Codex Inscript. rom. Rheni* II (1837) N°. 860.

2) Zie Brambach, *Corpus Inscript. Rhenanarum*, N°. 590 en vgl. Dr. H. Kern, *Versl. en Mededeel. der Kon. Akad. van Wet.* Afd. Lett. 2de R. II bl. 333 vgl.

3) F. J. Mone, *Untersuchungen zur Geschichte der teutschen Heldensage*. Quedl. und Leipzig 1836, p. 137.

teekenis van *bezoeker*, *opzichter*, *heer*, die het woord o. a. heeft op de Rijnsche inscriptie en in de titels van de onderteekenaars der Salische wet. Is *Elegast* inderdaad *Elvegast* (heer der elven), dan zou de syncope van de *v* in 't woord met recht verbazing mogen wekken, indien de naam met den persoon in de volksoverlevering, die de *elven* toch kende, was blijven voortleven. Alleen door bemiddeling van het Fransch aan te nemen kunnen wij de verknoeiing van den naam verklaren; maar dan moet ook in den oudsten Franschen roman de held niet *Basins*, maar *Elegast* geheeten hebben, en dat is zeer aannemelijk, indien de sage terecht gelocaliseerd wordt in de Ardennen tusschen Luik en Hoei, de woonplaats van Albericus Triumfontium, die haar tusschen 1239 en 1250 vermeldde, en indien Egghermonde met het daar gelegen Aigremont mag gelijk gesteld worden, want dan ontstond de sage in eene streek, waar het Germaansche element en het Waalsche vroeger ongemerkt in elkaar overgingen, maar waar in de 13de eeuw toch zeker reeds Fransch gesproken werd.

Als heer der elven behoort Elegast tot den sagenkring van Auberon of Oberon, wiens hoorn zelfs wordt teruggevonden in den hoorn, waarmee Elegast in den Middelduitschen roman de honden betoovert, die hem aanbassen. In den Mnl. roman is het mythisch karakter van Elegast wel wat op den achtergrond getreden (of nog weinig uitgewerkt), maar toch verloochent het zich niet. Men ziet het in de zwarte wapenrusting van Elegast, die aan de *swartâlfar* der Noorsche mythologie herinnert, in de wijze, waarop hij »dwers dor den woude" rijdt »alse die riden wille verholen" (vs. 277), in het kruid, waarmee, als hij het in den mond houdt, hij kan verstaan »wat hanen craien ende honde bilen" (vs. 769), in den schrik, als hij den haan hoort kraaien, die ons doet denken aan Maerlant's opmerking over den haan, *Nat. Bloeme* III vs. 1975: »Elfsgedroch scuwet sijn luut" en in de »behendichede", waarmee hij alle sloten kan ontsluiten, en de tooverwoorden, waarmee hij ieder kan doen inslapen (vs. 837—845, 926 vlg.).

Een tweede karaktertrek van den *Karel ende Elegast* is het

vrome en Christelijk-miraculeuze, dat zelfs aan de oudste Frankische ridderromans niet vreemd is, en aan ons gedicht eene zekere wijding geeft. Daarvan getuigen: de engel, die Karel oproept, de vaste slaap, waarmee God »dor sconincs houde" alle bewoners van het paleis boeide, toen Karel de poorten doorging (vs. 139—166), het gebed, dat Karel in den duisteren nacht uitspreekt (vs. 169—192), het gebed van Elegast vóór den tweekamp (vs. 1286—1318) en Karel's woorden nadat Eggheric in het Godsoordeel is gevallen, vs. 1397—1402:

»Ghewarich God, ghi sijt hierboven,
Met rechte maghic u loven,
Die mi so menighe ere doet:
Die u dienen, si sijn vroet.
Ghi moghet helpen ende beraden
Alle, die an u soeken ghenade".

Het historisch element in den *Karel ende Elegast* bestaat in de vermelding van Karel's gestrengheid ten opzichte van de roofridders (vs. 203—214) en in de samenzwering tegen zijn leven; maar daar er in geschiedenis en overlevering, door de vermenging van Karel's geschiedenis met die zijner opvolgers, van zoovele samenzweringen sprake is, is iedere poging om uit te maken, welke hier bedoeld wordt, nog vergeefsch geweest. Dat Karel's paleis te Ingelheim het uitgangspunt van zijnen rooftocht genoemd wordt, is eer aan de geschiedenis dan aan de Elegastsage ontleend.

Eindelijk wordt het gedicht nog gekenmerkt door eene zekere comische tint, die over sommige gedeelten er van verspreid is, en die in de gedichten van de tweede helft der 12de eeuw nog niet met opzet aangebracht schijnt, maar samenhangt met den onschuldigen, frisschen volkshumor, welke de mysteriespelen (vooral de Duitsche) zoo vermakelijk maakt, zonder dat aan eenige zucht tot profaneeren moet gedacht worden. Het *Nibelungenliet* is er ondanks zijne grootschheid niet geheel vrij van, en ons fragment *Van den bere Wisselawe* levert er een spre-

kend voorbeeld van. Wel verre van op het verval der ridderpoëzie te wijzen, zooals Léon Gautier te onrechte meende, ofschoon zelfs in het *Roelandslied* Ganelon's woorden tot Karel dezelfde kleur hebben, leidt die comische tint er ons toe, den oudsten *Roman de Karles et Elegast* te plaatsen vóór den tijd, waarin Chrestien de Troyes en Guillaume le Clers opzettelijk de »hovesce" scherts invoerden, die onder de handen hunner smakelooze navolgers in jacht op dwaasheden en vermakelijkheden ontaardde. In onzen *Karel ende Elegast* doet het comische nog geene afbreuk aan de grootsche voorstelling, die de dichter ons wil geven van Karel den Grooten, den heiligen, door Gods bijzondere genade beschermden koning. Karel's zedelijke grootheid blijkt duidelijk hieruit, dat hij Gods bevel om uit stelen te gaan bijna zedelijk onmogelijk acht en dat hij voortdurend in angst verkeert, op iets voor hem zoo onzinnigs als rooverij betrapt te zullen worden. Die vrees nadert het komieke, maar dat het hem op zich zelf aan moed niet ontbreekt, blijkt uit zijnen strijd met Elegast, dien hij, als geweldiger strijder, overwint. Zelfs het grappigste tafereel in het gedicht, als Elegast Karel eerst bespot om zijn ploegijzer, of liever zijne onhandige poging om roofridder te schijnen, en vervolgens hem beetneemt met het handig ontfutseld tooverkruid, kan ten slotte alleen den indruk geven, dat Karel eigenlijk veel te groot man is, om roofridder te wezen. Er zijn inderdaad maar weinig Frankische romans, waarin Karel de Groote zoozeer den indruk maakt van een groot vorst te zijn, als de *Karel ende Elegast*. Boendale's verontwaardiging over dit gedicht is alleen van historisch standpunt eenigszins gerechtvaardigd.

Vergelijkt men nu den Middelduitschen roman met den Middelnederlandschen, dan behoeft men slechts weinig te wijzigen en, behalve de episode van het tooverkruid, slechts zeer weinig in te voegen, om van den Middelduitschen onzen *Karel ende Elegast* te maken; en alzoo heeft Dr. K. dan ook aan Gaston Paris kunnen toegeven, dat beide romans nauw verwant zijn;

maar bovendien zou er vrij wat uit den Middelduitschen roman moeten geschrapt worden, om hem aan onzen *Karel ende Elegast* gelijk te maken. Dat de Nederlandsche dichter uit het gemeenschappelijk origineel van beide romans dat alles bij zijne vertaling zou hebben weggelaten, en daardoor de kunstwaarde van zijn gedicht aanmerkelijk zou hebben verhoogd, is niet volstrekt onmogelijk, maar het komt mij toch voor, dat beide vertalingen naar twee wel verwante, maar toch in karakter zeer uiteenloopende origineelen zijn bewerkt. Dat van den Mnl. roman zou ik *Karles et Elegast* willen noemen, en dat van den Md. roman *Karles et l'enchanteur Basins*.

Met den laatsten naam wil ik te kennen geven, dat de Md. roman behoort tot eene jongere redactie, waarin de in Basins verdoopte Elegast eenigszins het mythisch karakter van heer der elven verloren en veel meer dat van den toovenaar of duivelskunstenaar heeft aangenomen, dat hem nog niet wordt toegedicht in den *Auberis le Bourguignon*, waar hij nog maar alleen de groote dief genoemd wordt, maar dat hij duidelijk vertoont in den *Jehan de Lanson* [1]), en dat sterke overeenkomst vertoont met het karakter van den oorspronkelijk ook Germaanschen *Malegijs* of *Maugis*, die ook van Aigremont afkomstig geacht wordt. De ongelooflijk sterke staaltjes van »gokelrie" in die romans, die wij moeielijk anders dan kinderachtig en smakeloos kunnen noemen, vinden hunne wedergade juist in de meeste episoden, die wij zouden moeten schrappen om den Middelduitschen roman aan den Middelnederlandschen gelijk te maken. De tooverkunst van Elegast is daarin ook op

1) Misschien heeft er van dien *Jehan de Lanson* ook bij ons eene vertaling bestaan. Ik wees er, *Geschied. der Nederl. Letterkunde* I bl. 122 reeds op, wat Dr. Kuiper's aandacht ontgaan schijnt, dat het eerst door Blommaert (*Annales du comité de France* V 1860, p. 89—103), later door Kalff (*Mnl. epische fragmenten* bl. 168 vlgg.) uitg. fragment van een onbekenden roman waarschijnlijk tot den *Jehan de Lanson* behoort. De naam *Elegast*, die er in voorkomt, zal dan aan den *Karel ende Elegast* ontleend zijn, tenzij men, wat minder waarschijnlijk is, zou willen aannemen, dat ook de Basins van den *Jehan de Lanson* in eene andere redactie Elegast geheeten heeft.

Karel overgegaan, die de zon driemaal doet stilstaan, zoodat alles op de wereld vier nachten achtereen slaapt, en Karel's vrouw zelfs in al dien tijd in dezelfde houding te bed blijft liggen, als waarin zij lag, toen hij hare zijde verliet: een kunststuk zóó groot, dat Elegast hem voor »grooter meester" verklaart, dan hij zelf is. Was Karel's Jozuadaad ook niet zonder voorbeeld in de Frankische romans, daar Karel ook in de *Chanson de Roland* en den *Guion de Bourgogne* op zijn gebed de zon tot stilstaan brengt, hier wordt zij door de herhaling bespottelijk, te meer nog omdat Karel niet eens toovenaar genoeg schijnt, om ongemerkt de poort te kunnen uitsluipen, maar den portier moet opkloppen en omkoopen om te zwijgen. Karel mist in dit gedicht alle zedelijke grootheid, ofschoon erkend moet worden, dat hij doodeerlijk is, daar hij 12 gulden achterlaat als schadeloosstelling voor het ploegijzer, dat hij meeneemt. Andere toevoegsels, zooals van Karel's verblijf en maaltijd in het hol van Elegast en diens 77 makkers, en van de beide legers, door Karel en Eckerich vóór de gevangenneming der saamgezworenen in het veld gebracht, hebben het tooverelement wel niet ontwikkeld, maar zien er toch als latere ziekelijke uitwoekeringen uit.

Na al het opgemerkte vat ik nu nog eens kortelijk samen, hoe ik mij de verhouding der verschillende gedichten als waarschijnlijk voorstel.

De bron van alle verhalen was een oud Fransch gedicht uit de 12de eeuw, *Karles et Elegast*, dat met Germaansche namen eene deels historische, deels mythische, deels Christelijk-miraculeuze sage uit de omstreken van Aigremont (in het Luiksche) op eenvoudige wijze, half ernstig, half naïef comisch behandelde en misschien aan Albericus Triumfontium bekend was. Naar dat gedicht werden bewerkt:

I. de Mnl. *Karel ende Elegast*, die er slechts weinig aan veranderde en, in het Middelfrankisch vertaald, werd opgenomen in den *Karlmeinet*, en

II een uit den *Renaus* en *Restor* bekende *Karles et Basins*,

waarin de Germaansche namen door Fransche vervangen werden (Basins waarschijnlijk aan den *Fierabras* ontleend), maar waarin overigens de oude redactie vrij getrouw bewaard bleef, en waarop de *Auberis le Bourguignon* en *Philippe Mouskès* zinspelen.

Hetzij uit dezen *Karles et Basins*, hetzij onafhankelijk daarvan uit den oudsten roman zullen dan de beide andere zijn voortgekomen, namelijk:

III een te vermoeden Fransche roman *Karles et l'enchanteur Basins*, waarin het Christelijk-miraculeuze en het mythische element onder den invloed van verhalen als de *Jehan de Lanson* ontaardde in een tooververhaal, dat ook in andere opzichten vrij wat, maar niet tot zijn voordeel, werd uitgebreid. Deze redactie wordt vertegenwoordigd door den Middelduitschen *Karl und Elegast*, die vermoedelijk de twee Germaansche namen Elegast en Eckerich aan den *Karlmeinet* ontleende; en

IV een te vermoeden Fransche roman *Karles Mainet et Basins*, waarin, met vervanging der namen en verzwakking van het Christelijk-miraculeuze en het mythische element, het historische werd uitgebreid door vermenging met de Mainetoverleringen en de kroningsgeschiedenis. Deze redactie wordt vertegenwoordigd door de IJslandsche *Karlamagnus Saga* met de Deensche verkorting daarvan, waarin de naam *Alegast* weder uit den *Karlmeinet* werd opgenomen.

Van deze gedichten is het Middelduitsche uit de 15de eeuw het jongste. De *Karlamagnus Saga* wordt tusschen 1200 en 1250 gesteld, en de Fransche roman, die in één handschrift van den *Renaus* vermeld wordt, behoeft niet veel ouder te zijn, dan dat handschrift, terwijl de *Restor* eerst van omstreeks 1325 dagteekent en dus niet voor hoogen ouderdom van den *Karles et Basins* kan pleiten. Stellen wij den oudsten *Karles et Elegast* tusschen 1150 en 1200, voor den Middelnederlandschen, die gemakkelijk eene eeuw of langer na de vervaardiging van het origineel kan vertaald zijn, valt de tijd der vervaardiging uiterst moeielijk te gissen. Als Dr. K. bl. 48 meent, dat wij daarvoor »minstens tot 1250 mogen teruggaan", steunt hij op het voor-

komen van fouten in het HS., dat de compilator van den *Karlmeinet* vermoedelijk in het begin van de 14de eeuw vertaalde; maar hoe weinig tijd is er noodig om eene geheele familie handschriften met schrijffouten te doen ontstaan? Wij weten slechts, dat blijkbaar op ons gedicht gedoeld wordt in de uit het laatst der 15de eeuw dagteekenende Duitsche vertaling [1]) van den Mnl. *Renout*, die zelf wel reeds omstreeks 1288 door Maerlant vermeld wordt, maar die slechts voor een klein deel bewaard is, zoodat wij niet weten, of de toespeling op den *Karel ende Elegast* ook daarin reeds voorkwam. Overigens vermeldt Boendale het gedicht in zijnen, tusschen 1325 en 1330 geschreven *Lekenspiegel* (III 15 vs. 133).

Ten slotte nog een enkel woord over de tekstredactie van ons gedicht in de nieuwe uitgaaf. In handschrift bezitten wij slechts vs. 1—131 (in M), vs. 132—175 (in M en N), vs. 176—197 (in N), vs. 478—669 (in H), gedeeltelijk vs. 670—744 (in H), vs. 753—793 (in H), vs. 903—966 (in N) en gedeeltelijk vs. 1254—1297, 1392—1414 (in M), dus nog niet eens de helft. Slechts 44 verzen hebben wij in twee handschriften. Daarentegen kan de zeer getrouwe vertaling in den *Karlmeinet* bijna voor handschrift doorgaan, en waar deze met de handschriften overeenstemt, hebben wij twee getuigen voor ééne lezing, en dus eenige zekerheid voor de juistheid daarvan. Alleen vond Dr. Bergsma (*Bijdr.* bl. 46) grootere verwantschap van den *Karlmeinet* met M dan met de andere handschriften, van welke N het meest aan de oude drukken zou nabijkomen, zoodat, volgens hem, overeenstemming van H en N met den *Karlm.*, of van M, N of *Karlm.* met de oude drukken grootere waarborg voor de juistheid eener lezing zou geven, dan overeenstemming van *Karlm.* met M of van N met de oude drukken.

1) *Reinolt von Montelbaen oder die Heimonskinder*, herausg. von F. Pfaff, Tübingen 1885, vs. 4252 vlgg. Zonderling is het, dat het Ned., in 1872 door Matthes, en het Duitsche, in 1887 door Pfaff uitg. volksboek van *De vier Heemskinderen* in eene vreemde verknoeiing van deze plaats overeenstemmen.

Natuurlijk is ook voor vs. 132—175 overeenstemming van M en N van groot belang.

De volksboeken gaan, volgens Dr. Bergsma (*Bijdr.*) bl. 40) alle terug op éénen oorsprong, zoodat zij bij overeenstemming van lezing slechts ééne stem uitbrengen. A B C D E zijn met elkaar verwant in de alphabetische volgorde, waarin men ze geplaatst heeft, maar zóó dat geen van alle rechtstreeks uit de met hem meest verwante is voortgekomen. Daar A de beste lezingen heeft, zijn D en E het minst betrouwbaar, zoodat zij, volgens Dr. Bergsma (*Bijdr.* bl. 51) »al heel weinig in aanmerking komen voor de tekstcritiek". Ook aan C kent hij niet veel waarde toe, zoodat Jonckbloet's onbekendheid met die drie volksboeken nauwelijks eenige schade aan zijnen tekst heeft toegebracht. Na de verhouding van handschriften en drukken te hebben vastgesteld, geeft Dr. Bergsma op grond daarvan eene reeks van tekstverbeteringen op Jonckbloet's uitgave; maar wij zouden te veel in bijzonderheden afdalen, indien wij hem daarbij nu wilden volgen.

Dr. Kuiper is het in alle opzichten met Dr. Bergsma eens, behalve hierin, dat hij geene nauwere verwantschap van *Karlm.* met M dan met de andere handschriften durft aannemen, en ik acht zijne meening ook voorzichtiger. Ook hij moest het beste der volksboeken, A, aan zijne uitgave ten grondslag leggen; immers door *Karlm.* te vertalen zou men tot onverdragelijke willekeur vervallen, en de handschriften zijn veel te fragmentarisch: zij kunnen met den *Karlm.* alleen gebruikt worden om den tekst, waar die verknoeid of gewijzigd schijnt, te herstellen.

Jonckbloet nu deed hetzelfde (alleen kende hij N niet), en toch wijkt deze nieuwe tekst in menig opzicht van den zijnen af. De oorzaak daarvan is, dat Dr. K. bij het kiezen eener lezing systematisch, d. i. na rangschikking der handschriften en oude drukken te werk ging, terwijl Jonckbloet dikwijls willekeurig de lezing koos, die hem het meest aanstond, of het meest zuiver Middelnederlandsch toescheen, en dat hij ook

meer dan noodig was tegen het gezag der overlevering in veranderde. Reeds de spelling van *Carel* met *C*, die op Jonckbloet's gezag totnogtoe algemeen gold, blijkt nu in de handschriften en oude drukken geenen steun te vinden; verder zie men vs. 18, waar J. willekeurig *dinghel* in *hi* veranderde, vs. 32, waar J. *uwen* tot *u* verkortte, vs. 34, waar J. *ende* uitliet, vs. 35, waar J. *dit* in *dat* veranderde. vs. 37, waar hij *en* schrapte, vs. 39 vlg., die hij zonder voldoenden grond wegliet, vs. 70, waar hij *wilder* schrapte en *Denouwe* in *Dunouwe* veranderde, vs. 72, waar hij *vele* niet opnam, vs. 78, waar hij te onrechte *alse* invoegde, vs. 80, waar hij *brekic* in *brakic* veranderde, vs. 82, waar hij noodeloos *ic* invoegde, omdat *en* als *in* (= *ic en*) kan opgevat worden, vs. 84, waar hij van *stelen* maakte *stelens*, vs. 92, waar hij *u leven* verving door *uwen live*, vs. 97, waar hij weder *dinghel* door *hi* verving, enz. enz. Bedenkt men, dat de eerste honderd verzen, die ik naging, niets willekeuriger door Jonckbloet behandeld werden dan de rest, dan zal men begrijpen, dat de nieuwe uitgave een veel beter beeld van de tekstoverlevering moet geven, dan de vorige.

Wat de spelling aangaat, doet deze uitgave dat niet. Jonckbloet normaliseerde den geheelen tekst naar het fragment M; Dr. K. had er evenmin bezwaar in »tot eene gedeeltelijke normaliseering van den tekst over te gaan" (bl. 63) op grond van een ideëel spellingssysteem. Voor eene schooluitgave zou dat goed zijn, niet voor eene uitgave, die tot grondslag moet strekken voor latere, door palaeographische kennis gesteunde, conjecturaalcritiek. Door bv. stilzwijgend *sceen* in *scheen*, *deelen* in *delen* te veranderen, verduistert men, zonder ander doel dan eene regelmatige spelling te verkrijgen, die in de middeleeuwen zelf niet werd nagejaagd, vormen als *steen* en *voelen*, die graphisch gemakkelijker tot *sceen* en *deelen* dan tot *scheen* en *delen* konden verbasteren. Ook van grammaticaal standpunt kom ik op tegen het noodeloos aanbrengen van inclinatie en tegen verandering van de vormen der praeposities. Op een gebied, waar nog zooveel meer, dan de verhouding van sterke en zwakke verbuiging

der vrouwelijke substantieven »de vraag blijft", acht ik het gevaarlijk, de grammatica van Franck als beslissend gezag bij tekstconstitutie te laten gelden. Eene spraakkunst der 19de eeuw behoort op de teksten der middeleeuwen te berusten, niet omgekeerd een middeleeuwsche tekst op eene spraakkunst der 19de eeuw. In deze opzichten staat Kuiper nog principiëel op het standpunt van Jonckbloet, die ook naar zijne grammatica den tekst wijzigde, maar dat misschien nog wat willekeuriger deed.

Tegenover de voorzichtige verbeteringen der conjecturaalcritiek (vooral van Verdam) is Dr. K. terecht niet overdreven preutsch geweest, en daardoor kon zijne uitgave boven de vorige uitmunten. Slechts bevreemdt het mij, dat hij bij vs. 96 de voorkeur gaf aan Verdam's gissing *sidermeer*, waarbij ons *dats* blijft hinderen, boven die van De Vries (*T* en *Ltb*. IV bl. 55) *hedenmeer*, waaruit de foutieve lezing der drukken *al hebdijs* te verklaren is, terwijl het mij ook verwonderd heeft, dat van De Vries' lezing van vs. 933 (*Tijdschrift* II bl. 162), die de overlevering toch niet tegen zich heeft, noch gebruik, noch zelfs melding gemaakt is, en dat De Vries' verbetering op vs. 1346 niet is behouden, daar nu de tekst weinig zin oplevert. *Ne moochdi* beteekent natuurlijk: *kunt gij zelf*, en *so behoudi* in vs. 1347 is: *dan redt gij toch*.

Dat overigens in de aanteekeningen nauwkeurig opgave gedaan is van de redenen, die den uitgever bewogen in twijfelachtige gevallen den tekst vast te stellen, zooals hij het deed, strekt deze uitgave tot meerdere aanbeveling. Zij zou die van Jonckbloet geheel kunnen vervangen, als zij van een glossarium voorzien was, dat, ook al ware Verdam's woordenboek reeds voltooid, nog goeden dienst zou kunnen bewijzen aan hen, die met de studie van het Mnl. een begin maken; want voor zulke beginners is juist de *Karel ende Elegast* wegens beknoptheid, boeienden inhoud en artistieke behandeling de aangewezen lectuur.

Juli 1891. J. TE WINKEL.

Drukken for 1889

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, 1ste DEEL.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1890.

☛ **Zie binnenzijde van het omslag.**

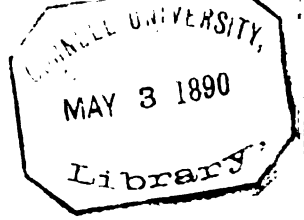
Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, EERSTE DEEL.

Tweede Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1890.

 Zie binnenzijde van het omslag.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Het Tijdschrift voor Nederlandscne Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, EERSTE DEEL.

Derde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1890.

☛ **Zie binnenzijde van het omslag.**

INHOUD.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Oorkondenboek, II n°. 684, 847) [1]). Die pit komt dus overeen met hool in haar eerste beteekenis, gelijk de sluis analoog is met een hool in de afgeleide beteekenis.

Wordt nu later de sluis bevonden daar ter plaatse onnut te zijn, dan »keurt" hij dien het aangaat »de sluis uit de pit." Zoo lezen wij in een Ms. keurboek van Rijnland (in het Archief van het Waterschap berustende) dat in 1423 »die dijcgrave mitten hoghen heemraden coerden die sluse uten put, die leyt" enz. — de ligging gaat ons thans niet aan.

Evenzoo spreekt men van een hool, die onnut is geworden. Toen Graaf Albrecht zich door die van Delfland had laten gezeggen, dat de hool in de landscheiding te Ouderschie meer kwaad dan goed deed, beval hij dat de heemraden »die hoole voors. wt den putte keuren ende toe doen dammen" (Mieris, III 303 en Rotterd. Historiebl. n°. 107). In deze plaats ziet men ons woord in beide beteekenissen gebruikt: de hoole, die uit de put wordt gekeurd, is de brug met haar schoeiingen; de hoole, die toegedamd moet worden, is het gat, de put, waarin of waarover de brug ligt.

1) Op de laatstgenoemde plaats leze men, met verandering der leesteekens: »ware dat hare sluse uten putte vore of dat si ene niewe sluse daden maken: dat hem orbore ware van der ander [d. i. de oude] sluse an die niewe sluse, dat moesten si wel nemen" enz.

Leiden, Juni 1890. R. FRUIN.

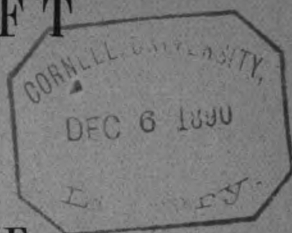
LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, EERSTE DEEL.

Vierde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1890.

☛ **Zie binnenzijde van het omslag.**

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* *f* **4.90.**

Aryabhatîya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhaṭadîpikâ of Paramâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . *f* **4.40.**

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. *f* **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . *f* **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zyn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). *f* **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . *f* **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (xxiv. 152. 122). 8°. . *f* **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . *f* **6.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . *f* **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . *f* **6.25.**

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. 1888 (XVI, 298) 8°. . . . . *f* **4.—.**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184). gr. 8°. . . . . *f* **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . *f* **3.75.**

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. *f* **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . *f* **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . *f* **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800—1837. 1880. (XVI. 584). 8°. . . . . *f* **2.90.**

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. *f* **2.50.**

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . *f* **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . *f* **0.40.**

Wap J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8°. . . . . *f* **2.90.**

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

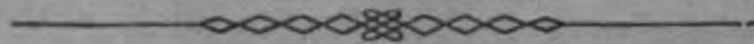
UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEEDE DEEL.

Tweede Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1891.

 Zie binnenzijde van het omslag.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Bladz.

ERRATUM.

Blz. 148, r. 10 v. o. *staat:* eener; *lees:* van eenen.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

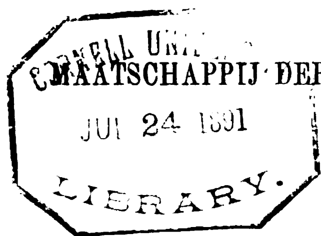
LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEEDE DEEL.

Derde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1891.

Zie binnenzijde van het omslag.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Bladz.

VERBETERING.

Blz. 203, r. 2 v. b. *staat:* XII; *lees:* XIII.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* ƒ **4.90.**

Aryabhatîya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhaṭadîpikâ of Paramâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . ƒ **4.40.**

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. ƒ **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . ƒ **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. ƒ **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . ƒ **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). ƒ **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . ƒ **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (xxiv. 152. 122). 8°. . ƒ **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . ƒ **6.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . ƒ **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . ƒ **6.25.**

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. 1888 (XVI, 298) 8°. . . . . ƒ **4.—.**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184). gr. 8°. . . . . ƒ **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . ƒ **3.75.**

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. ƒ **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800—1837. 1880. (XVI. 584). 8°. . . . . ƒ **2.90.**

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. ƒ **2.50.**

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . ƒ **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . ƒ **0.40.**

Wap J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8°. . . . . ƒ **2.90.**

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEEDE DEEL.

Vierde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1891.

☛ **Zie binnenzijde van het omslag.**

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

,50

